

TÜRK FELSEFE DERNEĞİ YAYINI

ISSN 1301-0875

FELSEFE DÜNYASI

2019/YAZ | SAYI: 69

FELSEFE DÜNYASI

2019/ YAZ/ SUMMER Sayı/Issue: 69

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Editör/Editor

Prof. Dr. Celal TÜRER

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Celal TÜRER (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt. Üniv.)

Prof. Dr. Gürbüz DENİZ (Ankara Üniv.)

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK (Ankara Sosyal Bilimler Üniv.)

Doç. Dr. Necmettin Pehlivan (Ankara Üniv.)

Dr. Öğr. Üyesi M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Üniv.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/Ulakbim tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/Ulakbim since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenişehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.org.tr

Fiyatı/Price: 50 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

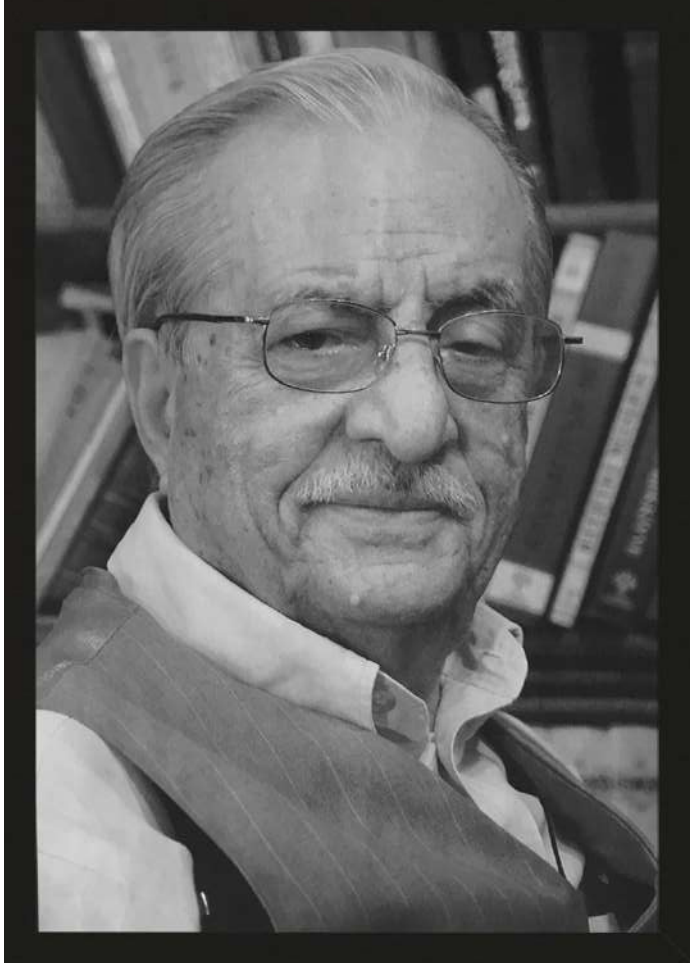
Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Tarcan Matbaası

İvedik Cad. Mercan 2 Plaza, No: 417, Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0 312 384 34 35-36 (Pbx) Fax: 0 312 384 34 37

Basım Tarihi : Temmuz 2019, 600 Adet

Türk Felsefe Derneği ve Felsefe Dünyası Dergisi kurucusu
Prof. Dr. Necati Öner (1926-2019) anısına

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Editörden	5
Prof. Dr. Necati Öner'in Bilgi Anlayışı <i>La compréhension de la connaissance de Prof. Dr. Necati Öner</i>	7
Murtaza KORLAELÇİ	
Prof. Dr. Necati Öner'de Dil Şuuru <i>Prof. Dr. Necati Öner's Language Consciousness</i>	35
Necmettin TOZLU	
Necati Öner'e Göre İnsanın Anlam ve Değeri <i>The Meaning and Value of Human to Necati Öner</i>	53
Nurten GÖKALP	
Necati Öner Düşüncesinde Felsefe ile Kültürün Sentezi: Zihniyet <i>The Synthesis/Integration of Philosophy and Culture in the Thought of Necati Öner: Mentality</i>	62
Bayram Ali ÇETİNKAYA	
Necati Öner'in Düşüncesinde Eğitim <i>Education in the Thought of Necati Öner</i>	82
Celal TÜZER	
Necati Öner Düşüncesinde Felsefenin Yeri ve Değeri Üzerine <i>On The Place and Value of Philosophy in the Thought of Necati Öner</i>	95
Emel KOÇ	
Necati Öner, Felsefe ve Eleştirel Rasyonalizm <i>Necati Öner, Philosophy and Critical Rationalism</i>	118
Mehmet Sait REÇBER	
Necati Öner ve Türk Düşüncesi <i>Necati Öner and Turkish Thought</i>	129
Levent BAYRAKTAR	
Necati Öner'de Olgu ve Özgürlük Arasında <i>Bilginin Serüveni</i> <i>The Adventure of Knowledge Between Fact and Freedom in Necati Öner's Philosophy</i>	139
Hasan Yücel BAŞDEMİR	
"İnsan Hürriyeti" ve Ahlak İlişikisine Bir Bakış <i>An Outlook On "Human Freedom" and Morals</i>	151
Hüseyin ÖZTÜRK	
Necati Öner Mantıkta Hangi Çizginin Devamında Yer Alır? <i>Which School Does Necati Öner Follow in Logic?</i>	161
Aytekin ÖZEL	
Zihnin Ontolojik Yapısı ve Zihniyet Bağımlı Dilin "Ben" Ahlakı <i>The Onto-logical Structure of the Mind and The 'Self' Morality of Mentality-Dependant-Language</i>	169
Muhammed Enes KALA	
Prof. Dr. Necati Öner'de Hürriyet Anlayışı <i>Prof. Dr. Necati Öner's Perception of Liberty</i>	185
Cengiz ÇUHADAR	
Prof. Dr. Necati Öner'in Mantığa Dair Görüşler <i>Prof. Necati Öner's views about Logic</i>	215
Halil İMAMOĞLUĞİL	
Necati Öner'in Mantık Felsefesi ve Mantık İlkelerine Yaklaşımı <i>Necati Öner's Approach to Philosophy of Logic and Its Principles</i>	233
Muhammet Nasih ECE	

EDİTÖRDEN

Kendine felsefeci diyen birçok insanın kendini katmadan sadece mesleğini yaptığı bir ortamda Necati Öner Hocam felsefeyi yaşamanın sorumluluğunu duyan bir insandı. Engin toleransı hayatının hemen bütün alanlarında kolayca görülebilirdi. Her kesimden insanla konuşmaya açık bir tavrı vardı. Bu, insana, farklı düşüncelere açık tavrı, kendi bakış açısını olanca yoğunluğu ve ciddiyetiyle kavramasının sonucuydu. Ülkesini aşkla sever, imanını derinliğiyle yaşardı. Dünya görüşünün dayandığı inanç onda birçok insanda görebileceğimiz kapalılığa yol açmamıştı. Dinini olanca alçak gönüllülüğü ile yaşayan bu güzel insan, felsefenin eleştirel ufku içinde bütüncül bir felsefi görüş geliştirmeye çalıştı. Felsefenin çok seslilik gerektirdiğini sık sık vurgulardı.

Çok sesliliği oluşturmak için Türk Felsefe Derneği'ni kurmuştu. Hedefi her dünya görüşünden felsefecileri bir çatıda toplayarak farklı görüşlerin zenginliğinden çıkacak felsefi arayışlara imkân sağlamaktı. Felsefi görüş ona göre açık zihniyetle gerçekleştirilen çoğulcu, eleştirel görüştür. 2011 yılının ocak ayında kayda aldığım kendisiyle konuşmamda (ODTÜ 'deki web sayfamda bulunabilir.) tekrar tekrar insanın çoğulculuğa mahkûm olduğunu söylemişti.

Felsefe yolculuğuna çıkmış insanlar olarak bu topraklara borçluyuz. Buralarda binlerce yıldır yaşanmakta olan hayatı besleyen yaşama dünyasını keşfederek felsefece yapılar oluşturma çabalarına açık bir ülkeyiz. Bu çabaların nasıl ürünler verebileceğine dair Necati Öner'in çalışma konularından esinlenerek bir öneri getirebiliriz.

Felsefe, geniş ufuklu dogmatik olmayan bir anlayışla hayata çoğulcu bakışı sağlar. Bu açıdan felsefe öğrenecek olanların yalnızca felsefi terminolo-

lojiyi, felsefe akımlarını, felsefe kuramlarını bilmesi yeterli değildir. Felsefe yolculuğuna çıkacak olanlar açık zihniyete dayalı felsefi tutumu gerçekleştirmelidirler. Necati Öner'in bu bakışı bilgi anlayışıyla da desteklenir. Farklı alanların farklı bilgi yapıları vardır. Siyasal alandaki çoğulculuk (Demokrasi ehveni şerdir, demiştii!) bilgi alanına da yansır. Mutlak bilgi sahibi olamayız. Dolayısıyla bilgi ile ilişkimiz zaman içinde adım adım geliştirilerek özür ve eksikliklerinden arındırılmaya çalışılarak gerçekleştirilecektir. Açık bir zihniyet ve çoğulcu tutumla o konu üzerinde çalışanlarca konunun birçok boyutu göz önüne alınarak yapılan bilgi araştırması, hem bilime hem felsefeye yakışan bir araştırma olacaktır.

Necati Öner'in kendi yorumundan sunduğum bu bilgi anlayışının bu topraklardaki felsefe yolculuğa yol gösterici olduğunu düşünüyorum.

Bu bilgi yolculuğunda Necati Öner'in deyimiyle bir zihin terbiyesi olan mantık donanımı ile düşünceler arasında tutarlılık, kavramsal açıklık ve sağlam gerekçelendirmeler sağlanacaktır.

Böyle bir bilgi arayışıyla girilen hakikat yolculuğunun siyasal, toplumsal ahlaki alt yapısı nasıl olacaktır? Necati Öner bu konuda "mahkûm olduğumuz çoğulculuktan" söz eder. İnsanların hürriyetlerini yaşayabilip birbirlerine müsamaha gösterdikleri, eleştirel bir zihniyet ve sorumlulukla bir araya geldikleri, her ne kadar sorunları varsa da alışılmış anlamıyla demokratik bir toplumda bilgi yolculuğu yapılacaktır.

Böylece geleceğin felsefi arayışlarının alt yapısını oluşturacak düzen konusunda Necati Öner, bilgi, mantık, ahlak üçgeninde yoğunlaşacak adil bir toplum önerisinde bulunuyor Düşünceleri, yaşayışı, felsefi tutumuyla bu değerli hocamız bundan sonra yapılacak felsefi arayışlara ışık tutmaktadır. Kendisini saygıyla, rahmetle anıyorum.

Prof. Dr. Ahmet İnam

*Türk Felsefe Derneği Yönetim Kurulu 02.01.2019 tarihinde vefat eden Prof. Dr. Necati Öner'in düşüncelerini tanıtmak amacıyla çeşitli üniversitelerde paneller yapılmasına ve *Felsefe Dünyası'nın* 69. sayısını hocamızın düşüncelerine ayrılmasına karar vermiştir. Elinizdeki sayıya katkı yapan tüm yazarlara ve giriş niteliğinde bir yazı kaleme alan Prof. Dr. Ahmet İnam'a teşekkürlerimizi arz ederiz.

Prof. D. Celal Türer

Editör

PROF. DR. NECATİ ÖNER'İN BİLGİ ANLAYIŞI

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 7-34.

Hakemleme: 31.05.2019 | Kabul: 14.06.2019

Murtaza KORLAELÇİ*

Merhum hocam Prof. Dr. Necati Öner (1925-2019), birleştirici gücü, sevgisi, müsamahası, nezaketi, sadakati, cömertliğiyle mümtaz; din, vatan, millet ve devlet aŐkıyla bezenmiş bir mütefekkir ve gerçek mü'min, ilmi ile âmil olan nadir Őahsiyetlerden biri idi.

32 yıl önce, felsefe bölümlerindeki 19 öğretim üyesi ile birlikte 9 Haziran 1987'de Felsefe Derneği'ni kurdu. 4 yıl sonra, derneğin ismi bakanlar kurulu kararıyla Türk Felsefe Derneği haline dönüŐtü. Derneğin amaçlarından biri de Türk Felsefecileri arasında birlik, beraberlik ve dayanışma sağlamaktır. Hocam kurmuş olduğu derneğin başkanlığını fiilen 23 yıl yürüttü. 01.11.2010 yılında, sağlığı nedeniyle dernek başkanlığından ayrıldı. 02.01.2019'da vuku bulan vefat tarihine kadar derneğin onursal başkanı ve fikir danıŐmanıydı. Dağıtan değil birleştiren zeka daima büyüktür. Hocam bunlardan biriydi.

Hocamın bilgi anlayışını, bizlere bıraktığı, açık ve anlaşılır olan kendi eserlerinden ve kendi cümleleri ile aktarmaya çalışacağım. Hocam yapacağı açıklamaların daha kolay anlaşılması için, kullanacağı terimlerin bazılarının ne anlama geldiğini belirtmekle işe başlıyor. Ona göre "*bilgi*, var olanın tanınması, başka ifade ile, var olanın tasavvurudur.

Bilgi edinme, var olandan haberdar olmadır. *Var olan*: Hükme konu olabilen, yani hakkında hüküm verilebilendir. Başka bir deyişle, bilgi objesi

* Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi A. B. D. Öğretim Üyesi, Prof. Dr.

olabilendir. *Varlık*: Bir anlamda var olanın bütünüdür. Bir anlamda da var olanın varlığının ifadesidir.”¹

Var etme ifadesini hocam yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için itina ile daha geniş açıklıyor. Yaratma terimi ile de karşılanabilecek bu kavram için şöyle diyor: “*Var etme*: Olmayı varlık sahasına sokmadır, var kılmadır. Var etmek iki türlü olur, birincisi, *yoktan var etmedir* ki var olmayan bir şeyi, herhangi bir malzeme kullanmadan, bir örneğe göre olanaksızın var etmedir, ve bu Allah’a has olan yaratma şeklidir. Kur’an-ı Kerimde şöyle buyuruyor: “O göklerin ve yerin yoktan var edicisidir. O bir işin olmasını murat edince ona yalnız “ol” der, oda hemen olur”²; *vardan var etmedir*. Bu ise var olanın şeklinin değiştirilmesidir. Şu masa yapılmadan önce yoktu; ustası belli bir projeye göre, belli bir malzemeyi kullanarak onu var kılmıştır.”³

Bazı felsefe lügatlerinde bilgi için şu tanımlar yapılmaktadır: *Bilgi* bir şeyi, duyu organlarının aracılığı ile veya bu aracılık olmaksızın, doğrudan doğruya düşünceyle yakalamaktır.”⁴“Bilgi, bilgisinin objesine nüfuz eden, onu belirleyen düşüncenin fiili.”⁵

Var olanların tanınması insanı bilgi sahibi kılar diyen Öner, şöyle devam ediyor: “Bilgi, (...) var olanların zihindeki yansımadır.”⁶

Prof. Dr. Necati Öner, bilgiyle sıkı ilişkisi olan kavramı şöyle tanımlıyor: “*Kavram* bir objenin zihindeki tasavvurudur. Buna fikir (idé) de diyebiliriz. (...) Kavram dille ifade edilirse mantıkla buna terim denir.”⁷

Öner’e göre obje var olandır. Var olanlar ise maddi veya manevi olabilirler. “Maddi olan zaman ve mekân içinde yer kaplayan; bu sebeple duyu organları ile algılanabilendir. Manevi olan maddi olmayandır. Kavram var olana delalet eder. (...)

Hayal da tasavvurdur, ama kavramdan farklıdır. Hayal, bir var olanın, bir halin tasavvurudur, o hali canlandırmak, göz önüne getirmektir. Kavram bir varolanın bütün hallerini içine alır, yani geneldir ve canlandırılmaz yani göz önüne getirilemez.”⁸ Hayalde, bir şey algılanıyormuş gibi zihinde canlandırılır. Kavramda ise zihinde canlandırma olmayıp anlaşılma vardır.

1 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara 1999, s. 197.

2 Kur’an 2/ Bakara 117.

3 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 197.

4 Paul Foulquié, *Dictionnaire de la Langue philosophique*, Paris 1980, s. 120.

5 André Lalande, *Vocabulaire Technique et Critique de la philosophie*, Paris 1992, s. 171.

6 Prof. Dr. Necati Öner, *Görüşler*, Ankara 2009, s. 166.

7 Doç. Dr. Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1970, s. 16.

8 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 116.

Öner'in zikrettiği tanımlardan bazıları da şöyle ifade edilebilir: “Bilgi var olanın tanınmasıdır. Var olanı tanıma onun bilgisine sahip olmaktır. Bilgi bir şey hakkında verilen hükümlerdir. (...) Bilgi bilenle bilinen arasındaki bir ilişkinin ortaya koyduğu şeydir. Yani var olanın zihinde oluşan aksidir.”⁹

“Var olan, hakkında hüküm verilebilendir.” diyen Öner, varlıktan hem bütün var olanları hem de onları var edeni anladığını ifade etmektedir.

İnsan bilgisini, algı ve kişisel deneyimle doğrudan doğruya veya dolaylı yolla “yani sosyal çevre, okul, kitap, radyo, televizyon gibi iletişim araçları ile elde ederler. Bilgi edinmek aslında var olanların kavramlarını kazanmaktır.”¹⁰

Bir şeyi algılama o şeyden haberdar olma ve anlamadır, bir bakıma o şeyin bilgisine sahip olmaktır. Ancak bu basit bilgi başkalarına aktarılamaz. “Algının asıl bilgi halini alması, bir kavram içine sokulmasıyla olur. Bilmek için, adlandırmak için ve bilgiyi aktarabilmek için, algıların kavram içerisine alınması, başka ifade ile kavrama müracaat etmek zorunluluğu vardır. (...) Bilginin işlevini yapabilmesi kavramların adlandırılmasına bağlıdır. Adlandırma kelime yapmaktır. Böylece dil ortaya çıkar.(...) Bir dile sahip olmak kavramlara bağlıdır. Kavramlar olmazsa diller de olmaz.”¹¹

Öner'e göre kavram, bir sınıfı oluşturan bireylerin ortak özelliklerini alarak yapılan bir genellemedir. Soyut kavramlar duygu dünyası ile ilgili olduğu için varlıkları yaşamakla anlaşılır. Bu kavramların bilinç alanına intikali iç algı ile gerçekleşir. Birey soyut varlığın kavramına sezgi ile ulaşır.

Düşünürümüze göre “biz ideallerimizi bir kavram içinde değerlendirerek ona anlam kazandırırız. Anlam kazandırma bilgi sahibi olmaktır. İşte bu sebeple bilgi kavramlar yığınıdır. Zihin kavramlar arasında bağ kurarak ve verdiği hükümler ve hükümler arasında ilişki kurarak yaptığı çıkarımlarla kavramları bir düzene kor ve bu sayede bilgi kopuk kavramlar yığını olmaktan kurtulup bir düzen içerisinde bulunur.

(...) Kavramların söz veya yazı ile ifade sayesinde bilgi aktarması mümkün olur.”¹²

Düşünürümüze göre her isteyerek yapılan eylem bir bilgiye göre olur. “İrâdi eylemlere yön veren bilgilerin doğru olması ve amaca uygun bulun-

9 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, Ankara 2008, s. 20.

10 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 21.

11 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 22.

12 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 23-24.

ması ölçüsünde başarı sağlanır. Bilginin doğruluğu hükmün doğruluğu demektir. Bu da bilginin nüvesini oluşturan kavramların açıklılığına bağlıdır.”¹³

Öner’e göre her kavramın bir seçikliği bir de açıklığı vardır. “Kavramın seçikliği bir kavramı diğer kavramlardan ayıran belirginliğidir.(...) Seçiklik bir var olanın bütün var olanlar içerisinde yerini belirler. Mesela at kavramını kuş kavramından, özgürlük kavramını adalet kavramından ayıran onların seçikliğidir.(...)”

Bir kavramın açıklığı o kavramın içeriğidir, başka bir ifade ile o kavramın temsil ettiği var olan hakkındaki bilgilerdir. Bir kavramın seçikliği bütün bireylerde aynı ve değişmez olduğu halde, açıklığı farklı ve değişkendir.

(...)Kavram var olan hakkında verilen hükümler yığındır.(...) Hüküm kavramlar arasında bağ kurmaktır. Kavram ise hükümlerden oluşuyor, işte çözümlenmez sorun.(...)

Her insanda bir alış gücü vardır. Alış gücünden bilgi edinirken bilgi edine düşen payı anlıyorum. Alış gücü her insanda aynı değildir. İnsanlar farklı farklı alış gücüyle yaratılmışlardır. Bu güç doğuştandır, sonradan kazanılmaz.(...) Bireylerde bir kavram açıklılığının farklı oluşunun birinci sebebi bu alış gücüdür.”¹⁴

Bilgi kavramlar birikimi olduğu için bir şeyin bilgisini elde etmek o şeyin kavramını oluşturmaktır. Kavramların etkisiyle insan eyleme geçer. “Her bilinçli eylem bir bilgiye dayanır. Bir bilgiye dayanmayan iradi fiil mümkün değildir. Bu sebeple her bilinçli eylemin değerlendirilmesi onun oluşunu sağlayan bilginin değerlendirilmesi ile oluşur.”¹⁵

Hocam Öner’e göre “bilginin iki önemli özelliği vardır: Birincisi zihinden zihne aktarılabilmesi (communicable), ikincisi zihin içinde ve dışında (kitap vs.) biriktirebilmesi (cumulative)dir. İşte bu sebepten insanlığın ortak malı olmakta ve sürekli değişmektedir. Medeniyetin gelişmesi de buna bağlıdır.”¹⁶

Düşünürümüzün ifade ettiği bilgi problemi şu üç ana başlık altında incelenir:1-Bilginin kaynağı, 2- Bilginin değeri, 3-Dış dünyanın varlığı.

Bilginin kaynağı konusunda: “ Bilginin deney yoluyla elde edildiğini kabul eden *deneycilik (ampirizme)*, deneyle elde edilen bilgilerin yanında do-

13 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 29.

14 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 25-26.

15 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 112.

16 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 209.

ğuşta bazı bilgilere sahip olduğunu ileri süren *akılcılık (rationalisme)* ve metafizik kavramlarınakılla değilde zihnin özel bir faaliyeti olan iç görüşle (intuition) elde edildiğini iddia eden *iç görüşçülük (intuitionisme)*.

Bilginin değeri konusunda: insanın doğru bilgi edinemediğini söyleyen *şüphecilik (scepticisme)* ve insanın doğru bilgi elde edebileceğini söyleyen *dogmacılık (dogmatisme)*.

Dış dünyanın mevcudiyetinde: Bilinç dışında gerçek bir dünyanın bulunduğunu kabul eden *gerçekçilik (réalisme)* ve gerçeğin özünün cisimler dünyasında değil, maddi olmayan varlıkta arayan *idealizm (idéalisme)* gibi felsefi akımlar incelenir.¹⁷

Düşünürümüze göre felsefenin ana konusunu oluşturan Varlık, Bilgi ve değer birbirinden kopuk olamaz. Bilgi sorunu nasıl ahlâk ve değer konusuna kapı açarsa, zorunlu olarak varlık sorununu da düşündürür; çünkü bilgi bir var olanın, bir şeyin bilgisidir. Öyle ise bütün felsefe problemleri bir bütünlük arz eder ve mantıksal bağla birbirine bağlıdırlar.¹⁸

Bilgi Edinme Yolları

Bilgi esasında bir kavramlar yığını olduğu için, “zihin onları birbirine bağlayarak hükümler verir. Hükümlerden çıkarımlar yapan zihin, bu işlemlerinde akıl ilkelerine uyar.”¹⁹

Bilindiği gibi genelde aklın üç ilkesinden bahsedilir. Bunlar: Özdeşlik ilkesi, çelişmezlik ilkesi ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkeleridir. Bu ilkelere bir de yeter sebep ilkesini ilave eden Leibniz'e göre aklın iki ilkesi vardır: Biri çelişmezlik ilkesi diğeri de yeter sebep ilkesidir. Bu ilkelere özet olarak dokunursak şunları söyleyebiliriz:

a-Özdeşlik İlkesi: “A,A'dır bir şey kendisinin aynıdır şeklinde ifade edilir, (...) bir kavrama başlangıçta hangi anlam verilmişse o, süreç boyunca aynı anlamı taşır.(...) Akıl için değişmez, genel geçer hatta zorunlu olan bu ilke, varlığa uygulandığında farklı görüşler ortaya çıkar. Varlık gerekliliğini ilk ifade eden Parmenides olmuştur.²⁰(...) Değişmeyen aynı kalan varolanın kavramlarının seçiklikleridir.(...)”

17 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 19.

18 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 20.

19 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 39.

20 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 31.

b-Çelişmezlik İlkesi: A,A olmayan değildir. Başka şekilde ifade edersek, iki karşıt hüküm aynı anda hem doğru hem yanlış olamaz, yani biri doğru ise öteki yanlıştır.²¹(...)

c-Üçüncü Şıkkın İmkansızlığı: Bu ilke şöyle ifade edilir: Aile A- olmayan arasında üçüncü bir hal yoktur. Aristoteles şöyle diyor:

“İki çelişik ifade arasında herhangi bir aracı bulunması mümkün değildir.”²²

Üçüncü halin imkânsızlığının evrenselliğinden şüphe edilmesi üzerine “Lukasiewicz üç hakikat değerli mantık kurdu. Bu değerler şunlardır: doğru, yanlış ve nötr.(...) Reichenbach çok hakikat değerli mantığı, olasılık mantığı haline getirdi. Ona göre de doğru ve yanlış arasında sürekli, bir değerler skalası vardır.”²³

d-“Yeter Sebep İlkesi; Bu ilke gereğince yeter bir sebep olmadıkça hiçbir vakıanın doğru veya mevcut ifade edilen hiçbir hükmün hakiki olmayaçağını, vakıanın için böyle olupta başka türlü olmadığını dikkate alırız.(...) Yeter sebep ilkesinin, varlığın mı yoksa aklın mı ilkesidir konusu tartışmalıdır.”²⁴

Zihnin, bu ilkelere de yararlanarak “bilgileri eyleme (uygulamaya) hazır duruma getirme ve yeni bilgiler edinmede takip ettiği iki yol vardır: Birincisi akıl yürütme (discurtion), ikincisi iç görme (intuition) yoludur. Akıl yürütme yolunda, amaca erişmek için, zihin araç kullanır. Bu yol dolaylı yoldur. İç görüsel (intuitif) yolla ise amaca (...) doğrudan doğruya varılır.(...) Bu bakımdan bu iki yol birbirine karşıttır.

Akıl yürütme zihnin bir veya birkaç önermeye dayanarak sonuç çıkarmasıdır. Zihin bu faaliyetini üç ayrı yolla yapar, bunlar da *dedüksiyon*, *tümevarım* (*induction*) ve *benzetme* (*analogie*)’dir. Zihnin bu faaliyetleri için çıkarım (*inference*) da denir.”²⁵

Öner akıl yürütme şekillerini şöyle açıklıyor:

“a-deduksiyon: Bir veya birkaç önermeden zorunlu sonuç çıkarmaktır. Mantıksal ve matematiksel dedüksiyon diye ikiye ayrılır. Bu kavram Os-

21 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 32.

22 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 35.

23 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 36.

24 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 37.

25 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 39-40; Doç. Dr. Necati Öner, *Klasik Mantık*, s. 107.

manlıca'da istintaç veya ta'lil terimleriyle karşılanmıştır. Yeni Türkçe'de ise tümdengelim terimi ile ifade edilmiştir(...)

Mantıksal dedüksiyonun (...) en mükemmel şekli tasım (kıyas) dır.(...) Mantıksal dedüksiyonla yeni bir şey elde edilmez. Öncüller içinde zımnen (kapalı olarak) bulunanı açığa çıkarılır.(...) Öncüller doğru ise sonuç zorunlu olarak doğru olur. Bu bir analitik akıl yürütmedir. Örneğin:

Bütün insanlar ölümlüdür.

Sokrat insandır.

O halde Sokrat ölümlüdür.”²⁶

Düşünürümüze göre tasım yeni bir şey vermez, genellikle tümelden tikele doğru gider. Oysaki matematikteki akıl yürütme genelleştirmekle beraber yeni bir şeyi tasdik eder.

“b-Tümevarım (induction, istikra): Zihnin tikelden tümele, özelden genele, parçadan bütüne gidiş yoludur. Bu da ya tam tam tümevarım veya eksik tümevarım şeklinde olur.

Tam tümevarım; (...) bir sınıfı oluşturan bireylerin hepsini inceleyerek bütün hakkında karar vermektir. Buna biçimsel tümevarım da denir.(...) Verimsiz olduğu için eleştirilere konu olmuştur.²⁷(...)

Eksik tümevarım, buna tamamlayıcı tümevarım da denir. Bu tür akıl yürütmelerde zihin tikelden tümele, özelden genele gider. Bireyler günlük hayatlarında bu yola sık başvururlar. Bu tümevarıma bilimsel tümevarım da denilir.”²⁸

Bilimsel tümevarımda belli sayıdaki gözlemlerden sonra zihin genel bir kanunu onaylar. Bu tümevarım şekli, “bilimde başvurulan en önemli akıl yürütme şeklidir. Bilimlerin gelişmesi tümevarımı metot olarak seçmekle mümkün olmuştur.”²⁹

c-Benzetme (Analoji-Temsil):“Benzetme bir akıl yürütme yolu olarak, iki şey arasındaki benzerliğe dayanarak birisi hakkında verilen bir hükmü diğeri hakkında da vermektedir. Zihnin özelden özele yürüyüşüdür.(...)

Bu tarz akıl yürütmeye İslam hukukunda kıyas-ı fihhi denir.(...) İslam hukukunda çok kullanılan bir akıl yürütme yoludur.(...) Bu akıl yürütmede,

26 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 40-41.

27 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 44-45.

28 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 46; Doç. Dr. Necati Öner, *Klasik Mantık*, s. 180-181.

29 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 51.

dedüksiyonun hem de tümevarımın bulunduğu söylenir. Yani burada aklın iki türlü hareket ettiği kabul edilir.”³⁰

Zihnin yeni bilgiler elde etmek için kullandığı ikinci yol olan **ıçgörüŝ**, “zihnin bir şeyi aracı kullanmadan doğrudan doğruya kavraması, haberdar olması başka ifade ile bilinç altına sokmasıdır.

Gazzâlî, kalp gözü veya batınî göz dediğı ıçgörüŝten, aklın metafizik âleme açılıp hakikati kavramasını anlıyor.

Descartes’de ıçgörüŝ, aklın doğrudan doğruya kavramasıdır; şüphe götürmeyen apaçık bilgi verir. İlkler bununla kavranır.(...)

Kant’ da dışarıdan duyulara gelen izlenimler ıçgörüŝle zaman ve mekân formlarına girerler. Bu halleri ile zihin derecesinde kategorilere girip hüküm olur ve anlam kazanırlar.

Genellikle üç tür ıç görüşten söz edilir: Duyuların ıçgörüŝü, aklın ıçgörüŝü ve metafizik ıçgörüŝ.

Duyuların ıçgörüŝü, duyu organlarımızla renkleri, şekilleri doğrudan doğruya kavramamızı sağlayan yetimizdir.

Aklın ıçgörüŝü, ilişkileri doğrudan doğruya kavramamızı sağlayan yetimizdir.(...) Aksiyomları da bu güçle biliriz.

Metafizik ıçgörüŝ, özlerin doğrudan doğruya kavranmasıdır. Mesele “ben” in kavranması, Allah inancına varma metafizik ıçgörüŝle olur. ıçgörüŝle elde edilen bilgi, ŝüpheyi içermeyen, açık ve seçik bir bilgidir.”³¹

Hocamın bilgi anlayışı incelerken zihniyet anlayışına da dokunmamak elden değildir. Ona göre “zihniyet insan zihninin bir hali bir tavrıdır. Bu hal ferdin veya sosyal bir grubun düşüncesini sevk ve idare eder.”³² Öner’e göre “ insan bilgi edinirken ve bilgiyi uygularken yani eylemde bulunurken hep o anda içinde bulunduğu zihniyetin etkisi altındadır. Zihniyet, zihin zihni-faaliyette iken içinde bulunduğu ortamdır diye tanımlayabiliriz. İnsan var olanlara hep bu açıdan bakar, değerlendirmeleri hep bu açıdan olur. Kavramlar bu çerçeve içerisinde anlam kazanır. İnsanın farklı zihniyetleri vardır. Bunların bir kısmı doğuştandır, bir kısmı ise sonradan kazanılmıştır.”³³

30 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 51.

31 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 54.

32 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 229.

33 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 54.

Necati Öner'e göre "insanların aynı mantığı kullandıkları halde aynı hadise karşısında farklı sonuçlara varıp farklı davranışlar içerisine girmeleri, onların farklı zihniyetlere sahip olmalarından kaynaklanır. Böylece zihniyet, mantığın içinde yönlendiği ortamdır.(...)

Zihniyet, insanın, varlığı anlayış tarzı ve bu anlayışa göre varlık karşısında vaziyet alış halidir."³⁴

Öner zihniyetleri üç grupta topluyor: Büyüsel(magique), olgusal (positif) ve eleştirisel (critique). Büyüsel zihniyete gizli güç hâkimdir. Bu güç eşya da veya büyüde bulunur. Dinî inançta ise güç kaynağı Allah'tır. Büyüsel zihniyete bağlı inancın kaynağı kollektif tasavvurlardır. " Dinî inançta ise kaynak vahiyle bildirilen bilgidir. Bu sebeple büyüsel zihniyete bağlı bilgi tek tektir, dağınıktır, düzensizdir. Dinî inançla ilgili bilgi ise vahye dayalı, bu anlamda objektif ve düzenlidir.(...)

Felsefi tefekküre gelince, insan tecrübenin verileri ile yetinseydi felsefe-ye ihtiyaç kalmazdı, bilim yeterli olurdu. İnsan tecrübenin verilerini değerlendiriyor. İster bilgi, ister varlık felsefesi yapsın, insan bu faaliyetlerinde tecrübeyi aşar. O halde felsefi düşünceyi pozitif zihniyete dayayamayız; düzensiz, dağınık, sistemleştirme imkânı olmayan büyüsel zihniyete ise hiç dayandırılmaz.

Öyle ise gerek dini gerek felsefi düşünceye hâkim olan zihniyet büyüsel ve olgusal (pozitif)zihniyetin dışındadır.³⁵"Düşünme konusundan çıkılamayan Allah, varlık, öz, varoluş gibi birçok felsefi sorunu büyüsel veya olgusal zihniyetle işleyemezsiniz."³⁶

Öner'e göre bu üç zihniyetin temsilcileri vardır. Büyüsel zihniyeti büyücü, olgusal zihniyeti bilim adamı, eleştirel zihniyeti velî ve filozof temsil eder.³⁷

Din ilahi olduğu için temel fikirleri Allah'a aittir. Bu bakımdan dindeki büyüsel zihniyeti Allah eleştirir. Burada değerlendirmeyi insan değil Allah kabullenir. "Bu bakımdan dinde büyüsel zihniyetin değerlendirilmesi insan zihniyetine misal verilemez.(...) Felsefe ise insanın yaptığı diğer değerlendirmedir. Ve onun eleştirisel zihniyetinin bir eseridir."³⁸

34 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 229.

35 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 233.

36 Prof. Dr. Necati Öner, *Görüşler*, s. 180.

37 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 233.

38 Prof. Dr. Necati Öner, *Görüşler*, s. 180.

Düşünürümüz, bilgi-kültür ilişkisi konusunda da şunları söylüyor: “Kültüre geniş anlam veriyorum: insanın var olanlar hakkında, hangi yollarla olursa olsun, edindiği bilgiler ve o bilgilere dayanarak ortaya koyduğu eser ve davranışlar kültür denen şeyi oluşturur. Kültürde esas olan bilgilerdir. Eser ve davranışlar bu bilgilerin dışı yansıması, başka bir deyimle belirtileridir.”³⁹

Bütün bilgilerin biriktirilebilmesi ve aktarılması ancak dil ile sağlanabilir. Yaratıcı düşünce sadece güçlü bir anadille gerçekleşebilir. “Anadil ile milli bilinç veya milli zihniyet arasında çok sıkı bir bağ vardır. Milli zihniyet bir toplumun millet olmasının ifade aracıdır. Milli zihniyet bir milletin varlığını devam ettiren ve kendini diğer milletlerden ayıran değerlere bağlılıktır. Değerlere bağlı olma onları kabullenmeleridir.”⁴⁰

Dil insanlar arasında iletişimi ve mevcut bilgilerin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamakla beraber yeni bilgiler elde etmenin de rehberidir. Medeniyet varlığını dile borçludur. Bir milletin “ben” ini dil oluşturur. “ Bir toplumda anadil toplumun bireylerini birbirine bağlayan, onlara milli birlik bilincini kazandıran en önemli unsurdur. Bir milletin dili ne kadar zengin ve gelişmiş olursa o ölçüde uyarlık yolunda yol alır.”⁴¹

“Yaratıcı düşüncenin başlıca öğeleri şunlardır: sezgi gücü, bilgi birikimi, uygun yöntem ve dil” diyen Öner Jacques Chevalier (1882-1962)’ den şu sözleri aktarıyor: “ Bir milletin dili o milletin ruhudur. O milleti yıkmak için önce onun ruhunu yıkmak lazımdır.”⁴²

Hocam Öner’e göre milli dille milli bilinç ve milli zihniyet arasında sıkı bir bağ vardır. Milli dil bir milletin varlık şartıdır. “ Zengin ve gelişmiş bir dil olmadan bilim ve tefekkürde gereği gibi olmaz(...) Yabancı dille aktarmacılık ve taklitçilikten öteye gidilemez.”⁴³

Öner’e göre “İnsanın yaşantı hali olan hürriyet ile sahip olduğu bilgi arasında sıkı bir ilişki vardır(...) Maddi ve manevi insan hürriyetinin hangisini ele alırsanız alınız, hepsi insan fiilleri ile ilgilidir.”⁴⁴(...)

Bilinçli eylem, veya hareket(...) düşünüp taşınıp karar verildikten sonra yapılan hareketlerdir(...) Düşünüp taşınıp karar verme aslında bir seçmedir. Öyle ise insanlar asıl hürriyetini seçme hürriyetinde görmelidir.

39 Prof. Dr. Necati Öner, *Dil Üzerine*, İstanbul 2013, s. 47-48.

40 Prof. Dr. Necati Öner, *Dil Üzerine*, s. 48.

41 Prof. Dr. Necati Öner, *Dil Üzerine*, s. 9.

42 Prof. Dr. Necati Öner, *Dil Üzerine*, s. 70.

43 Prof. Dr. Necati Öner, *Dil Üzerine*, s. 79-80.

44 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 243.

(...) Seçme birçok seçenekler arasında birini tercih etmektir.(...) Eğer insanın seçeneklerle ilgili bilgisi yoksa seçme olayı yoktur. Bu bakımdan insanın bilgisi olmadığı alanlarda, onun hürriyeti yoktur.(...)

Demek ki insanı harekete geçiren seçeneklerle ilgili bilgisidir. Seçeneklerin biri hakkında karar verme, onu gerçekleştirecek bir proje olarak kabul etmedir. Eğer insanın gerçekleştirecek projesi yoksa o konuda hürriyet alanı bahis konusu olamaz.”⁴⁵

“Hürriyetin bahis konusu olduğu eylem, bir seçeneğin kabulü sonucu bir projeyi gerçekleştirmek olduğuna göre, hürriyetin varlık şartı seçenekler hakkındaki bilgidir.”⁴⁶ Diyen Öner şu görüşü ileri sürüyor: “ İnsanlar var olana nüfuz ettikçe, yani bilgi sınırını genişlettikçe, hürriyet alanlarını da genişletmiş olur.”⁴⁷

İnsanı diğer canlılardan ayıran önemli özelliklerden biri, bilgi edinme ve bilgilerini diğerlerine aktarma niteliğidir. Günümüzün bilim ve teknolojisi insanın bu niteliğinin bir ürünüdür. “Fikir hürriyeti üzerinde titizlikle durmak, insanın insanca yaşamasının gerekli bir şartı gibi görünmektedir.

Bilgi edinme hürriyeti, ya da mevcut bilgileri öğrenme ve başkalarına öğretmede, ya da mevcut bilgilere yenilerini ilave etmek için gereken araştırmalarda söz konusudur.”⁴⁸

Düşünürümüz geniş anlamda bilgiyi “ var olanı tanıtan, var olanı zihinde temsil eden şey” şeklinde tanımlayarak insan var olanı olduğu gibi bilebilir mi? sorusunu soruyor. Bu sorunun felsefede septisizm-dogmatizm tartışmalarına yol açtığını ifade ediyor. İnsan bilgiyi nasıl elde edecek? sorusunun ise ampirizm-inneizm tartışmalarına neden olduğunu dile getiriyor. Bilginin tecrübeyle edilebileceğini savunan iddianın yanında vahiyler geldiğini iddia edenlerin de var olduğunu belirtiyor.⁴⁹

Öner'e göre bilgiler elde edilirken “var olana bakış açısı, hedeflenen amaç, kullanılan yöntemlere göre bilgi çeşitleri ortaya çıkar. Şu altı tür bilgiden bahsedilir: Din, felsefe, bilim, sanat, günlük bilgi (amiyane bilgi) ve okült bilgi. Bu bilgilerden her birinin az veya çok insan hayatında rolü vardır. İnsanın bütün irâdi fiilleri bunlardan şuna veya buna dayanır.(...)

45 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 344-345.

46 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 345.

47 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 347.

48 Prof. Dr. Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, İstanbul, 1982, s. 101.

49 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 209.

Dini bilgi, elde edilmiş tarzı ile diğerlerinden ayrılır. Dinin özünü vahiyle bildirilen bilgi oluşturur. Yani bu bilginin özü aşkın bir varlık tarafın insana bildirilmiştir. Bu sebeple değişmez ve mutlak doğru olarak kabul edilir. Bu kabulleniş tamamen inanç işidir. Allah mutlak ve mükemmel bir varlık olduğu için bilgisi mutlak doğru olur. Çünkü yanlışlık bir eksikliklerdir. Bu sebeple Allah'ın bilgisinin doğruluğu ve yanlışlığı tartışılmaz. Doğruluğuna inanan o dinde kalır, inanmayan din dışına çıkmış bulunur. Dinin temelinde mutlak olarak kabul edilen bilgi vardır.)⁵⁰

Allah bir ayetinde şöyle buyuruyor: "... Allah'ın kelimelerinde asla bir değişiklik yoktur. İşte o büyük kurtuluştur."⁵¹ Allah'ın değişmeyen hükümleri insanlık için kurtuluştur.

Dinlerde Allah'ın mutlak bilgisinin yanında, insanın eseri olan bilgiler de bulunur. Bunlar Allah'a ait bilgilerin yorumlarıdır. Dinlerde farklı mezhepler ve tarikatlarının bulunmasının sebebi aynı konudaki farklı fikirlerdir. " İslâm dininde, sünnilik, şiiilik gibi itikadî mezhepler; Hanefilik, Şafilik, Hambelilik ve Malikilik gibi fikhî mezhepler (aynı mezhep içerisinde Nakşîlik, Kadîrîlik, Mevlevîlik vs. tarikat olarak tanınmaktadır.) Bunların hepsi de Kur'an'a dayanırlar. Farklılıkları Kur'an hükümlerinin farklı yorumları yüzündendir. Bu sebeple farklılıklar dindeki insana ait bilgilerden gelir. İslâm medeniyetindeki, tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm gibi ilimler insan eseri olan bilgileri içerir. Bu bilgilerin doğruluğu veya yanlışlığı tartışılabilir.

(...) İnanılan hükmün modalitesi zorunludur. Dini bilgiyi diğer bilgi dallarından ayıran en önemli bir nitelik te budur. Diğer bilgi dallarında hükmün modalitesi mümkün veya alımsal (contingent) olabilir. Dinî bilgide ise zorunludur, başka türlü olamaz.⁵²

Prof. Dr. Necati Öner'in yukarıda ifade etmeye çalıştığı din İslâm dinidir. Çünkü hocam 19 Ağustos 1979 tarihli Tercüman gazetesinde yayımladığı makalesinin başlığı "Kurtuluş İslâm'dadır" ismini taşımaktadır. Düşünürümüz şöyle diyor: "İslâm dünyası asırlar boyu uykuya dalmış gibi idi. Bu hal İslâm'ın ruhuna aykırı bir insan tipi meydana getirmiştir.

Kur'an-ı Kerim insanlara yap ve yapma diye verdiği emirlerle bir insan tipi ortaya koymuştur. Bu insan Hz. Muhammed'in " iki günü birbirine eşit olan ziyandadır" hadisinde de işaret edilen her günü daha iyi kılacak şartlarla geleceğe atılmayı gaye edinen faal insan tipidir. Uyku hali, bu faal, insan

50 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 209-210; Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 69.

51 Kur'an 10/ Yunus 64.

52 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 211.

tipi yerine uyuşuk, başkalarına tabi, halini değiştirmek istemeyen, durgun bir insan tipi ortaya koydu. Batı dünyasında tam aksi istikametten gelişen insan, İslâm dünyasını hâkimiyeti altına aldı. Haçlı seferlerle yok edemediği İslâm'ı geliştirdiği kültürü ile uyuttu, onun gelişmesini engelledi. İslâm ülkelerinin büyük bir kısmı Batılıların müstemlekesi haline geldi. Hür ve hâkim olan Müslüman, esir Müslüman oldu.(...)

Kanaatim şudur: Dünyayı kasıp kavuran tedhiş ve anarşinin, teknolojinin sağladığı bütün imkânlarla rağmen insanların mutsuz ve huzursuz oluşunun asıl kaynağını, insanla Mutlak Varlık arasındaki bağı kopmuş olmasında aramak lazımdır. Halin devamı, insanlığın sonu olur.(...)

Egoizmin doğurduğu nemelazımcılık duygusu, hakkı korkuya kurban etme eğilimi, vazife duygusunun zayıflığı, hoşgörüden mahrum zihniyete sahip olma vs. Bütün bunlar sağlam bir değer sistemine sahip olmayışımızın belirtileridir.(...)

Pozitivizm büyük ölçüde millî eğitimizi etkilemiştir. Klasik pozitivizm insanı bir yönüyle ele alır, onu bütünlüğü içinde görmez.(...) Pozitivizm insanı yalnız fenomenleralemi içerisine sıkıştırmıştır. Aşkın (müteal) varlığı ve o varlıkla insan ilişkisini yok saymıştır. Bugün dünyadaki sıkıntının kaynağı budur.(...) İnsanlık bir medeniyet bunalımı içerisinde. Bu bunalımın sıkıntısının Türkiye'de daha şiddetli olmasının sebebini asırlar boyu milletimizi oluşturan değerlere bağlılığın zayıflamasında aramak lazımdır.

Gelecek nesillerin daha çok huzur içinde yaşaması, millî birlik ve bütünlüğümüzün sağlam temellere dayanması için, kurulacak yeni sisteme, millî ve manevi değerlere saygılı, onları fertlere kazandırıcı bir ahlâk ile, çağdaş ilmin verilerine dayalı, ilmî zihniyetin gerektirdiği dogmatizmden uzak nesiller yetiştirecek bir felsefe hâkim olmalıdır.”⁵³

Öner'e göre insanlığın huzursuzluğunun kaynağı Mutlak Varlıkla bağı koparmasıdır. İnsanlığın kurtuluşu, “bu bağı yeniden kurmakla olur. Bu bağı en sağlamı İslâm'dır, kurtuluş İslâm'dadır.(...) İnsanlığın bu yolla aydınlığa çıkacağına inanıyorum.”⁵⁴

Düşünürümüze göre insan mükemmel bir varlık değildir; bu nedenle mutlak bilgi sahibi olamaz. “İnsan bilgisi görelidir. İnsanın en sağlam bilgi elde etme yolu bilim yoludur. Bilimin sürekli değişim ve gelişme içerisinde bulunuşu insanın mutlak bilgi sahibi olmayışının delilidir.(...)

53 Prof. Dr. Necati Öner, “Kurtuluş İslâm'dadır”, *Tercüman Gazetesi*, 19 Ağustos 1979.

54 Prof. Dr. Necati Öner, *Görüşler*, s. 270.

Allah'ın bilgisinin farklı anlaşılabilirliği karşısında inançta birlik nasıl sağlanır? sorusu akla gelebilir. Bu birlik bir dinde olmazsa olmaz niteliğindeki temel kavramlara inanmakla elde edilir. Bu kavramlar imanın esaslarıdır. Bunları kabul eden o dinde kalır, etmeyen o din dışında bulunur. Allah'ın birliğine, kitaplarına, ahiret gününe, peygamberlerine, meleklerine ve hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanma, bunları kabul etme İslâm dininde birliği sağlar.”⁵⁵

Kur'an-ı Kerim 'de şu esaslar bildirilmiştir: “Ey iman edenler, Allah'a ve peygamberlerine ve peygamberlerine indirdiği kitabına, daha önce indirdiği kitabına hakıyla iman edin. Her kim Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe inanmazsa o, son derece haktan uzaklaşıp sapmıştır.”⁵⁶

Hocam Öner, gerçek mü'minin Allah'ın kavramına değil de varlığına inandığını ifade ederek şunları söylüyor: “ Allah'ın kavramına inananlar dediğim kimseler taklidî iman sahipleridir. Bu gibiler gördükleri din eğitiminin veya içinde yaşadıkları toplumun empoze ettiği değer hükümleri ve kazandıkları Allah kavramı ile bu yola girmişlerdir. Bunlar inançlarının tam bir bilincine sahip değillerdir,(...) dinle ilgili yapıp etmeleri genellikle bir alışkanlık eseri olarak, sürüp gider.

Allah'ın varlığına inananlar dediğim kimseler ise, inançlarının bilincinde olan kişilerdir. Bu gibilerin imanı Gazzâlî'nin belirttiği gibi “Keşif yolu ile basiret nuru ile perde arkasını görüp yakın (kesin bilgi) ifade eden bir tasdikten ibarettir.”⁵⁷ Allah'ın varlığına inananlar Kur'an-ı Kerimde şöyle belirtiliyor: “Ey Muhammed, kullarım sana Ben'den sorarlarsa (söyle) Ben onlara yakınım. Bana dua edenlerin duasını kabul ederim. Doğru yolu bulmak için Bana yalvarsın, Bana inansınlar.”⁵⁸

“Ancak Allah'ı anmakla kalpler huzur bulur.”⁵⁹ “Kim özünü Allah'a teslim eder güzel davranırsa sağlam desteğe tutunmuş olur.”⁶⁰

Bu özetlerin hükmü karşısında, gerçek mü'min olan Müslüman bir kişinin güvensizlik duygusu ile strese girmesi elbette düşünülemez.

55 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 212.

56 Kur'an 4/ Nisa 136.

57 Prof. Dr. Necati Öner, *Stress ve Dini İnanç*, Ankara 1997, s. 38-39.

58 Kur'an 2/ Bakara 168.

59 Kur'an 13/ Rad 28.

60 Kur'an 31/ Lokman 22.

Düşünürümüze göre din “Allah’ın, insanlara nasıl hareket etmeleri gerektiğini peygamberler vasıtasıyla bildirdiği değerler sistemidir.”⁶¹ (...)

“Stresten kurtulmak için esas olan Allah’a tam teslim olabilmektir.(...) Bu hal ruhun Mutlak’a açılabilme halidir.(...) Dinde iki müessese Mutlaka açılmada en büyük rolü oynar. Birincisi ibadet ikincisi duadır.(...) Öyle ise ibadet ve dua ruhun yıkanmasıdır. Bu hali yaşayan insan stresten uzaktır.”⁶²

Demek ki, bir kişinin din bilgisinin yetersizliği veya sağlam bir din inancına sahip olmaması onda strese sebep olabilir.(...) Stresin artmasındaki sebep, stresin bir nevi panzehiri olan dini inancın fertlerde zayıflayarak toplumlarda gereği gibi değer korunmamasıdır.”⁶³

Yukarıda da belirtildiği gibi düşünürümüz, mezhep ve tarikatlerin, Allah’ın bilgisinin yorumundan çıktığını tekrar ifade ederek şöyle diyor: “Dinin özünde olmamasına rağmen, tarihin akışı içerisinde meydana gelen bu dini gruplar kaçınılmaz bir toplumsal olgudur. Bunları yok saymak dinin özelliğine ve insan doğasına aykırı bir tutum olur.”⁶⁴

Dinsel bilginin insan üzerinde büyük etki yaptığını belirten Öner şu ifadeleri kullanıyor: “Dinsel emirlerin kipliğinin zorunlu oluşu veya yapılan eylemlerin (fiillerin) öte dünyada sorgulanacağı inancıdır. Bu nedenle bireyle başkası arasındaki ilişkileri düzenleyen ahlâk kuralları dinsel inanca dayalı olduğu ölçüde başarılı olur.(...) Dinsel bilgi, dinin insana yüklediği sorumlulukları yerine getirmek için kullanılır.”⁶⁵

Bilgi sıralamasında, dinsel bilgidен sonra ikinci sırayı alan felsefi bilgi için düşünürümüz önce felsefe kavramını ele alıyor:

Felsefi Bilgi:“Felsefe teriminin ifade ettiği anlam, devirden devire, filozoftan filozofa değiştiği için, felsefe kavramının genel geçer bir tanımını yapamayız, fakat farklı anlayışların ortak noktalarını yakalayarak onun nasıl bir bilgi türü olduğunu gösterebiliriz.”⁶⁶

Ortak noktayı bulmak için Öner bazı filozofların felsefe hakkındaki görüşlerini ortaya koyuyor. Jaspers felsefi düşüncenin doğuşunda şu üç nedeni kabul ediyor: Hayret, şüphe ve insanın sarsılması. Aristoteles ve Platon

61 Prof. Dr. Necati Öner, *Stress ve Dini İnanç*, s. 53.

62 Prof. Dr. Necati Öner, *Stress ve Dini İnanç*, s. 58.

63 Prof. Dr. Necati Öner, *Stress ve Dini İnanç*, s. 65-66.

64 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 212.

65 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 71.

66 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 72.

hayret duygusunu felsefenin doğuşuna sebep gösteriyorlar. Bu durum her iki filozofu da varlığın özünü araştırmaya sevk ediyor.

Şüphe, insanın gerçeğin bilgisi karşısındaki tutumudur. Bu hal, Descartes'i şüphe edilmez kesin bilgiye yöneltmiştir.

İnsanın sarsılması, dış dünyanın bilgisini bırakıp dikkati kendi üzerine çekince insan sarsıntı geçiriyor. Bu sarsılma Stoacıların hayatın ıstıرابında ruhun sükûnunu aramaya yöneltiyor.

“Hayret ve şüphe bilimsel bilginin doğmasının da sebepleridir.(...) Bilimin vardığı her sonuç, çözdüğü her sorun felsefeye kapı açar. İnsan doğası gereği bilim verilerini değerlendirerek bir anlamda onları aşmak ister.(...) Bilime dayanan bilim felsefesi gibi, dine dayanan din felsefesi, sanata dayanan sanat felsefesi vardır. Ne kadar bilgi varsa o kadar felsefe vardır. Bu açıdan bakılınca felsefeyi “bilgi üzerine bilgi” diye tanımlayabiliriz.

Bilgi üzerine bilgi derken iki bilginin aynı türden olduğu anlaşılmalıdır. Yani felsefenin herhangi bir bilgi dalına dayanarak ileri gitmesi, o bilgi türüne aynı cinsten bilgiler katarak gelişmesini sağlamak değildir. Felsefi bilgi herhangi bir bilgi türünün verilerinin doğruluk derecesi, kullanılan yöntemler, bilgisi edinilen varlık türü, farklı bilgi türlerinin birbirleri ile olan ilişkileri ve işlevleri üzerinde eleştirel bir tutumla düşünülerek elde edilen ve diğer bilgilere yol gösterici nitelik taşıyan bir bilgidir. Bu çaba insandaki hayret ve şüphe duygularının bir sonucudur.⁶⁷

Öner'e göre insanı bir obje gibi ele alıp inceleyen bilimler biyoloji, sosyoloji, psikoloji ve bunların zıt dallarıdır. İnsan obje olarak ele alınca J.P.Sartre'ın ifadesiyle “İnsan kendisi olmaktan başka bir şey oluyor.” İnsan bir masa, bir sözlük gibi eşya değildir. “Onu sübjektifliği içinde ele almak gerekir. Yani insanın özüne, ben'ine veya kendisine dönmesi lazımdır. Burada birey bahis konusudur.(...) İnsanın bu yolla kendisi için elde edeceği bilgidir bir ahlâk, bir davranış şekli ortaya çıkar.”⁶⁸

İnsan kendisini terk edilmiş, yalnız, ölümün, yok olmanın eşliğinde hissedince bir sarsıntı, bir korku geçirir ve varoluşunun bilincine varır. Bu durum felsefi düşünceye açılan bir kapıdır. İrrasyonelle karşılan zihin onun içine girmeye çalışıyor. Bu çaba ona felsefede önemli bir yer işgal eden metafiziğin yolunu açıyor.

⁶⁷ Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 73-74.

⁶⁸ Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 74.

Felsefi bilginin insanın, felsefi tutuma girmesini sağlayacağını ifaden Öner, Felsefi tutumun kendisini şu üç özelliğe göstereceğini belirtmektedir:

“Birincisi: Varolana bütüncül gözle bakmaktır. Varolanlar dünyasında her şeyden soyutlanmış tek olan bir şey yoktur.(...) Bu bakımdan bir olgu ve olayı incelerken onu tek olarak değil, onun hem kendi bütünlüğü hem de onu çevreleyen sınıfları göz önünde bulundurmaya zorunluluğu vardır. Böyle bir tutum verilecek hükümlerde yanlış yapma olasılığını azaltır.⁶⁹

İkincisi: Metodik şüphe ve eleştirel zihne sahip olmalıdır. Metodik şüphe doğru olanı elde etmek için başvurulan yoldur. Eleştiri bir düşüncenin bir hareketin değerlendirilmesidir.(...) Eleştiri, geliştirmeye ve olgunlaşmaya hız veren itici bir güçtür.⁷⁰

Her insanın, kendinin göremediği eksiklikleri olabilir. Onu bu olumsuzluktan kurtarabilecek olan eleştiridir. Sağlam bilgiye ve iyi niyete dayalı olan eleştiri gelişmenin kamçısıdır.⁷¹

Üçüncüsü: Hoşgörülü (müsamaha=tolérance) olmanın gerekliliğidir. Hoşgörü başka inanç ve kanaatlere saygılı olmak, farklı ifadelerden rahatsız olmamak halidir.(...) Bir toplumun sağlığı ona hâkim olan hoşgörü duygusuyla doğru orantılıdır.⁷²

Düşünürümüze göre felsefe sadece bir merak konusu olmayıp, insanî terimin gerektirdiği hayat tarzına sahip olmak için ihtiyaç duyulan bir bilgi şeklidir. İnsan doğası gereği felsefe yapar, ondan kaçamaz. Öner, Aristoteles'in şu görüşünü aktarıyor: “Felsefe yapmak lazımdır mı diyorsunuz o halde felsefe yapmak lazımdır. Felsefe yapmamak lazımdır diyorsunuz, bunu yapmak için yine felsefe yapmak lazımdır.”

Düşünürümüze göre felsefi tutum uygar olmanın bir niteliğidir. “ Felsefi tutum içinde olan bilim adamı daha başarılı olur.(...) Birey hangi inanca veya ideolojiye mensup olursa olsun kapalı bir tutum içinde olamaz.(...) Felsefi tutum felsefe öğrenmekle kazanılabilir.”⁷³

Öner, Felsefi tutum için gereken başka bir özelliği de şu şekilde ifade ediyor: “Özellikle toplumsal hayatla ilgili hükümlerde çoğulculuğun hâkim ol-

69 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 75; Prof. Dr. Necati Öner, *Görüşler*, s. 162-163.

70 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 75-76.

71 Prof. Dr. Necati Öner, *Görüşler*, s. 164.

72 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 76.

73 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 76-77.

duğu gerçeğini görmektir. Bu çoğulculuğun kaynağı insan bilgisinin, mutlak olmayıp, değişken ve görelidir.”⁷⁴

“Her şeyin ölçüsü insandır” diyen Protagoras’ın; “Prenelerin bir tarafından doğru olan diğer tarafından yanlıştır” diyen Pascal’ın, “tek mutlak prensip her şeyin görelidir” diyen Auguste Comte’un bu sözleri, insan bilgisinin görelidir olduğunu desteklemek için aktarılıyor.⁷⁵

Öner’e göre “bir kişinin felsefe bilgisi olabilir hatta bu bilgi alanının profesörü de olabilir. Fakat eğer bu bilgileri önemsememiş ise felsefi tutum içine giremez. Felsefeyi hayata sokmak lazımdır. Bu bakımdan felsefe öğretiminin yanında felsefe eğitimi de şarttır.(...) Felsefi tutum o toplumdaki bilimsel, teknolojik, ekonomik ve sosyal gelişmelerin ortamını oluşturur.”⁷⁶

3-Bilimsel Bilgi: En belirgin niteliği sağlamlık ve güvenilirlik olan bilimsel bilgi, insan ihtiyaçlarını sağlamada başta gelir. Her geçen gün yeniliklerle ortaya çıkan teknoloji bilimsel bilginin eseridir.

Aristoteles bilimler üç kısma ayrılmaktadır:

Teorik bilimler: Metafizik, Fizik, Matematik.

Poetik bilimler: Retorik, Poetik, Diyalektik.

Pratik bilimler: Ahlâk, Ekonomi, Politika.⁷⁷

İslâm dünyasındaki bilimler sınıflamasında Aristoteles’in etkisi büyük olmuştur. Kindî(Öl.252/866)nin bilimleri sınıfları şöyledir: A-Dini (ilahî) ilimler. B-İnsani ilimler

A-Dini ilimler vahiy kaynaklıdır. Duyu ve akıl gücüyle elde edilemezler, insanlar benzerini ortaya koyamazlar.

B-İnsani ilimler:

1-Doğrudan İlimler:

a-Teorik İlimler: Altta fizik, ortada psikoloji, üstte metafizik bulunmaktadır. Psikoloji fizikten metafiziğe geçişi sağlar. Kindî’ye göre Allah nefsi, latif olmayan madde ile latif olan metafizik arasında bir mertebeye koymuştur. Böylece fizikten metafizik bilgiye geçmek mümkün olmaktadır.

b-Pratik İlimler: Ahlâk ve Siyaset

⁷⁴ Prof. Dr. Necati Öner, *Görüşler*, s. 163.

⁷⁵ Prof. Dr. Necati Öner, *Görüşler*, s. 163.

⁷⁶ Prof. Dr. Necati Öner, *Görüşler*, s. 164-165.

⁷⁷ Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 78.

2-Alet İlimler:

a-Mantık: Kategoriler, Önergeler, 1. Analitikler, 2. Analitikler, Topikler, Sofistik Delillerin Çürütülmesi, Hitabet, Şiir.

b-Matematik: Aritmetik, Geometri, Astronomi, Musikî.⁷⁸

Düşünürümüze göre Fârâbî (Öl.339/950), “İlk sınıflamasında Aristo’ya bağlı kalır.(...) İlimlerin Sayımı adlı eserinde bu bilimlere dil, mantık, fıkıh ve kelâm bilimlerini ekler.⁷⁹Fârâbî’nin ilimleri tasnifini Öner detaylı olarak şöyle ifade ediyor: “Fârâbî, Kitabu tahsil-is-saâde adlı eserinde ilimleri nazarî ilimler, amelî ilimler diye ikiye ayırır:

a-Nazarî İlimler: İlm-i teâlîm (riyaziye), İlm-i tabîî ve İlm-i ilâhî (meta-fizik) diye üçe;

b-Amelî İlimler: Ahlâk ve Siyaset diye ikiye ayrılır.Mantık’ı ilimlerin üstünde saydığı için bu tasnifin içine almaz.

Fârâbî İlimlerin Sayımı adlı eserinde ise ilimleri şu beş grupta toplar: 1-Dil ilmi. 2-Mantık ilmi. 3-Talimi ilimler. 4-Tabiat ilimleri ve İlâhiyat ilmi.”⁸⁰

Fârâbî bu tasnifinde Aristo’ya bağlı kalmayıp ondan farklı bir tasnif sunmuştur.

Harezmi (Öl.997)’den sonra bilimler, şer’î ve şer’î olmayan bilimler veya aklî ve naklî bilimler diye iki grupta ele alınmıştır.”⁸¹

Hocamın belirttiği bu sınıflam örneğini Gazzâlî’de görürüz. Gazzâlî(Öl. 1058/1111) ilimleri esas itibariyle iki kısma ayırır: 1- Şer’î ilimler. 2- Şer’î olmayan ilimler.

1-“Şer’î ilimler: Yani hesap gibi akıl ile tabâbet gibi tecrübe ile lügat gibi işitmekle bellenmeyip ancak peygamberlerden öğrenilen ilimlerdir.

2-Şer’î olmayan ilimler: Yani diğer vasıflar ile elde edilen ilimler. Bunlar da mahmut (övülmüş), mezmum (kötülenmiş) ve mübah (sevap ve günahı olmayan) olmak üzere üçe ayrılır.”⁸²Gazzâlî isimlendirdiği bütün bilimleri ayrı ayrı açıklar. Gazzâlî’ye göre farz-ı ayn olan şey, “büluğ çağına ermiş kimselere evvela (...) anlayarak şehadet getirmek, yani Allah’ın birliğini ve

78 “Kindî”, T.D.V. *İslam Ansiklopedisi*, cilt 26, Ankara 2002, s. 44; Macit Fahri, *İslam Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, İstanbul 1987 s.65.

79 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 78.

80 Prof. Dr. Necati Öner, *Tazminatın Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara 1967, s. 4.

81 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 78.

82 Gazaâlî, *İhya-u Ulumiddin*, çev. Amet Serdaroğlu, cilt.1, İst. 2011, s. 48.

peygamberin risaletini tasdik etmektir.(...) Gaye şek ve şüpheden uzak, katî bir inançtır.(...) Anlaşılacağı gibi Gazzâlî herkes için farz-ı ayn olan şeyin şehadet getirerek gerçek imana girmesidir.”⁸³

Öner, Gazzâlî'nin kabul ettiği şer'î ilimler hususunda şöyle diyor: “Şer'î ilimlerin kaynağını Kur'an, sünnet, icma ve âsar-ı sahabe teşkil eder.(...) Asıl şer'î ilim olarak da ilm-î kıraat, ilm-î tefsir, usul-ü fıkıh, fıkıh, hadis ve usul-ü hadis sayılır.”⁸⁴

Prof. Dr. Necati Öner'e göre günümüz üniversitelerinde “yapılan uygulamaya göre bilimleri şöyle sınıflayabiliriz:

A-Temel Bilimler

- 1-Saf aklî veya biçimsel bilimler: Matematik, Mantık.
- 2-Doğa bilimleri: Astronomi, Fizik, Kimya, Biyoloji, Psikoloji.
- 3-Beşerî veya manevi bilimler: Sosyoloji, Tarih, Dil Bilimleri.

B-Uygulamalı Bilimler

- 1-İstatistik
- 2-Mühendislik, Tıp, Veterinerlik, Eczacılık, Tarım ile ilgili bilimler
- 3-Hukuk, Ekonomi, Politika, Eğitimle ilgili bilimler

Doğa bilimleri, varlığı insana bağlı olmayan var olanları konu edinir. Manevî bilimler ise insan faaliyetlerinin sonucu olarak meydana çıkan var olanları konu edinir. Uygulamalı bilimler temel bilimlerin uygulama alanıdır.”⁸⁵

Bilimler doğruyu elde etmeyi amaçlar. Biçimsel bilimlerdeki akıl doğruluğu yapılan akıl yürütmelerde akıl ilkelerine uygun olarak önermeler arasındaki tutarlığı göstermektedir. “Bu sebeple aklî bilimlerin yöntemi ispattır. Diğer bilimlerde bahis konusu olan doğruluk ise içerik doğruluğudur, burada bilginin objesine uygunluğu aranır. Doğa bilimlerinin metodu deney metodudur.(...) Manevî bilimlerde deney metodu kullanılamaz. Bunlarda amaç konu edinilen olay veya olgunun delillendirilerek tespit edilmesidir;(...) sonuçlar, akıl ve doğa bilimlerindeki gibi kesin olmaz.

83 Gazaâlî, *İhya-u Ulumiddin*, çev. Amet Serdaroğlu, cilt.1, İst. 2011, s. 44-45.

84 Prof. Dr. Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, s. 5.

85 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 80.

Bilimlerin bugünkü hale gelmesinde Çin, Hint, Mezopotamya, Mısır, Yunan, İslâm, Roma, Amerika ve Avrupa medeniyetlerinin rolü olduğu için bilimsel bilgi genel geçerdir, dolayısıyla hiçbir milletin malı değildir.

Bilimsel bilgi objektiftir. Çünkü burada din, siyaset, felsefe ve çıkarıcılık için içine girmez. Bilimsel bilgi aklî (rasyonel) ve sistemli bir bilgi olması nedeniyle doğru çıkarıma imkân verir. Bilimsel bilginin tatbiki ile medeniyet bugünkü hale gelmiştir.

“Bir bilim adamının araştırmalarında bilimsel tutum içinde bulunması gereklidir. Buna bilimsel zihniyet denir. Bilimsel zihniyetin şu özellikleri bulunur:

A-Zihinsel Nitelikler

1-Hakikat aşkı yani gerçeği bilme onu elde etme tutkusu.(...)

2-Şüphe, doğruyu bulmak için gerekli zihin yapısıdır. Bu Descartes'in kullandığı yöntemsel şüphedir. Pyrrhon'un yıkıcı şüphesi değildir.(...)Sceptique bilime inanmayıp kendine inanandır. Dovteure gerçek bilim adamıdır, kendinden şüphe eder, kendi yorumundan şüphe eder, bilime inanır.

3-Bir otoriteye bağlı kalmaz.(...) Bu tutum bilimin ilerlemesinin bir engelidir.

B-Ahlâki nitelikler:

1-Hiçbir pratik menfaat (şan, şeref, servet gibi) endişesine kapılmadan sırf gerçeği bulmak için çalışmak.

2-Hükümde bağımsızlık, yani hiçbir etki altında kalmadan hüküm verebilmek.

3-Cesaretle fikrini savunmak, bilim tarihinde bu davranışın en çarpıcı örneğini Galile göstermiştir.”⁸⁶

4-Sanatsal Bilgi: Prof. Dr. Necati Öner sanatı şöyle tarif ediyor: “Sanat, farklı alanlarda farklı ifade yolları kullanılan, görüşe dayalı, duyguya hitabeden kişisel niteliklidir. Sanatkâr varlığa bir açıdan bakar ve onun bir kesimini kavrar, onu anlar ve eseri ile ifade eder.”⁸⁷Sanatkârın yaptığı, varlıkta gördüğü, sezdiği, anladığı hususları aksettirmektedir.

Düşünürümüze göre “sanatı diğer bilgi türlerinden ayıran önemli niteliklerden birisi kullandığı ifade vasıtasıdır.(...) Sanatkâr terimleri kullandığı

86 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 83.

87 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 83.

gibi, diğer ilimlerden farklı olarak, ses, renk, maddenin farklı formları (taş, tahta maden vs.) nı da kullanır.”⁸⁸

İnsan davranışlarını ayarlamasına sebep olan bilgi türlerinin her birinin insan hayatında ayrı bir yeri vardır. Tabiat bilimlerinin olgular arasındaki değişmez ilişkileri ortaya koymalarıyla, insanın hizmetinde kullanılan makineler yapılabiliyor. Sosyal bilimlerin olayların sebeplerini tespit etmesiyle gelecek için şu ya da bu tedbir alınabiliyor. Bazen amiyane bilgiye dayanılarak bazı tedbir alınabiliyor. Ayvanın bol olduğu sene kışın kuvvetli geçeceği düşünülerek tedbirler alanlar oluyor.

Ressam var olan renkler arasındaki ilişkilerden istediğini seçerek, kâğıt veya bez üzerine, kalem veya fırça ile resimler yapabiliyor.

Müzisyen de bir varlık türü teşkil eden sesler arasındaki sayısız ilişkileri sezip, yakalayıp ifade ediyor.⁸⁹Mimar eserini, var olan sayısız mekân ilişkileri arasından etkileyici olanını, güzel denilenini seçerek ortaya koyuyor.⁹⁰

Şiirin durumunu diğer sanat dallarından farklı gören Öner, şöyle diyor: “Şiir de diğer bilgi dalları gibi kelimeler kullanır. Fakat burada dilin ahengi- ne dikkat edilir, kelimeleri yan yana getirirken ses uyumuna, ruh üzerindeki etkilerine özen gösterilir.”⁹¹ Şiirde de diğer sanat dallarında olduğu gibi baş- rolü sanatkârın iç görüşü oynar.

Sübjektif oluşu sanatı diğer bilgi dallarından ayıran önemli bir noktadır. “Sübjektiflikten kastettiğim, bir sanat eserinin tamamen sanatkârına bağlı olmasıdır. Sanatkâr, bir var olana herkesin bakabileceği açıdan değil kendi açısından bakar başkasının görmediğini, hissetmediğini duyar ve ifade eder. Bilim bu açıdan karşıt durumdadır. Bilimde var olanlar veya ilişkileri herkesin görebileceği sezebileceği görünüşü ile ele alınır. Bu sebepten herhangi bir bilim adamı bir keşif yapamamışsa başka biri aynı keşfi yapabilir. Hatta birbirinden habersiz iki bilim adamı aynı keşfi yapabilirler. Bunun örnekleri bilim tarihinde vardır. Sanatta böyle değildir. Eser tamamen sanatkârına bağlıdır. Eğer Mimar Sinan Süleymaniye Camisini yapmasa idi hiçbir mimar Süleymaniye Camiini yapamazdı. Veya Ahmet Haşim Merdivenler şiirini yazmasa idi hiçbir şair bu şiiri yazamazdı.(...)

88 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 199.

89 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 200.

90 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 203.

91 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 84.

Sanatın iki işlevi vardır. Birincisi, bir sanat eseri, karşısında bulunan kişinin estetik duygusunu tatmin eder, ikincisi, kişiyi belli bir ruh haline sokar.”⁹²

Bir insan sanatın etkisiyle belli bir ruh haline bürünebilir. “Kazanılan bu ruh hali, kişinin bakış açısını genişletir. Böylece sanatın verdiği bilgi, yapılacak herhangi bir hareketin başarıya ulaşmasını sağlayacak amillerin başında gelir.(...)”

Dünyanın her yerinde ibadethaneler (camiler, kiliseler, tapınaklar) sanat değeri büyük eserler arasında bulunur. Her dinde ilahiler önemli müzik türleridir. Bu sanat etkinlikleri, mü'min kişiyi ibadetinde arzu edilen ruh haline sokmak içindir. Mehter takımı veya bandonun çaldığı bir marş askerinin vazife duygusunu artırır, onun için gerekli olan cesaret ve şecaat duygularını ön plana çıkarır.”⁹³

Düşünürümüze göre bir toplumda insan sevgisi, merhamet duygusu, yardımlaşma duygusu çeşitli sanat dallarının yardımıyla gelişir.

Sanattan çok yararlanan faaliyetlerden biri de dinî faaliyetlerdir. “İbadetlerde musikiye başvurulması sanatın gücünden faydalanmak içindir.(...) Dinî musiki, musikinin en etkili ve en zengin dalıdır. Bizde Kur'an-ı Kerim'in, ezan'ın makamla okunması, camilerde, tekkelerde ilâhilere başvurulması, hep kişiyi Allah'a yönelişte başarılı kılmak, Mutlak'a açılmak için gereken ortamı hazırlamak içindir.”⁹⁴

Gıdalanma, barınma, idare etme, idare edilme gibi faaliyetlerimiz hepsini varlıklar karşısında bir vaziyet alma olarak değerlendiren düşünürümüz şöyle devam ediyor: “İşte sanatın vazifesi, vaziyet alışlarımızın gereği gibi yapılmasını, yani başarılı olmasını sağlayan ruh haline bürünmeyi sağlamaktır. Bu bakımdan sanat eğitimi kaçınılmaz bir eğitim dalı olmalıdır.”⁹⁵

Öner güzelliği şöyle tanımlıyor: “Güzellik, bir eserin karşındakini etkileyişi, onun estetik zevkini okşaması ve farklı bir ruh haline sokması ile ilgilidir.(...) Sanatkârın iki ayrı özelliği taşıması icab eder: Birincisi var olanlar arasında başkalarını etkileyici ilişkileri görebilmek; ikincisi ise gördüğünü, hissettiğini güzel bir biçimde ifade edebilmek kabiliyetine sahip olmaktır.”⁹⁶

92 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 87.

93 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 88.

94 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 204-205.

95 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 205.

96 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 206.

Düşünürümüz bilimin objektifliğini ve sanatın subjektifliğini şu sözleriyle ortaya koyuyor: “Bilimsel ifadeler ifade ettikleri varlık türüne, sanat ise ifade edene bağlıdır.(...)”

Sanatın diğer bilgi türleri arasında felsefe ile benzerliği vardır. Filozofun eserinde de onun kişiliği ağır basar. Felsefe bir tür bilgi üzerine bilgidir; diğer bilgilerin verilerine dayanarak, bir ileriye atılış, bir değerlendirmedir. (...) Felsefe bu işi yaparken dayandığı bilgi türünü aşar (din, sanat, bilim vs.). Ortaya koyduğu bilgi, dayandığı bilgi türünden farklıdır. Onun bir uzantısı gibi değildir. Felsefenin bu niteliği sebebiyledir ki, felsefe onu yapanın yani filozofa bağlıdır.⁹⁷

5-Günlük Bilgi: Günlük bilgi, her türlü günlük işlerde kullanılan bir bilgidir, fakat bilim gibi genel geçer ve düzenli olmayan bir bilgidir. Bu bilgi türü de olgusaldır. Bunun çeşitleri şöyle sıralanabilir:

“a- Algı ile bilinen dış dünyayı, renkleri, sesleri, kokuları ile tanıtır, yani nitelikseldir.(...)”

b-Gelenek ve göreneklerle elde edilen bilgidir. Atasözleri, inanç haline gelmiş bazı alışkanlıklar, töre kuralları.(...)”

c-Zanaatkarın bilgisi. Usta çırak ilişkisi ile elde edilen bilgi.”⁹⁸

6-Okkült bilgi: Hocam Öner bu bilgiyi şöyle tanımlıyor: “Okkült bilgi olgusal ve objektif bilginin tam zıttıdır. Büyüsel zihniyetin meydana getirdiği ve kullandığı bilgidir. Genellikle gizli varlıkların insan hayatına karışması ve bazı kişilerin bunlarla temas edebileceği inancıdır. Bu bilgilerde sembolizm büyük rol oynar. Sembollerin açıklanması gizli güçlere sahip kişilerin yetkisinde bulunduğu inancı vardır. Müneccim, büyücü, falcı bu tür kişilerdir.”⁹⁹

Okkült bilgiler pratikle ilgili oldukları için bir ayağı gizli güçlerle diğer ayağı da tabiat incelemesiyle ilgilidir. “ Tabiat varlıklarının bilinen özellikleri büyücü tarafından gizli olanla bağ kurularak kullanılır. Astroloji ve Simya böyle faaliyetlerin ürünüdür.

Okkült bilgiler bir taraftan da görünmez olanla ilgili olduğu için dinden faydalanır. Dinin insanlar üzerindeki etkisi büyüktür. Dinin bu büyük gücünden büyücüler, falcılar istifade ederler, onu kullanırlar.”¹⁰⁰

97 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 207-208.

98 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 89.

99 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 90.

100 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 215.

Dinî bilgilerle okkült bilgiler arasında kıyas kabul etmez farklar vardır. Bu farklar şu iki noktada toplanabilir: “Birincisi dinî bilgilerin kaynağı aşkın olan Mutlak bir Varlık’a, okkült bilgilerin kaynağı insana dayanır. İkincisi, dinde görünmez olan güç Aşkın Varlık’tadır, okkült bilgilerde görünmez güç insan veya eşyadadır.

Okkült bilgiler insanlarla nesnelere veya bazı nesnelere kendi aralarında bulunduğu sanılan bir sempatiye dayanır. Büyücü veya falcı bu sempatinin sınırlarına vakıf kişidir ve sırlara dayanarak âlemin bir tür açıklamasını yapar, ondan bir takım pratik sonuçlar çıkarır.”¹⁰¹

Okkült bilgiler eski Mısır ve Mezopotamya’da gökbilim alanında önemli bir yere sahiptirler. “Roma İmparatorluğunda bu bilgilere büyük önem verildi. Hristiyanlıktan sonra bu bilgilerle mücadele edildi. XV ve XVI. Asırlarda Avrupa’da büyücüler yakılıyordu. XVI. Asırda Osmanlı yazarlarından Taşköprülüzade’nin Mevzû’âtü’l-ulum adlı eserinde ilm-î feraset, ilm-î hal, ilm-î tabir-i rüya gibi bilgiler tabii bilimler arasında sayılmıştır. Genellikle büyük felaketler, sıkıntılar, ümitsizlikler içinde bulunan insanda büyüsel zihniyet ön plana çıkar ve o kişi büyücüye ve falcıya başvurur. Herhangi bir objeyi, uğur getirsin, şans getirsin diye kullanmak da büyüsel zihniyetin ifadesidir. Kullanılan eşyalarda şans aramak(...) objelerin gizli güçlere sahip oldukları inancına dayanır.”¹⁰²

Kitabî dinler okkült bilgileri batıl inanç kabul etmektedirler. Buna rağmen büyücülerin ve falcıların istismarlarının önüne geçilememiştir. İslâmiyet’te yatırımları ziyaret edip “onlardan yardım istemek yasaktır. Bu davranış büyük günah olan şirke kadar gider.”¹⁰³

İslâm dini kehanetin her çeşidini ve kâhinlere inanmayı yasaklamıştır. Fal ve kehanetin her çeşidinden uzak durmak gerekir.¹⁰⁴ “İlm-î nücum öğrenip yıldız falcılığına kalkışmak, sihir öğrenmek ve sihirbazlık yapmak demektir. Falcı ve bakıcıların aldığı ücret haramdır. Falcılara para vermek de yasaktır.”¹⁰⁵

Rasulullah bir hadis-i şerifinde şöyle buyuruyor: “Allah’a şirk koşmak, sihir ve büyü yapmak, Allah’ın öldürülmesini haram kıldığı bir insanı öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, düşmana hücum sırasında harpten kaçmak, evli olup hiçbir şeyden haberi olmayan namusuna düşkün Müslüman

101 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 215-216.

102 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 90-91.

103 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 91.

104 İmam Nevevi, *Riyazü’s Salihin*, çevirenler, Prof. Dr. Yaşar Kandemir ve Arkadaşları, İstanbul 1998, c. 7, s. 167.

105 İmam Nevevi, *Riyazü’s Salihin*, s. 173.

kadına zina isnad etmek”¹⁰⁶ haramdır ve insanı helâke sürükleyen yedi büyük günahdır.

Hocamın bu hususta ifade ettiği görüşleriyle yazımı sonuçlandıracağım. Bilim ve İslâm dininin “okkült bilgileri reddetmelerine rağmen, insanlar zaman zaman bu bilgilere başvuruyorlar.¹⁰⁷ İnsanın bütün bilinçli eylemleri (fiilleri) yukarıda özelliklerini açıkladığım bilgi türlerine göre olur. Bir anlamda bizim eylemlerimizi tayin eden kullandığımız bilgilerdir. Yerine göre altı türden birisini kullanırız. Bunlar arasında insan hayatını en çok etkileyen din, bilim ve günlük bilgidir.”¹⁰⁸

106 İmam Nevevi, *Riyazü's Salihin*, s. 407.

107 Prof. Dr. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 220.

108 Prof. Dr. Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 92.

Öz

Prof. Dr. Necati Öner'in Bilgi Anlayışı

Bilgi var olanın tanınması, başka bir ifade ile var olanın tasavvurudur. Bilgi, bilgisinin objesine nüfuz eden, onu belirleyen düşüncenin fiilidir. Her bilinçli eylem bir bilgiye dayanır. Bilgi zihinden zihne aktarılabilir, zihnin içinde ve dışında biriktirilebilir özelliğe sahiptir.

Dedüksiyon, tümden gelim ve analogi akıl yürütmenin şekilleridir. Zihniyet insanın varlığı anlayış tarzıdır. Üç şekli vardır: Büyüsel, olgusal, eleştirel. Bir milletin dili o milletin ruhudur. O milleti yıkmak için onun ruhunu yıkmak lazımdır. İnsan bilmediği alanlarda hür değildir. Bilgi çeşitleri şunlardır: Din, Bilim, Felsefe, Sanat, Günlük Bilgi ve Okkült Bilgi. İnsanın huzursuzluğunun kaynağı Mutlak Varlıkla bağı koparmasıdır. Bu bağı en sağlamı İslâm'dadır. O halde insanlığın kurtuluşu İslâm'dadır.

Felsefe bilgi üzerine bilgidir. İnsan felsefi tutumu yaşmalıdır. Bilim adamı bilimsel tutum veya zihniyet içinde olmalıdır. Okkült bilgi büyüsel zihniyetin meydana getirdiği ve kullandığı bilgidir. Okkült bilgiler İslâm Dinine göre haramdır ve yasaktır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, zihin, zihniyet, dil, felsefe, okkült, islâm.

Le résumé

La compréhension de la connaissance de Prof. Dr. Necati Öner

La connaissance est connaître les existants, en d'autre terme elle est concevoir les existants. La connaissance est acte de la pensée qui pénètre et définit l'objet de la connaissance. Tous les actes conscients s'appuient sur une connaissance. La connaissance peut être communiquée aux esprits, elle peut s'accumuler hors de l'esprit et dans l'esprit.

La déduction, l'induction et l'analogie sont des formes du raisonnement. Pour l'homme la mentalité est la manière de compréhension de l'être. Les formes de la mentalité sont au nombre de trois: la mentalité magique, la mentalité positive et la mentalité critique. La langue d'une nation, est l'âme de cette nation: pour la détruire, il faudrait d'abord détruire l'âme de la nation. L'homme n'est pas libre dans les domaines qu'il ne sait pas. Les genres de connaissances sont: la religion, la philosophie, la science, l'art, la science du jour et la science occulte. La source de malaise de l'homme est de trancher tous ses liens avec l'Être Absolu. Le lien le plus solide est dans l'İslâm. Donc le salut de l'humanité est dans l'İslâm.

La philosophie est la connaissance sur la connaissance. L'homme doit vivre l'attitude philosophique. L'homme de science doit être dans l'attitude scientifique ou mentalité scientifique. La connaissance occulte est la connaissance que la mentalité magique produit et emploie. D'après la religion de l'İslâm les connaissances magiques sont interdits et illicites.

Les mots clés: Connaissance, esprit, mentalité, philosophie langue, occulte, İslam.

Kaynakça

- Foulquié, Paul, *Dictionnaire de la Langue philosophique*, Paris 1992.
- İmam Gazaâlî, *İhya-u Ulumiddin*, çeviren Ahmet Serdaroğlu, cilt.1, İstanbul 2011.
- İmam Nevevî, *Riyazü's Salihîn*, çevirenler, Prof. Dr. Yaşar Kandemir ve Arkadaşları, İstanbul 1998.
- Kur'an-ı Kerim.
- Lalande, André, *Vocabulaire Technique et Critique de la philosophie*, Paris 1980.
- Macit Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev. Kasım Turhan, İstanbul 1987.
- Öner, Prof. Dr. Necati, *Bilginin Serüveni*, Ankara 2008.
- Öner, Prof. Dr. Necati, *Dil Üzerine*, İstanbul 2013.
- Öner, Prof. Dr. Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara 1995.
- Öner, Prof. Dr. Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara 1999.
- Öner, Prof. Dr. Necati, *Görüşler*, Ankara 2009.
- Öner, Prof. Dr. Necati, *Klasik Mantık*, Ankara 1970.
- Öner, Prof. Dr. Necati, *İnsan Hürriyeti*, İstanbul 1982.
- Öner, Prof. Dr. Necati, *Stress ve Dini İnanç*, Ankara 1999.
- Öner, Prof. Dr. Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara 1967.
- Öner, Prof. Dr. Necati, *Tercüman Gazetesi 19 Ağustos 1979*.
- "Kindî", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, cilt 26, Ankara 2002.

PROF. DR. NECATİ ÖNER'DE DİL ŞUURU

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 35-52.

Hakemleme: 20.05.2019 | Kabul: 10.06.2019

Necmettin TOZLU*

Giriş

Değerli hocam Necati Öner, insanlığı, hizmetleri, çalışkanlığı, düşünce ve kültür dünyamıza katkıları, felsefemize getirdiği ufuk, kattığı damar, bizatihi problemlerimizi düşüncenin örsüyle dövmesi, yoğurması, çözümler sunması, yıllarca bu meydana bıkmadan usanmadan çabalar sarf etmesi ve daha nice gayretleri itibarıyla bir mesul, dahası Dede Efendi'nin tabiriyle: “Bir mert kişidir”. Dede Efendi, “mert ona denür ki aç a nev rah” der. Gerçekten de mütevazılığı, sükûneti, sabrı, sevgisi, fikir üretimi, düşünce ve felsefeyi problemlerimize uygulaması, felsefe yapması, özgünlüğü ile nice nev rahlar açmıştır.

Ben bunlardan sadece dilimiz üzerine sarfettiği görüşleri ele almaya çalışacağım. Hocamızın dil hassasiyeti gerçekten övgüye değerdir. Bu yüzden dil üzerinde sık sık durur. Meseleyi felsefi bir derinlikte ele alır, tenkit ve tahlil eder, önemli çözümler sunar. Bütün bunlar onun felsefe yapmaktaki maharetinin ve mesul bir münevver, düşünür oluşunun bir sonucudur denilebilir. Şüphesiz Öner, aynı zamanda milletine, bu milletin değerlerine bağlı, milli ve toplumsal meselelerimize duyarlı bir mümin, bir muvahhittir. Bir yazımda Hocamızı “*Felsefeyi Güzelleştiren Adam*” (Tozlu, 2016, s. 558-564) olarak tavsif etmeye çalışmıştım. Gerçekten o, fikirleriyle, düşünceleriyle, yaşayışı ile pekçok gönüle girdi ve onları çelmesini, birleştirmesini bildi, Allah'tan bol bol bağış ve mağfired dileyelim. Bizleri de rahmet ve faziletinden nasıpdar kılmasını niyaz edelim. Âmin.

* Emekli Öğretim Üyesi, Bayburt Üniversitesi Rektör Başkanlığı, Prof. Dr., ntozlu@yahoo.com.

Bizlere düşen gerçek değerlerimizi tanımak, bilmek, tanıtmak ve takdir etmektir. Onları geleceğe, gençliğe nakletmek, haklarında bir şuur kazandırmaktır. Bu, çağımızda çok önemlidir. Çünkü doğrudan bir milletin değerler dünyasıyla, yani varoluşu ile ilgilidir. Şüphesiz birliklilik, güç ve gelişme dolayısıyla var olma ancak bunlarla mümkündür.

Düşüncede, tefekkürde derinlik, inançta, idealde birleşme yoksa nasıl millet olunabilir? Yahut bunu sağlayıp devam ettirebilecek güce nasıl erişilebilir? Şu halde gücün ve birlikliliğin dinamizmi, sözü edilen değerlerin oluşturduğu mânevî yapıdır. Bu yapı, bu stok bize, varoluşumuza dair çok önemli ilkeler de verir: değer verme, değer biçme, ölçü olarak yerli ve milli değerleri alma. Hâlbuki Müslümanlar için takriben dört asırdır ölçü Batı, Batılı değerler ve dünya. Değil batıcı, sekülerist aydın, Müslüman Türk aydınının bile pek çoğunda böyle bir mantık cari. Böyle bir yolun, usulün sömürge toplumlarında geçerli olduğu şüphesiz bilinmektedir. Buna rağmen tercih edilişi, hem de asırlardır sorgulanmadan tercihi düşündürücüdür. Bu yol kısaca gücü meşrulaştırma, ona teslimiyet ve kendini inkârdır. Güngör, bu tavra sosyal psikolojide “*saldırğanla özdeşleşme*” adı verildiğini ifade eder. Kısacası ıslahat hareketleri ile başlayıp, Cumhuriyetle devam ettirilen bu tavır, cemiyetimizin tüm değerler sisteminin çöküşünü getirmiştir. Bu yüzden din, dil kültür, örf ve bu iklimde boy atan fedakârlık, merhamet, kendini adama, feragat, mütevazılık vs. gibi pek çok milli değer inşasını önceleyen, canlı-diri bir karşı oluşla çöküş, bunalım hali, yaşayan toplumları sağıltılabileceğine inanıyorum.

Öner'in değerlerimize dönük bakışını, buna dayalı gayretini bu manada değerlendiriyorum. Onun böyle bir inşada dili öncelemiş olduğu açık. Öner'in tercihinde isabet ettiğine de inanıyorum. Öyleyse Öner'e göre dil nedir?

Dil Nedir?

Öner, eserlerinde, makalelerinde yeri geldikçe dilimize ilişkin tahliller, değerlendirmeler yapar. Bazen doğrudan, bazen de kültür, zihniyet, bilgi, kavram vs. gibi meseleleri ele aldığı dolaylı olarak değinir. Nihayet o dili çeşitli yönleriyle inceleyen yazılarını bir kitapta toplar. *DİL ÜZERİNE*. (Eser, Divan Kitap yayınlarından çıkar. Ankara, 2013- 2. Baskı). İncelememize esas olan eser, Öner'in bu kitabıdır.

Öner dili sadece bir iletişim yahut mirası aktaran vasıta olarak görmez. Felsefi olarak dile bakar. Dil, varlığı, var olanları tanımada önemli bir rehberdir. Varolanlara nüfuz etme, bilinmeyeni ortaya çıkarma, bilinir kılma,

bilinenler alanına taşıma dil sayesinde. Aslında varolanlar tabii bir düzen içerisinde (cinsler- türler şeklinde). Bu durum Aristo'dan beri bilinmektedir. İşte, tanıma-bilme, bilinmeyi-tanınmayı yakalayıp bu tabii sistem içindeki yerini göstermektir. Bu yolla yapılan bilinmeyen-varolanın genel niteliklerini belirlemedir. Bilinmenin asgari ve zorunlu şartıdır bu. Teferruat, genel niteliklerin belirlenmesi böyle bir işlemden sonradır.

Diğer taraftan var olanları temsil eden, adlandırarak tanınır kılan dilin kelimeleri de böyle bir sistem içerisinde. Her iki sistem yani varolanların ve dilin sistemleri bir mütakabiliyet içerisinde. Kelime aileleri, varolanların cins-tür ilişkilerine tekabül eder ve onların anlaşılır kılınmasını sağlar. Kaldı ki varlığa nüfuz etmeyi sağlayan, düşünmenin yönü de varlığın tabii düzenine göre cereyan eder. Mesela bilinmeyen kavranılışı, varolanların sisteminde yakınlık sırasına göre olur. Bu süreçte, çağrışım en önemli rolü oynar. Bilindiği üzere çağrışım kelimelerle yapılır. İşte bu kelime ve kavramlar uygun, doğru çağrışımı yaptırabilecek yapı ve nitelikte ise çağrışım doğru olur; değilse yanlış ve karmakarışık olur. Dolayısıyla tanıma-bilme böyle bir duruma bağlı olarak tecelli eder. Burada tüm bu ameliyenin dile bağlı olarak cereyan ettiği açıktır. Bu mânada Öner, G. Gusdorf'un, "*adlandırmak, hiçten çıkarıp varoluşa çekmektir*" değerlendirmesini aktarır. Öner, insanın bununla yetinmediğini, ayrıca temel kavramlar oluşturarak aynı özellikleri taşıyan fertleri bunların altında topladığını ifade eder. Bireyler bu yolla anlam kazanır ve değerlendirilir. Düşünmenin böylece yolu da açılmış olur. Çünkü düşünme temel kavramlar yoluyla olur. Aristo'nun, "*bireyin bilimi olmaz, tümelin bilimi olur*" sözünün anlamı budur. Tüm bu tür ameliyeler, aynı zamanda dilin de işlenip geliştirilmesini sağlar (Öner, 2013, s. 65-66, 75). Buradan tabii olarak dil-düşünce ilişkisine geçebiliriz.

Dil ve Düşünce

Dil ve düşünce arasında sıkı bir ilişki vardır. Öyle ki insanı diğer varlıklardan ayıran temel özellik olarak her zaman dile işaret edilmiştir. İnsanın "zoon, logon ve ekhon" olduğunu ifade eden Antik Çağ tanımlaması da konuşmaya, dile dayanır. "*Burada logon logosla ilgilidir*". Logos kavramı da hem söz, dil hem de düşünce, akıl demektir. Böylece Logos'ta dille düşüncenin iç içeliğini görüyoruz. Demek ki, Antik Çağ'da dil ile düşünce böylece aynılaştırılmıştır (Akarsu, 1998, s. 36-37). Öner, bu ilişkiyi kısa ve özlü bir şekilde önemli birkaç dilci-felsefeci bağlamında tartışır. Dilin mi, düşüncenin mi önce olduğunun tartışmalı olduğunu vurgular. Couturat'ın, "*fikirlerin arasındaki ilişkilerin incelenmesinin dilin incelenmesinden önce gelir*" görüşünü aktarır. Yani mantık, linguistiğe takaddüm eder. Burada, düşüncenin önceliği vurgulanır. Başka

bir görüşte ise dil, düşüncenin olmazsa olmazı olarak serdedilir. Thomasius ve Hamann böyle düşünür: Dil olmazsa akıl olmaz. Yani dil düşüncenin bir aleti değil, onu yaratan şeydir (Öner, 2013, s. 22-24, 50-51).

Öner, böyle bir tahlille asıl varmak istediği amacın önemine vurgu yapmaktadır. O da şu: Bir toplumun, ülkenin gelişmesi, güçlenmesi, çağdaşları arasında saygın bir yer etmesi gücü nispetindedir. Çağımızda gücü bilim ve teknoloji temsil ediyor. Bu iki temel değer de tefekkürün eseri. Ülkemizde hala tartışılır Batı'nın neliği. Batı, aslında tefekküre dayalı bir oluşumdur. Asıl alamet-i farikası tefekkürdür. Yani onu Batı yapan haslet. Bu, halen tarafımızca bütünüyle anlaşıldığı kanaatinde değilim. Değerli âlimimiz Fuat Sezgin de bu hayati meseleye yoğunlaşır. Tezini bilim üzerine kurar: *Bilim ve Şahsiyet*. Buna bir ömrü adar. Ama başarır. 18 ciltlik *Arap İslam Bilimleri Tarihi* böyle bir anlayışın eseri olarak vücut bulur. Şahsiyetin buradaki payı şudur: Taklidi terk edip, medeniyetimizin Hz. Peygamber (sav)'den başlayarak kurucu bilim ve tefekkürde temel şahsiyetlerini bilmek. Öner, dil ve düşünce ilişkisi üzerinde dururken bu genel çizgi üzerindedir. Düşünceyi sağlayan, verimli kılan, yaratıcı düşünceyi kuran, geliştiren bir dilin yapabilirliğini önceler. Hassasiyetle bu mesele üzerinde durur. İlla ki bilim ve teknolojiyi var edebilecek zengin, gelişmiş düşünceyi, tefekkürü üretebilen bir dilin inşası. Mevcut dile böyle bir ufuk, böyle bir seviye kazandırmak. Bunu anadille yapabilmek. İcat, yaratıcılık, derinlik, günümüz bilim ve felsefi yaratıcılığını, bunların kavram dünyasını ifade edebilecek bir dil. Bu yolda gayret sarf edilmeli ve bu üst düzey bilim ve tefekkür dilini geliştirmeliyiz. Bu hedefe ulaşılmadığında iğreti bir toplum ve millet olarak kalmanın ezikliği hep duyulacaktır. Tabii varlıkta kalınabilirse...

Dil, Kültür ve Şahsiyet

Dil, kültür ve şahsiyet birbiriyle iç içedir. Ve bu değerler millet olmanın temel belirleyicileridir. Dil hem bu üç önemli değerle hem de bilimden düşünceye, gelenekten günlük hayatın diğer tüm alanlarına kadar insan varlığının ilgili olduğu sahalarla ilişkilidir. Adeta insani faaliyetlerin dinamosu, ruhu dildir. Bu yüzden kültür ve kültür varlıkları da dile dayanır. Bilindiği gibi kültür esas itibarıyla insanın iki temel özelliğine dayanır. İlki soyutlama, tecrit gücü, diğeri de birlikte yaşama, toplumsallık. Şüphesiz bu iki gücün örgüsü de dille mümkündür. Bu yüzden olacak Humboldt (öl. 1859) dili, bir milletin kültür seviyesini gösteren en iyi araç olarak görür. Yazarın böyle bir değerlendirme yapması şarta bağlıdır: Ancak kendi diline, yani ana diline dayanan bir millet gerçek bir kültür yaratabilir. Dahası bir milletin bütün ruhi enerjisi dilde yoğunlaşmaktadır. Böylece dil, milletler için bir ayrıttır.

Onların karakterleri, kültürleri hatta dünya görüşleri dillerinde araştırılabilir, ortaya çıkarılabilir (Akarsu, 1998, s. 7, 80-81).

Şu halde dil, kültür ve şahsiyet, sağlıklı toplumlar ve milletler için ayrıştırılmaz bir bütün oluşturur. Ve illaki bu değerlerin millete yaslanması gerekir. Gerçek üretim sanattan iktisada ancak bu tür toplumlarda mümkün olur.

Öner, tam da böyle bir bağlamda dili ele alır. Dil, düşünce zaruri bir ilişki içindedir. Gelişmeleri de birbirine bağlıdır. Düşünce var olanlara nüfuz edip, yeni kavramlar kazanır, onları ifadeye kavuşturur. Bu, aynı zamanda dilin de zenginleşmesidir, kültürün de. Dil ve kültür geliştikçe de millet olma şahsiyet olma güç kazanır. Kültür Öner'de bilgi temellidir. En geniş anlamıyla insanın var olanlara nüfuzu, elde ettiği bilgiler ve bunlara dayanarak ortaya koyduğu eser ve davranışlardır. Burada esas olan varlık hakkında, varolanlar hakkında daha derin ve etraflıca bir teemmülle yeni bilgiler elde edebilmektir. Bunlar sayesinde eser ve davranış çeşitliliği kazanılır. Bilgilerin zamanla yığılımı, muhafazası ve aktarılmasıyla da kültürler gelişir, medeniyetler doğar. Bütün bu oluşumun dibinde dil ve düşünce yatar. Bilginin kavramlaşması, birikimi, iletişimi de dille mümkün olur. Bu dil, felsefe için de gerekli ve önemlidir. Açık, anlaşılır, mükemmel, çağrışımı zengin, en ince nüansları bile ifade edebilen bir kelime zenginliği ile bütün bunlar başarılabilir, güçlü bir felsefe yapılabilir. Bu da ancak tüm bu vasıfları kazanmış bir anadille olur. Haliyle anadile değer vermek, önemsemek, hoyratların elinde harcanıp gitmesine müsaade etmemek, onun yüksek bir dil oluşuna canla-başla çalışmak ülkenin, aydının ve hepimizin karşısında bir borç olarak durmaktadır. Kelime, kavram üretme o dilin mantığına, sentaksına yüz yıllardır, bin yıllardır süregelen dilin dünyasına göre olur.

Öner, bunu daha geniş bir perspektifte düşünür. Milli şuuru, milli zihniyet ile anadili arasında çok sıkı bir bağ vardır. Milli zihniyet değerler temelinde bir birliktelik, bir benimsemeyi, kabullenmeyi gerektirir. İlki, milletin devamlılığını, ikincisi kişiliği, kimliği oluşturur. Kimlik, ister fert, isterse millet açısından olsun özgünlüğü, diğerlerinden farklılığı ifade eder. Tüm bunların kaynaklandığı zemin değerler zeminidir. Değerler, nihayetinde yüklendikleri, ifade ettikleri anlamlar itibarıyla kavramlara, kelimelere, bunların kombinasyonlarına, yani dile, dille ifadeye indirgenebilir. Bunlar o toplumun, o milletin ta derinlerinden uzun yıllar boyu oluşarak gelişir. Bu yüzden o topluma hastır, başka dile çevrilmeleri dahi imkânsızdır. Mesela Türkçe'mizdeki gönül, yürek, muhabbet gibi. Ancak bunlar açıklayıcı cümlelerle anlamlandırılabilir. Bu yüzden meşhur dil felsefecisi Humbol-

dt: “Bütün dillerin sözcükleri, bütünde aynı kavramları gösterebilirler bile, hiçbir zaman gerçekten eş anlamlı değildir” (Akarsu, 1998, s. 62) der. Yazar, bu görüşü ile bir hakikati dillendirir. Çünkü mesele algıda olup bitmektedir. Algı ise “şey”in kendisiyle olmaz. Aksine o şeyin, nesnenin ruhta haslettiği tasavvur üzerine olur. Hocam dahi bir münasebetle meselenin bu yönüne eğilir. Kelimeler, kavramların söz veya yazıyla ifadesidir. Kavramlar bilgi yumaklarıdır. Bilgiler, kavramların delalet ettikleri nesnelere, varolanların hakkında verilen hükümlerdir. Hükümler, insanların âlemi idrak, tanıma ve ifade edişleridir. Bütün bunlar hüküm verenin tutumu, dünya görüşü, dili çerçevesinde inşa edilir. Kavramların muhtevası, yüklenimi de o toplumun değerleri, tercihleri vs. sonucu oluşur. Şu halde bütün bunlarla kazanılan, inşa edilen ben, o toplumun benini, kimliğini oluştur. Onu, o yapar. Kendisi kılar. Başkalarından ayırır. Öner, buradan şu sonuca varır: *Bir toplumu millet yapan öğelerin başında dil gelir.* Anadilin kelimeleri de geçmişten miras kalan kültür dünyasından çağrışımlar yaptırarak birliktelik bilincini oluşturur. Dil, tefekkür ilişkisi irdelenmişti. Şunu ilave veya tekrar edelim ki, dil bütün yönleriyle de kültürü, toplumu, düşüncüyü geliştirmede de temel bir görev ifa eder. Gelişme, çağımızda bilim ve teknolojiye dayalıdır. Bu iki değerde tefekkürün eseri. Tefekkür hiç şüphesiz ancak gelişmiş, zenginleşmiş bir dille yapılabilir. Bu da kimsenin şüphesi olmasın ki anadile dayalı olmadıkça başarılamaz (Öner, 2013, s. 39-41, 49, 73). Bütün bunlardan sonra şahsiyeti kısaca şöyle tanımlayabiliriz: *Kendini tanımak, nereden geldiğini, nerede olduğunu, nereye varmak istediğini bilmektir.* Bütün bunlarla belirli bir misyon yüklenmiş olmanın da şuuru olmaktadır (Fazlıoğlu, 2016, s. 117).

Öner, burada iki hususa dikkat çeker: böyle bir anadile, yani ana dilimize ne kadar önem veriyoruz? Gerçekten önem veriyor muyuz, yoksa dilimiz üzerine oynanan onca oyuna seyirci mi kalıyoruz? Bu sorular bizi iki olguyu irdelemeye götürüyor: Dil şuuru ve “dil savaşları”.

Dil Şuuru ve “Dil Savaşları”

Bence işin merkezinde dil şuuru yer almaktadır. Gerek şartlar, gerekse toplum ve milletler açısından dil, ele alınan her meselede verecekleri nihai hüküm, önemli ölçüde onların dil hakkında edindikleri şuurun derinlik ve vüsatına bağlıdır. Dile dair şuuru, önce onu bilmeyi, derinliğine anlamayı gerektirir. Saniyen sevip yüceltmeyi. Güzelliklerini, inceliklerini ortaya koymayı. O dilde verilen eserlere hâkim olmayı. Mütefekkirler, sanatkârlar, halkın dil hazinesi, şairler dili nasıl kullanmışlar, onunla dünyalarını nasıl kurmuşlar? Bütün bunların benimsenmesi, kullanılması, dile getirilişi dil şuurunun derinliği nispetindedir. Dilin felsefi incelenmesinde söz sahibi fi-

lozoflar, *dili bir milletin özelliklerinin sadık aynası olarak görürler* (Sinanoğlu, 2002, s. 186). Bu mânada milli benliği, özelliklerini şuurlu bir şekilde kavrayıp, ifade edebilecek yetkinliğe ulaşmayan bir dilin mensubu milletler sürekli yabancı tesirlere açıktır. Mesele, böyle bir dilin şuurla işlenip geliştirilmesindedir. Bu derece bir şuur edinmedikçe dile dair söylenip yazılanların herhangi bir kıymeti harbiyesi yoktur.

Öner, böyle bir şuurun ancak anadille kazanabileceğine vurgu yapar. Çünkü milli bir zihniyet ancak o milletin değerlerini benimsemiş olmanın neticesidir. Milletın manevi varlığının, dünyasının şuurlu bir kabulü ile böyle bir donanım edinilebilir. Bu da belki, bin yılların örsünde dövüle gelen değerlerde tecelli eder. Her değer bir hükümdür. Kelamın yüklenimidir. Bunlar da dille muhafaza edilir ve aktarılır. Fertler böyle bir örgüde tüm yapıyı edinirler. Kavramları, kelimeleri, bunlar yoluyla kâinata bakışı, âlemin yorumu böyle bir aksta cereyan eder. Bu yapının kırılışı aynı zamanda dünya algısını da parçalar. Neticede fert ve toplumlar savrulur. Öner, henüz fertlerde toplumumuz açısından böyle şuurlu bir bilme henüz kazanılmadığını vurgular. Şu ifadeler onun: “*Dil ile ilgili söylediğim olumsuzluklar, toplumumuzda milli bir bilincin yeterince kazanılmamış olmasından kaynaklanıyor. Yapılan yanlışlardan, engellerden rahatsız olan yok*” (Öner, 2013, s. 57). Öner, işin önemli bir yönünün nemelazımcılığa, bir kültür bunalımına dayandığının şuurundadır. Henüz milli şuuru edinmediğimize dair Öner pek çok örnek verir. Çarşı pazar, iş yerleri bunların çoğu yabancı dille adlandırılmış. Eğlence mekânları, gıda-beslenme dünyası, tv reklamları kirlenmenin, dilimizin ne derece şuurunda olmadığımızın delilleriyle doludur. Dilinin şuurunda olmayan bir milletin yaşama şansı yoktur. C. Meriç’in dilinde bu hakikat şöyle serdedilir: “*Dilini kaybeden millet, yaşama hakkını çoktan kaybetmiştir*” (Meriç, 1992).

Öner, böyle bir felâketin de şuurundadır. O, anadilini kıran, Türkçe'nin gelişmesini engelleyen sebepleri de tahlil eder. Öyleyse bir nebze de “*Dil Savaşları*”na dokunalım.

Dil savaşları

Dil cephesinde tasfiyecilik yahut C. Meriç’in tabiriyle uydurmacılık adı altında verilen savaşların özü temel değerlerimizle birlikte, mesela dinle, tarihle, mirasla milleti yokluğa mahkûm etmeye dönüktür. Bu konuda üstadları konuşturmaya çalışacağım. C. Meriç gibi, N. Fazıl gibi. İşin temeli dilde tasfiyeciliğe dayanır. Meriç, yaratılanın “*dilsiz, davasız, mazarından kopan, atıye bağlanamayan bir nesil ve yarımı bekleyen trajedilerden habersiz sözüm ona bir entelijansiya*” olduğunu vurgular (Meriç, 1992, s. 308). İlave eder: “*Dil devrimi altı yüz yılı rafa kaldırdı ve tarihsiz bir memleket ibda etti*”.

Atasözümüz “*ot kök üstüne kurulur*” der. Ya insan! Mazisini, hafızasını kaybeden insan ne üzerine kurulur? Kim, hangi hakla bu milletin varlığı ile oynar? Maziden kopunca istikbalimiz olur mu? Fazlıoğlu önemli bir düşünürümüz, bilim tarihçimiz, “*mazi ancak gelecekte hedefleri olanlar için bir anlam ifade eder*” der.

Maziniz yok, geleceğiniz yok nasıl millet olabilirsiniz? Nitekim bir diğer filozofumuz N. Topçu, *milleti maziden hale akan bir nehir olarak tanımlar*. Kesintiye uğradığı müddetçe yoktur. Bu yüzden dille, değerlerle kimse oynayamaz. Hâlbuki bizde işler tam da tersi. Herkes dille oynar. Meriç, dil, beynimiz, yani “herkes beynimizle oynuyor” der. Ve bu sergerdelerin tek oyuncakları dil. Meriç, bu kuşağın peygamberi Ataç (!) “Fransa’da herhangi bir “tabac” garsonunun bildiklerinden bir hece fazlasını öğrenemeyen bedbaht, hasta ve haysiyetsiz Ataç” (Meriç, 1992, s. 299) diye vafş eder onu.

Sade Ataç mı? Değerlerimizle haysiyetsizce, haince uğraşanların hepsi aynı nitelermeyi hak ediyor. Necip Fazıl buna “Uydurma Dil Felaketi” diyor. Meseleyi yetkin bir şair, bir mütefekkir olarak derinliğine tahlil ediyor. Bunlara değinmeyeceğim. Sadece bir paragrafını alıyorum: “*Tıpkı kâinat gibi esrarı ve kanunları aranır, bulunur fakat uydurulmaz. Lisan ile kâinatın hiçbir farkı yoktur. Zira kâinatta ne varsa, karşılığı lisanda mevcuttur... Dil, kâinatın planıdır, kendi dışında bir kâinat ile değiştirilemez. Mecnunun her çeşidi görülmüştür ama böyle bir davaya “evet” diyeni görülmemiştir*” (Fazıl, 2015, s. 429).

Dilin yaşadığı serüven, dil inkılabı adı altında yapılan tasfiyeciliğe dayandığı için, öncelikle söz konusu meselenin irdelenmesi gerekir. Öner, dilde inkılabı olurlar. Meselenin sonradan çıktığından çıkarıldığına dikkat çeker. Ama konuya Cemil Meriç, Necip Fazıl ve benzerleri gibi bakmayınca tutarlı olunamaz. Öz Türkçe, üvey Türkçe vs. gibi nitelendirmelerin iler-tutar tarafı yok. Problem kaynaktan, kaynaklardan neşet eder. Teşhis olmayınca tedaviyi hak getire! Öner, ana dilin gelişmesini, güçlenmesini, dünya dilleri arasında yerini almasını ister. Konuya canla başla eğilir. Dilimizin gerçekten önemli, dünyanın sayılı dillerinden biri olduğunu sadece bizler değil, dilbilim adamlarının da tasdik ettiklerini aktarır. Ne çare ki Öner’e göre bizler fert olarak da millet ve devlet olarak da bunun farkında değiliz. Yeterli bir dil şuuruna sahip değiliz. Bunun belli başlı sebeplerini Öner şöyle sıralar:

Yabancı Dille Öğretim

Dil, sadece günlük ihtiyaçları karşılama seviyesinde kalırsa gelişemez. Dil, sesi ve ilmi kavramları karşılamakla zenginleşir. Ayrıca dilin yapısı- grameri gelişmeye müsait olmalı. Ne var ki bu özellikleri taşımasına rağmen

Türkçe yabancı dillerin tasallutu altındadır. İmparatorluk'ta Arapça, Farsça bugün de Batı dilleri, özellikle İngilizce Türkçe'nin yerine öğretim dili olarak ikame edilmek ve giderek yaygınlaştırılarak Türkçe sadet dışı bırakılmak istenmektedir.

Batıda milli diller Rönesans'tan sonra, bizde de 18. yüzyıldan itibaren dilimiz öğretim dili olmaya başlar. Öner, imparatorlukta konuşulan, bilim dili olarak kullanılan Osmanlıca'yı böylece sadet dışı bırakır. Hâlbuki Osmanlıca Osmanlı Türkçesidir, başka bir lisan değildir. Şüphesiz imparatorluk dili kendine mahsustur. Ulus-devlet penceresinden bakılarak sağlıklı değerlendirmeler yapılamaz. Her imparatorluk kurmuş millet böyle bir dille amel etmiştir. Dünyada kaç millete nasip olmuş imparatorluk kurma? Dolayısıyla o dil de bizim, bu dil de. Ona hücumlar art niyetli ve derinlikten yoksundur. N. S. Banarlı, bu açıdan Türkçe'nin daha Orta Asya'daki kuruluş asırlarında bile, öz dil değil bir imparatorluk dili (Banarlı, 1972, s. 27) olduğunu vurgular. Bunu iki önemli delile dayar. İlki, *“bir dilin doğuşunda, karakterinde, ananesinde ve dehasında başka dillerden alınan kelimeleri millileştirme hayatı ve kudreti varsa, artık o dili öz dil yapmaya kalkmak dili kendi tabiatında ve dehasında uzaklaştırmaktır ki bunu ancak cehaletin ve delaletin elleri yapar”* (agy). Diğeri de Türk milletinin kendini devlet ve iktidar olarak görevli sayması. Önemli dilcilerimizden büyük edip R. H. Karay, Birinci Dil Kurultayı'nda bir tebliği okur. O tebliğde: *“Ben Türkçe'nin ezeli bir aşığıyım”* diye başlar ve dili gördüğü bütün şekillerde sevdiğini ifade eder... Eski Babıalı'nın süsü dilini de, Divan Edebiyatının güzelliğini de ve bugünkü Türkçe'yi de (Banarlı, 1972, s. 16-18).

Öner, yabancı dille öğretim yapılması hakkında ileri sürülen delilleri gerçekçi bulmaz. Aksine dili ve düşünceyi kısırlatıcı, engelleyici bulur. Yabancı dille yapılan öğretimde var edilen kavramlar o dille ifade edilir. Bu hem dilimizi hem de düşüncemizi darbeler. Sadece fen bilimleri yabancı dille öğretilsin iddiası aynı mahsuru taşıdığı gibi, çocukların zihin yapılıp yapılıp olmasında önemli çatışmalara da yol açar. Bilim ve teknolojinin üretilmesi ve geliştirilmesi terimlerin, kavramların Türkçe'de inşasına bağlıdır. Türkçe buna elverişli değildir iddiasına dayanılarak Türkçe ile bilim yapılamaz sonucunu çıkarma bilimsel temellere dayanmaz. Bu, Türkçe'yi küçük görme, benimsememe, yabancı dilleri üstün görme hastalığının bir sonucudur.

Sinanoğlu: *“Bilimin uluslararası olan yanı yöntemleridir. Ama hangi konuda araştırma yapılacağı, ne üzerine çalışılacağı yani bilimin amaçları millidir, toplumsaldır, kişiseldir”* (Sinanoğlu, 2002, s. 187) der. Nihayette bilimi o ülkenin, toplumun kültüründen, bilim adamının düşüncesinden, yönelimlerinden so-

yutlamak mümkün değildir. Haliyle, anadilinde bilim yapmayan toplumlar kendilerine özgü bilim ekolleri kuramazlar (Sinanoğlu, 2002). Değerli bilim ve düşünce adamımız bilim-dil ilişkisini teferruatı ile tahlil ettikten sonra Türkçe'nin pekçok özellikleri itibariyle tam bir bilim dili olduğunu ortaya kor. Sinanoğlu: “*Sonuç olarak yabancı dil ile bilim eğitimi Batı'nın Türkiye'nin geleceğini karartmak için pazarladığı dehşetli bir oyundur. Bu konu sağ-sol çekişmesinin ötesinde ulusal bir sorundur. Türkiye'nin kurtuluşu, Türkçe'nin kurtuluşuna bağlıdır. Bu amaçla Kültürel Kurtuluş Savaşı vermek zorundayız*” (Sinanoğlu, 2002, s. 196) düşüncesindedir.

Bütün akliselimin varacağı sonuç budur. Öner, daha farklı delillerle aynı sonuca varır. Pek çok okulun (ilk, orta, lise, üniversite) İngilizce öğretim yaptığı gerçeği bir gün “*Türkiye*”de öğretim dili İngilizce olsun teklifini getireceğinden endişe duyar. Hocamız bu endişesinde haklıdır. Bugün bu anlayış hayli yaygınlık kazanmıştır. Öyle ki, sanki teklife ramak kaldı. Anao-kullarında bile yabancı dil kendine yer bulduğuna, istenir olduğuna göre sömürge ülkesi miyiz sorusu akıllarda çakılı kalıyor. Öner, durumu tahlile devam eder. Yabancı dille öğretimin sakıncalarını ferdi ve toplumsal açıdan da ele alır. Ferdi bakımdan işin kelimeyi, sesi aştığını bir dünya görüşü kazandırmada odaklandığını vurgular. Bunun ferdi açıdan çok tehlikeli olduğunu düşünür. Bir başka dilin dünya görüşü içine giren fertlerin anadilde yaratıcı olamayacaklarını vurgular. Ayrıca bu hal, fertlerde derinliği önler, çatışmalara sebebiyet verir. Düşüncesini Prof. Dr. Necmi Uygur'un bir araştırması ile delillendirir. Uygur, “*Türk Dilinin Felsefesi*” adlı araştırmasında Türkçe ile Almanca'nın mukayesesi yapar. Dillerin farklı düşünme tarzlarının bulunduğunu gösterir. Şu sonuca varır: “*Türkçe düşünme biçimi, bazı önemli noktalarda Almanca düşünce biçimi ile taban tabana karşıt bir görünümdedir*”. Böylece diller zaman zaman sebep oldukları çatışma dışında birbirlerinin imkânlarını sınırlamaktadır.

Öner, toplumsal açıdan da yabancı dille öğretimin pek çok mahsurunu sayar. Bilim, tefekkür, dil ve öğretim. Bir yapı oluşturur. Karşılıklı etkileşim halindedir. Toplumun gelişimi, seviye kazanmasını sağlar. Bilim ve tefekkürü kurar. Bilim ve yaratmayı getirir. Mirası teemmüle açar ve iletir. Bu ilişki sakatlanınca böyle bir verimlilik perdelenir. Ve o toplum duraksar, kendine, medeniyete katkılar sağlayamaz. Öner, başka sıkıntıları da dile getirir. Yabancı dille eğitim yapan okullarda eğitim seviyesi hayli düşüktür. Çünkü öğretim elemanlarının bir kısmı yabancı dili iyi bilmekte ama meslek bilgileri zayıf, diğer kısım ise mesleki yeterliliği iyi, yabancı dili yetersiz, böylece öğretimde istenilen kalite tutturulamamaktadır. Fırsat eşitliği noktasında da Öner söz konusu uygulamayı eleştirir. Kurumlar eleman alımlarında

yabancı dil barajı koyuyorlar. Elbette bir yabancı dille eğitim almış gençler tercih edileceklerdir. Türkçe eğitim almış, mesleki bilgisi yeterli elemanların böyle bir durumda mağdur oldukları açık. Peki, bu eşitsizlik niye?

Şüphesiz dili darbelemek suretiyle milletin geleceğini karartmak içindir. Nihayet Öner, anadilin bir milletin varlık şartı olduğunu vurgulayarak ona yönelik bütün karşı çalışmaların, faaliyetlerin milletin varlığına yönelik olduğunu ifade eder (Öner, 2013, s. 15-19, 26-38). Öner çareler üzerinde de düşünür. Bunların başında devletçe alınabilecek tedbirler gelir. Tedbirlerin başında ise, şüphesiz bir dil şuuru nasıl kazandırılabilir problemi yer alır. Dolayısıyla devlet ve dil eğitimine değinmeliyiz.

Devlet ve Dil Eğitimi

Öner, dil şuurunun okullarda kazanıldığını vurgular. Bu şuur, asıl ortaöğretimde verilir. Çünkü soyut düşünme yeteneği bu dönemde başlar. Bilimsel kavramlara aşinalıkta soyut düşünmenin kazanılması ile başlar ve sürdürülür. Dolayısıyla ortaöğretimin hem bu açıdan hem de değerlerin kazanılıp içselleştirilmesi açısından önemi büyüktür, vazgeçilmezdir. Bu şuur ileriki öğretim kademelerinde daha da işlenip geliştirilir. Böyle bir başlangıç milli kültürün kökleşip gelişmesini de sağlar. Bu, milli bilincin ve zihniyetin, haliyle bir toplumun millet olmasının da yoludur. Dikkat edilirse mânevî mirasın aktarım ve yüklenimi de ancak böyle bir bağlamda kazanılabilir. Hocamız, ailede verilecek dil dağarcığının okullar yoluyla işlenip şuurlu bir dil anlayışına kavuşabileceğine de işaret eder. Ortaöğretim, yükseköğretim diğer tüm dersler milli dil şuurunu verebilecek şekilde programlanmalı. Bugün okullar bir kenara, yazar ve düşünürlerimizin dahi Türkçe'yi iyi bildikleri bilinen bir gerçektir. Milli eğitimimiz bu alanda başarılı olamamıştır. Bunun delili, toplumdaki dil kirlenmeleri ve üniversite öğrencilerinin imtihan kâğıtlarıdır. Öner, dilin ihmali, geri plana atılması devletin vurdumduymazlığı yanında Türkiye'de milli bir dil şuurunun güçsüzlüğünden ileri geldiğini vurgular. Güçlü bir dil bilinci olsaydı çoğu olumsuzluklar uygulama alanı bulamazdı. Bir kamuoyu oluşur, hassasiyetine binaen belli başlı engeller kalkar ve bu olumsuzluklar yaygınlaşmazdı. Mesela halk kolayca ve isteyerek, özellikle esnaf, Marina Kids, Best of Giyim, The Caracas vs. gibi levhalar kullanabiliyor. TV tivi, NTV entivi, MR emar gibi İngilizce telaffuzu benimsiyor, istimal ediyor. Gazete, radyo, televizyon gibi yayın araçlarında teşvik edilen, benimsenen, yüceltilen hep yabancı dil.

Devlet, önce okulda, anaokulundan üniversiteye kadar yabancı dille öğretimi teşvik ediyor, destekliyor. YÖK (Yüksek Öğretim Grubu) yabancı dille yayını akademik yükselmede daha üst bir puanla değerlendirerek genç bi-

lim adamlarının Türkçe'yi değil, yabancı dili tercih etmelerini teşvik ediyor. Hele anaokullarında bir yabancı dil olarak İngilizce'nin öğretimini hoş karşılaması, hazm edilir gibi değildir. Öner bunu, yüz kızartıcı olarak niteler. Henüz anadili edinmemiş bir çocuğu İngilizce öğretime tâbi tutmak onun bütün dünyasını değiştirmektir, bu bir felâket. Böyle bir nesil, kendini hiçbir zaman Müslüman Türk'ün medeniyetine, dünyasına ait hissetmeyecektir. Hocamız soruyor: "Hangi memleketlerde yabancı dilde eğitim yapılır?" Kendisi cevaplıyor: "Şüphesiz hür olmayan, köleleşen sömürge ülkelerinde". Demek ki ülkeyi sömürgeleştirmeye gönüllü ne kadar ada yazar-çizer takımı (!) var. Bu, herhangi bir ülke için diğer tüm tehlikelerden daha korkunç ve daha vahimdir. Maksat, milli kültürü öldürüp, milli şuurun uyanmasını önlemektir. Öner, devletin yeteri kadar hassasiyet göstermediği kanaatinde. Kurumlarında Türkçe'nin en güzel şekilde kullanımını sağlayabilir. Bir "Dil Akademisi" açarak dilin bilime dayalı olarak tetkikini ve gelişimini kontrol altına alabilir. Dahası dil ile şu veya bu gerekçe ile oynamaya çalışanlara alacağı tedbirlerle fırsat vermez (Öner, 2013, s. 19, 57, 72, 80-84).

Devletin yabancı dille öğretimin ve yabancı dilin tarafında olduğu belli. Bu yeni değil. Tarihi pek eskilere gider. Sultan II. Abdülhamid dönemine gelinceye kadar yabancıların açtıkları misyoner okullarının sağlıklı bir dökümü bile devletçe malum değildir. Bu vahim süreç Sultan'ın müdahalesi Ahmet Zühtü Paşa'nın görevlendirilmesi ile aydınlatılır. Paşa okulların bir dökümünü verir: Protestan Amerikan okullarının mevcudu 413, azınlık okullarının ise 4547'dir. Ve bunların çoğu ruhsatsızdır (Tozlu, 2016; 149). Bu okullar ihtilalci yetiştirir. Okullarda Türkçe seçmeli dersler grubunda yer alır. Buna karşılık okullar ait oldukları ülkelerin dilinde öğretim yapmaktadırlar. Değil yabancı okullar, azınlık okullarında bile Patrikhane'nin emri ile Türkçe dersleri kaldırılır (Tozlu, 2016; 356). S. Benoit Lisesi 1585'te açılmasına rağmen Türkçe'ye ancak 1683'ten sonra programlarında yer verir (Polvan, 1956, s. 153).

"Avrupalılaştırmak, Avrupa'nın dilini öğrenmektir. Avrupa'nın dili nasıl öğrenilir? Papaz mektebinde... Kuruluşlarından bugüne tek bir hamiyetperver yetişmemiştir o mekteplerden" (Meriç, 1992, s. 300). Mahir İz, Sen Josef Koleji'nde edebiyat derslerine girmektedir. Mektebi tasvir eder. Mektep disiplini, öğrenci sayısı (her sınıfta 25'i geçmemektedir), laboratuvarları, müzesi, müstemilatı itibariyle mükemmeldir. Bahçesi cennet gibi. Her tür meyve, sebze yetiştirilir. Kümes hayvanları da. Kalamış koyunda bir rihtımı vardır. Fransız vapurları Bordo'dan şarap getirip oraya indirirler. Oradan mektebin ambarına kadar da de kovil hattı vardı (İz, 1990, s. 312). Bu tür okulların kuruluşuna izin veren irade, gerekir ki, kendi okullarını da böyle bir yapıda,

donanımda kurabilsin. Bunu yapamadığınızda felaketin kapılarını bizatihi açmış olursunuz. Bu okullarda kültürden, dilden, iktisadi konulardan, değerler dünyasından başlanır çalışmaya, giderek batılı dünya, hayat anlayışı ve millet olma şuuru kazandırılır. Genellikle dil ve din gibi değerlerle öğrenciler yüklenir. Kafalar ve kalpler öncelikle her tür ihtilal tohumlarının yeşerip boy atmasına müsait bir hale getirilir. Sonra tohumlar atılır.¹

Dilin ve dinin başlangıç noktası olarak alınması tesadüfi değildir. Bunlar millet olmanın temel değerleridir. Bu yüzden Robert Koleji'nin banisi Hamlin, "*Ermeni veya herhangi bir azınlığı millet yapmanın yolunun dilden geçtiğini*" vurgular. Nitekim Ermeniler üzerinde çalışmaya başladıklarında Ermeni dilinin işlenmesine gayretlerinin büyük bir hareket kattığını, çamur ve demir cevheri halinde buldukları şeyi [Ermeniceyi] altına çevirdiklerini" (Hamlin, 1893, s. 250) ifade eder. Neticede Ermeniler, okullarının diploma törenlerinde Ermeni Milli Marşı'nı okutup ülkemize ölüm naraları atabilecek bir yapı kazanırlar (Gates, 1940, s. 108-109).

Plan, proje aynı. Tarih de tekerrür ediyor. Önce Hristiyan milletler isyana hazırlanır, yüzyıllarca birlikte yaşadığı topluma, devlete düşman haline getirilir, Sonra da Müslümanlar. Böyle nice gayretler, çalışmalar, siyasi ve diplomatik oyunlarla Batılı dünyanın ve dillerinin bugünkü seviyesi hazırlanır. Tüm bunlarda devletin ve devlet aklının önemli payı vardır. Bu yaraya Oktay Sinanoğlu parmak basar. 1994'e kadar Amerika'daki Türk dernekleri bültenlerini Türkçe yayınlar. O yıl nerelerden emir alınmışsa Amerika'daki Türk Bilim Adamları Derneği toplantısında tüm konuşmacılar Murat Karayalçın hariç İngilizce sunum yaparlar. Hâlbuki Türkiye uzmanı Amerikalılar Türkçeyi gayet iyi bilirler. Geri kalanı ise zaten Türk. Peki, nedir bunun hikmeti? Sinanoğlu, "*utandım, sıkıldım, en ağırıma gideni de bir ODTÜ şahsiyetinin Türklere karşı İngilizce konuşurken ne kadar kıvanç duyduğuyla ilgili gözlemim oldu*" (Sinanoğlu, 2002, s. 119-120) der. Daha da şahsiyet kırıcı olanını nakleder: Tansu Çiller başbakanlığı döneminde Japonya'ya gider. Japon devlet erkânıyla konuşacak. Japonya'da çok iyi yetişmiş Türkologlar var. Tercüman var. Tansu Hanım, "ben İngilizce konuşacağım" der. Japonlar bozulur, çünkü bu konuda çok hassaslar. Orada İngilizce eğitimi yok ve hiçbir zaman da olmamış... Japon Tanzimat'ı 1868'de başladı. Bizde 1839. Geçen asırda sadece bir kere bir Japon, "*bilim dili Japonca olmaz. İngilizce olsun*" demiş. Ertesi gün adam evinde ölü bulunmuş. Bir daha ses çıkmamış. Ve Japonya'da hiçbir şey hiçbir zaman İngilizce olmamış. Tansu Hanım, öyle bir ülkede İngilizce

1 Konu hayli uzun ve girift. Etraflıca bilgi için Prof. Dr. Necmettin Tozlu, "Eğitimden Felsefeye 3", "Osmanlı İmparatorluğu'nda Misyoner Okulları", "Kültür Ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar", "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni Eğitim Kurumları Ve Faaliyetleri" başlıklı incelemelere bakılabilir.

konusacağı mı diyor. Sonra da İlkokul çocuklarına sorar gibi soruyor: Hanginiz İngilizce biliyor? Bakanlar, iş adamları, birçoğu bilmiyor. Ama Tansu Hanım İngilizce konuşuyor (Sinanoğlu, 2002, s. 347-348). Bugünkü halimiz devlet cephesinden bütünüyle bu vakada aksediyor. Başka kelama ne hacet.

Sonuç

Ülke, millet söz konusu olunca düşünürün, aydının, felsefecinin en ön safta yer tutması gerek. Aydını, düşünürü olmayan nice davalar, nice toplumlar heder olup gitmişlerdir. Öner, bu bağlamda kendini sırf felsefi problemlere, felsefeye kapatmamış, milli meselelerle ciddi, bilime ve felsefeye dayalı olarak meşgul olmuştur. Bu anlamda, medeniyetten inanca, dinden dile kadar pek çok mesele yer alır gündeminde. Şüphesiz onun nazarında bu tür değerlerimiz arasında Türkçe'nin yeri sorgulanamaz bir önceliğe sahiptir. Bir mantık-felsefe profesörü olarak dili önemsemesi, varlıkla, varlıkta kalmakla irtibatını dillendirmesi, dikkatleri dil üzerine çekme gayretleri övgüye değerdir. Öner, tüm bunlarla millet olarak farklılığımızı, kültürümüzün, dilimizin, medeniyetimizin özgün olduğunu, böyle bir özgünlükle hayata, insanlığa, modern dünyaya çok farklı katkılar sağlayabileceğimizi ifade eder. Dolayısıyla insanlığın her parçası korunmalı, katkılar sağlanmasına imkân verilmelidir.

İnsanlık, gerçekten kültürlerin, medeniyetlerin korunup geliştirilmesiyle, her kültürün bağımsız olarak kendini var etmesiyle, diliyle, diniyle birbirini tamamladıkça var olur. Biri diğerini ezerek, yok ederek değil. Diğerini, ötekini ancak anlayarak bir arada var olunabilir. Batı dünyasının yaptığı gibi diğerlerini ezerek, dışlayarak hor görerek değil. İnsanı hür, sorumlu ve şahsiyetli kılma, eğitimin temel amacıdır. Kişilik, kendisi olarak var olmanın ve her tür özgür eylemin de kaynağıdır. Fert veya toplum olarak itibar görme de belirli bir kişilik kazanımıyla ilgilidir. Öner, bunun peşindedir. Kişilikli bir toplum ve millet. Vurgusu diledir, kültüredir. İnşa, diğer dünyalar karşısında ezilmeme, varlıkta kalma dille, değerlerle, kültürle oluşturulacaktır. Önemli bilim adamlarımızdan Fuat Sezgin (öl. 2018) de meseleyi hayli önemser. Ona göre, Türkiye'nin dil bilmeyişi aslında Türkçeyi bilmemesinin bir sonucudur. Kendi dilini bilmeyen bir kişi yahut toplum bir başka dili bilemez. Hakeza, bir başka dili bilemeyen de kendi dilini iyi bilemez. Haliyle böyle bir yapıda tefekkürün gelişmesi, inşası oldukça zordur. Burada önemli bir ayrıntıyı vurgulamak gerekir: dil bilmek, öğrenmek alelade bir konuşmayı, tercüme yapmayı demek değildir. Mesele onu çok aşar. Tefekkür, o dilin mantığını kavramakla, o mantıkla düşünmekle ilgilidir. Bu da derinleşmenin, tefekkürün ancak hakkıyla ana dille yapılabileceğini ortaya kor.

Öner, tüm bunların görmezlikten gelinmesine, devletin vurdumduymazlığına doğrusu hayret eder. Devlet, toplumu, insanların tabiatını değiştirme yerine, onları tanıma imkânlarını geliştirmekle meşgul olsaydı, eminim bu tür problemler söz konusu edilmezdi. Öner, yazdıklarının, işaret ettiği hususların gündem olmasını, tartışılmasını ister. A. İnam'la bir mülakatında (İnam, 2011, s. 471): "Kimse kimsenin yazdığı ile ilgilenmiyor. Bir de bizim bir kompleksimiz var maalesef; bu Türk'tür, yerlidir, bahanesine sığınılıyor" der. Yani itibare alınmıyor, ciddi, özgün bir şeyler söyleyebileceğine ihtimal verilmiyor.

Böyle yaygın bir zihniyet şüphesiz önemli ölçüde şahsiyet kaybının bir sonucu. Tanzimat'tan beri tüm İslam dünyasının sorunu. C. Meriç, kendinden kalkarak söz konusu problemi irdeler. Üstad "Bu Ülke"yi 1974'te yazar. Hikâyesi şöyle: Cemil Meriç'in Paris'te edebiyat çevrelerinin uğrağı olan bir kahveye yolu düşer. Söz arasında kendisinin de yazar olduğunu söyleyince, "şimdiye kadar neler yazdın" sorusuna muhatap olur. Bir Dünyanın Eşiğinde (1964-Hint Edebiyatı) ve Saint Simon'u (1967) yazdığını söyler. Muhataplar, yani Fransızlar, "bunları biz de yazdık, yazıyoruz sen ülkene, ait olduğum, yaşadığın ülkeneye dair ne yazdın? Kültürüne, tarihine, sanatına vs. Meriç, mahcup, dönünce "Bu Ülke"yi yazar (Başaran, 2018, s. 7-9).

Bu açıdan bakarak Tanzimat'tan beri Türk aydınının alinyazısını iki kelimedede özetler: aldanmak ve aldatmak. Eli kalem tutan pek çok kimse, bu iki kelimeye meftundur. Bile bile aldanmaya ve aldatmaya teşnedir. Kola-ya, basite, nefse hoş a gidene tutkundur. Çevresinde olup bitenlere aldırılmaz. Milletın, ümmetin, ezilenlerin çilesi, ıstırabı onu ilgilendirmez. Her şeyin bir aziz bahanesini bulur. Böyle bir aydın grubundan hemdert olmaları, problemlerimiz ile ilgilenmeleri, sesimizi, acımızı duymaları beklenemez. Bu yüzden bir gönüldaşlar, bir hemdertler çevresi oluşturmaya mecburuz. Ancak o zaman sesimiz yankı bulur.

Öner, sürekli dili geliştirmemiz gereğini vurgular. Bu doğru ama gelişmenin bir bütün olduğunu unutmamak gerekir. Kültürü, medeniyeti, örfü, geleneğı, hukuk sistemi hülasa tüm hayat tarzı değiştirilmiş, Batı'ya yamanmış bir ülke bütün bunlarla derin ilişkileri olan dili tek başına geliştirebilir mi? Öner, dil ile ideolojinin ilişkisi üzerinde de yeterli ve etraflı bir şekilde durma gereğı hissetmez. Hâlbuki bütün bu yapılanlar, dibinde ideolojik bir tercihe dayanır. O da 1839'dan beri başlatılıp sürdürülen ıslahat hareketleri ile ilgilidir. Masumane başlatılan ve devleti kurtarmaya yönelik addedilen bu tür hareketler nihayet bir sistem değışikliğı ile neticelenir. Yapılan, dini bir nizamı, lâ dini bir yapıya inkılâp ettirmektir.

Bu iki hayat tarzı birbirine tamamen zıttır. Biri Kur'an merkezli bir "Tevhid" temelinde şekillenirken, diğeri nefis temelli bir "hürriyet"e endeksli liberal demokratik bir yapıyı esas alır. Bu iki sistemin insana, tabiata, kâinata ve Allah'a bakışı farklıdır. Dolayısıyla amaçları, ilişkileri, kavramsallaştırma güç ve yapıları farklıdır. Varolanları tanıma ve onlara muamele etmeleri de farklıdır. Temelde bütün bu oluşumu başlatan ve sürdüren saik de Batı karşısında yenilmiş olmamızdır. Bunun tefekküre dayalı doğru dürüst bir tahlilinin yapılması gerekirken, kolayca kaçılır galiplere benzemeye, onlar gibi olma fikrine sığınılır. Böyle bir inanç, hedef geçmiş tasfiyeyi getirir. Cumhuriyet'le bu tasfiye hareketi adeta bir tufana dönüşür. Eskiden kadimden, İslam'dan ne varsa atılır. B. Lewis'nin "elektrik süpürgesi ile süprülüp atılır" benzetmesi tam da böyle bir tasfiyeyi ifadelendirir. Böyle bir anlayışın neticesidir ki, inkılapçılar dünyanın hiçbir yerinde artık İslami herhangi bir iddianın dillendirilmemesi düsturunu benimser, ona ömürleri boyunca sadık kalırlar.

Böyle bir bağlamda ne dinin, ne dilin, ne de herhangi bir değer, geleneğin önemi kalır. Bu kırılma bir tufandır, önüne kattığını alıp götürür. Bugünkü problemlerimizin asıl sebepleri böyle bir yıkıcılıkla, tufanla, reddi mirasla gelir. Bütünüyle bu oluşumu tahlil şu incelemenin sınırlarını aşar. Ne var ki bu arka plan anlaşılmadıkça, sağlıklı bir araştırmaya tabi tutulmadıkça din, dil, kültür, medeniyet, gelenek, iktisat, siyaset, milliyet vs. gibi temel değerler, yapılanmalar hakkıyla anlaşılabilir, onların dolayımında baş veren problemler de gerçek çözümlere kavuşturulamaz.

Öz

Prof. Dr. Necati Öner'de Dil Şuuru

Ülkemizde aydın, özellikle Batıcı aydın Tanzimat'tan beri kendi dünyasına düşman ve onu tahriple meşgul. Sürekli hor gördüğü, sataştığı bu dünyanın dinamikleri: Dini, dili, kültürü, sanatı, geleneği vs. Hâlbuki millet ancak bu dinamikler sayesinde millettir. Bu dinamiklerin tahribi ve bunlarla oynama bir milletin kökünden sökülüp atılması demektir. Asıl aydın, düşünür, bilim adamı tüm bu olup bitenlerde kendi payını arayandır. Zaafların kaynaklarını keşfeden ve irdeleyendir. Prof. Dr. Necati Öner, bu manada tüm bu olan bitene nüfuz eden, tahribatın boyutlarını ve amacını gören bir düşünürümüz, filozofumuzdur. O, aksine milli değerleri, kültürden dile felsefeciliğinin ve mantıkçılığının harikulade dünyasında ele alır, tahlil eder, milli bünyedeki yerlerini, işlevlerini gösterir. Öner, dili önceler. Dil, onda bir milletin var oluşuyla, varlıkta kalışıyla doğrudan ilgilidir. Buna rağmen ne hikmetse yüzyıllardır ihmal edilir. Yabancı dillerin istilasına uğrar. Hele yabancı dille öğretim, ancak köle toplumlarında görülebilecek bir garabettir. Bu incelemede tüm bunlar Öner'in açısından ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Anadili, düşünce, devlet

Abstract

Prof. Dr. Necati Öner's Language Consciousness

The Intellectual people, especially Westernist ones in our culture have been enemies to their own world and occupied with damaging it since the Tanzimat Period. The dynamics of this world which they have been constantly patronizing and eventually bumped into are : Religion, language, culture, art, tradition, etc., However a nation owns his existence to these dynamics. Destruction and trying to terminate these dynamics, mean ripping off a nation from their root. Real intellectual, philosopher, scientist, who is seeking their part in all that is happening. Moreover, who has discovered and examined the resources of their weaknesses. Prof. Dr. Necati ÖNER is a philosopher and thinker who has noticed the dimensions and the purpose of the destruction that is penetrating to whole goings-on. He handles national values like culture and language in his marvelous world of philosophizing and logicism; analyze them and show their positions and functions in national texture. ÖNER give utmost importance the language. Language is directly related to the existence of a nation and its survival in his thinking. Despite this, the language has been neglected for centuries for some reason and foreign languages have invaded it. Especially formal education in a foreign language is a weirdness that can be only seen in slave communities. In this review, all these will be tried to be put forward from the perspective of ÖNER.

Keywords: Language, native language, thought, State

Kaynakça

- Akarsu, B. (1998). *Dil-Kültür Bağlantısı*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Banarlı, N. S. (1972). *Türkçe'nin Sırları*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Başaran, A. E. (2018). Umrandan İrfana. *Seferber*, 7-9.
- Fazıl, N. (2015). *İdeolocya Örgüsü*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Fazlıoğlu, İ. (2016). *Soruların Peşinde*. İstanbul: Papersense.
- Gates, C. F. (1940). *Not To Me Only*. İstanbul.
- Hamlin, C. (1893). *Among The Turks - My Life and Times*. Boston: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- İnam, A. (2011, Ocak). Prof. Dr. Necati Öner ile Mülakat. (N. Öner, Röportaj Yapan)
- İz, M. (1990). *Yılların İzi*. İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Meriç, C. (1992). *Jurnal 1. Cilt 1955-1965*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öner, N. (2013). *Dil Üzerine*, İstanbul: Divan Kitap.
- Polvan, N. (1956). *Türkiye'de Yabancı Öğretim*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Sinanoğlu, O. (2002). *Bye Bye Türkçe / Bir Nev-York Rüyası*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tozlu, N. (2016). *Eğitimden Felsefeye 2*. Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- Tozlu, N. (2016). *Eğitimden Felsefeye 3*. Erzurum: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

NECATİ ÖNER'E GÖRE İNSANIN ANLAM VE DEĞERİ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 53-61.

Hakemleme: 22.05.2019 | Düzeltme: 06.06.2019 | Kabul: 10.06.2019

Nurten GÖKALP*

İnsanın anlamı ve değeri ile ilgili çalışmaların tarihi oldukça eskidir. Felsefede ilk dönemlerden beri insanın anlam ve değerine yönelik düşünceler yer almaktadır. İnsanın bir anlamı ve değeri olup olmadığına dair görüşler oldukça çeşitli olmakla birlikte çokça kabul edilen görüş insanın anlamı ve değeri olduğudur. Sahip olunan anlamın kaynağı ve açığa çıkarılması konusunda da görüşler hareket edilen felsefi doktrine bağlı olarak farklılaşmaktadır.

İnsan yaşamı üzerine görüşler ileri süren Antik Yunan filozofları bu konunun öncüleri kabul edilebilir.

Antik Yunan felsefesinde insanın anlamı ve değerinin bireysel ve toplumsal yaşamıyla ilişkili olduğu düşünülür. Örneğin Sokrates, "Kendini bil" ifadesi ile özetlenen görüşlerinde insanın anlam ve değerini ortaya koymaktadır. Yaşamın anlamını ve insanın değerini sorgulayan Sokrates için sorgulanmayan yaşam, yaşam değildir. Zira insan kendi anlam değerini ortaya çıkarma gücü ve potansiyeline sahiptir.

İnsan yaşamını ve değerine yönelik bu sorgulama felsefe tarihinde insanın anlamına yönelik ilk sorgulama örneğidir. Onun "Kendini bil" tavsiyesi hem bilme eylemini hem de bilgiyi kullanma eylemini içermekte ve bütüncül bir anlam yüklenmektedir.

Bilmek, var olan, ulaşılması mümkün olan doğru bilgiyi yani ahlâkın temel ilkesi olan iyinin bilgisini elde etmektir. Sokrates Sofistlerin aksine genel geçer, doğru bir bilginin mümkün olduğunu kabul eder. Böyle bir bilginin kaynağı da akıldır. Aklın belirleyici özelliğine bağlı olarak kazanılabi-

* Nurten Gökalp, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Prof. Dr.

lecek genel geçer, doğru bilgi en azından ahlâk alanında mümkündür ve kazanılabilir. İnsan genel geçer ve doğru bir bilgi olan ve ahlâkın temel ilkesi olan iyinin bilgisine ulaşabilir. Bilgi ile ahlâk arasındaki bu ilişki Sokrates düşüncesinde “kimse isteyerek kötülük yapmaz” şeklinde dile getirilmektedir. O halde kötülüğün kaynağı bilgisizliktir. İnsan bilgisini arttırdıkça kötülükten uzaklaşır, erdemli bir varlık olur. Bu durumda insanın bilmesi gereken şey de kendisidir. İnsan kötülüklerden kurtulmak, erdemli bir varlık olmak için kendini bilmek zorundadır. Yani insan olmasının gereğini kavrayıp anlamak, kendini ona uygun biçimde şekillendirmektir. Sokrates’e göre kendini bilmek hem bir insan olarak sahip olunan temel niteliklerinin farkına varmak hem de bir kişi, bağımsız bir birey olarak kendi ayırıcı özelliklerini bilip ortaya çıkarmak ve kendini o özelliklerle biçimlenmiş bir varlık olarak yaşamda konumlandırmaktır.

Görüldüğü gibi Sokrates’e göre insanın anlam değeri onun felsefi bilgiyle tutarlı ahlakına bağlıdır. O insanın felsefi bilgisi ve tutumu arasındaki bağa vurgu yapmaktadır. Felsefi bilginin insanın hayatını biçimlendiren gücüne vurgu yapmaktadır. Sokrates’in iyinin bilgisini elde etme durumu olarak anlamlandırdığı felsefi bilginin, felsefi düşünme etkinliğinin sonucunda elde edileceği açıktır. Bu bağlamda felsefî düşünme ilkelerini edinmiş insan gündelik yaşamında karşılaştığı her tavır, davranış ve düşünceye felsefî bir tutum ile yaklaşır onları aklî, sorgulayıcı ve eleştirel bir tutumla değerlendirmekte ve kendine ait kılmaktadır.

Kısaca, felsefî düşünüşün alışkanlık haline getirilmesi ile edinilen felsefî tutum ile kişi kendi yaşamındaki her şeyi sorgulayıcı ve eleştirel bir tutumla anlamlandırmaktadır. Yani kişi kendi kendini felsefî tutum ile belirlemekte ve kendi özgünlüğünü ortaya çıkarmaktadır.

Peki, felsefi tutum nedir ve nasıl kazanılmaktadır?

İnsanın anlamını açığa çıkarmasında önemli bir gösterge olan felsefi tutum kavramına Necati Öner özel bir önem vermektedir. Zira onun için felsefi tutum insanın anlamı ve değerini ortaya çıkaran ayırıcı bir özelliktir. Yani felsefi tutuma sahip olan kişi sahip olması gereken anlamı açığa çıkaran kişidir. Öner’e göre felsefi tutum bir tür zihniyettir. İnsanın doğuştan doğal olarak sahip olduğu olgusal ve büyüsel zihniyetlerden farklı olan eğitim ve öğretim ile kazanılan bu zihniyeti tutum olarak adlandırmaktadır.¹

Felsefi tutumun zihniyetle ilişkisi nedeniyle öncelikle Necati Öner’in bu kavrama yüklediği anlama bakılmalıdır.

1 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, 1999, s. 40

Ona göre zihniyet insanın varlığı anlayış tarzı ve bu anlayışa göre varlık karşısında vaziyet alış halidir.² Varlıkla çeşitli düzeylerde gerçekleşen ilişkimiz üzerine şekillenen zihniyet bizim âlemi anlamamız için zorunludur. Varlıklara ait bilgilerimizle şekillenen zihniyetin çeşitleri vardır. Buna göre varolan iki zihniyetin ilki temel zihniyet, ikincisi ise ikinci dereceden zihniyet olarak adlandırılmaktadır. Sonradan kazandığımız ikinci dereceden zihniyetler insanın maddi ve manevi her türlü varolan karşısında vaziyet alış olup eğitim ve öğretim ile kazanılır ve tutum olarak adlandırılır. Felsefi tutum da böyledir eğitim ve öğretim yoluyla çevre ile ilişkilerimizin sonucunda kazandığımız tutumdur.

O halde felsefi tutum bir zihniyet çeşidi olarak insanın maddi ve manevi alanlarının bütünlüğünü yansıtmaktadır. Yani ruhu ve bedeni ile bir bütün olan insanı ifade etmektedir. Felsefede zaman zaman yer bulan parçalanmış insan görüşünün aksine insanın teklîğine ve bütünlüğüne vurgu yapmaktadır. Buradaki teklik kavramı insanın özgünlüğü anlamında olup insanın anlam ve değeri ile yakından ilişkilidir.

Öte yandan zihniyetin ve felsefi tutumun şekillenmesinde kültür önemli bir belirleyicidir. Necati Öner yazılarında kültürü insanın varolanlar hakkında edinmiş olduğu bilgiler olarak tanımlamaktadır. İnsanın her faaliyetinin bu tür bilgilere dayanması sebebiyle asıl kültür bu bilgilerdir ve kendilerini herhangi bir eser veya davranış şeklinde ortaya koyarlar.³

Öner'e göre kültürün ortak ve özgü olan iki ayrı yanı vardır. Kültürün ortak yanı insanlığın ortak malı gibidir hiçbir toplumun damgasını taşımaz. Kültürün özgü yanı ise bir toplumun damgasını taşımaktadır. Birincisi objektif, dinamik; ikincisi sübjektif ve statiktir. Bu özellikler kültür unsurlarında bulunmaktadır. Bilimin özgü kültür özelliği, örf ve adetlerin de ortak kültür özelliği bulunmaz. Bunun dışındaki kültür unsurlarında farklı oranlarda özgü ve ortak kültür özellikleri yer alır. Din, felsefe ve sanat ortak kültür özelliği fazla olan ama özgü kültür özellikleri de taşıyan kültür unsurlarıdır.

O, kültürün bu iki boyutunun bir bütün olduğunu ifade etmekte, birine önem verip diğeri ihmal edildiğinde diğerin de etkileneceğine işaret etmektedir. Zira kültür, zihniyet oluşumunda yani insanın kendini ve diğer varlıkları anlamlandırmasında dolayısıyla felsefi tutumun teşekkülünde oldukça önemli ve belirleyicidir.

2 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 229.

3 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 27.

Felsefi tutumu açıklamak için üç önemli özellikten bahseden Necati Öner, bunları, olaylara ve olgulara bütüncül bir görüşle bakma, eleştirel bir zihne sahip olma ve hoşgörünün gerekliliğinin bilincinde olma olarak belirlemektedir.

Ona göre, varolana bütüncül olarak bakma insanın anlamlandırılmasında oldukça önemli görülmektedir. Zira maddi ve manevi anlamda iki boyutu olan insanın bir boyutunun ihmal edilmesi insanı insan olmaktan uzaklaştırmaktadır. Çağımızda insanın maddi boyutunu öne çekip manevi boyutunu ihmal eden yaklaşımlar insani olandan uzaklaştırmakta, istek ve tutkuları olumlu yöne yönelten yüksek değerleri terk etmektedirler. Terk edilen bu değerlerin başında da dini ve ahlaki değerler gelmektedir. Bunlardan uzaklaşılması sonucu insanlarda merhamet, yardım, iffet duyguları azalmış, günah ve ayıp kavramları anlam kaybetmiştir. Bugün dünyanın her tarafında, toplumları huzursuz kılan alkol, uyuşturucu bağımlılığı, terör, tethiş, vur-gunculuk, müstehcenlik, fuhuş gibi hal ve hareketlerin sebebini insanların insani olandan uzaklaşmalarında aramalıdır.⁴

İkinci özellik olan eleştirel zihne sahip olma gelişme ve olgunlaşmaya hız veren itici bir güç olarak insanın tabiatından kaynaklanmaktadır. İnsanın iyiyi ve doğruyu elde etme arzusuyla eksikliklerinden ve yanlışlıklarından kurtulmasına yardımcı olur. Bir anlamda insanın gerçek değerini ortaya çıkarmasında yol göstericisidir.

Hoşgörülü (toleranslı) olmak ise felsefi tutumun üçüncü özelliğidir. Hoşgörü kelimesini Arapça müsamaha, Fransızca tolerance kelimelerinin yerine kullandığımızı ifade eden Öner, hoş kelimesinin Farsça beğenilen, duyguları okşayan, zevk veren anlamlarında olduğunu ve bu anlamdaki kelimeden yapılan hoşgörü kelimesinin tolerans ve müsahahadan farklı bir anlamı çağrıştırdığını iddia etmektedir.⁵

Öner'e göre tolerans veya müsamaha beğenilmeyene karşı alınacak bir tavırdır ve hoş görüden ayrıdır. Zira hoş görü duygu dünyasına ait iken tolerans akıl alanına aittir. Yani hoşgörü kaynağını insanın duygularından tolerans ise akıldan almaktadır. Ancak farklı çağrışımlara yol açsalar da hoşgörüyü toleransa karşılık olarak kullanmaktadır. Bu haliyle hoşgörü, kabul edilmeyen, beğenilmeyen inanç ve fikirlere katlanma, tahammül etme anlamındadır. Bir insan bir fikir ve inanca sıkı sıkıya bağlı ama hoşgörülü de olur. Zira hoşgörülü olmak aynı zamanda uygar olmaktır. Ancak mutlak bir hoşgörünün olamayacağını da kabul etmek gerekir. Çünkü insanların bilgi

4 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 41-42.

5 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 43.

seviyeleri, kavrayışları, sezileri farklı farklıdır. Hürriyetimizle bağlantılı bu durumu ve sebebini bilmek de insanı hoşgörüyü sevk etmektedir. Bir kültür ve medenilik seviyesine bağlı olarak elde edilebilecek hoşgörünün sınırsız olmadığını da dikkate almak gerekir. İnsanın doğal hakları, dini, milli ve ahlaki değerlerine saldırının hoşgörü ile karşılanmayacağı da unutulmamalıdır.

Görülüyor ki Necati Öner'e göre, olaylara ve olgulara bütüncül bir görüşle bakma, eleştirel bir zihne sahip olma ve hoşgörünün gerekliliğinin bilincinde olma durumu olan felsefi tutum ile insan kendi anlam ve değerini insanlığın anlam ve değerine bağlı olarak inşa etmektedir. Tıpkı Sokrates'in kendini bilmekle yükümlü olduğunu düşündüğü insanın kendini önce bir tür olarak yani insan grubunun üyesi olarak özelliklerini bilmesi sonra da bu özelliklerini kullanarak kendini kişi olarak inşa etmesi yönündeki düşüncesinde olduğu gibi.

Bu durumun gerçekleştirilebilmesinde en büyük katkı ise felsefe eğitim ve öğretimidir. Bir anlamda hayatın anlamını felsefe ile kavrayarak felsefenin hayata uygulanmasıdır.

Peki, nasıl bir felsefe eğitimi ve öğretimi bunu gerçekleştirebilir?

Öğretim ve eğitimi insanla varolanlar arasındaki ilişkilerin bir türü olarak niteleyen Öner'e göre bu bir bilgi sorunudur. İnsanın herhangi bir varolanla ilişki kurmasının sonucunda onu tanıdığını, tanımanın da bir bilgi olduğu ifade ederken o, bunun bir öğrenme olduğunu göstermektedir. Zira insan varolanların bilgisinin çok büyük kısmını öğretim yolu ile elde etmektedir. Dolayısıyla objektif olmalıdır.

Öte yandan eğitim ise ferde istenilen tutumu kazandırma faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. İstenilen tutumun tayini ise değer dünyasıyla ilişkili olduğu için eğitimde subjektiflik hâkimdir. Buradaki subjektiflik insana ve topluma göre subjektiflik olmaktadır.⁶

Ancak öğretim ve eğitimin birbirinden kopuk olmadığı da unutulmamalıdır. Çünkü varlık dünyası ile değer dünyası birbirinde ayrı değildir. İnsan değerlerini varlıkla olan ilişkisi sonucunda kurmaktadır. İnsan elde ettiği bilgileri ölçü niteliğinde olan değere göre kullanmaktadır. Zira değerler insanın varlık şartı olmaktadır. İnsanın değerlere sahip olmasının sebebi akla sahibi olmasıdır. İnsanın dışındaki canlılarda bir değer dünyası yoktur. Akıllı bir varlık olan insan değer üreterek kendini gerçekleştirmektedir. Necati Öner'in ifadesiyle felsefi tutum kazanmaktadır.

6 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 459-460.

Bu durumda Necati Öner'e göre değer dünyasına sahip olan yani felsefi tutuma sahip olan insanı kendi anlam ve değerini ortaya koyan insan olarak değerlendirebiliriz. Diyebiliriz ki, felsefi tutum olayları değerlendirme ve ilişkileri düzenlemede insana katılan ayrı ve farklı bir boyuttur. Felsefi tutum insana geniş bir bakış açısı, seçenekleri zenginleştirme ve sağlıklı karar verme özelliği kazandırmaktadır. Bu tutum insanın diğer insanlarla olan ilişkilerine, dolayısıyla topluma da bir biçimde yansımaktadır. İnsanlar arasında kaliteli bir ilişki ağı ile bezenmiş böyle bir toplumsal yaşam insanın özüne, insanlığına uygun bir yaşamdır. Böyle toplumlarda, bireyler bilgece bir tutumla oluşturdukları dünya görüşleri ile sınırlayıcı öznel anlamlardan uzaklaşırlar. İnsanlar birbirlerini daha iyi anlar, daha fazla değer verir ve birbirlerine karşı daha hoşgörülü davranırlar.

Felsefi tutum, eğitim ile özellikle de felsefe eğitimi ile kazanılabilir. En geniş anlamıyla eğitim, insan olarak doğamızı geliştirmek ve yetkinleştirmek için yaptığımız ve başkaları tarafından bize yapılan her şeyi kapsayan süreç olarak tanımlanabilir. İnsan eğitiminde bilgi edindirmenin yanı sıra onu özgün sentezler biçiminde ortaya çıkarabilecek bireylerin yetiştirilmesi esastır. Buna göre insanı eğitmek, sahip olduğu yetenekleri ortaya çıkarmak ve bu yeteneklerle donanmış bir bütün olarak kendisini sunabilmesi için uygun koşulları sağlayabilmektir. İnsanın eğitiminin bir boyutu olan felsefe eğitimi bu yeteneklerin keşfedilmesi ve geliştirilmesinde oldukça önemlidir.

Felsefe eğitimi insana tutarlı, sorgulayıcı çok boyutlu düşünme alışkanlığı kazandırmaktadır. Felsefe eğitimi ile düşüncenin genişletilmesi ve zenginleştirilmesi özelliği kazanılır. Felsefe eğitimi zihinlere felsefi düşünme alışkanlığının kazandırılmasıdır. Felsefi düşünme özelliğini kazanan zihinler sadece doğru düşünme kurallarını değil hayatın değeri ve anlamını kavrama imkânını da elde ederler. Felsefe ile yaşam daha değerli ve anlamlıdır. Yalnızca kendilerini değil çevrelerini de aynı tutumla değerlendirecekleri için başkalarına da aynı biçimde yaklaşır ve anlamlandırırırlar. Değer veren ile değer verilen arasındaki ilişkiden doğan değer, böyle bir durumda felsefi bir tutumla biçimlendirilir. Daha bütüncül, daha akli bir temel bulur. Gündelik, geçici değerler bile daha ince, daha derin anlamlar kazanır.

Felsefi tutuma sahip olan kişi ilişkilerinde başkalarıyla özdeşleşir ve kendi dışında başkalarının da söz konusu olduğunu kabul ederek karar verir. Bunun anlamı kişinin kendini başkasının yerine koyması hayata onun gözüyle bakmaya çalışmasıdır. Kendisinin ve başkalarının bilinçli ve bilinçdışı duygulanımlarının ayırımına varmak, onlara yalnızca sempati duymayıp

aynı zamanda empati duymak, onları hesaba katmaktır. Bu durum kişinin başkasının varlığını hesaba katması başkasına değer yüklemesi ile ilişkilidir. Yani kişinin kendisi ve başkası arasındaki ilişkiyi ve farklılığı kavramasıdır. Kişinin kendi anlam ve değeri ile başkasının anlam ve değerini aynı anda kavrayıp insan olmanın amacını ortaya koymasındır.

Sonuç olarak Necati Öner'e göre insan kendi anlam ve değerini açığa çıkarma kapasitesine sahip bir varlık olarak felsefe eğitimi ve öğretiminin yardımı ile bunu gerçekleştirebilir. Akıl sahibi, hür ve inanan olarak insan Allah'ın yarattığı bir varlık olarak hem diğer varlıklarla hem de Allah'la olan ilişkisini de bu minvalde kurabilmelidir.

Öz

Necati Öner'e Göre İnsanın Anlam ve Değeri

İnsanın anlam ve değeri üzerine yapılan çalışmalar felsefe tarihinin başlangıcından beri mevcuttur. Antik Yunan filozofu Sokrates'in "Kendini bil" ifadesi ile hız alan çalışmalar çeşitlenerek günümüze kadar gelmektedir. İnsanın yaşamını sorgulamasına dayalı olarak şekillenen anlam ve değer arayışının felsefe ile yakın ilişkisi vardır. Bu bağlamda felsefi tutum kavramı ile insanın yaşamı ve kendi anlamı arasındaki ilişkiyi sorgulayan Necati öner günümüz Türk düşüncesi için önemli bir örnektir. Kültür, zihniyet ve felsefi tutum bağlantısını açıklarken arka plana maddi ve manevi boyutu ile bütüncül bir insan görüşünü yerleştiren Necati Öner'e göre tüm bunlar felsefe eğitimi ve öğretimi ile gerçekleştirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Necati Öner, felsefi tutum, zihniyet, kültür, insanın anlam ve değeri

Abstract

The Meaning and Value of Human to Necati Öner

Studies on the meaning and value of human have existed since the beginning of the history of philosophy. From Socrates, the philosopher of the ancient Greek, with the expression of "Know yourself", these works is coming to the present day. The search for meaning and value shaped by questioning human life has a close relationship with philosophy.

In this context, Necati Öner's thoughts about the question of the philosophical attitude and the relationship between human life and its meaning is an important example of today's Turkish thought. According to Necati Öner, who places a holistic view of the human with the material and spiritual dimensions to the background, while explaining the connection of culture, mentality and philosophical attitude, all this can be done by philosophical educating and teaching.

Keywords: Necati Öner, philosophical attitude, mentality, culture, the meaning and value of human

Kaynakça

- Bolay Süleyman Hayri, *Prof.Dr. Necati Öner'in Fikir Dünyası*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2012
- Gökalp Nurten, "Felsefe Eğitiminin Yaygınlaştırılması", *Türkiye'de Felsefe Sorunlar ve Çözümler* Yayına hazırlayan: Celal Türer, Türk Felsefe Derneği Yayınları: 3, Ankara, 2018
- Öner Necati, "Felsefi Tutum" *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999
- Öner Necati, "Felsefe ve Toplum" *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999
- Öner Necati, "İnsandan Beklenen" *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999
- Öner Necati, "Öğretim ve Eğitime Bakış" *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999
- Öner Necati, "Üç Temel Zihniyet" *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999

NECATİ ÖNER DÜŞÜNÇESİNDE FELSEFE İLE KÜLTÜRÜN SENTEZİ: ZİHNİYET

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 62-81.

Hakemleme: 06.03.2018 | Düzeltme: 18.04.2019 | Kabul: 02.05.2019

Bayram Ali ÇETİNKAYA*

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemi düşünür ve felsefecilerimizle günümüzün kuşağının arasında önemli bir mütefekkir olan Necati Öner, hem teorik hikmetin hem de pratik hikmetin özel bir temsilcisi durumundadır. Düşünce, tefekkür, matbuatın içinde bir "usta" ve "üstat" olan münevverimiz, çok sayıda yetiştirdiği aydın, bürokrat ve üniversite hocasının "hoca"sıdır.¹

Yazılı ve sözlü eserlerinin yanında ülkemize farklı düşünceleri bir araya getiren Türk Felsefe Derneği gibi önemli bir felsefe cemiyetini de kazandıran Necati Öner için felsefe, hayattan ve reel dünyadan kopuk bir alan değildir. O, felsefe ile kültürü birbiriyle ilişkilendirirken ortaya çıkacak olan hikmetle şekillenmiş zihin ve zihniyeti önemser. Bir anlamda hayat felsefesini belirleyen en önemli husus, Öner için, zihniyettir.

Zihniyetin yeterince kemâle ulaşmamasının beraberinde ilmî perspektifin de gelişmemesine zemin hazırladığını düşünen Öner, ülkemizde fikirlerin nakilcisi durumundan öteye gidilememesinin temelinde de bu hususun yattığına inanır. Ona göre "nakilci durumda oluşumuz, çalışmaların ferdî kalmasına sebep olmuş, aynı cereyana mensup olanlar arasında da bir fikir

* Bu makale, *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi-Necati Öner'e Armağan*, (ed. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara 2013, 93-112.) kitabında yayınlanan makalenin yeniden gözden geçirilmiş halidir.

** İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Prof. Dr.

1 Bkz. Süleyman Hayri Bolay, "Felsefe Yapmak ve Necati Öner", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı)*, cilt: XL, Ankara 1999 (ayrıca *Türk Düşüncesinde Gezintiler*), Ankara 2007; Murtaza Korlaelçi, "Prof. Dr. Necati Öner'in Hürriyet Anlayışı", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı)*, cilt: XL, Ankara 1999; Recep Kılıç, Prof. Dr. Necati Öner İle "Düşüncelerinin Gelişim Seyri" Üzerine Yapılan Mülakat", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı)*, cilt: XL, Ankara 1999; İsmail Köz, "Prof. Dr. Necati Öner'in Biyografisi", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı)*, cilt: XL, Ankara 1999.

zinciri kurulamamıştır. Bunun bir sebebini de fikir adamlarımızda müşahade edilen ruhi bir durumda aramak doğru olur. Hoş olmayan bu hal, ya ileri sürülen bir fikrin doğruluk ve yanlışlığı, gösterilen bir gayretin müspet veya menfi değeri üzerinde durulmayıp, tamamıyla ona karşı ilgisiz şekilde... mevcut bir çalışmayı ilmî olarak değil, alaylı bir tarzda inkâr veya küçük görme suretinde kendini gösterir. Ortaya atılan fikir tohumları tamamıyla geliştirilmeyip, unutulmaya terkedilmiştir. Garp kültürüne olan hayranlığın, o kültür içinde yetişmiş Avrupalı fikir adamlarına karşı da fazlasıyla beslenmesi, kendi fikir adamlarımızın değerlerini gölgelemiştir. Bir nevi itimatsızlık duygusu Türkiye’de fikirlerin gelişmesine mani olmuştur.”²

1. Kültür ve Medeniyet

Necati Öner, insan faaliyetlerini suya benzeterek, bu akan suyun değişip, gelişip akıp gideceğini, bunun sonucunda da dinamik bir kültür ve medeniyetin oluşacağını düşünür. Ona kültür, medeniyet kavramıyla birlikte kullanılır. Bu çerçevede kültür ve medeniyetin aynı anlamda kullanan aydınlar olduğu gibi, farklı anlamlarda kullananlar da bulunmaktadır. Ziya Gökalp ve İsmail Hakkı Baltacıoğlu bu iki kavramı aynı anlamda kullanırken, Hilmi Ziya Ülken kültür ile medeniyeti birbirinden tamamen ayırır.³

Hilmi Ziya Ülken’in kültür tanımını benimsediğini söyleyen Öner için kültür insanın ortaya koyduğu her şeyi içine alır ve medeniyetten asla ayrılmaz. Kültür var olanlar ile ilgili hangi yolla olursa olsun edindiği bilgiler ve bu bilgilere dayanılarak ortaya koyduğu eser ve fiillerden ibarettir. Kültürün temelinde bilgi mevcuttur. Eser ve fiiller de bu bilgilerin çeşitli şekillerde görünüşleridir. Nitekim bir kültürün de varlığı eser ve fiillerden teşekkül eder. Mesela heybe, mimari eser, kitap birer kültür ürünüdür.⁴

Kültür, genellikle evrensel kültür ve millî kültür diye ikiye ayrılır. Evrensel kültür, medeniyet denilen yapının içine giren unsurlardan oluşur. Milli kültür ise, sayılması insanî olandan, dolayısıyla medenî olandan uzaklaşmadır. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli yönü, değerlere sahip olan bir canlı olmasıdır. Değerler zamanın birikimiyle teşekkül eder ve bir canlıyı insan kılan özelliklerdir. Saygı, merhamet, iffet, dürüstlük, acıma, utanma vb. gibi duygular bu değerlerden neş’et etmiştir. Bu aşamada kültürü, din ve değerlerle ilişkilendiren Necati Öner’e göre, insanî olandan uzaklaşmanın en başta gelen sebebi dinden uzaklaşmadır, yani manevî değerlerden uzaklaşmadır. Zira din ahlakın taşıyıcısıdır. Cemiyette dinî duygular azaldığında

2 Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara 1967, 111-112.

3 Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, II. baskı, Ankara 2008, 11.

4 Öner, *Bilginin Serüveni*, 14.

ahlakî erdemlerde de yoksullaşma gözükmeye başlar. Yine ahlâk kurallarının yaptırımı ortadan kalktığında hukuk yollarından kaçışlara yönelişler hızlanır.⁵

Cemiyetlerin bir diğer problemi, erdemli bilginin elde edilememesi halidir. Çünkü bilgiyi elde etmekten daha önemlisi bilginin kullanım alanının neliği sorunudur. Öner, insanın buradan ahlâk soruna çıkacağına inanır. Ona göre ahlak ilkeleri evrenseldir. Evrensellik ise ancak aşkın varlığa dayanmakla gerçekleşir. Dolayısıyla ahlak kurallarının kaynağı dinîdir. Bir takım örf ve adete bağlı kurallar ise yereldir, cemiyetlerin kendi karakterlerine göre şekil alır. İnsan yeni bilgileri elde etmenin yanında bu bilgilerin insanlığın faydasına ve hayrına yönelik kullanılabilmesine dikkat etmelidir. Alfred Nobel'i dinamiti insanlığa yararlı olsun diye icat etmesi, ancak insanların onu kendi türlerini, canlıları ve çevreyi yok etmede kullanması bu problemi ortaya koymada güzel bir örneği bize tasvir eder.

Bir zihniyetin oluşabilmesini, eğitim ve öğretim şartına bağlayan Necati Öner' e göre, yeni bilgi kazanmada öğretimin rolü ne kadar büyükse, bir zihniyet kazanmada da öğretim kadar eğitimin rolü de önemlidir. İnsanların insanî olandan ayrılmasında eğitim ve öğretim toplumların en önemli problemidir. İnsanda bulunan erdemsiz özellikler bencillik, iktidar hırsı vb. insanî olmaktan uzaklaşmanın nedenleri arasında olabilir. Dolayısıyla fertlerdeki menfi özellikler manevi dünyanın değerleridir. Bunun için de ruhî dünyanın güzelleşmesi, yani din ve ahlak kurallarının öğretilmesi ve benimsetilmesi bir zorunluluktur. Benimsemek öğrenmeyi aşacak bir olgudur. Ancak benimsemek, öğrenmek için ön kuraldır; benimsemek haddizatında öğrenileni yaşayabilmektir.⁶

2. Felsefe Yapmak, İnsan Doğasının Sonucudur

Felsefenin, insanın durmadan ileri atılması, verileri eleştirmesi, yeni çözüm yolları arama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıktığını söyleyen Necati Öner, felsefenin bilimin verileri üzerinde dayanarak ileriye geçmeyeceğine inanır. Zira ne kadar bilgi türü varsa, o kadar felsefe bulunmaktadır. Ancak felsefe sadece bilgi teorisinden ibaret değildir. Bir başka ifadeyle felsefe, herhangi bir bilgi türünün verileri üzerinden veya o bilgi türünün aksettirdiği, tanıttığı varlık türü üzerinde düşünmedir.

Felsefî bilginin diğer bir vasfı da, filozofun işaretlerini taşımasıdır. Felsefede, tamamen objeye bağlı kalan bilimin objektifliği yoktur. Bu hükümle

5 Öner, *Bilginin Serüveni*, 115-116.

6 Öner, *Bilginin Serüveni*, 119-122.

felsefeye küçültücü bir anlam verileceğini düşünmemek gerekir. Felsefî eser-in, onu ortaya koyana bağlı olduğunu vurgulamak gerekir.⁷

Felsefî ortamın zemini yalnız kalmaya bağlayan Öner'e göre, bu imkân mutluluğa yönelirse, insan da mutluluğa ulaşır. Eğer, bu imân mutluluğa kapalı olarak kullanılırsa bedbinliğe taşıyan felsefenin kaçınılmazlığı söz konusudur.

Felsefe tek tip düşüncenin adı değildir. Zira Necati Öner'in de vurguladığı gibi, felsefe tarihi birbiriyle çelişen ve çarpışan kanaatlerle doludur. Hâsılı felsefeden kurtuluş bulunmamaktadır. Felsefe yapmak, insan doğasının bir neticesidir.⁸

Niçin felsefe? sorusunu, Öner, üç noktadan cevaplama yoluna gider. Birincisi; felsefe yapmak insanın kaçamayacağı bir etkinliktir. İnsanın doğası gereği, zorunlu olarak felsefe yapar.

İkincisi; felsefesin değişik düşünceleri içinde barındırmasıdır. Değişik düşüncelerin ortaya çıkışı ve bunların birbirlerini yok edememeleri, insanın mutlak bir bilgiye sahip olamayacağını bir delilidir. Bu husus da, insana fanatik, dogmatik olmamasının gerektiğini telkin eder. Bu telkin, insanda hoşgörü fikrinin en önemli sebebidir. Hoşgörüyü önemseyen Necati Öner, bu olguyu insanca yaşamanın ön koşulu olarak kabul eder. Hoşgörünün izlerinin bulunmadığı toplumlarda, yasaları çok iyi yapsanız da demokratik değerleri yerleştiremezsiniz. Zira taassupta bir fikre, bir inanca kesin bir bağlılık söz konusudur. Taassup sahibi kişi, kendisine katılmayan kanaat sahiplerini şiddetle ve baskıyla ikna etme yoluna gidecektir. Nitekim fikir taassubu olduğu gibi, ideoloji taassubu da vardır. Farklı inanç ve ideolojilere saygılı olmak demek, kendi inanç ve kanaati yok saymak anlamına gelmeyecektir. Bir inanç ve kanaate sahip olan insan, hoşgörülü olabilir. Hoşgörülü, yani medenî insan yetiştirmek için felsefeye ihtiyaç vardır.

Üçüncüsü; felsefî düşünce, bir problem üzerine eğildiğinde, neticede mutlak ve aşkın bir varlık karşısında bulunur. Bazı zamanlar böyle bir varlığın şuuruna ulaşır. O haledede felsefe ile mutlağa açılma, yani Allah'a götüren yola girme imkânı mevcuttur. Bu yol ise, insanı mutluluğa ulaştıran en sağlam yoldur.⁹

7 Necati Öner, "Niçin Felsefe", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999, 13-14.

8 Öner, "Niçin Felsefe", 17

9 Öner, "Niçin Felsefe", 17-18.

3. Felsefî Tavır/Tutum

Peki felsefe insana ne kazandırır? Bu soruya Necati Öner, şu cevabı verir: felsefenin pratik amacı, insanları felsefî tutum içine sokmaktır. Felsefî tutum da felsefî bilginin benimsenerek filozofça tavır kazanma halidir.¹⁰

Felsefe, insanın varlıklar arasında yerini, fonksiyonunu, gücünü, yetkisini değerlendirerek bu hali telkin eder. Öner de, felsefe tarihinin bu fonksiyonu yerine getirdiğini savunur. Nitekim başlangıçtan beri felsefenin yaptığı iş, insanı değerlendirmedir. Tefekkürün neticesinde hoşgörü duygusunu kazanmak, felsefî bir tavidir. Bu tavra insanları bilinçli olarak vardırma, felsefenin vazifesidir. Felsefî bilgi, sırf haberdar olmaktan ibaret değildir. Böyle olsaydı, felsefî tavır ortaya çıkmazdı. Üstün felsefî bilgisi olan hoca veya üstat, hoşgörülü değilse, felsefî tutum ve tavır kazanmıştır, denilemez. Dolayısıyla felsefe yapma, bu bilgilerle birlikte felsefeyi yaşama imkânlarını da sağlamalıdır, yani felsefe eğitimi de şarttır.¹¹

Felsefe hoşgörü duygusunu, tefekkür yoluyla insanlara kazandırma çabasıdır Öner için. Bununla birlikte felsefî düşünce, insanı zorunlu olarak metafiziğin içine dahil eder. İnsan aklı duyulur âleme, yani deneye konu olabilen âleme egemendir. Bu sebeple bilim üretir. Buradan kesin neticelere ulaşabileceği için rahattır. Ancak insan aklı rahatlıkla yetinmez, daha ötelere ulaşmak ve geçmek konusunda hırslıdır. Dolayısıyla metafizik alana ister istemez girecektir. Metafizik konular, onu felsefe yapmaya itecektir. Bu sahada insan mutlak varlıkla karşı karşıya gelir. Bu safhada, düşünürümüz nezdinde, iki yol takip edilebilir: Birincisi, yapılan felsefe, mutlak varlığa yani Allah'a giden yola ışık tutar. Orada bir kapı açıp yerini imana terk eder. İkincisi ise, mutluluğa giden yolu kapatır; orayı yok sayar. Birinci haldeki felsefeler insanı mutluluğa götürür, ikinci haldeki felsefeler ise bedbinliğe sokar.

Birinci yolla yapılacak felsefe; insanlığın içinde bulunduğu bunalımı rehabilite edip, mutluluk yolunu açar. Bununla birlikte felsefenin, farklı bilgi dallarının verilerini değerlendirerek hem zihni tatmin, hem de o bilgilerin gelişmesini sağlayarak yeni ufuklar açma gibi fonksiyonu da bulunmaktadır.¹²

4. Kültürün Ana Unsurları

Kültür ana unsurları (din, felsefe, bilim, sanat, düzensiz bilgiler, okült bilgiler) insanın var olanlar hakkında edindiği bilgilerden ibarettir. Necati Öner, bu kabulden hareketle asıl kültürü, zikri geçen bilgiler olarak görür. Ona

10 Necati Öner, "Felsefeden Beklediklerim", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999, 21.

11 Öner, "Felsefeden Beklediklerim", 22-23.

12 Öner, "Felsefeden Beklediklerim", 24-25.

göre bu unsurlar, kendi içlerinde gelişmeleri ve hâkimiyet kazanmalarına göre toplumlar ilkel, az gelişmiş ve gelişmiş diye değerlendirilirler.

Gelişme yönünde bir topluma en çok tesir eden kültür unsuru bilim ve ona bağlı olarak teknolojidir. İnsanın mutluluğu yaşadığı topluma bağlıdır. Eğer toplum sağlıklı ise, içindeki fertlerde o nispette sağlıklı ve mutlu olacaktır. Toplumları sağlıklı kılan ise, kendisine hakim olan kültürdür. Eğer bir milletin oluşturan kültür unsurları, birbirlerini destekler ve uyumlu olursa toplumun fertleri bu kültürden yeterince yararlanıyorsa o cemiyet sağlıklıdır.¹³

Mütefekkirimiz Necati Öner'e göre, kültür unsurları, gerçekte varlıklar hakkında bilgiden ibaret olduğuna göre, kültürde ilerleme varlığı tanımaktaki ilerlemedir. Var olanlara nüfuz ettikçe onları tanıdıkça bilgimiz gelişme kaydeder; bu bilgiler de hayata uygulandıkça toplumun da seviyesi yükselir.

5. Kültürdeki Gelişme, Ortak Kültürde Olur

Kültürün bir ortak, bir de özgü yönleri bulunmaktadır. Kültürün ortak yönü insanlığın ortak malı gibidir; hiçbir toplumun damgasını taşımaz. Kültürün özgü yönü ise, bir toplumun izlerini taşır. Birincisi, objektif, dinamik; ikincisi sübjektif ve statiktir. Sübjektiflik ferde göre değil cemiyete göredir. Birincisine ortak kültür, ikincisine de özgü kültür denilebilir. Özgü kültür, aslında niteliği hiç olmayan bilimdir. Herhangi bir bilimsel veri hiçbir milletin izini taşımaz. Ortak kültür niteliği hiç olmayan da örfler ve âdetlerdir. Bunlar dışında diğer kültür unsurları derece derece her iki unsuru da taşırlar. Ortak kültür, Öner'e göre, niteliği çok fazla olan din, felsefe ve sanatta da özgü kültür izlerine rastlanır. Bir cemiyeti diğerinden farklı kılan kültürün bu özgü tarafıdır. Özgü kültür bir toplumun 'ben'idir. O bulunmazsa o cemiyet de bulunmaz. Milletleri birbirinden ayıran kültürün bu özgü tarafıdır. Bir cemiyetin kültürü ortak ve özgü kültürden ibarettir.¹⁴

Düşünürümüze göre, kültürdeki gelişme ortak kültürde olur. Özgü kültür bu gelişmenin itici gücünü oluşturur. Cemiyetin kültür seviyesinin yükselmesi her iki kültürünü işbirliğiyle gerçekleşir. Felsefenin buradaki rolü ise, bu kültür gelişmesinde kendisini hissettirir. Kültür unsularının kendi bünyesindeki gelişmesi için felsefeye ihtiyaç vardır. Bu hareketlerde bulunacakların başarılı olabilmeleri için felsefî bir tutum içinde bulunmaları gerekir. Unsurların gelişmesi, birbirleri ile bütünlük içinde işbirliğinde bulunabilmeleri felsefî bir tavırla gerçekleşir. Felsefî tutum ve tavırla, felsefe

13 Necati Öner, "Felsefe ve Toplum", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999, 26-27.

14 Öner, "Felsefe ve Toplum", 27-28.

özü araştırır. Metodik şüphe ve eleştiri bu araştırmanın kipliğini oluşturur. Felsefe bir mesele, ait olduğu alt ve üst sınıfları dikkate alarak bütüncül bir görüşle ele alır; sonunda konunun tabiatının tespiti yapılır. Felsefe zıt fikirlerin yer aldığı bir bilgi dalıdır. Bu da insanın dogmatik ve fanatik bir tutum içerisinde bulunmaması demektir. Felsefe araştırmaları bazen insanı irrasyonel bir olguyla karşılaştırır. Bazı felsefeler irrasyoneli de aşarak mutluluğa açılır, bazı felsefeler ise insanın yetki sahasını bulunduğu durumda sınırlandırır. Böyle bir durum da Öner'e göre, insanın varolanlar içinde kendi güç ve yetkisinin bilincini doğurur.

Böyle bir bilgi, meseleye bütüncül yaklaşma, dogmatizm ve fanatizmden uzaklaşmayı sağlar. İşte bu tavır, felsefî tavidir. Felsefî tavır, felsefe yapanlar için olduğu gibi, bütün kültür sahalarında zihin faaliyetinde bulunanlar için de gereklidir. Dolayısıyla filozof kadar bilim adamı, sanatkâr, din adamı, politikacı da sahalarından başarılı olabilmeleri için felsefî tavra muhtaçtırlar.

6. Felsefe Bütün Milletlerin Ortak Malıdır

Felsefî tavır, Öner için, ancak felsefe öğrenmekle elde edilir. Ona göre felsefe, ya okulda ya da okul dışında kitapla kazanılır. Donanımlı ve nitelikli bir felsefe öğretimi bir cemiyet için zorunluluktur. Bu tedrisat öğrenciye felsefî tavrı kazandıracaktır.¹⁵

Necati Öner, felsefe ile idelojinin birbiriyle karşılaştırılmasına itiraz eder. Onun nezdinde bir millete özgü ideoloji, bir millete özgü dünya görüşü olur, ancak bir millete özgü felsefe mümkün değildir. Bu anlamda o, felsefenin evrenselliğine dikkat çeker. Şu halde felsefe bütün milletlerin ortak malıdır. Bu çerçevede Öner, Gökalp'in felsefenin millî olduğuna itiraz eder. Ona göre Gökalp'in dediği gibi, felsefenin subjektif yönü olabilir. Ancak bu subjektiflik kişinin özünden olan alış'a göredir. Alış, insanın var olanı idrak etme, anlama, sezme ve kavramadaki yeteneğidir. Bu insanın genlerine bağlıdır, insandan insana farklılık gösterir; fakat kültür çevrelerine göre değişiklik göstermez. Dolayısıyla felsefenin bir millete özgü olabilmesi imkânsızdır.

Filozof, Öner'e göre, bir millet özgü kültür verilerini kullanabilir, ama bunları işlerken aldığı tavır ve vardığı sonuç evrenseldir. Ancak filozof belli değerler çevresinde yetiştiği için, insanî hususlarda felsefe üretirken kendi değerlerinin tesirinde kalabilir. Bu da felsefede özgü kültürün damgasını taşımasına sebep olur. Ama filozofun ortak kültür özelliği, sürekli ağır basar. Bilimin arkasından uluslar arası vasıf taşıyan en önemli saha, felsefedir.

¹⁵ Öner, "Felsefe ve Toplum", 28-29.

Bir milletin millî kültürü, Necati Öner için, sadece özgü kültürden meydana gelir. Milli kültür bir milletin yaptığı, kullandığı, sahip olduğu tüm kültür unsurlarını ihtiva eder. Bir başka ifadeyle millî kültür unsurlarında, o millete has vasıflardan ibaret olan özgü kültürle, o unsurlardan ulusla arası özellik taşıyan ortak kültürden teşekkül eder. Böylece örneğin bir Türk filozofu hangi sahada bulunursa bulunsun, ürettiği felsefe Türk millî kültürünün içindedir.¹⁶

7. Bilim ile Teknolojiyi ‘İnsanî’ Kılan: Felsefe ve Manevi Değerlerdir

Bilim ve felsefe arasında bir bağ kuran Necati Öner, insanı bütüncül olarak ele alan sahanın felsefe olduğunu düşünür. O bir taraftan bilimin verilerinden yararlanılması gerektiğini söylerken, diğer taraftan insanı felsefî bir tavırla ele almak gerektiğini böylece her türlü eylemi insana zarar veremeyecek şekilde yönlendirmenin temel alınmasının önemine dikkat çeker. İnsanın varlığını göz önünde bulundurmadan bilim için her şeyi meşru gören bir anlayışın insana vereceği hasarları hatırlatır. Nitekim bilimsel faaliyet her yöne açık bir faaliyettir. Onun kontrolünü ve denetimi sağlayacak olan yegane etkin olgu, manevî dünyası ile ilgili değerlerdir. Bu kontrolün sonucunda insana hatta bütün varlığa hizmet eden ve faydalı olan bir görüntü ortaya çıkacaktır. Nihayetinde de insan mutluluğu elde edecektir.¹⁷

Öner, bilim alanının önemli bir enstrümanı olan bilgisayardan hareketle fikirlerini açmaya çalışır. Örneğin bilgisayar kişinin hayatını ve zihinsel alanını olumsuz yönde tesiri altına alabilir. Ancak bu durum bilgisayardan vazgeçmeyi gerektirmez. Çağın önemli belki de en önemli buluşu olan bilgisayarı kullanmayan ülkeler, bilim ve medeniyet yolunda mesafe almaları pek mümkün değildir. Fakat burada üzerinde durulması gereken husus, bu aletin getireceği menfi durumların nasıl izale edileceği meselesidir.

Bir başka örneği daha veren düşünürümüz, burada da test tekniğinin olumsuz yönlerine dikkat çeker. Testle bilgi ölçme kolay bir yöntemdir ve daha objektif neticeler almak mümkündür. Fakat test tekniği insanda akıl yürütme melekesini geliştiremez. Onun için Necati Öner, bu noktada bir akıl yürütme sahası olarak felsefenin önemini gündeme taşır. Ona göre felsefe yapmak, aynı zamanda bir düşünme jimnastiğidir, zihin gelişimi için etkili bir yoldur.

Diğer taraftan bilim ve teknolojinin gelişmesinin insanın aleyhine kullanılmasının getirdiği sakıncalardır. Bilimin önü alınmaz gelişme ve iler-

16 Öner, “Felsefe ve Toplum”, 30-31.

17 Necati Öner, “Teknoloji Çağında Felsefenin Önemi”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999, 34.

lemesinin dayanılmaz cazibesi ve büyüü, insanın ruhî dünyasının ihmal edilmesi sonucunu doğurabilir. Zira uzun zamanda bir gidişatın varlığı gözükmemektedir. Bu yolun panzehir ve rehabilitesinde müspet katkı felsefe tarafından gelecektir. Hâsılı, bu noktada felsefenin geniş bir ufuk ve vizyonu insana kazandırmasının kıymet ve değeri unutulmamalıdır.

Felsefî tutum, Necati Öner'e göre, felsefe öğrenimi ile sağlanır. Felsefe öğretiminin de ciddi ve prensipli yapılması gerekmektedir. Ancak felsefe öğretimi nerede yapılmalıdır? sorusu burada önem kazanmaktadır. Müttefekkirimiz, bu öğretimin üniversite de, ancak her fakülte ve yüksek okulda bulunmasının zaruretine inanır. Ona göre ülkemizde ciddi anlamda bir felsefe öğretiminin yapıldığından bahsetmek mümkün değildir. Zira liselerdeki felsefe dersi bir angarya olarak görülmektedir. Felsefenin toplumsal bir değeri pek yoktur. Felsefe karşıtı tutumlar göz önünde bulundurulduğunda, öncelikle bu sahanın sevdirilmesinin gerekliliği önem kazanmaktadır. Dolaşısıyla felsefe hocaları büyük bir vazifeyle karşı karşıyadırlar.¹⁸

8. Felsefî Tutum ve Zihniyet

Felsefenin en önemli işlevinin insanı felsefi tutum ve tavır içine koymasındır. Bu öncülden hareketle Necati Öner, "felsefî tutum nedir?" sorusunu sorar. Sorunun cevabını felsefî tutumu zihniyetle ilişkilendirerek vermeye çalışır. Ona göre, tutum bir zihniyet olarak değerlendirir. Zihniyet, zihnin akıl yürütürken içinde bulunduğu ortamdır. Bu ortam akıl yürütmede kullanılan kavramların önemi artırır.¹⁹

Öner'e göre insanın olgusal (pozitif) ve büyüsel (magique) olmak üzere doğuştan sahip olduğu iki tür zihniyet bulunmaktadır. Her insanda doğal olarak bulunan bu zihniyetlerin insanlar üzerinde hâkimiyeti, toplumların medeniyette aldıkları mesafeler ve fertlerin içinde buldukları ruhî durumlara göre değişiklik gösterir. Bu temel zihniyetler yanında, bir de sonradan kazanılan zihniyetler bulunmaktadır. En geniş anlamıyla eğitim ve öğretimle kazanılan bu zihniyetlerin sayısı çoktur. Düşünürümüz bu ikinci derecedeki zihniyetlere temel zihniyetlerden ayırmak için "tutum" adını vermektedir.

9. Felsefî Tutum ve Bilimsel Tutum

Felsefî tutum, Necati Öner'e göre, öncelikle aklın hakim olduğu bir tutumdur. Aklın hakim olduğu başka tutumlar da vardır. Mesela bilimsel tutum

¹⁸ Öner, "Teknoloji Çağında Felsefenin Önemi", 34-36.

¹⁹ Necati Öner, "Felsefî Tutum", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999, 40.

böyledir. Felsefî tutum ile bilimsel tutum arasında farklar bulunmaktadır. Zira bilim özel, dar bir sahada kılar, kendi metoduyla var olanı ele alır ve inceler. Felsefî tutum ise bilimin faaliyet sahasını da içine alan geniş bir bakış açısı ile bütün bilgi türleri ile ilgilenir. Bir bakıma onların üstüne çıkarak, varlığın bütünlüğü içinde onların değerlendirmelerini yapar. Bunun sonucunda insana bilgiye dayalı eylemlerin, yani iradî hareketlerinin gerektiği gibi yapılması hususunda rehberlik yapar.²⁰

Düşünürümüz felsefî tutumun üç özelliğini bahseder. Buna göre bu özellikler şunlardır: Olaylara ve olgulara bütüncül bir görüşle bakma, eleştirel bir zihne sahip olma ve hoşgörünün gerekliliği bilincinde olma.

Bütüncül bir görüş sahibi insan, bir konuyu işlerken, o konunun içinde bulunduğu bütünü göz önünde bulundurur. Başkaları ile olan ilişkilerini, içinde bulunduğu şartları dikkate alır ve böylece vereceği hükümde yanlış yapma ihtimalini azaltır.

Günümüzde insanın ruhî boyutu ihmali sonucunda, insanî olandan uzaklaşma problemi ortaya çıkmaktadır. Bu problemin neticesinde yüksek değerleri terk etme gibi sorun meydana gelir. Bunların başında dinî ve ahlâkî değerler gelir. Dolayısıyla insanlardan merhamet, yardım, iffet duyguları dumura uğramış, günah ve ayıp kavramları anlamlarını yitirmeyle karşı karşıya kalmıştır. Dünyanın bu gün yaşadığı ve toplumları mutsuz kılan alkol, uyuşturucu, terör, vurgunculuk, müstehcenlik, fuhuş gibi olumsuzlukların temelinde insanî olanı terk etme bulunmaktadır.²¹

10. Özgürlüğün Teminatı: Eleştiri ve Hoşgörü

Eleştirinin bir fikrin ve bir hareketin değerlendirmesi olduğunu söyleyen Necati Öner, tenkitçi bakışın gelişme ve olgunlaşmaya hız veren itici bir güç olduğuna inanır. Yanlış ve hatalardan kurtulup daha doğruyu, daha iyiyi elde etmede kendisine yol gösteren en tesirli yöntem eleştiridir.

Hoşgörü, Necati Öner için, duygu dünyasına aittir. Tahammül etme, katlanma, görmemezlikten gelme anlamına gelen tolerans ise akıl alanına aittir. Duygulara irade ile hâkim olunmaz. Hoşgörünün zıddı taassuptur. Taassupta saldırganlık vardır.

Düşünürümüze göre fikir tarihi boyunca felsefî ve bilimsel faaliyetlerin bütünü dikkate alındığında, insanın verdiği hükümlerle çoğulculuğun bulunduğu görülür. Bilgi ve inançtaki çoğulculuk karşısında felsefî tutum insanların hoşgörülü olmaları gerekliliği bilincinde olmalıdır.

20 Öner, "Felsefî Tutum", 40-41.

21 Öner, "Felsefî Tutum", 41-42.

Hoşgörülü olmanın önemli bir özelliği de insanın hür bir varlık oluşundan doğar. Özgürlük bir yaşantı halidir. Hür varlıklar, tercihlerini kendi yapan varlıktır. Tercih iradî bir eylem olup bilgiye göre yapılıır. Bilgi seviyeleri, kavrayışlar ve sezışler farklı farklı olduğundan seçimler ve eylemlerde farklılaşacaktır. Nitekim özgür olmak, farklı olmayı doğurmaktadır.

Necati Öner, hoşgörülü olmanın bazı boyutlarına dikkat çeker. Ona göre mutlak bir hoşgörüden bahsetmek mümkün değildir. Zira hoşgörülülük bir kayıtsızlık durumu değildir.²²

11. Zihin ve Zihniyet

Tutum, Necati Öner için, bir vaziyet alıştıır. Bir başka deyişle bir zihniyetin ifadesidir. Ona göre, zihniyet insan zihninin içinde hareket ettiği ortamdır. Her insanda müşterek olan akıl yürütme yolları, içinde hareket ettiği ortama göre içerik kazanır. İnsanın akıl yürütmeleri şekilseldir, dolayısıyla belli bir kalıplar içerisinde hareket eder. İşte bu şekil, bu biçimde her insanda aynıdır. Akıl yürütmeler içerik kazanınca farklılık oluşur. İnsanı yönlendiren de bu biçimler değil, onların içeriğini teşkil eden kavramlar, onu kullananın verdiği anlamdır. Kavramlar onu kullanan kişinin zihniyetine göre anlam kazanır.²³

Düşünürümüz zihin ve zihniyet meselesinde ilkel toplumlar ile medeni toplumları karşılaştıırarak bir neticeye varmaya çalışır: “İlkel toplumlarda yaşayan insanların zihin yapıları üzerinde inceleme yapanların ortak kanaati şudur: İlkel toplumda yaşayan insanın zihin yapısı ile medenî toplumda yaşayan insanın zihin yapısı farklıdır. Bu farklılığın, bir ara, mantık farklılığı olduğunu söyleyenler de çıkmıştır. Fakat sonunda bu kanaata olanlar da farkın mantık farkı değil zihniyet farkı olduğunu kabul etmişlerdir. Böylece insanın iki ayrı zihniyeti bulunduğu ortaya çıkmıştır. Birisi ilkel toplumlarda hâkimdir, diğeri medenî toplumlarda. Bu iki zihniyet birbirinin devamı değildir, insan zihninin iki ayrı kipidir.”

İki ayrı zihniyetin birincisi ilkel, mistik, majik; ikincisi aklî, pozitif diye adlandırılmıştır. Necati Öner, bu terimlerden birincisine majik (büyü), ikincisine pozitif (olgusal) demektedir. Ancak o, bu iki temel zihniyete bir üçüncüsünü eklemektedir. Çünkü bazı akıl yürütmelerimiz vardır ki bunları ne büyüsel ne de hâkim olan zihniyet ne büyüsel ne de olgusaldır.

Din alanında yapılan tefekkürde elde edilen önermeler, Öner'e göre, tecrübe ile tahkik edilemez, dolayısıyla bu bakımdan olgusal değildir. O

22 Öner, “Felsefî Tutum”, 41-45.

23 Necati Öner, “İnsanda Öz ve Varlık”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999, 54.

bunları büyüsel zihniyetle de açıklanamaz. Nitekim dinî inançla batıl inanç arasında fark vardır.²⁴

Necati Öner'e göre büyüsel güce hâkim olan güç, bahis konusu hadise veya obje ile beraberdir, yani gizli güç içkindir. Örneğin nazarı önleyen objenin içinde o güç bulunmaktadır, yani bir yüzücü gizli bir güce sahiptir. Dinî inançta ise güç kaynağı aşkın olan Tanrıdır. Görünmez gücün içkin olduğunu kabul eden dinî ve felsefî akımlar da vardır, panteizm ve vahdet-i vücudluk gibi. Öner, bu noktada içkinliği büyüsel zihniyetteki içkinlikten ayırmanın gerektiğini vurgular. Ona göre panteizm ve vahdet-i vücudlukta gizli güç tektir ve varlıkla birdir ve başka varlık da yoktur, mutlaklıdır. Büyüsel zihniyete göre ise bu güç çeşitlidir, bazı objelerde var bazılarında yoktur. Bazı insanlarda vardır bazılarında yoktur.²⁵

12. Büyüsel Zihniyet, Olgusal Zihniyet ve Eleştirel Zihniyet

Büyüsel zihniyete bağlı inancın kaynağı, düşünümüzün tasavvuruna göre, ya kolektif tasavvurlar veya ferdin kendisidir. Dinî inançta ise kaynak vahiyle bildirilen bilgidir. Bundan dolayı büyüsel zihniyetle elde edilen bilgi, tektir, dağınıktır, düzensizdir. Dinî inançla ilgili bilgi ise vahye dayalı olduğu için, bu anlamda, objektiftir ve düzenlidir.²⁶

Felsefî tefekküre gelince, insan tecrübenin verilerini aşarak, değerlendirme yapıyor, yani felsefe yapıyor. Tecrübeyi aşan bir bilgi için, Necati Öner, bu bilgiye olgusal denilemeyeceğini savunur. Sistemli ve düzenli bir bilgi türü olan felsefe, düzensizliğin esas olduğu büyüsel zihniyete hiç sokulamaz.

Necati Öner nezdinde, gerek dinî ve gerek felsefî tefekküre, hem büyüsel hem de olgusal zihniyetin dışındadır. Dinî ve felsefî tefekkür, büyüsel ve olgusal zihniyetin ortaya koyduğu bilgilerin eleştirisi olduğundan, düşünümüz, bunu hakim olan zihniyeti eleştirel zihniyet olarak nitelendirir. O, bu şekilde temel zihniyetleri üçe çıkarır: Büyüsel zihniyet, olgusal zihniyet ve eleştirel zihniyet.²⁷

13. Temel Zihniyetler: İnsan Olmanın Halleridir

Öner, bu üç zihniyetin birbirinin devamı olmadığını söyler. Ona göre, bir tekâmül zinciri içinde değillerdir; yani bu üç zihniyet insan zihninin üç ayrı kipidir.

24 Öner, "İnsanda Öz ve Varlık", 54-55.

25 Öner, "İnsanda Öz ve Varlık", 55.

26 Öner, "İnsanda Öz ve Varlık", 55-56.

27 Öner, "İnsanda Öz ve Varlık", 56.

Toplumlara göre bunların hâkimiyet dereceleri değişir ama hiçbiri yok olmaz. İlkel toplumlarda hâkim olan büyüsel zihniyettir. İlerlemiş toplumlarda ise olgusal ve eleştirel zihniyet hâkimdir. Her toplumda yaşayan her fertte bu üç zihniyet bulunmaktadır. Zaman ve zemine göre bu zihniyetler kendilerini ortaya koyarlar.²⁸

Bu üç zihniyetin tipik temsilcileri bulunmaktadır. Büyüsel zihniyetin tipik temsilcisi büyücü; olgusal zihniyetin tipik temsilcisi bilim adamı; eleştirel zihniyetin tipik temsilcileri peygamber, veli ve filozoftur. Düşünürümüz, bu üç zihniyete temel zihniyetler veya birinci dereceden zihniyetler olarak nitelendirir. Bu temel zihniyetlerin her biri içinde de fertler arasında farklılıklar bulunur. Bu farklılıklar ikinci dereceden olan zihniyetlerden doğarlar. İkinci dereceden zihniyetlere de tutum denir. Birinci dereceden zihniyetler veya temel zihniyetlerle ikinci dereceden zihniyetler veya tutumlar arasında derece değil mahiyet farkı bulunmaktadır.

Necati Öner, temel zihniyetleri insan zihninin tabîi kipleri olarak görür. Bunlar insan olmanın halleridir. Her toplumda, her insanda bunlar vardır ve bunlara sahip olma insanın kendi elinde değildir. Bu bakımdan temel zihniyetler insanın özü ile alakalıdır. Bunlarda ferde ait olan, onların varlığı değil hâkimiyet dereceleridir.

İkinci dereceden zihniyetler yani tutumların varlığı insana bağlıdır, yani sonradan kazanılmıştır. Bunlar da ferdin varoluşunu belirler. Öyle ise temel zihniyetler insanın özü ile, tutumlar varoluşu ile alakalıdır.²⁹

Hürriyet içinde seçme; bir irade, bir akıl yürütme sonucudur.³⁰ Akıl yürütme olmazsa seçme olmaz, seçme olmazsa varoluş gerçekleşmez. O halde insanın var oluşundan önce bir akıl yürütmesi vardır. Yani mantığı, var oluşundan önce gelir. Mantık da her devirde her insanda aynıdır. Bu bakımdan mantık insanın özü ile ilgilidir. Değişmeyen mantığın içinde yol aldığı yollar bulunmaktadır ki, bunlar ana zihniyetlerdir. İşte bu ana zihniyetler de her devirde her insan aynı niteliğe sahiptir. Değişmeyen zihniyetler de insanın özü ile ilgilidir.

Zihniyetlerde değişmeyen, Necati Öner'e göre, onların varlıklarıdır; hâkimiyet dereceleri değil, çünkü belli onların bir zihniyetin hâkimiyeti ferde ve topluma göre farklılık gösterir.

28 Öner, "İnsanda Öz ve Varlık", 56.

29 Öner, "İnsanda Öz ve Varlık", 57-58.

30 Necati Öner, İnsan Hürriyeti, İstanbul 1982, 22. Geniş bilgi için bkz. Kortaelçi, Murtaza, "Prof. Dr. Necati Öner'in Hürriyet Anlayışı", A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı), cilt: XL, Ankara 1999.

Düşünme için esas olan, yapı akıl yürütme ile zihniyettir. Bunlar da insanın özünü teşkil ederler. İnsanın özünün bu şekilde anlaşılması Descartes'ın "cogito"su ile bağlanabilir. O da varlığına dayanak olarak düşünmeyi alıyordu.³¹

14. Zihniyetlerin Özellikleri

Bir ferdin zihniyeti ile içinde yaşadığı toplum arasında sıkı bir bağ vardır. Bu açıdan bakıldığında, mütefekkirimiz zihniyetlerin şu özelliklerini tespit eder:

1. Ana zihniyetler dediğimiz zihniyetlerin hâkimiyeti aynı medeniyet üyelerinde ortaktır. İkinci dereceden dediğimiz zihniyetler de bir grubu oluşturan fertler arasında ortaktır.

2. Zihniyetler, ferdi mensup olduğu gruba bağlayan en sağlam, en güvenilir bağıdır. Bir kişiyi, bir medeniyete, bir millete, bir ideolojiye bağlayan, onların telkin ettikleri zihniyetlerdir. Bir zihniyet ferde ne derecede hâkim olursa, o ferdin, o zihniyeti telkin eden gruba bağlılığı o ölçüde olur.

3. Zihniyetin diğer önemli bir karakteri de, kişinin benliğinin en sağlam elemanı olmasıdır. Zihniyet, ferdin kişiliğinin oluşmasını sağlayan baş unsurdur.

Bir toplumda uygulanacak siyasî, ekonomik ve eğitim sistemlerinin başarılı olması, o topluma egemen olan zihniyetle doğrudan ilişkilidir.

Zihniyetlerin temelinde kabul edilmiş değerler bulunmaktadır. İnsan tabiatı gereği, olaylara, objelere, hep bu kabullendiği değerler açısından bakar. Her şey bu değerlere göre anlam kazanır.

Zihniyetler, insanların fiillerinde, ifadelerinde belirginleşir. Her fiil, tabii bilinçli fiil ve ifadeler bir akıl yürütme neticesidir. Bu öncülenden hareket ederek Necati Öner, zihniyetle mantıkî düşünce arasında bir ilişki varlığına dikkat çeker.³²

15. Zihniyeti Gerçekleştiren/Genişleten ve Değiştiren Bilgidir

Bir zihniyetin sağlanması için, Necati Öner, bir kültürün gerekliliğini savunur. Ona göre, belli bir bilgi seviyesine erişmek gerekir. Böylece bilgi, zihniyetin bir ön şartı olarak ortaya çıkar.

Tersinden düşündüğümüzde, Öner'e göre, bilgi edinme hakikatte bir kabullenmedir. Biz olaylar veya objelerin bilgisini edinirken, aslında, belli bir

31 Öner, "İnsanda Öz ve Varlık", 58-59.

32 Necati Öner, "Zihniyet Farklılıkları ve Kültür", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999, 243.

açından bakarak, onlar hakkında yargıda bulunuyoruz. Bu açığı zihniyetimiz sağlar. Böyle olunca da zihniyet, bilgiden önce imiş gibi anlaşılır. Bahsi geçen düşüncüyü açıkça savunanlar da bulunmaktadır. Bu durumda, ilk bakışta bilgi mi önce, zihniyet mi önce meselesi, bir çıkmaz karşısında bulunduğu-muz intibayı doğurmaktadır. Her ne kadar bilgi edinmede zihniyetin önceliği bahis konusu olabilirse de, o zihniyeti sağlayan ve onu değiştirecek olanın bilgi olduğu tartışılmaz. Mevcut zihniyeti aşarak, onu değiştirebilecek yeni bilgileri elde etme, yani varlığa daha derinliğine nüfuz ederek üniversal kültür alanını genişletme az sayıda kişinin işidir. Bunlar bilim adamları ve mütefekkirlerdir. Büyük kitleler bir zihniyete sahip olmakla, o zihniyetin oluşmasında malzemeyi temin eden bu seçkin kişilerin peşinden gitmekten başka çareleri bulunmamaktadır.³³

16. Zihniyeti Meydana Getiren Kültürdür

Fertleri ve sosyal grupları belli hedeflere yönlendirmede, istenen gayeyi elde etmede, onlara egemen olan zihniyetin rolü en önde gelir. İnsan fiillerini yöneten zihin faaliyetleri bir zihniyetin sevk ve idaresi altındadır. Bu bakımdan herhangi bir organize toplumun, varlığını ve canlılığını olması gerektiği gibi sürdürebilmesi, o toplumda hakim olan zihniyete bağlıdır. Zihniyeti meydana getiren kültür olduğuna göre, bir toplumu istenen seviyeye erdirmek için gereken zihniyeti sağlayacak bir kültür politikasını ön planda tutmak gerekir.

Farklı zihniyetlerin çarpışması ve mücadelesi, Öner'e göre, bir toplumda büyük meseleler doğurabilir. Toplumsal kargaşalar ve sarsıntıların arkasında çok defa, farklı zihniyetlerin çarpışması yatar. Bu bakımdan bir toplumun huzur içinde bulunması da yine bir kültür meselesidir. Zihniyetin oynadığı rol ve kültürle olan ilişkisi dikkate alınınca şu husus açıkça ortaya çıkar: Bir toplumun varlığının devamı ve her türlü gelişmesinin sağlanması için, alınan bütün sosyo-ekonomik tedbirlerin başarısı, bunların gerekli kıldığı bir kültür politikasına bağlıdır.³⁴

İnsanın var olanı tanıması, değerlendirmesi, böylece kazandığı bilgileri kullanması, herhangi bir eylemde bulunması zihniyete bağlıdır. Necati Öner'e göre, insan zihnini faaliyet gösterirken içinde bulunduğu ortamdır. Zihinsel faaliyet aklî bir faaliyettir. İnsanın akıl yürütürken kullandığı kavramlar zihniyetine göre anlam kazanır.³⁵

33 Öner, "Zihniyet Farklılıkları ve Kültür", 250-251.

34 Öner, "Zihniyet Farklılıkları ve Kültür", 251-252.

35 Necati Öner, "Zihniyet Oluşumu ve Eğitimi", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999, 253.

Öner'in düşüncesinde; temel zihniyetler doğuştandır, kazanılmamışlardır. Ancak egemenlik dereceleri kazanılabilir. İnsanın bu temel zihniyetleri yanında, Düşünürümüz, bir de sonradan kazanılmış zihniyetlerden bahseder. Ona göre, bunlar ikinci dereceden zihniyetler veya tutumlardır. Temel zihniyetlerin sayısı, iki zihniyete Necati Öner'in ilave ettiği ve eleştirisel dediği de dikkate alınırsa üçtür. Buna karşılık ikinci dereceden zihniyetlerin veya tutumların sayısı çoktur, daha uygun bir ifade ile sınırsızdır. Meselâ; felsefî tutum, bilimsel tutum, dinsel tutum, demokratik tutum, totaliter tutum vs. Ayrıca her meslek sahibi için bir tutum bulunmaktadır; hukukçu tutumu, asker tutumu, tüccar tutumu vs.

Mütefekkirimiz nezdinde, bilgi zihniyetle kayıtlıdır. İşte bu kayıtlanan kavramla var olanın tam uygunluk halinde bulunduğunu söylemek kolay değildir. Hâsılı; Âlem, ancak âlem içinde anlaşılabilir.³⁶

Düşünümüze göre, zihniyet, ferdi mensup olduğu gruba bağlayan en sağlam en güvenilir bağıdır. Bir kişiyi, bir medeniyet, bir dine, bir ideolojiye, bir millete bağlayan onların gerektirdiği zihniyettir. Bir zihniyet ferde ne derecede hâkim olursa, o ferdin, o zihniyetin gerekli kıldığı gruba bağlılığı o ölçüde artar.³⁷

17. Milli Kültür, Millî Zihniyet ve Kültür Emperyalizmi

Necati Öner, millî zihniyet ile millî kültür arasında irtibatın peşindedir. Ona göre millî zihniyet, bir milletin varlığını devam ettiren ve kendisini diğer milletlerden ayıran değerlere bağlılıktır, yani millî kültür unsurlarına bağlılıktır. Değerlere bağlı olma o değerleri kabullenmedir. İşte bu kabul edilen değerler, o milletin fertlerinin toplumsal hayatla ilgili akıl yürütmelelerinde hareket noktasını oluşturan temel kavramlardır. İşte bu kavramlardır ki, fertlerin düşüncelerini sevk ve idare eder, yani onların zihniyetini tayin eder.

Bir milletin oluşmasını sağlayan bu değer şekilleri o milletin kültürünü meydana getirir. Nitekim milletleri birbirinden ayıran bu millî kültür farklılığıdır.

Bir milletin fertlerinin o milletin kültürünü oluşturan değerleri kabullenmesi, benimsemesi, onları içinde yaşatması, onlarla bütünleşmesi, ona bir zihniyet kazandırır ki, işte bu zihniyete, millî zihniyet denir. Bir millette

36 Öner, "Zihniyet Oluşumu ve Eğitimi", 254-255.

37 Necati Öner, "Millî Birlik ve Beraberlik", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999, 278.

millî birliği sağlayan esas unsur bu zihniyettir. Bu zihniyet o milletin fertlerinin düşüncelerini sevk ve idare eder.³⁸

Millî birlik ve beraberlik, millî zihniyetin o cemiyetin fertlerine egemen olması ile sağlam bir esasa bağlanır. Çünkü böyle bir birlik zorla yapılmış değil, isteyerek sağlanmıştır.

Necati Öner'in düşüncesine göre, "kültür emperyalizminin açık veya kapalı propagandası ile bazı kişiler kendi millî kültürlerine ters düşer, yabancılaşırlar. Böyle bir akıma kapılanlar, çok defa neyin etkisi ile bu yolla girdiklerini, deyim yerinde ise kültür emperyalizminin ağına düştüklerinin farkına bile varmazlar. Düşünürümüz bu noktada uyarıda bulunur: "Millî kültür içinde yabancılaşanların sayısı arttıkça milletin aldığı yara büyür, millî zihniyet zayıflar ve güç kaybeder. Zemin müsait oldu mu, yani bir ülkede millî zihniyet sönük, devlet zayıf düştü mü, milleti bölücü, memleketi parçalayıcı akımlar kol gezer."³⁹

Şu ana kadar ortaya konulduğu gibi, teorik ve pratik felsefenin çeşitli sahalarında özgün ve rafine düşüncelerini seslendirmeye gayret eden ve bunu her türlü platformda dile getiren Necati Öner'in ortaya koyduğu birikim ve külliyyât, hakikaten yaşayanlar ve gelecek nesiller için birer yol işareti ve rehber konumundadır.

Ancak bu meşakkatli, emek ve zaman isteyen çabalar, rahat ve kolay bir süreçte gerçekleşmemiştir. Nitekim kendisiyle yapılan bir mülakatta⁴⁰ hocamız, zihniyet üzerine kaleme aldıkları ilgili şu sözleri aktarmaktadır: "*Bu konuda yazdığım yazılar ve yaptığım konuşmalar hiçbir ilgi görmedi*".⁴¹ Bu ifadeler, kadîm bir medeniyet bakiyesinin temsilcileri olarak gerçekten "üzüntü ve iç acıtıcı"dır. Her şeye rağmen Öner'in gayret ve idealleri, ülkemizde düşünce ve felsefenin üniversitelerde ve entelektüel zeminlerde kalıcı, üretici ve geliştirici evreye taşınmasında hayatî bir nefes olmuştur.

Sonuç

Çağdaş Türk felsefesinin en önemli mütefekkirlerinden biri olan Necati Öner, ortaya koyduğu zihin dünyasıyla geçmiş ve gelecek arasında nadir hikmet ve tefekkür halkalarından biridir. Nazarî ve amelî hikmete olan katkıları; felsefe, kültür ve zihniyet üçgeninde kemâlata ulaşmıştır. Köklü bir

38 Öner, "Millî Birlik ve Beraberlik", 278-280.

39 Öner, "Millî Birlik ve Beraberlik", 290.

40 Recep Kılıç, Prof. Dr. Necati Öner ile 'Düşüncelerinin Gelişim Seyri' Üzerine Yapılan Mülakat", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı)*, cilt: XL, Ankara 1999, 9-13.

41 Kılıç, Prof. Dr. Necati Öner ile 'Düşüncelerinin Gelişim Seyri' Üzerine Yapılan Mülakat", 10.

imparatorluğun birikimi üzerinde inşâ olmuş modern Türkiye'nin ihyâsında bilgi ve hikmet vazgeçilmez zorunlu olgulardır. Hikmet ve felsefenin insan ve cemiyetin şekillenmesinde ve donanımlı hale gelmesindeki hayatî “anlam”, Necati Öner'in fikir, zihin ve gönül dünyasında yankı bulmaktadır. Nihayetinde o, günümüz Türkiye'sinin düşünen, üreten, tenkit eden ve kaygısı olan âlim, ârif ve bilgesidir.

Öz

Necati Öner Düşüncesinde Felsefe ile Kültürün Sentezi: Zihniyet

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş dönemi düşünür ve felsefecilerimizle günümüzün kuşağının arasında önemli bir mütefekkir olan Necati Öner, hem teorik hikmetin hem de pratik hikmetin özel bir temsilcisi durumundadır. Düşünce, tefekkür, matbuatın içinde bir "usta" ve "üstat" olan münevverimiz, çok sayıda yetiştirdiği aydın, bürokrat ve üniversite hocasının "hoca"sıdır.

Yazılı ve sözlü eserlerinin yanında ülkemize farklı düşünceleri bir araya getiren Türk Felsefe Derneği gibi önemli bir felsefe cemiyetini de kazandıran Necati Öner için felsefe, hayattan ve reel dünyadan kopuk bir alan değildir. O, felsefe ile kültürü birbiriyle ilişkilendirirken ortaya çıkacak olan hikmetle şekillenmiş zihin ve zihniyeti önemser. Bir anlamda hayat felsefesini belirleyen en önemli husus, Öner için, zihniyettir.

Yirmi birinci yüzyıl Türkiye'sinin en önemli mütefekkirlerinden biri olan Necati Öner, ortaya koyduğu zihin dünyasıyla geçmiş ve gelecek arasında nadir hikmet ve tefekkür halkalarından biridir. Nazarî ve amelî hikmete olan katkıları; felsefe, kültür ve zihniyet üçgeninde kemâlata ulaşmıştır. Köklü bir imparatorluğun birikimi üzerinde inşâ olmuş modern Türkiye'nin ihyâsında bilgi ve hikmet vazgeçilmez zorunlu olgulardır. Hikmet ve felsefenin insan ve cemiyetin şekillenmesinde ve donanımlı hale gelmesindeki hayatî "anlam", Necati Öner'in fikir, zihin ve gönül dünyasında yankı bulmaktadır. Nihayetinde o, günümüz Türkiye'sinin düşünen, üreten, tenkit eden ve kaygısı olan âlim, ârif ve bilgesidir.

Anahtar Kelimeler: Necati Öner, düşünce, felsefe, kültür, zihniyet

Abstract

The Synthesis/Integration of Philosophy and Culture in the Thought of Necati Öner: Mentality

Necati Öner is a pioneer name of his age as well as the transition period between Ottoman and Republican era. He represents both theoretical and practical wisdom. He is an intellectual who has expertise in the fields of journalism and academia. He has educated numerous intellectuals, bureaucrats and academicians. Thus he is the teacher of teachers.

In addition to the verbal and written works he left behind, he has founded Turkish Foundation of Philosophy that is a very influential society in the field. For him, philosophy is not an isolated entity, detached from life and the real world. His main focus is a state of mind that combines philosophy, culture and wisdom. Therefore what shapes his philosophy of life is mind.

Necati Öner who is one of the most important thinkers of 21st century in Turkey, is a bridge of wisdom and thought between the past and today. His contributions to theoretical and practical wisdom have reached peak when he combined philosophy, culture and intellectuality. In the task of rehabilitation of modern Turkey that is based on the heritage of a long-established empire, knowledge and wisdom are crucial. The critical role that wisdom and philosophy plays in the shaping of society and citizen finds an echo in the intellectual and spiritual life of Necati Öner. Therefore he is a sage and scholar, who thinks, produces, criticizes and has concerns.

Keywords: Necati Öner, thought, philosophy, culture, mind

Kaynakça

- Bolay, Süleyman Hayri, "Felsefe Yapmak ve Necati Öner", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı)*, cilt: XL, Ankara 1999 (ayrıca *Türk Düşüncesinde Gezintiler*), Ankara 2007.
- Kılıç, Recep, Prof. Dr. Necati Öner İle 'Düşüncelerinin Gelişim Seyri' Üzerine Yapılan Mülakat", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı)*, cilt: XL, Ankara 1999.
- Korlaelçi, Murtaza, " Prof. Dr. Necati Öner'in Hürriyet Anlayışı", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı)*, cilt: XL, Ankara 1999.
- Köz, İsmail, "Prof. Dr. Necati Öner'in Biyografisi", *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner Armağanı)*, cilt: XL, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Felsefe ve Toplum", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Felsefî Tutum", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "İnsanda Öz ve Varlık", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Niçin Felsefe", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Teknoloji Çağında Felsefenin Önemi", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Zihniyet Farklılıkları ve Kültür", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, II. baskı, Ankara 1999.
- Öner, Necati, *Bilginin Serüveni*, II. baskı, Ankara 2008.
- Öner, Necati, *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, Ankara 1967.
- Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, İstanbul 1982.

NECATİ ÖNER'İN DÜŞÜNÇESİNDE EĞİTİM

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 82-94.

Hakemleme: 21.04.2018 | Kabul: 08.06.2019

Celal TÜNER*

Kişinin özgürleşmesi ve toplumsallaşması olarak kabul edilen “eğitim” insanı insan yapan yegâne olgu olarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede eğitimin ne olduğu, nasıl olması ve neyi hedeflemesi gerektiği gibi konular düşünce tarihinde pek çok filozof tarafından irdelenmeye değer görülmüştür. Platon’un *Devlet* adlı eserinin yedinci kitabı ‘eğitim nasıl olmalı’ sorusuyla eğitimin doğası ve amaçlarını incelerken aynı zamanda eğitimin hayati rolüne de vurgu yapmıştır. Aristoteles, insan doğası anlayışı ile yaşadığı kültürel yapıya uygun olarak eğitimi hem devlet işlerinin görülmesi ve iyi bir toplum inşası hem de insanın kendisini gerçekleştirmesi yolunda ‘doğru yaşamının ilkeleri’ olarak nitelemiştir. Her iki filozof, ruhun özsel niteliğinin akıl ve düşünceden meydana geldiğini savunarak, hakikatin bilgisine akıl yoluyla ulaşılacağını öne sürmüşlerdir. Ortaçağda eğitim, Antik Yunan ve Roma deneyimleri ışığında yine bilgiye dayalı ama Tanrısal bir sistem içerisinde ifade edilmiştir. Modern dönemde yeni bir insan, yeni bir toplum ve yeni bir hayat anlayışının oluşmasında eğitime etkin bir rol biçilmiş; yeni arayış ve yaklaşımlar ile eğitim dönüştürücü bir güç olmuştur.

Bilgi ve Eğitim

Prof. Dr. Necati Öner (1927-2019), yükseköğrenime başladığı 1948 yılından vefatına kadar bütün hayatını eğitim ve öğretime adanmış bir felsefecidir. 20. yüzyılda Türkiye’de felsefe ve mantık alanına dair önemli çalışmalar yapan düşünür hem öğrenci yetiştirerek hem de Yükseköğretim kurumlarında et-

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi A. B. D. Öğretim Üyesi, Prof. Dr.

kin görev olarak eğitim alanına önemli katkılarda bulunmuştur. Nitekim o, eğitim alanına en büyük katkıyı felsefe derslerinden sağlamanın mümkün olduğunu vurgulayarak, öğretim ve eğitimin insan ile var olanlar arasındaki ilişkilerin bir türü ve bir bilgi sorunu olduğunu belirtmiştir. Ona göre insanın herhangi bir var olanla ilişki kurması ancak onu tanımasıyla mümkün olur. Bu noktadan hareketle insanın bütün faaliyetlerinin temelinde bilgi sorununun yatmakta olduğunu ve insanın herhangi bir var olanla ilişkisinin, o var olanın bilgisine göre gerçekleşeceğini söyleyebiliriz. Nitekim düşünür, eğitimin temelinde de bilgi edinme sorununun mevcut olduğunu, hatta onun felsefe ile sağlamaştırılması gerektiğini ifade eder:

İster Eflatun ve Aristoteles gibi, insan hayretini gidermek için bilgi sahibi olur densin, ister insan belli bir eylemini gerçekleştirmek için bilgi edinir densin, insan, var olduğundan beri, var olanları tanımaya yani bilgi edinmeye mahkûm edilmiştir. İnsanın her bilinçli eylemi bir bilgiye göre olur.¹

İnsanın bilinçli eylemlerinin bir bilgiye göre olması, var olanlar hakkındaki bilginin genişlemesiyle gelişir ve zenginleşir. Öyleyse hayatımızı sürdürmek için, var olanlar hakkında ne kadar çok doğru bilgi sahibi olursak o ölçüde uygun şartlar elde etmiş oluruz. Bu noktada insanın var olanların bilgisinin çok büyük bir kısmını öğretim yoluyla elde ettiğini hatırlarsak, eğitim ve öğretimin fertlere var olanların bilgisini kazandırma yolunda yapılan bir faaliyet olduğunu çıkarımlayabiliriz.²

Öner, genel olarak eğitim idesini, 'belli bir bilim dalı veya sanat kolunda yetiştirme, geliştirme fiili veya çocukların ve gençlerin toplum hayatında yerlerini almaları için gerekli olan beceri ve tutumları kazanmalarına yardımcı olma eylemi' olarak tanımlar. Bu tanım her iki anlamda da eğitimi bilgi edinme sorununa indirgeyen ve meselenin esasen felsefi bir sorun olduğunu vurgulayan bir tutumu yansıtır. Hatta o, eğitimin temelini felsefe ile sağlamaştırmaksızın amacına erişmeyeceğini ileri sürer.³

Eğitimin dayandığı teorik yargıların esasen felsefi anlayışlarımızda zemini bulunduğunu ifade eden Öner, eğitim ile ilgili problemlerin felsefi araştırmanın doğal sonucu olduğunu söyler. Bu durum, her felsefi sistemin kesin ve tam olarak bir eğitim anlayışı ile sonuçlanacağı anlamına da gelir. Nitekim Öner, felsefenin esasen hayat süreci içerisinde insanların sorunlarına çözüm önerileri sunan ve onları hayat hususunda daima ileriye götüren ve

1 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", *Felsefe Dünyası*, Sayı. 49, 2009/1, s. 1.

2 Necati Öner, "Kültür", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 193.

3 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", s. 1.

mahir kişiler olmalarını sağlayan bir araç işlevi gördüğünü ileri sürer.⁴ Bu doğrultuda eğitim, hayat deneyimlerimizi düzenleyen ve hayatın getirdiği yeniliklere yanıt olabilecek perspektifler oluşturan bir işlevi temsil eder. Bu durum Öner'in bilgiye dayalı eğitimi, belli bir metafizik ya da varlık görüşü üzerine bina eden Antik Yunan filozoflarının aksine tutum ve davranışlar yoluyla *zihniyet inşa eden ve birlikte yaşamayı* tesis edecek bir faaliyet olarak anladığını gösterir.⁵

Felsefe ve Eğitim

Açıktır ki Öner'in düşüncesinde felsefe ve eğitim eleştirisel zihniyet oluşturmak, bu tutumu insani bir yaşam için derinleştirmek ve geliştirmek hususunda birleşirler. Zira "açık görüşlü" olmak zihniyet ve eleştirel tutum zemininde gelişen ve derinleşen bir faaliyeti temsil eder. Bu görevin başarılmasında felsefe ve eğitim ele ele vererek hayatımızdaki fikirlerin sınır ve derinliğini geliştirebilir. Sözelimi özgürlük, demokrasi, çoğulculuk, insan hakları gibi felsefenin temel konuları, aktüel eğitimin temel konuları arasında yer alarak şahısların anlam ufuklarını genişletebilir. Böylece insan taassuptan kurtularak çoğulculuk zemininde ve hoşgörü ikliminde hür olarak beraberce yaşayabilir.⁶

Her mesele gibi eğitimi de bilgi sorunuyla⁷ ilişkilendiren Öner, bilgiyi en geniş anlamı ile var olanların zihindeki aksi olarak niteleyerek, insanın var olandan edindiği bilginin altı türlü olduğunu ifade eder.⁸ Bu bilgilerin bilgi edinirken takınılan tavır, edinilen amaç ve kullanılan yöntemden kaynaklanır şekilde farklılaştığını ifade eden düşünür, onların birbirini yok edemeyeceğini ve birbirine indirgenemeyeceğini; hâkimiyet dereceleri farklı olduğu için her birinin kendi işlevinde kullanılacağını ileri sürer. Bu bilgiler; Din, Felsefe, Bilim, Sanat, Günlük Bilgi, Okkült Bilgidir.⁹

Öner *Bilginin Serüveni* adlı eserinde yukarıdaki tanımdan hariç bilgiyi, akıl ilkelerine göre bir araya gelmiş olan kavramlar topluluğu olarak da tanımlar.¹⁰ Düşünürün bu yaklaşımı sergilemesinin nedeni, bilgi olmayan kavramlar topluluğunu, bilgi olan kavramlar topluluğundan ayırmaya çalış-

4 Necati Öner, "Niçin Felsefe?", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 13.

5 Necati Öner, "İnsanda Öz ve Varoluş", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 57.

6 Necati Öner, "Felsefeden Beklediklerim", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 23.

7 Süleyman Hayri Bolay, *Prof. Dr. Necati Öner'in Fikir Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012, s. 74.

8 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", s. 1.

9 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", s. 1.

10 Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2018, s. 14.

ması olarak nitelenebilir. Nitekim bu doğrultuda o, öğretim kurumlarında bu altı bilgi türünden ilk dördünün yani, Din, Felsefe, Bilim, Sanat derslerinin verilmesi gerektiğini beyan eder. Zira bu dört insani etkinlik alanı, bilgi olan kavramlar topluluğunu temsil eden ve kültürleri inşa eden işlevlere sahiptir. Geçmiş dönemde sözgelimi ilkel toplumlarda Okkült bilgi, Antik Yunan'da felsefi bilgi, Ortaçağ'da ise dini bilgi hayatı ve kültürü inşa ederken modern dönemde bu hâkimiyet bilime geçmiştir. Bu yüzden günümüzde öğretim kurumlarında müfredatın ağırlık noktasını bilimin oluşturması kaçınılmazdır. Gerek tabii ve gerek beşeri bilimlerin öğretim kurumlarında en son veri ve teoriler göz önünde tutularak öğrencilere verilmesi bir gerekliliktir.¹¹

Öner'e göre öğretim kurumlarında öğrencilere gereken bilgileri kazandırmak baş amaç olsa da bilgilerin faydalı kullanılmaları için öğrencilere belli bir tutum (zihniyet) kazandırmak da gereklidir.¹² Bu nokta, eğitimin sadece bir öğretim faaliyeti değil; ama aynı zamanda bir bütün olarak nasıl yaşayacağımızı ilgilendiren varoluşsal bir mesele oluşuna işaret eder. Gerçekten eğitim bilgilerin aktarımı ya da teorik bilimin basit bir uygulaması olmayıp; eleştirel bir tutum eşliğinde derinlikli bir zihniyet oluşturma faaliyetini temsil eder. Eğitimde zihniyet oluşturma bir ufuk oluşu, esasen eğitimin amacının bizatihi kendisi olmadığı, bir başka ifadeyle bireyi eğitmek için eğitmediğimizi aksine bizi daha fazla insan yapacak bir hayatı oluşturmak için eğittiğimizi hatırlatır. Bu kaygının her daim eğitime yol göstermesi gerektiği ve günümüzde her sorunun kaynağında "eğitimsizlik" yattığını söyleyenlere esasen eksik olanın insanlık ya da "nasıl yaşayacağımız" hususunda yetersizliklerimiz olduğunu söylemek gerekir. Zira eğitimin amacı kelimenin tam manasıyla bilgi aktarımı ya da belli bir doktrinin aşılması değil; kişileri bilgisel, duyuş ve davranış açısından geliştirecek, şahsiyetlerini oluşturmaya yardım edecek, yaratıcılıklarına yön verecek, bilgi ve değer üretilmesine olanak sağlayacak bir hayat inşa etmelerini sağlamaktır. Bu husus, eğitimin esasen bireylerin zihinlerini yeryüzünde ahlâka dayalı sosyal düzen kurmalarını sağlayacak tarzda şekillendirmek oluşunu ifşa eder.

Zihniyet ve Eğitim

Bilgiye dayalı eğitim idesine zihniyetin de ilave edilmesi gerektiğini ifade eden Öner, her insanın bilgi elde ederken ve bu bilgiyi uygulamaya geçirenken sahip olduğu zihniyetin etkisi altında kaldığını; bu çerçevede zihni-

11 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", s. 1.

12 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", s. 1.

yetin, insanın bir kısmını doğuştan getirdiği bir kısmını da yaşadığı ortamdan edindiği tutum ya da hali ifade ettiğini belirtir. Bu doğrultuda modern antropoloji çalışmalarının, olgusal ve büyüsel olan iki tür zihniyet ileri sürdüğünü ifade eden Öner, bunlara üçüncüsünün ilave edilmesi gerektiğini ve buna da ‘eleştirel zihniyet’ denilmesini savunur.¹³ Ona göre büyüsel, olgusal ve eleştirel zihniyet her insanda bulunur fakat onların hâkimiyet dereceleri, sosyal yapılara ve bireylere göre farklılık gösterir. Bu durum, bir taraftan bilginin alımlanmasının zihniyete bağlı olarak şekillendiği iddiasını diğer taraftan ise bilginin zamanla zihniyeti de değiştirebileceği gerçeğini ortaya koyar. Ancak bu karşılıklı etkileşim, zihniyetlerin hiçbirini yok etmez, sadece bunların kişi ve toplumdaki hâkimiyet derecelerini değiştirir.¹⁴

Büyüsel, olgusal ve eleştirel zihniyeti temel zihniyetler olarak nitelendiren Öner bir tekâmül zinciri içinde bulunmayan bu üç zihniyetin birbirlerinin devamı olmadığını; aksine insan zihninin üç ayrı kipi olduğunu ve bu üç kipin kişi ya da topluma hâkimiyetinin, çoğunlukla kurumsal yapı ve işlevleri belirlediğini beyan eder. Sözgelimi ilkel toplumlara büyüsel zihniyet hâkim iken, ilerlemiş toplumlarda pozitif ve kritik zihniyet ön plana çıkmıştır. Ancak her toplumda her üçü var olduğu gibi, tek bir kişide bile zaman ve yere göre bu üç zihniyet kendisini gösterebilir. Bu zihniyetlerden büyüsel olanın tipik temsilcisinin “büyücü”, olgusal zihniyetin tipik temsilcisinin “bilim adamı” eleştirel zihniyetin tipik temsilcisinin ise “velî” ve “filozof” olduğunu ifade eden Öner, açık zihniyete sahip bir kişinin sahip olduğu epistemik yetenekler sayesinde önce tutumlarını değiştireceğini, ardından da temel zihniyetlerini oluşturan önermelerini sorgulayarak, örneğin zihninde hâkim olan büyüsel etkiyi eleştirel etkiye dönüştürebileceğini belirtir.¹⁵

Temel zihniyetlerin yanında ikinci dereceden zihniyetlerin de mevcut olduğunu ve onların ‘tutum’ olarak nitelendirilmesi gerektiğini ifade eden düşünür, tutumların doğuştan olmayıp sonradan kazanılan ve elde ettiğimiz bilgilere göre zaman içinde değişebilir değerlendirmeler olduklarını belirtir. Bilgi ve duygulara bağlı olarak oluşan ve temel zihniyetler ile mahiyet farkı bulunan tutumlar, ilkel toplumlarda aynıyet gösterirken, gelişmiş toplumlarda mevcut kültür unsurlarının gelişmiş olması nedeniyle çeşitlilik arz eder. İdeoloji, dini inanç ve felsefi görüşler olarak çeşitlilik gösteren bu tutumlar, esasen altında tutarlı önermeler kümeleri bulunan bir sistemi

13 Necati Öner, “Üç Temel Zihniyet”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 233; *Bilginin Serüveni*, s. 25;

14 Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 26.

15 Necati Öner, “Üç Temel Zihniyet”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 233-234.

temsil ettikleri ve bu sisteme inanan kişiler sistemin geçerliliğini bu temel önermelerden aldıkları için tutumlar arasında çatışma görülmez.¹⁶

Temel zihniyetleri insan zihninin tabîi kipleri olarak tanımlayan Öner, bunların insan olma halleri olup, bunlara sahip olmanın insanın kendi elinde olmadığını, onların insanın özüne ait olduğunu ileri sürer. Oysa ikinci dereceden zihniyetlerin varlığı insana bağlı olup, sonradan kazanılmış ve onun “varoluşunu” belirleyen unsurları temsil eder. Buradan hareketle temel zihniyetlerin insanın “özü” ile, ikinci dereceden zihniyet ya da tutumların onun “varoluşu” ile ilgili olduğu söylenebilir.¹⁷

Milli Kültür ve Eğitim

Tutumların genellikle eğitim ve öğretim yoluyla elde edileceğini savunan Öner, bu hususta en etkin unsurun “bilgi” olduğunu düşünmekle birlikte, duygular ve sosyal çevrenin, edinilen bilgilere anlam kazandıracığını belirtir. Bu nokta, tutumların temelinde kabul edilen önermeler ve değerler sisteminin tüm akıl yürütmelerimize zemin olduğu, yani özgü kültürlerin öncelikli, vazgeçilmez ve düzenleyici temel bir deneyim teşkil ettiği gerçeğidir. Öner bu hususu ‘öğretim kurumlarında öncelikle milli kültür bilinci kazandırılması gerekir’ sözüyle ifade eder. Zira eğitim sanıldığı gibi dünyayı “okuma” değil; yorumlama faaliyeti ve oldukça öznel bir iştir. Başka bir ifadeyle eğitim, şahıslara medeniyeti oluşturan unsurları kavramaya dair bir perspektif kazandırma, yani özgü olanın fark edilmesi işidir. Birey bu fark ediş ile özgü olandan ortak olana, yani milli kültürden üniversal kültüre geçebilir, ortak olana katkıda bulunabilir. Bu hususu şöyle açıklar:

Milli kültür sadece bir millete has olan milli dil, edebiyat ve folklor gibi kültür unsurları değil; bunlarla beraber bir milletin kullandığı bilim, felsefe, sanat gibi üniversal diye adlandırılan kültür unsurlarını seslendirir.¹⁸

Öner’in milli kültürü deneyimler için kalkış noktası alması zihniyetin geçmiş ile gelecek arasında bir irtibat kurarak işlediği gerçeğindedir. Gerçekten zihin ilkin geçmişin izlerini korur, ikinci olarak bazı yeni fenomenlerin zihinde temsil edilmesine imkân sağlar ve üçüncü olarak, geçmişin bu yeniliği anlaması için miras aldığımız kaynakların işletilmesine izin verir. Bu durum fikirlerin eski ile yeni arasında, koruma ile yaratma arasında bağlantı halkası oluşturmasını temsil eder. Bu nokta zihnin her daim kavramlar üzerinde kontrol gücünün olması, yani gerçekleşecek olanlara imkan

16 Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 27.

17 Necati Öner, “İnsanda Öz ve Varoluş”, s. 57.

18 Necati Öner, “Eğitimin Amacı”, s. 1-2.

sağlanmasına aracılık etmesidir. Zihniyet oluşturmanın bizi yönelttiği bu problem, tefekkür ve eylemlerimizin her biri hususunda bilincimizde hazır bulduğumuz bir kavramla, değer kavramıyla hareket ediyor oluşumuzdur.

Öner'e göre değerler *eğitim felsefesinin* yerine getirmek istediği gizil ilkelerdir ve onlar güçlü bir şekilde -bireyin kendisini hazırladığı- toplumun yaşama dünyası tarafından belirlenir. Bu çerçevede dünyanın farklı tasarımları eğitimin asıl amaçları değildir; muhtemelen değerlerin sadece ikincil yüzüdür. Bu nokta da, günümüz pedagojisi, değerler ve eğitimin temeli gibi felsefi soruları önemseme de niçin eğittiğimiz hususu her zaman elzem bir konu olarak karşımızda durur. Çünkü niçin eğittiğimiz, zorunlu olarak dünya görüşümüz tarafından belirlenir. Dünya görüşümüz ya da tasarımıımız ise, iletilenin gerçekliğini ve değerini düşünmemizi sağlar.

Necati Öner milli kültür bilincinin gerekliliğini dil meselesi üzerinden aktarmayı deneyerek, dil ile düşünce arasında sıkı bir ilişkinin oluşuna dikkat çeker.¹⁹ Dile felsefi olarak yaklaşan Öner, onu sadece bir iletişim yahut mirası aktaran vasıta olarak görmez; var olanlara nüfuz edecek, bilinmeyeni ortaya çıkaracak, onları bilinir kılacak, bilinenler alanına taşıyacak bir rehber olarak niteler. Dilin fertler arasındaki iletişimi sağlaması, bir toplumu kendisi yapan ve onu diğerlerinden ayıran değerlerin ana dilde anlam kazanması nedeniyledir. Zira ferdi bilinç, anadille kolektif bilince bağlanır ve bilinçler arası ilişki mümkün olur. Dilin ikinci işlevi ise derin düşünce (tefekkür) ile ilgilidir.²⁰ Yaratıcı düşünmenin ancak ana dille mümkün olacağını ileri süren düşünür, dilin düşüncenin bir aleti değil, onu yaratan şey olduğunu iddia eder.²¹ Nitekim o, bu husus Alman filozofu Humbolt'un fikriyle dillendirir:

Bir milletin ancak kendi dilinin gelişmesi gerekli bir dereceye ulaştığı zaman, büyük ve dâhiyane bir fikir ilerlemesi yapılır.²²

Düşüncenin ancak dil ile yaşayıp, dil ile düzene gireceği hususu her iki unsurun gelişmelerinin birbirlerine bağlı olduğu gerçeğini seslendirir. Bu noktada düşünce var olana nüfuz edip yeni kavramlar kazanıp onları ifade ederek dili zenginleştirdikçe, dil de düşüncenin varlığa nüfuz etmesiyle güç kazanacaktır. Bu durum zengin bir millî dili olmayan toplumlarda kültürün niçin istenilen düzeye erişemediğinin de işaretidir. Öyleyse üst düzeyde bilim ve tefekkür ancak zengin ve gelişmiş bir dille ifade edilebilir. Bu nok-

19 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", s. 2.

20 Necati Öner, *Görüşler*, Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2009, s. 96-97.

21 Necati Öner, *Dil Üzerine*, İstanbul: Divan Kitap, 2013, s. 22-23; 50-51.

22 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", s. 2.

tada dilin sadece bilimsel veya felsefi düşünceyi ifade etmekle kalmayıp, onların oluşumunu da etkileyeceğini fark etmek gerekir.²³

Milli dili gereği gibi öğretip yeni nesillerde milli dil bilinci ve sorumluluğu uyandırmayan bir eğitim sisteminin başarılı olamayacağını ileri süren Öner, milli eğitimin amaçladığı her şeyin dile, yani milletin ruhuna bağlı olduğunu ifade etmiştir.²⁴ Milli dilimiz Türkçeyi ilmin ışığı altında geliştirip korumanın ve ona lâyık olduğu değeri vermenin milli varlığımızı ilgilendiren milli bir görev olduğunu savunan düşünür, bu hususun ancak dil şuurunu kazandıracak bir eğitim yoluyla gerçekleşeceğini vurgular.²⁵ Aynı şekilde fertlerin milli kültür unsurlarına bağlılığının milli birliğin başlıca amili olduğunu, milli kültür unsurlarının yaşaması ve fertlerin bu kültürle olan bağlarının kuvvetlenmesi için öğretmenlere büyük vazifeler düştüğünü belirtir.²⁶

Öner, gençlerin milli kültür bilincine sahip olabilmeleri için, milli dillerini ve milli kültür tarihlerini bilmeleri gerektiğini ifade ederek, milli kültür bilincinin milliyet duygusunu doğurduğunu belirtir. Milliyet duygusu bir milletin varlığını sürdürme azminin ifadesidir ve bu bilinç o milletin varlık şartıdır. Bu noktada fertlerinin milli kültüre bağlılığının o milletin varlık şartı olarak gerekli olmakla birlikte, yeterli olmadığını ifade eden Öner, fertlerin mensup oldukları medeniyete ya da üniversal kültüre bağlılıklarının da gerekli olduğunu belirtir. Medeniyetin nimetlerinden faydalanmanın millet ve devletleri güçlü kılmak için yeterli olmadığını ifade eden düşünür, medeniyete katkıda bulunmanın ancak büyük mütefekkirler ve bilim adamları yetiştirerek, yani üniversal kültür alanına yeni bilgiler, icatlar, keşifler kazandırmakla gerçekleşeceğini beyan eder.²⁷

Demokrasi ve Eğitim

Öner'e göre milliyet duygusu ve bilinci milletin varlık şartı olsa da bu duygu ve bilincin topluma zarar verebilecek, şovenizm, faşizm ve ırkçılık gibi akımlara kaymamasına özen gösterilmelidir. Bu iş ise ancak demokratik bir öğretim sistemi ile olur.²⁸ O şöyle der:

Demokratik öğretim sistemi, insanın çocukluk içinde bulunduğu, bu halin

23 Necati Öner, "Dille İlgili Bazı Sorunlarımız", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 303.

24 Necati Öner, *Görüşler*, s. 111; 112.

25 Necati Öner, "Dil Üzerine", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 301.

26 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", s. 2.

27 Necati Öner, "Zihniyet Farklılıkları ve Kültür", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 251.

28 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", s. 2.

onun doğasından kaynaklandığı gerçeğine dayanmaktadır. Olgu ve olaylar karşısında insanlar farklı bilgilere sahiptirler. Bu farklılık, bireylerin zihin kabiliyeti, yetiştirme tarzı ve zihniyetinden kaynaklandığı gibi, mutlak bir bilgiye erişme imkânına sahip olmamasından da dolaydır. Farklı bilgilerin oluşu farklı davranışları ortaya koyar, çünkü her bilinçli davranış bir bilgiye göre olur.

Bilgilerin, zihni kabiliyetlerin ve zihniyetlerin farklı oluşu ile mutlak bilgiye erişmenin imkânsızlığından hareketle eğitimde özneliliğin hâkim olduğunu ileri süren düşünür,²⁹ insanca yaşamının gerekli maddi şartlar yanında demokrasinin hâkim olduğu bir toplumda gerçekleşme imkânı bulacağını ifade eder. Böyle bir ortam, olup bitenlerin, yapıp edilenlerin yerli yerine konması, insanların hak sınırlarının adilane tayinini hoşgörülük içinde belirlenmesi ile elde edilir.³⁰ Öner'e göre insanların hürriyetlerini rahatça kullanabilmeleri ancak hoşgörülü bir ortamda olur. Hoşgörü kanunlarla sağlanamaz. Bir kültür meselesidir. Belli bir bilgi ve medeniyet seviyesine yükselmeyi gerekli kılar.³¹ Bu da ancak doğru bir eğitimle gerçekleşir.

Necati Öner'e göre eğitimin ikinci amacı yetiştirilen gençlerin dar görüşlü, bağınaz bir durum içine düşmemeleri ve eleştirel zihniyete sahip, açık görüşlü olmalarını sağlamaktır. Düşünce ve bilimin gelişmesi bu tutum içinde bulunanlar sayesinde olur. Böyle bir tutum bir toplumun çoğunluğuna hâkim olursa o toplum sağlıklı bir toplum olur. Bu fikrin temelinde, insanın adeta çoğulculuğa mahkûm olması yatar. O şöyle der:

İnsan yaratılışı gereği mutlak bir bilgiye sahip olmadığı için, var olanları tanımada bilgisi sürekli değişip gelişmektedir. Kalıcı tek doğru yoktur. En kesin doğru bilgi veren bilimin tarihi bunun delilidir. Tecrübe metodu ile verileri doğrulanamayan sosyal bilimlerde tek doğrudan da bahsedilemez. Aynı konu üzerinde farklı görüş ve teoriler vardır. Diğer taraftan, insanların, farklı zihin kabiliyetlerine sahip olması, eğitim ve öğretim düzeylerinin ve niteliklerinin farklı bulunması sebebiyle, aynı konuda farklı bilgilerinin bulunması gerçeğini de göz önünde bulundurarak, insanın hangi anlamda çoğulculuğa mahkûm edilmiş olduğu kolayca anlaşılacaktır.' Bu fikir insan doğasına en uygun rejimin demokrasi olduğunu da açıklar. Bu görüşü amaç edinen bir eğitim ve öğretim, sağlıklı bir ortak yaşamının vazgeçilmez şartı olan, müsamaha (tolérence) duygusuna sahip nesiller yetiştirir. Tolerans duygusuna sahip olma, uygar bir insanın en önemli vasfıdır.³²

29 Necati Öner, "Kültür", s. 194.

30 Necati Öner, "Çevre Sorunu", *Felsefe Yolunda Düşünceler* s. 223.

31 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 72.

32 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", s. 3.

İnsan doğasına en uygun devlet şeklinin çoğulcu demokrasi olduğunu belirten düşünür, bir toplumda hürriyetlerin yeterince sağlanmasında iki ana unsurun önemli rol oynadığını beyan eder: Bunlardan birincisi devletin şekli ve yönetim tarzı, ikincisi ise toplumun kültür seviyesidir.³³ O, hürriyetçi demokrasi ile idare edilmek isteyen toplumların hoşgörü fikrini benimsemesi gerektiğini; hoşgörünün sırf hürriyetçi demokrasi rejiminin devam ettirilmesi için gerekli bir şart değil aynı zamanda insanın tabiatı gereği, kazanılması icab eden bir hal olduğunu ileri sürer.³⁴ Tam bu noktada Öner, insan hürriyetlerinin gerektiği gibi uygulanabilmesinin ancak o toplumun, fertlerine hoşgörüyü kazandıracak medeniyet seviyesine bağlı olduğunu, çünkü belli bir medeniyet seviyesine gelmeyen toplumda, kanunlarla getirilen hürriyetlerin beklenen sonucu vermeyeceğini, uygulamalarda da görüldüğü gibi çok defa kanunların etki alanı dışında bulunan bir sosyal baskının, insan hürriyetlerinin uygulanmasını engelleyeceğini ifade eder.³⁵

Sosyal hayatta insanların farklı inanç ve ideolojilere sahip olabileceğini, bu inanç ve ideoloji sahiplerinin iki tutum içinde bulunabileceğini beyan eden düşünür, kapalı tutum içinde olanların başkalarına hayat hakkı tanımayacağını; oysa açık tutum içinde bulunanların müsamaha duygusuyla başka inanç ve ideolojilere toleransla yaklaşacağını söyler:

Bir inanç ve ideolojiye mensup olup, açık tutum içinde bulunanlar, kendi inanç ve fikirlerine sıkıdan sıkıya bağlı olur ama bağınaz olmaz. İşte medeni toplum, demokratik toplum, bu tür insanların çoğunlukta olduğu yerlerde gerçekleşir. Tabii böyle insanlar da bu amacı gerçekleştirecek eğitim ve öğretimle yetişir.³⁶

Belirtilen tutumun oluşmasında en büyük katkıyı felsefe derslerinden sağlamanın mümkün olduğunu ileri süren Öner, a)var olanlara bütüncül görüşle bakabilen, b)toplumsal hayatla ilgili hükümlerde çoğulculuğun hâkim olduğu gerçeğini gören ve c)eleştirisel bir zihin yapısına sahip birinin felsefi tutumu kazanacağını, çünkü felsefi tutumu temellendiren, fikir ve inançları aklileştiren tek etkinliğin felsefe öğrenimi olduğunu beyan eder. Ona göre felsefeyi hayata sokmak, deyim yerinde ise felsefeyi yaşamak lazımdır. Bu bakımdan felsefe öğretiminin yanında felsefe eğitimi de şarttır.³⁷

33 Necati Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 77.

34 Necati Öner, "Niçin Hoşgörü", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 46.

35 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Ankara: Vadi Yayınları, s. 123.

36 Necati Öner, "Eğitimin Amacı", s. 3.

37 Necati Öner, *Görüşler*, s. 162-164.

Sonuç

Öner'in bilgi merkezli eğitim anlayışı, zihniyet oluşumunu varoluşsal bir mesele olarak ele alır. Bireysel ve toplumsal tüm meseleleri kuşatan zihniyet sorunu demokrasi, çoğulculuk ve tolerans tutumlarıyla hürriyet meselesine dönüşmelidir. Öner'e göre birey ve toplumun kendini gerçekleştirmesinde hürriyet bir kültür meselesi, kültürün içyapı sorunu olarak tezahür etse de eğitimde merkezi bir konuma sahip olmalıdır. Zira bilgi yoluyla farkındalıkları artan ya da anlayan insanların zihniyet ve özgürlükler ile kendilerini gerçekleştireceği umulur. Kültür içinde kendini bilgi ve zihniyet ile gerçekleştirenler eğitim yoluyla deneyimlerini kontrol edebilir. Bu yüzden eğitim politikaları toplumun değer ve inançlarından hareketle oluşturulmalı, yerelden evrensele, milli kültürden evrensel kültüre uzanmalıdır. Öner'e göre bilgi, zihniyet ve ahlak üçlüsüne göre işleyen eğitimin felsefeyle buluşturulması, felsefe öğretiminin yanında felsefe eğitiminin de yapılması gerekir.

Kaynakça

- Bolay, Süleyman Hayri. *Prof. Dr. Necati Öner'in Fikir Dünyası*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2012.

Öz

Necati Öner'in Düşüncesinde Eğitim

Prof.Dr. Necati Öner, insanın tüm bilinçli eylemleri gibi eğitimin de bilgi sorununa dayandığını düşünür. Ona göre öğretim kurumları, bilgi türlerinden dördünü; bilim ağırlıklı olmak üzere din, felsefe, bilim ve sanatı kazandırmak temel amacı yanında öğrencilere medeni, hoşgörülü bir toplum tesis etmek için eleştirel tutum, zihniyet de kazandırmalıdır. Eğitim ve öğretim yoluyla kazandırılacak tutumların temelindeki değer sisteminin de eğitim faaliyetinde kazandırılması gerektiğini düşünen Öner, bu açıdan milli kültüre önem atfeder. Milli kültür bağlamında dil, düşünce, kültür arasındaki ilişkilere de dikkat çekerek eğitim sisteminde bu hususların göz ardı edilmemesi gereğini hatırlatır. O, uygun bir eğitimle milli kültürden çıkıp üniversal olana ulaşmak ve medeniyete katkıda bulunmak gerektiğini vurgular. Öner, zihniyet inşa eden ve birlikte yaşamayı tesis edecek bir faaliyet olarak eğitimin felsefe ile sağlamlaştırılması gerektiğini düşünür. Bu çalışma, yaşamı boyunca eğitime birçok açıdan katkılarda bulunan Prof. Dr. Necati Öner'in düşüncesinde eğitimin yerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Necati Öner, eğitim, zihniyet, eleştirel tutum, hoşgörü.

Abstract

Education in the Thought of Necati Öner

Professor Necati Öner thinks that, like all conscious actions of humanbeings, education is also based on the problem of knowledge. According to him, the primary aim of the educational institutions is to provide students with four types of knowledge; religion, philosophy, art, and especially science. In addition to this aim, they also should give the students a critical attitude and mindset in order to establish a civilized, tolerant society. Öner, who thinks that the value system which is the basis of the attitudes that will be gained through education and training should be gained in training activities as well. In this respect, he attributes importance to national culture. Drawing attention to the relations between language, thought and culture in the context of national culture, he reminds us that these issues should not be ignored in the education system. He emphasizes the need to reach to the universal by moving from national culture and to contribute to the civilization through appropriate education. For Öner, education should be reinforced with philosophy as an activity that constructs a mindset and establishes a culture of living together. This study presents the place of education in the thought of Öner, who contributed to education in many ways throughout his life.

Keywords: Necati Öner, education, mindset, critical attitude, tolerance.

- Öner, Necati. *Bilginin Serüveni*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2018
- ----- . *Dil Üzerine*, İstanbul: Divan Kitap, 2013, s. 22-23
- ----- .“Eğitimin Amacı”, *Felsefe Dünyası*, Sayı. 49, 2009/1, ss.1-3.
- ----- .*Felsefe Yolunda Düşünceler*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1999.
- ----- .“Niçin Felsefe?”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss.9-19.
- ----- .“Felsefeden Beklediklerim”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss.20-25.
- ----- .“İnsanda Öz ve Varoluş”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss.50-65.
- ----- .“Üç Temel Zihniyet”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss.229-233.
- ----- .“Dil Üzerine”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss.298-301.
- ----- . “Zihniyet Farklılıkları ve Kültür”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss. 234-252.
- ----- . “Kültür”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss.189-196.
- ----- . “Çevre Sorunu”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss.222-228.
- ----- . “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss.66-90.
- ----- . “Niçin Hoşgörü”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss.46-49.
- ----- . *Görüşler*. Ankara: Beyaz Kule Yayınları, 2009.
- ----- . *İnsan Hürriyeti*, Ankara: Vadi Yayınları, 2005.

NECATİ ÖNER DÜŞÜNÇESİNDE FELSEFENİN YERİ VE DEĞERİ ÜZERİNE

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 95-117.

Hakemleme: 20.04.2019 | Kabul: 19.05.2019

Emel KOÇ*

Necati Öner gerek verimli akademik yaşamı ve özgün fikirleriyle gerekse yetiştirdiği çok sayıda öğrenci ve ilmî birikimlerini de yansıtarak gerçekleştirdiği yöneticilik görevleri ile Türkiye’de felsefi düşüncenin gelişiminde büyük katkıları olan, Türk düşünce ve kültür hayatında derin izler bırakan önemli bir felsefeci ve fikir insanıdır.

Öğrencilik yıllarında öncelikle tarih öğretmeni olmayı düşünen, ancak Lise son sınıftaki felsefe hocasının da etkisiyle felsefeyi seven ve ilgi duymaya başlayan Öner, öğrenci olarak çok da başarılı olduğu bu alanda öğretmen olmak arzusuyla Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümünü seçmiştir. Bu seçim Necati Öner’in başarılarla dolu akademik hayatının yönünü de tayin etmiştir.

Felsefe ile meşgul olmanın, diğer bir deyişle felsefe yapmanın insanın tabiatı gereği¹ olduğunu düşünen Öner, felsefi bilgiyi kuru ve soyut bir bilgi olarak değerlendirmeyip, “felsefi bilgisini günlük hayatta uygulayan”, “pratik”² bir düşünür olma özelliğine sahiptir.

Bilginin edinilmesinin yeterli olmadığını, bilgiyi “özümsemek, onu kendi hayatına geçirebilmek”³ gerektiğini belirten Öner, felsefenin kökensel anlamı gereği, “bilmek ile ahlâki anlamda iyiye uygun yaşamak” arasında kurduğu ilintiyi, yani “teori-pratik birliğini” yaşamında en iyi görebileceği-

* Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Felsefe Grubu Eğitimi, Prof. Dr. emelkoc20@yahoo.com

1 Necati Öner, “Felsefeden Beklediklerim”, s. 20.

2 Süleyman H. Bolay, “Felsefe Yapmak ve Necati Öner”, s. 535

3 Recep Kılıç vd., “Prof. Dr. Necati Öner ile Söyleşi”, s.163

miz fikir insanlarından biridir. Başka bir deyişle Necati Öner, felsefeyi bir yandan belli bir bilgiyle diğer yandan da belli bir yaşam tarzıyla, en iyiye adanmış bir yaşam modeliyle özdeşleştirebilen bir yaklaşım sergilemiştir.

Necati Öner, elli yılı aşan bir süre ülkemizde felsefi düşüncenin gelişimi için çaba harcayan, düşünen, tenkit eden, tenkitçi olmasına rağmen, hoşgörülü bir yaklaşım sergileyen, doğru, yanlış ya da ideolojik olabilen fikirleri tenkit etmekle birlikte, her türlü fikre saygı ile yaklaşabilen ⁴ bir şahsiyettir. Öner'in akademik ve yöneticilik hayatında öne çıkan en önemli vasıflarından birisi beşeri ilişkilerdeki müstesna özellikleridir. Onun öğrencilerine ve meslektaşlarına karşı nezaketi, ilgisi, herkesin her sorunu ile yakından ve candan ilgilenmesi önemli hususiyetlerindedir...Dostluğa verdiği önem, iyi ve kötü günlerinde dostlarının hep yanında olması, samimiyetinin içtenliğinin ve vefasının en güzel tezahürü olmuştur.⁵

Felsefi etkinlik diğerleriyle açık ve net bir biçimde iletişim kurma yeteneğini incelikli hale getirerek,⁶ düşünceleri anlamlı bir biçimde ifade etme imkanı veren bir etkinliktir. Bu hususiyeti felsefeci olmasının yanı sıra mantıkçı da olan ve insanın özünün "mantık ve mantıkçılık"⁷ olduğunu iddia eden Necati Öner'in şahsında net bir biçimde görebilmek mümkündür.

Öner, çok net ve anlaşılır bir üsluba sahiptir. Zor ve karmaşık felsefi konuları herkesin anlayabileceği sadelikte takdim etmek kolay başarılacak bir iş olmasa da, Öner'in her bilimsel yazısında bu açık, net ve meramını çok iyi anlatabilen üslubu görebilmek mümkündür. Onun en önemli özelliklerinden birisi felsefenin zor, muğlak ve soyut konularını sade ve anlaşılabilir bir üslupla kaleme alabilmesidir.⁸ Fikirlerini açık, tutarlı ve öz biçimde ifade eden felsefecilerimizden biri olan Öner'in bu özelliğinin onun klasik mantığı iyi bilmesi ve mantık kurallarını iyi uygulamasından kaynaklandığını söyleyebilmek mümkündür.⁹

Bu çalışmada, insanı kavramla yaşayan, bilen ve düşünen bir varlık, bilimi ve felsefeyi ise kavramsal düşünmenin alanı olarak gören Necati Öner'in düşüncesinde felsefenin yeri ve değeri ele alınacaktır.

4 Bolay, a.g.e, s.534-535

5 Mustafa S. Yazıcıoğlu, "Örnek ve Model Bir İlim Adamı Necati Öner", s.17

6 <https://gustavus.edu/philosophy/answers.php>

7 Bolay, a.g.e., s.534

8 Yazıcıoğlu, a.g.e., s.16

9 Bolay, a.g.e.,s.534

I. Üç Temel Zihniyet Tarzı

Necati Öner'in Doçentlik tez çalışması "Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşeinin Sosyolojik İzahı" konusundadır. Öner'in bu konuyu seçmesinde Ziya Gökalp'in "Türk Medeniyeti Tarihi" adlı eserindeki "Türk Mantığı" başlıklı bölümdeki düşünceler etkili olmuştur. Gökalp burada mantığın menşeinin toplumsal olduğu, ilkelerinin ferde toplum tarafından empoze edildiği fikrini, Fransız Sosyoloji Okulunun düşünürlerinin görüşlerine uyarak eski Türklerin toplum hayatını ele alıp bazı mantık ilkelerinin nasıl doğduğunu açıklamaya çalışmıştır. Necati Öner bu farklı görüşü tez konusu olarak seçip derinlikli olarak incelemek istemiştir.

Fransız Sosyoloji Okulunun temsilcileri Durkheim'ın, Levy-Bruhl'ün ve İngiliz antropologları Taylor, Frazer ile Levi Strauss'un insan zihni ve zihniyetinin gelişimi üzerine yaptıkları değerlendirmeler sonucunda ilkel toplumda yaşayan insanın zihin yapısı ile medeni toplumda yaşayan insanın zihin yapısının farklı olduğu kanaati oluşmuştur. Bu farklılığın mantık farklılığı olduğunu dile getirenler bile olmuştur. Bu suretle insanın birisi ilkel toplumlara diğeri medeni toplumlara hakim olan iki temel zihniyeti olduğu savunulmuştur. Bu iki zihniyet birbirinin devamı olmayıp, insan zihninin iki ayrı tarzıdır. İki farklı zihniyetten birisi ilkel, mitik, mistik, majik; ikincisi ise aklî, pozitif zihniyet olarak adlandırılmıştır.¹⁰

Necati Öner bu zihniyetlerden ilkinde majik (büyüsel) ikincisine pozitif (olgusal) zihniyet demeyi uygun bulmuş, bu iki temel zihniyete bir üçüncüsünün eklenmesi gerektiği kanaatine varmıştır. Bazı akıl yürütmelerimizin ne büyüsel ne de olgusal zihniyete yerleştirilebileceğini vurgulayan Öner, üçüncü tarz zihniyet olarak "dini tefekkürler ile felsefi tefekküre hakim olan zihniyetten" yani "eleştirel", "kritik zihniyetten" söz etmiştir.

Üçüncü tarz, yani "eleştirel zihniyetten" söz etmesi sonrasında Öner, dini tefekkürler ile felsefi tefekkür tarzını ele alarak değerlendirmiştir: Din alanında yapılan tefekkür sonucu elde edilen önermeler tecrübe ile tahkik edilemezler, bu sebeple pozitif değildirler. Bunları büyüsel zihniyetle de açıklamak mümkün değildir. Zira dini inançla batıl inanç arasında fark vardır. Büyüsel zihniyetin hakim olduğu inançla, dini inanç arasındaki fark şöyle ifade edilebilir: Her iki inanç alanında da görünmeyen gücün etkisi olmakla birlikte, bu gücün mahiyeti ikisinde ayrıdır. Büyüsel zihniyete hakim olan güç, içkin (immanent)dir; örneğin nazarı önleyen güç mavi boncuğun kendisindedir veya büyücü bu güce sahiptir. Dini inançta ise güç kaynağı

10 Öner, "Üç Temel Zihniyet", s. 231

aşkın (transcendant) olan Tanrı'dır. Büyüsel zihniyete bağlı inancın kaynağı ya kolektif tasavvurlardır ya da ferdin kendisidir. Dini inançta ise kaynak vahiyle bildirilen bilgidir. Bu sebeple büyüsel zihniyete bağlı bilgi, tek tek, dağınık ve düzensiz iken, dini inançla ilgili bilgi vahye dayalı, objektif ve düzenlidir. Buna dayanılarak sistematik bilgi kurulabilir.¹¹

Bu suretle büyüsel zihniyete bağlı inanç ile dini inancı özenle birbirinden ayıran Necati Öner, felsefi tefekküre yönelik değerlendirmelerde bulunmaya girişir: Öner'e göre, insan tecrübenin verileri ile yetinseydi bilim yeterli olurdu ve felsefeye ihtiyaç kalmazdı. İster bilgi ister varlık felsefesi yapsın, insan bu faaliyetinde tecrübeyi aştığı için felsefi düşünce pozitif zihniyete dayandırılmaz, düzensiz, dağınık, sistemleştirme imkânı olmayan büyüsel zihniyete ise hiç bir suretle dayandırılması mümkün değildir. Öyleyse dini ve felsefi düşünceye hakim olan zihniyet büyüsel ve olgusal zihniyetin dışındadır.¹² Felsefi ve dini düşünce, bir bakıma, büyüsel ve olgusal zihniyetlere bağlı bilgilerin eleştirisi olduğu için bu üçüncü tarz zihniyete Öner "eleştirel" ya da "kritik" zihniyet demiştir.

Öner'e göre büyüsel (magique), olgusal (positive) ve eleştirel (critique) olmak üzere bu üç zihniyet, birbirlerinin devamı değildir. Bir tekamül zinciri içinde bulunmayan bu üç zihniyet, insan zihninin üç ayrı kipi (mode) dir. Toplumlara göre bu zihniyetlerin hakimiyet dereceleri değişir. İlkel toplumlara hakim olan büyüsel zihniyet iken, ilerlemiş toplumlara hakim olan pozitif ve kritik zihniyettir. Ancak her toplumda her üçü de var olduğu gibi, tek bir kişide bile zaman ve yere göre üç zihniyet kendini gösterebilir. Bu üç zihniyetten büyüsel zihniyetin tipik temsilcisi "büyücü", olgusal zihniyetin tipik temsilcisi "bilim adamı" eleştirel zihniyetin tipik temsilcileri "velî" ve "filozof"tur.¹³

Bu suretle Necati Öner Doçentlik çalışması vesilesiyle form olarak mantıklı düşünmenin doğuştan ve değişmez olduğu, en ilkel insanla en medeni insan arasında bu bakımdan bir fark bulunmadığını bulgulayarak, mantıklı düşünmenin bir tekamül sonucu meydana gelmediği, bütün insanlarda aynı olduğu düşüncesinde olanlara iştirak etmiştir. İlkel toplumda yaşayan bir insanla medeni bir toplumda yaşayan insanın farklı düşüncelere sahip olduğunu belirten Öner, bu farklılığın mantıktan değil, zihniyetten kaynaklığını tesbit etmiştir.

11 Öner, *a.g.e.*, s. 231-232

12 Öner, *a.g.e.*, s. 232

13 Öner, *a.g.e.*, s. 233

II. Zihniyet ve Tutum

Öner'e göre büyüsel, olgusal ve eleştirel olmak üzere doğuştan olan üç temel zihniyetin yanı sıra bir de sonradan kazanılan ikinci dereceden zihniyetler vardır ki, bunlara "tutumlar" da denilebilir.

Bilimsel zihniyet, dini zihniyet, demokratik zihniyet, siyasi zihniyet, felsefi zihniyet, totaliter zihniyet gibi düşünme biçimleri sonradan oluşması ve herkeste olmayıp, zamana ve mekâna bağlı olarak kazanılan zihniyetler olması sebebiyle Öner bunlara "ikinci dereceden zihniyetler" ya da "tutumlar" adını verir.

Öner'e göre zihniyet, "insan zihninin bir hali, bir tavrıdır"¹⁴ Ancak zihniyet başka bir açıdan ise şöyle ifade edilebilir: "Zihniyet, insanın varlığı anlayış tarzı ve bu anlayışa göre varlık karşısında vaziyet alış halidir."¹⁵ Burada altı çizilmesi gereken husus zihniyetlerin, ferdin veya sosyal bir grubun düşüncesini sevk ve idare etmesidir; yani nihai noktada davranışlarımız bir zihniyetin eseri olmak durumundadır. Diğer bir deyişle " bir grubun sağlamlığı ve güçlülüğü kendisinin mevcudiyetini gerekli kılan zihniyetin, o grubu teşkil eden fertlerdeki hakimiyetinin derecesi ile doğru orantılıdır."¹⁶

Öner'e göre," birinci dereceden ya da temel zihniyetler ile bizde doğuştan bulunmayan, sonradan elde ettiğimiz ikinci dereceden zihniyetler ya da tutumlar arasında derece değil, mahiyet farkı vardır. Temel zihniyetler insan zihninin tabî kipleridir. Bunlar insan olmanın halleri olup, bunlara sahip olma insanın kendi elinde değildir. Bu açıdan temel zihniyetler insanın özü (essence) ile ilgilidir. Bunlarda ferde ait olan, onların varlığı değil, hakimiyet derecesidir. İkinci dereceden zihniyetlerin varlığı insana bağlı olup, sonradan kazanılmıştır. Bunlar da ferdin "varoluşunu" belirler. Dolayısıyla temel zihniyetler insanın "özü" ile, ikinci dereceden zihniyet ya da tutumlar "varoluşu" ile ilgilidir.¹⁷

"Tutum" ile "varoluş" birbiri ile ilgili olduğuna göre bu durumda akla "Tutum mu varoluşu sağlıyor?", yoksa "Varoluş mu tutumu tayin ediyor?" gibi sorular gelebilir. Öner'e göre tutum ile varoluş arasında öncelik-sonralık biçiminde bir ilişki yoktur, karşılıklı etkileşim ile ikisi aynı anda oluşur. "Tutum" ve "varoluş" her ikisi de kazanılmış şeyler olduklarından fert varoldan haberdar olmaya başlayınca hem bir tutuma girer hem de varoluşu

14 Öner, *a.g.e.*, s. 229

15 Öner, *a.g.e.*, s.229

16 Öner, "Millî Zihniyet ve Millî Birlik", s.278

17 Öner, "İnsanda Öz ve Varoluş", s.57

oluşmaya başlar. Böylece “ben” haline gelen “fert” var olana nüfuz ettikçe tutum ve varoluşu değişim içerisinde olur.¹⁸ Dolayısıyla insan aynı “varoluş” aynı “tutum” içinde bulunamayıp, sürekli değişim halindedir. Tutumlar genellikle eğitim ve bilgi yoluyla kazanılırlar. Öner, tutum elde ederken etkin unsurun “bilgi” olduğunu düşünmekle birlikte, duygular ve sosyal çevre edinilen bilgilere anlam kazandırdığı ve eyleme esas olan bilgiye yol gösterdikleri için, tutumların oluşumunda duyguların ve sosyal çevrenin etkilerine de dikkat çeker.

Öner’e göre insanların tutumları temelde kabul ettikleri temel hükümlerden kaynaklanır. Bu temel hükümler onun zihin dünyasını sınırlar. O tutum içinde kaldıkları sürece verecekleri her hüküm, yapacakları her davranış, temel kabullenmelere bağlı olarak onların çevrelediği alan içerisinde olur. Farklı hüküm verme, farklı davranış içinde bulunma, ancak temel kabullenmeleri değiştirmekle yani “tutum” değiştirmekle mümkün olur. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere tutumlar sayıca sınırsızdır; üç temel zihniyetin her birinin içinde fertlerin farklı tutumları bulunur... İnsanlar temel zihniyetler içinde aldıkları tutumlarla varoluşlarının bilincine varırlar.¹⁹

Tutumlar sayılamayacak kadar çok olsalar da, Öner bu tutumları “açık tutum” ve “kapalı tutum” olmak üzere iki sınıfta toplayabilmenin mümkün olduğunu ifade eder. Açık tutuma sahip olan kimselerde “müsamaha” duygusu hakimdir, onlar tartışmaya önyargısız olarak açıktırlar. Sorgulayıcı bir tutum içinde olanlar, katı bir tutuma sahip olmadıkları için daha doğru ve tutarlı gördükleri yeni bir tutuma kolaylıkla geçebilirler. Oysaki sadece belli bir anlayış içerisinde sıkışıp kalmış zihniyetlere “kapalı tutum” denir. Bu tutuma sahip olan kişiler kendi düşüncelerini mutlak anlamda doğru olarak kabul ettikleri için farklı düşüncelere tahammülleri yoktur.

Burada akla “farklı düşüncelere yönelik bu denli tahammülsüzlük neden kaynaklanıyor?” ya da “Kapalı tutum neden meydana geliyor?” gibi sorular takılabilir. Bu soruların yanıtını Öner’in “Her zihniyet ve tutum bir sistemdir. Bir tutum içinde bulunmak, bir sistem içinde bulunmak demektir. Sistem, tutarlı bir önermeler kümesidir, yani bir sistem içindeki önermelerin doğruluk ölçütü tutarlılıktır.”²⁰ biçimindeki düşüncesinde bulabilmek mümkündür. Bir mantıkçı olarak Öner buna “biçimsel doğruluk” veya “mantıksal doğruluk” demektedir.

18 Öner, *a.g.e.*, s.59

19 Öner, *a.g.e.*, s.62-63

20 Alparslan Açıkgenç, “Necati Öner’in Felsefi Sisteminin Temeli Olarak “Zihniyet” Nazariyesi”, s.82.

Tutarlılık bir basamaklaşmayı, bir zincirlemeyi ifade eder. Tutarlılık en az iki basamak arasında bahis konusudur. Basamaklar arasında tıpkı zincir halkaları gibi bağ bulunur. Bu bağ basamaklar arasında geçişi sağlar. Tutarlılık bu geçişin akıl ilkelerine uygun olması, yani aklın bu geçişi kabullenmesi demektir. Bu sebeple, biçimsel doğruluk, bir zincirleme olan akıl yürütmede aranır. Akıl yürütmede tutarlılık, akıl yürütmeye başlarken hareket noktasını teşkil eden basamakla akıl yürütmenin sonucu arasındadır.²¹

O halde bir tutuma sahip olan kişi, o tutumun temelinde kabul edilen önermeler ve değerler sistemi dahilinde akıl yürütmekte olduğu için, o tutum içinde verilen hükümler temel önermelerle tutarlılık içinde olmalıdır. Bu durum onun sonraki düşüncelerinin seyrini doğal olarak belirlemek durumundadır. Farklı tutumlara sahip kişilerin uzlaşmamalarının temel sebebi onların “verdikleri hükümlerin bilgi doğrusu olduğu kanaatini taşımalarından dolayıdır.”²² Oysaki bir önermenin tutarlı bir sistem içinde olması onun muhteva olarak da doğru olduğu anlamına gelmemektedir.

III. Kültür ve Felsefe

III. A. Ünersel Kültür ve Milli Kültür

Öner'e göre insanı insan kılan, insan toplumunu hayvan sürüsünden ayıran kültürdür. “İnsan, kültür meydana getiren bir canlıdır.”²³ İnsanın varolanları hakkında, hangi yolla olursa olsun edindiği bilgiler ve bu bilgilere dayanılarak ortaya konulan eserler ve fiiller kültürü oluşturur. Kültürde esas olan elde edilen bilgilerdir, eser ve fiiller bu bilgilerin tezahürleridir. Biz bir kültürün varlığını ortaya konan eser ve fiillerden anlamak durumunda olsak da, eser ve fiiller kültür değil, kültürün tezahürleridir.²⁴

Kültürde bilgi esas olduğundan bilgi çeşitleri aynı zamanda kültür unsurlarını teşkil eder. İnsanlar varolanların bilgisini onlara farklı açılardan bakarak, farklı metodlar kullanarak elde eder, bu suretle bilgi türleri doğar. Kültürün ana unsurları olarak din, felsefe, bilim, sanat, düzensiz bilgiler ve okkült bilgiler sayılabilir.²⁵

Kültür unsurları, aslında varolanlar hakkında bilgiden ibaret olduğu için, kültürde ilerleme, Öner'e göre varlığı tanımaktaki ilerlemedir. Varolanlara

21 Öner, “Biçimsel Doğruluk”, s.6

22 Bolay, “Necati Öner'in Felsefesi”, s.44

23 Öner, “Kültür”, s.195.

24 Öner, *a.g.e.*, s.189-190

25 Öner, *a.g.e.*, s. 190

nüfuz ettikçe onları tanıdıkça bilgimiz artmakta, artan bu bilgiler pratik hayata uygulandıkça toplumun düzeyi de yükselmektedir.²⁶

Öner sözü edilen altı bilgi türünün oluşturduğu kültürü aidiyeti yönüyle “özgü kültür” ve “ortak kültür” olarak ikiye ayırır. Aidiyet bakımından kültürün bir kısmı bir millete özgü olup, o milletin damgasını taşır. Milletlerin ayırımı kültürün bu yanı iledir. Kültürün bir kısmı ise tüm insanlığa has olup, herhangi bir milletin damgasını taşımaz, milletlerin ortak malı gibidir. Birincisi bölgesel, ikincisi yaygındır, birincisi sosyo-sübjektif, ikincisi objektiftir. Kültüre ait bu iki kavramdan çoğu kez, birisinin “milli kültür” diğ erinin “üniversel kültür” olarak adlandırıldıklarını, kendisinin de daha önce bu iki terimi kullandığını ifade eden Öner, bu terimler yanlış çağrışım yaptıkları için onların yerine ilkin e “özgü kültür” ikincisine “ortak kültür” demeyi tercih ettiğini belirtir.²⁷

“Özgü kültür” milleti millet yapan, bir toplumu kendisi yapan unsurdur. Fertleri birbirinden “ben”lerin ayırdığı gibi toplumları da birbirinden özgü kültürler ayırır. Bu durumda “özgü kültür bir milletin ben’idir.”²⁸

“Ortak kültür” ise insanlığın ortak malıdır. Her milletin ortak kültürünün kullandığı kısmı, onun milli kültürüne dahil olur. Bu açıdan “milli kültürü” yalnız o milletin damgasını taşıyana indirgemek yanlıştır.

Bir milletin milli kültürü, Öner’e göre, hem özgü hem ortak kültürden oluşan bir bütündür. Özgü kültürle ortak kültür bir toplumda birbirinden kopuk, ilişkisiz olarak yan yana bulunmazlar. Onlar arasında sürekli bir etkileşim vardır. “Bir toplumda ortak kültürün gelişmesi özgü kültürün sağladığı manevi güce bağlıdır. Diğer taraftan ortak kültürün sağladığı ortam, özgü kültürün değişmesine sebep olur.”²⁹

Öner’e göre, insanın tabiatı, insanın varolana bakış açısı bakımından kültür unsurları kategorik olarak üniverseldir, din, felsefe, bilim, sanat, büyüsel bilgi, teknik kalıp olarak her toplumda vardır. Ancak bu kalıplar içerik kazanırken toplumlarda bazı değişik görünümler sergilerler, işte bu değişik görünümler “özgü kültür” vasfını taşır.

Bu bağlamda “arı özgü kültür” ve “arı ortak kültür” olmak üzere iki yeni kavram geliştiren Öner, “arı özgü” kültürün yaşama biçimini gösteren örf ve adetlerde görülürken, bilim ve ona bağlı olan teknolojinin ise “arı or-

26 Öner, “Felsefe ve Toplum”, s.27

27 Öner, “Kültür”,s.192

28 Öner, a.g.e.,s.193

29 Öner, a.g.e.,s. 193

tak kültür” niteliğinde olduğunu ifade eder. Kategorik olarak üniversal olan kültürün hangi sebeple “özgü” olduğu konusunda ise Öner şu şekilde değerlendirmektedir: Özgünlük, kendisini daha çok insan ve toplumla ilgili alanlarda gösterir. İnsan, toplum ve din felsefesi yapan filozof, problemlere yönelirken ister istemez mensup olduğu milletin değer hükümlerinin etkisi altındadır. Değer hükümleri ise çoğunlukla bir topluma hastır. Felsefede tamamen objeye bağlı bilimin objektifliği yoktur. Felsefe filozofun damgasını taşır. Bu açıdan felsefe sanata benzer. Filozof problemlere kendi kişiliği açısından-kişiliğini kazandıran ise toplumun değer hükümleridir- yaklaşır.³⁰ Bu suretle felsefe, evrensel bir bilgi olmakla beraber filozofun mensubu olduğu toplumun izlerini taşıdığı için “özgü kültür” unsurlarını da yapısında taşımaktadır. Benzer bir durum sanat açısından da söz konusudur. Öner, dinin de menşei itibarıyla ortak kültür unsurlarından olduğunu, ancak din kültürünün de “özgü” yanının bulunduğunu ifade eder. Din uygulamayı gerektirir, aynı dinin farklı toplumlardaki uygulamalarında, farklılıklar görebilmek -Örneğin, camilerin minare şekilleri farklı milletlerde farklılık gösterir- mümkündür. Bu uygulamadan doğan farklılıklar Öner’e göre ortak kültür unsuru olan din kültürünün özgü yanını oluşturur.

Öner, kültürün ortak ve özgü kısmının her ikisinin de “bir milletin gelişip yaşaması için şart”³¹ olduğunu vurgular. Toplumun milli kültürü ortak ve özgü kültürden oluşan bir bütün olması sebebiyle birine önem vererek diğerini ihmal etmek nihai noktada önem verilenin de fonksiyonunu engelleyecektir. Bu sebeple “milli kültüre verilecek önem onun bütünlüğü içinde olmalıdır.”³²

Öner bir zihniyetin oluşumunda tüm kültür unsurlarının etkisi olsa da asıl rolü “üniversal kültür” denilen kültür unsurlarının oynadığını ifade eder. Kültürün üniversal yanı yalnızca bir zihniyetin sağlanmasında başlıca rolü oynamakla kalmaz, aynı zamanda milli kültür unsurlarını da etkiler. Bu açıdan “bilim, teknik, felsefe ve din kültür unsurlarının en önemlileridir.”³³ Bunların diğer kültür unsurları üzerine olan etkileri açıkça görülmektedir. Öner milli kültürü en çok etkileyen üniversal kültür unsurunun din olduğunu vurgulayarak, milli kültürün hangi unsuru alınırsa alınsın onda dinin izlerini görebilmenin mümkün olduğunu ifade eder. Bilim ve felsefenin de zihniyetlerin oluşumuna tesirleri dolayısıyla milli kültür üzerinde etkileri vardır. Ancak bilimsel ve felsefi bilgi, mahiyetleri gereği az sayıda insana

30 Öner, *a.g.e.*,s.194

31 Öner, *a.g.e.*,s.195

32 Öner, *a.g.e.*,s.196

33 Öner, “Zihniyet Farklılıkları ve Kültür”,s.246

doğrudan doğruya hitap etmeleri sebebiyle, zihniyetlerin oluşmasında tesirleri genellikle dolaylı yollardan olur. Bilim ve felsefe eserlerini anlamak belli bir bilgi seviyesini ve belli bir formasyonu gerektirdiği için bu tür eserler ile büyük kitleler doğrudan doğruya temas etmezler. Bu tür eserler ya örgün eğitim, ya vülgarize eser ya da başka bilgi kolları yoluyla geniş kitlelere aktarılır.

Öner'e göre, fertlerin milli kültür unsurlarına bağlılığı milli birliğin başlıca âmildir. Milli kültür unsurlarının yaşaması ve fertlerin bu kültürle olan bağlarının kuvvetlenmesi ise eğitim yoluyla olacaktır. Bu yolda aileye ve devlete düşen görevler vardır.³⁴

Bir milletin fertlerinin milli kültüre bağlılığının o milletin varlık şartı olarak gerekli olmakla birlikte, yeterli olmadığını ifade eden Öner, o fertlerin mensup oldukları medeniyete bağlılıklarının da gerekli olduğunu belirtir. Bu ise fertlerin üniversal kültüre olan bağlılıklarıdır. İnsanın insanca yaşaması, medeniyetin nimetlerinden faydalandığı ölçüde olacaktır. Ancak medeniyetin nimetlerinden faydalanmakla yetinmek de millet ve devletleri güçlü kılmak için yeterli değildir. Medeniyete katkıda bulunmak, yani varlığı tanımada daha ileri gitmek, bu suretle faydalanım alanını genişletmek de gereklidir. Bu ise üniversal kültür alanına yeni bilgiler, icatlar, keşifler kazandırmakla olur.

Öner, mevcut zihniyeti aşarak, onu değiştirebilecek yeni bilgileri elde etme ve üniversal kültür alanını genişletebilmenin az sayıda kişinin işi olduğunu ifade eder. "Bunlar bilim adamları ve mütefekkirlerdir. Büyük kitleler bir zihniyete sahip olmakla, o zihniyetin oluşmasında malzemeyi temin eden bu seçkin kişilerin peşinden gitmektedirler."³⁵

Öner'e göre insan fiillerini yöneten zihin faaliyetleri bir zihniyetin sevk ve idaresi altında olduğu için herhangi bir organize toplumun varlığını ve canlılığını olması gerektiği gibi sürdürebilmesi o toplumda hakim olan zihniyete bağlıdır. Zihniyeti meydana getiren kültür olduğuna göre, bir toplumu istenen seviyeye eriştirmek için gereken zihniyeti sağlayacak bir kültür politikasına ihtiyaç vardır. Toplumsal kargaşalar ve sarsıntıların ardında çoğu kez farklı zihniyetlerin çarpışması olduğu için bir toplumun huzur içinde bulunması da yine bir kültür meselesidir. "Bir toplumun varlığının devamı ve her türlü gelişmesinin sağlanması için alınan bütün sosyo-eko-

³⁴ Öner, *a.g.e.*, s.249

³⁵ Öner, *a.g.e.*, s.251

nomik tedbirlerin başarısı, bunların gerekli kıldığı bir kültür politikasına bağlıdır.”³⁶

Necati Öner, öte yandan, çeşitli yollarla bir milletin fertlerinin milli kültürleri ile ilgili bağlarını zayıflatmak suretiyle o devletin milli birliğini sarsmanın ve o milleti istismar alanı haline getirmenin mümkün olduğuna dikkat çeker. “Kültür emperyalizmi denen şey budur; sıcak harple yapılmak isteneni, kültür yolu ile yapmak Bir millette milli kültür unsurlarını zayıflatarak bir boşluk yaratıp, başka bir milletin milli kültür unsurlarını oraya hakim kılmak...”³⁷ Bu suretle kültür emperyalizminin açık veya kapalı propagandası ile bazı kişiler kendi milli kültürlerine ters düşer ve yabancılaşırlar. “Milli kültür içinde yabancılaşanların sayısı arttıkça milletin aldığı yara büyür, milli zihniyet zayıflar. Zemin müsait oldu mu, yani bir ülkede milli zihniyet sönük, devlet zayıf düştü mü, milleti bölücü, memleketi parçalayıcı akımlar kol gezer.”³⁸

III. B. Kültür ve Dil İlişkisi

Öner, dil ile kültür ilişkisi söz konusu olduğunda birçok düşünürün aksine, kültür unsurları arasında dilden söz etmez. Farklı bir bakış açısıyla konuya yaklaşan Öner, “dilın bir kültür unsuru olup olmadığı sorusu”nun üzerinde durulmaya değer bir soru olduğunu ifade ederek, “Kültür, bilgiye denk, ona dayalı bir şey olarak görülürse, dil, kültür unsuru olmaz. Çünkü dilin kendisi bir bilgi türü değildir, bir semboldür, bilginin ifade aracıdır”³⁹ demektedir.

Ancak insanlar bilgilerini başkalarına bildirme olanağına sahip olmasalardı, bilgi birikimi, bilgi gelişimi, diğer bir deyişle kültür olamayacağı için dil, kültür unsuru olmasa da “kültürün ön şartıdır, kültürden önce gelir. Bu öncelik zaman önceliği değil, mantık önceliğidir. Dil bir kültür unsuru olmaz ama, kendisi bilgi konusu olduğu zaman kültür unsurları oluşur, lengüistik, fonetik gibi.”⁴⁰

Kültürün bir düşünce mahsülü olduğunu ifade eden Öner, “dil ile düşünce” arasında sıkı bir ilişki olduğunu belirtir. Dil ile düşünce ilişkisi konusunda ilki “Dilsiz, düşünme olmaz; dil aslında bir iç konuşmadır.” İkincisi ise “Dilsiz, düşünme mümkündür” olmak üzere iki ayrı görüş vardır. Öner, her iki görüş için de dilin, düşüncenin ifade aracı olması sebebiyle öneminin bü-

36 Öner, *a.g.e.*, s.252

37 Öner, *a.g.e.*, s.250

38 Öner, “Milli Zihniyet ve Milli Birlik”, s.290

39 Öner, “Dil”, s.291

40 Öner, *a.g.e.*, s.291

yük olduğunu vurgular. Zira düşünce mevcudiyetini dille ortaya koyar; yani dil düşünceye hayatıyet verir. Düşünce dille yaşar, dille düzene girer. Öte yandan düşünceден arındırılmış bir dil ise, hayatıyeti olmayan boş bir kalıptır. Görüleceği üzere dille düşünce arasında zorunlu bir ilişki bulunmakta olup, gelişimleri de birbirlerine bağlıdır. Düşünce varolana nüfuz edip yeni kavramlar kazanıp onları ifade ederek dili zenginleştirirken, dil zenginleştiğçe düşünce varlığa nüfuz etmede güç kazanır.⁴¹

Öner'e göre kültür bir düşünce ürünü olması sebebiyle oluşup gelişmesi dile bağlıdır. Zengin bir millî dili olmayan toplumlarda kültür istenilen düzeye erişemez. Dilin bir toplumda iki ayrı işlevi vardır: İlki fertler arasındaki iletişimi sağlamaktır. Bir toplumu kendisi yapan ve onu diğerlerinden ayıran değerleri vardır. O toplumun kişiliğini sağlayan bu değerler onun ana dilinde anlam kazanır. Bu sebeple ferdi bilinç, anadille kolektif bilince bağlanır. Dilin ikinci işlevi derin düşünce/tefekkür ile ilgilidir.⁴² İnsanın, varlığı tanıyıp, ihtiyaçlarını karşılamada sarfettiği gayret ve gösterdiği faaliyetlerin başında bilim ve tefekkür gelir. Bilim ve tefekkür de ancak bir dille ifade edildiği zaman varlığını gösterir ve değer kazanır. İfade edilmeyen hiçbir bilimsel veya felsefi düşünce etkili olacak bir değere sahip değildir. Dil sadece bilimsel veya felsefi düşünceyi ifade etmekle kalkmaz, onların oluşumunu da etkiler.⁴³

Bir toplumda bilim ve tefekkürün gelişmesi ile o toplumun dili arasında sıkı bir bağlantı vardır. Üst düzeyde bir bilim ve tefekkür ancak zengin ve gelişmiş bir dille olur. Öte yandan bilim ve tefekkür geliştikçe yeni kavramlar elde edilir ve bunları ifade için yeni kelimelere ihtiyaç duyulur. Bu suretle bilim ve tefekkür bir yandan dili fonksiyonunu yerine getirmek için araç olarak kullanırken, diğer taraftan dilin zenginleşmesini sağlar. Görüleceği üzere bilim ve tefekkür dille karşılıklı etkileşim halindedir. Toplumların devamlılığında bilim ve tefekkür başrolü oynar. Güçlü toplumlar gelişmiş bir teknolojiye ve buna bağlı olarak elde edilen üretime sahip toplumlardır. Her türlü teknoloji ve üretimin temelinde ise bilim ve tefekkür vardır. Millet olarak ayakta durabilmenin yolu bilim ve tefekkür alanındaki faaliyetlere bağlıdır.⁴⁴

Öner'e göre zengin ve gelişmiş bir dil olmazsa bilim ve tefekkür gerektiği gibi yapılamaz. Yaratıcı düşünme ancak anadille olabilir. Bu doğrultuda

41 Öner, *a.g.e.*, s.291-292

42 Öner, *a.g.e.*, s.292

43 Öner, "Dille İlgili Bazı Sorunlarımız", s.303

44 Öner, *a.g.e.*, s.302-303

milli dili gereği gibi öğretip yeni nesillerde milli dil bilinci ve sorumluluğu uyandırmayan bir eğitim sistemi başarılı olamaz. Çünkü milli eğitimin amaçladığı her şey dile bağlıdır.⁴⁵ O halde milli birliğimizi sağlayan milli zihniyetin güçlenmesi ve gelişmesi yolunda yaptığımız faaliyetlerin başarılı olması için milli dilimiz olan Türkçe'nin gelişip zenginleştirilmesi yolunda çaba sarfetmeliyiz.⁴⁶ Yapısı itibarıyla büyük bir dil olan Türkçe'yi⁴⁷ ilmin ışığı altında geliştirip korumak ve ona lâyık olduğu değeri vermek milli varlığımızı ilgilendiren milli bir görevdir.⁴⁸

III. C. Kültürün Bir Unsuru Olarak Felsefe

Öner, "Niçin Felsefe" adlı çalışmasında gerek toplumumuzdan gerekse Batı'dan verdiği örneklerle felsefenin birbirinden zıt hükümlerle değerlendirildiğine dikkat çekerek, felsefenin nasıl bir bilgi türü olduğunu sorgular? Bu doğrultuda o, felsefe anlayışlarının devirden devire ve hatta filozoftan filozofa değiştiği için genel geçerliği olan bir felsefe tanımı yapılamayacağını, ancak farklı felsefelerin ortak noktalarını yakalayarak onun meşguliyet alanını gösterebileceğimizi ifade eder.

Öner, Jaspers'in bu ortak noktaları "hayret", "şüphe" ve "insanın sarsılması" olarak açıkladığını belirtir. Böylece "hayret" Eflatun ve Aristoteles'i varlığın özünü aramaya sevk ederken, "şüphe" Descartes'ı şüphe edilmez kesin bilgiye yöneltmiş, "insanın sarsılması" ise Stoacıları hayatın ızdırabında ruhun sükûnunu aramaya yönlendirmiştir.

Bu doğrultuda Öner de, Jaspers'in düşüncesine katılarak insanı felsefe yapmaya iten âmilleri "hayret ve bilgi, şüphe ve kesin bilgi, insanın durumunun âlemde yokoluşu ve bizzat kendisi"⁴⁹ olarak belirlemiştir.

Öner'e göre hayret ve şüphe bilimsel bilginin doğmasının da sebepleridir. İnsan belli metodlarla varlığın bilgisini bilimsel bilgi olarak ortaya koyar. O halde insan, hayret ve şüphe eğilimlerini büyük ölçüde tatmin edebilmek için bilim yapıyorsa neden hala felsefeye ihtiyaç duyuyor? gibi bir soru zihinlere takılabilir.

Bilimler, Öner'e göre, insanın hayret karşısında bilme arzusunu karşılama ve şüphesini giderici sağlam bilgi verse bile, o bilgi felsefenin yerini tutamayacaktır. Bilimin ulaştığı bir sonuç, çözdüğü bir mesele felsefeye bir kapı

45 Öner, "Dil", s.293

46 Öner, "Dille İlgili Bazı Sorunlarımız", s.304

47 Öner, *a.g.e.*, s.319

48 Öner, "Dil Üzerine", s.301

49 Öner, "Niçin Felsefe", s.12

açacaktır. Zira “İnsan tabiatı gereği bilimin verdiği değerlendirep, onu aşmak ister...O halde felsefe insanın durmadan ileriye atılmak, verileni eleştirme, yeni çözüm yolları arama çabasının bir ürünü olarak ortaya”⁵⁰ çıkar.

Felsefe yalnızca bilimin verilerine dayanarak değil, diğer bilgi türlerine dayanarak da ötelere geçmeye yönelir. Bilime dayanarak yapılan bilim felsefesi, sanatın verilerine dayanılarak yapılan sanat felsefesi gibi. Ne kadar bilgi türü varsa o kadar felsefe vardır. Bu açıdan Öner felsefeyi “bilgi üzerine bilgi” olarak tanımlayabileceğimizi belirtir. Ancak bu ifadeden felsefenin yalnızca bilgi teorisinden ibaret olduğu anlaşılmalıdır. Felsefenin diğer dalları da bu tanımın dışında değerlendirilemez; örneğin ontoloji ile uğraşan bir filozof da diğer bilgi dallarının verdiği bilgilerden yararlanmak durumundadır.

Öner, bu bağlamda “bilgi üzerine bilgi” ifadesini daha da netleştirmek amacıyla şunları söyler: Bilgi üzerine bilgi derken iki bilginin aynı türden olduğunu söylemek istemiyorum...felsefenin herhangi bir bilgi türüne dayanarak ilerlemesi ifadesinden şunları anlıyorum. Felsefe, herhangi bir bilgi türünün verileri üzerinde veya o bilgi türünün tanıttığı varlık üzerinde düşünmedir. Bu düşünme bir bakıma onların değerlendirilmesidir. Örneğin verilenin hakikat değeri üzerinde durulabilir ya da kullanılan metodun değerlendirilmesi yapılabilir. Söz konusu olan eğer bir bilgi türünün tanıttığı varlık türü ise, o varlık türünün mahiyeti hakkında ya da diğer varlık türlerini de dikkate alarak varlık hakkında değerlendirme yapılabilir.⁵¹ Tüm bu çabalar insandaki hayret ve şüphe duygusunun beraberinde getirdiği bilme arzusunun sonucudur.

Felsefi bilginin bir diğer özelliği filozofun damgasını taşıyor olmasıdır. Tamamen objeye bağlı kalan bilimin objektifliği, felsefede yoktur. Herhangi bir bilim adamı bir keşfi yapmamışsa, başka birisi bir süre sonra aynıını yapabilir, ancak felsefi eser onu ortaya koyan filozofa bağlıdır, yani felsefe sübjektiftir.

Öner bilgi üzerine derin düşünme olan felsefenin zaman zaman irrasyonel ile karşılaştığına, adeta aklın sınırlarına ulaştığına dikkat çeker. Kant’ın “Saf Aklın Tenkidi”nde bu sınırı gösterirken, “Pratik Aklın Tenkidi”nde ahlâk kanalıyla metafiziğe yol açtığını ifade eder.

Necati Öner insanın tabiata yönelerek elde ettiği bilgiler üzerinde derinlikli düşünmesinin, kendini aşan bir varlık bulunduğunu fark etmesine

50 Öner, *a.g.e.*,s.13

51 Öner, *a.g.e.*,s.14

imkan vereceğini belirtir. Öner'e göre insanı inceleyen biyoloji, sosyoloji, psikoloji gibi bilimler insanı incelerken onu bir obje gibi, üniversalitesi içinde ele alırken, sübjektifliğini göz ardı ederek insanı adeta ellerinden kaçırmaktadırlar. Oysaki insanı anlamak için onu sübjektifliği içinde ele almak gereklidir. Çağımızın önemli akımlarından olan existansiyalizmde de görüleceği üzere insan kendisini bu açıdan ele alıp değerlendirdiğinde terkedilmiş, yalnız, ölümün ve yok olmanın eşliğinde olduğunu hissederek, bir sarsıntı geçirir. Bu sarsıntı, korku, bunaltıyla o, varoluşunun şuuruna varır. Bu hal insanı kendisini aşan Mutlak Varlık'la karşı karşıya getirir. İnsanın içinde bulunduğu böyle bir durumda ihtiyacı olan güvenceyi zamansal, dünyevi ve geçici şeyler tam anlamıyla sağlayamaz. İşte insanın yalnızlığının da başladığı bu hal felsefe yapma imkanını hazırlar. Öner, bu imkan Mutlak Varlık'a açılarak kullanılırsa insanı mutluluğa, Mutlak Varlık'a kapalı olarak kullanılırsa insanı bedbinliğe götüren bir felsefenin ortaya çıkacağını ifade eder.⁵²

Bu suretle felsefenin meşguliyet alanını belirleyen, ne tür bir bilgi olduğunu göstermeye çalışan Öner, felsefe tarihinin birbiriyle çelişen düşüncelerle dolu olduğuna, felsefenin mücadele eden fikirlerin çatışmasıyla sürdüğüne dikkat çeker. Hiçbir felsefe, felsefeye son verememiştir. "Felsefeden kurtuluş yoktur. Felsefe yapmak, insanın tabiatı gereğidir, insan adeta buna mecbur edilmiştir."⁵³

Bu anlatılanlar doğrultusunda Öner'e göre "Niçin Felsefe?" sorusunun yanıtlarını da bulabilmek mümkündür. Bunlardan ilki felsefe yapmanın insanın kaçınmayacağı bir faaliyet olmasıdır. İnsan tabiatı gereği, zorunlu olarak felsefe yapar.

İkincisi felsefenin farklı düşünceleri içinde barındırma özelliğiyle insanda hoşgörü fikrinin etken sebebi olmasıdır.⁵⁴ Bu bağlamda başka inanç ve kanaatlere saygılı olmanın, kendi inanç ve kanaatlerine bağlı olmamak anlamına gelmediğini ifade eden Öner, herhangi bir inanç ve kanaate sıkı sıkıya bağlı bir kişinin pekâla hoşgörülü olabileceğine ve hoşgörülü, yani medeni insanı yetiştirmek için de felsefeye ihtiyaç olduğuna dikkat çeker.⁵⁵

Üçüncüsü felsefi düşünce bir problem üzerine eğildiğinde nihai noktada Mutlak bir Varlık karşısında bulunur. O halde felsefe ile Mutlağa açılma

52 Öner, *a.g.e.*, s.15-16

53 Öner, *a.g.e.*, s.17

54 Öner, "Felsefeden Beklediklerim", s.22

55 Öner, "Niçin Felsefe", s.18

yani Allah'a götüren yola girme imkanı vardır. Bu yol ise insanı mutluluğa götüren en sağlam yoldur.

III. D. Felsefi Tutum

Öner, felsefe yapmanın insanın kaçınamayacağı bir faaliyet, tabiatının bir gereği olduğunu vurguladıktan sonra bir bilgi türü olarak felsefenin işlevini belirginleştirir. İnsan tabiatı gereği varolanı tanımak bilmek ister. Bilgiler metod, amaç, varlığa bakış açıları ve dayandıkları kaynağa göre farklılıklar gösterirler. Bu suretle insan hayatını az ya da çok olarak etkileyen din, felsefe, bilim, sanat, günlük bilgi ve okkült bilgi olmak üzere altı tür bilgiden söz edilir. Bu bilgi türlerinin her birinin ayrı işlevi vardır. Felsefi bilginin işlevi ise insanı "felsefi tutum içine sokmaktır."⁵⁶ Felsefi tutum, felsefi bilginin benimsenmesi suretiyle filozofça bir tavır kazanma halidir.⁵⁷

Bu durumda felsefi tutumun ne olduğu ancak felsefi bilginin özellikleri belirtilerek anlaşılabilir. Felsefe özü araştırır; metodik şüphe ve eleştiri bu araştırmanın kipliğini(modalite) teşkil eder. Felsefede bir konu, ait olduğu alt ve üst sınıfları dikkate alınarak bütüncül bir görüşle ele alınır, böylece konunun tabiatının tespiti yapılır. Felsefe karşıt görüşlerin yer aldığı bir bilgi dalıdır. Felsefe tarihi birbirini nakzeden bilgilerle doludur ve felsefe aynı minval üzere sürüp gider. Felsefi bilginin bu çoğulcu niteliği, insanın mutlak bilgiyi elde edemeyeceğinin bir delilidir.⁵⁸

Felsefi tutum öncelikle aklın hakim olduğu bir tutumdur. Bilimsel tutum gibi aklın hakim olduğu başka tutumlar olsa da, felsefi tutum bilimsel tutumdan farklılık gösterir. Bilim özel, dar bir alanda kendine özgü metod ile varolanı incelerken, felsefe bilimin de faaliyet alanını içine alan geniş bir bakış açısı ile bütün bilgi türleri ile ilgilenir. Felsefi tutum başlıca üç özellikle kendisini gösterir.

Felsefi tutum varolana bütüncül bir bakışla bakar: İnsan böyle bir bakış açısıyla bir konuyu ele alırken konunun içinde yer aldığı bütünü, başkaları ile olan ilişkilerini, içinde bulunduğu şartları dikkate alacağı için vereceği hükümde yanlış yapma olasılığını azaltır.

Öner bu bağlamda özellikle insan söz konusu olduğunda bütüncül bakış açısından yoksunluğun doğuracağı problemlere dikkat çeker. İnsan maddi ve manevi yönleri olan ve bu yönleri bir bütün teşkil eden bir varlık olması sebebiyle bu yönlerden birinin ihmal edilmesi pek çok problemi

⁵⁶ Öner, "Felsefi Tutum", s.40

⁵⁷ Öner, "Felsefeden Beklediklerim", s.21

⁵⁸ Öner, "Felsefe ve Toplum", s.28

de beraberinde getirecektir. Çağımızda insanın manevi yönünün ihmal edilmesi insanı her geçen gün insani olandan uzaklaştırmaktadır.⁵⁹

Bütüncül görüşün bir başka faydası ise Öner'e göre bilimlerin gelişmesi ile kaçınılmaz olarak uzmanlık alanlarının gittikçe daralmasının doğuracağı sakıncaları azaltmasıdır.⁶⁰

Felsefi tutum eleştirel bir zihne sahip olmayı sağlar: Eleştiri bir fikrin, bir hareketin değerlendirilmesidir. İyi niyete ve doğru bilgiye dayalı eleştiri, eleştirilenin gelişimi ve olgunlaşmasına hız kazandıran bir güçtür. Öner'e göre eleştirinin gerekliliği yine insanın tabiatı gereğidir. İnsan iyiyi ve doğruyu elde etmek istemesine rağmen, mükemmel olmayıp, eksiklikleri olan bir varlık olduğundan, yanlışlardan kurtulup doğruya ve iyiye ulaşmasında eleştiri, yol göstericiliği sebebiyle önemli bir rol oynar.

Felsefi Tutum Hoşgörülü Olmanın Gereğidir: Felsefi bilginin çoğulcu niteliği insanın dogmatik ve fanatik olmaması gerekliliğini telkin eder.

Düşünce tarihi boyunca yapılan felsefi ve bilimsel etkinliklerin bütünü dikkate alındığında insanın verdiği hükümlerde çoğulculuğun bulunduğu görülür. Bu insanın mutlak bilgiye erişemeyeceği, bilgisinin değişken ve görel olduğu, anlamına gelir. Bu durum insanın özünden, bilgi edinen kişinin kişisel niteliklerinden ve bilgi edinmenin koşullarından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle en kesin bilgiyi veren bilimde bile aynı konuda farklı görüşler bulunmaktadır, beşeri bilimlerde ise bu farklılık, insan sorunlarının karmaşıklığı sebebiyle daha belirginleşebilmektedir.⁶¹

Öner'e göre hoşgörülü olmanın bir gereği de insanın hür bir varlık oluşundan kaynaklanır. Hür varlık seçenekler arasında seçimini kendisi yapan varlıktır. Seçme iradî bir eylemdir ve seçim, seçenekler hakkındaki bilgiye göre olur. İnsanların bilgi düzeyleri, kavrayışları, sezisleri farklı olduğundan, farklı seçimler ve bunlara bağlı farklı eylemler olacaktır. Dolayısıyla farklılıkları ve sebebini bilmek, hür olmamızın farklılıklarımızı oluşturduğunu fark etmek insanı hoşgörülü olmaya sevk edecektir.

Öner'e göre hoşgörü, insanın insanca yaşaması için gerekli bir koşuldur. Bir toplumun fertlerinde hoşgörü yoksa, o toplumun yasaları ne denli demokratik olursa olsun, orada hürriyetçi demokrasiyi yerleştirmek mümkün değildir. Hoşgörünün bulunmadığı yerde bir inanca, bir fikre körü kü-rüne bağlı olma hali olan taassup vardır. Taassup sahibi, kendisinin iştirak

59 Öner, "Felsefi Tutum", s.41

60 Öner, *a.g.e.*, s.42

61 Öner, *a.g.e.*, s.44

etmediği fikir ve kanaatleri hoş görmediği gibi onları şiddet yoluyla yok etmeye hazır bir durumdadır. Taassubun her şekli, ister fikir taassubu isterse ideoloji taassubu olsun, ferdin insanca yaşamasını engellediği gibi, toplumların gelişimini de engeller.

Öner, felsefenin çoğulcu yaklaşımıyla insanı taassuptan uzaklaştırıp hoşgörülü olmayı telkin ettiği görüşündedir. Daha net bir ifadeyle bir tefekkür sonucu hoşgörü duygusunu kazanmanın felsefi bir tutum olduğunu belirten Öner, bu tutuma insanları bilinçli olarak yönlendirmenin felsefenin işi olduğunu vurgular.⁶²

Ancak Necati Öner hoşgörünün önemine değinmekle beraber, sınırsız bir hoşgörünün olamayacağına da dikkat çeker. Mutlak bir hoşgörü hali olmaz. İnsanın insan olmasını sağlayan tabii hakları, dinî, ahlâkî ve millî değerleri vardır. Bunlara saldırı hoşgörü ile karşılanamaz. Zira hoşgörülülük bir kayıtsızlık hali değildir.

III. E. Teknoloji Çağında Felsefenin Önemi

Öner'e göre, bütüncül bir bakış açısı kazanma, eleştirel zihin yapısına sahip olma, hoşgörülü olmanın gerekliliğini kavrama, insanın doğru bilgi elde etme ve iyiye uygun davranabilmesi için gerekli niteliklerdir. Bunları kazanmanın en etkili yolu ise felsefi tutum içine girmektir. Felsefi tutum felsefe öğrenmekle elde edilen bir tutumdur.⁶³ Bu da eğitim öğretim işidir.

Bu sebeple felsefe öğretimi Öner'e göre, bir lüks gibi telakki edilmeyip, gerekliliği göz önüne alınarak ciddiyetle yapılmalıdır. Ciddi ve sağlam bir felsefe öğretimi toplum için kaçınılmazdır. Felsefe öğretimi öğrenciye felsefe tutumu kazandırmayı hedeflemelidir. Felsefe bilmeden ne felsefe yapılabilir ne de felsefi tutum kazanılabilir.⁶⁴

Liselerde Felsefe derslerinin bir yük gibi görüldüğüne dikkat çeken Öner, Felsefe derslerinin verimliliğinde öğretmenin rolünün müfredat programından daha önemli olduğunu ifade eder. Felsefe dersi not alıp, sınıf geçme gibi formel bir amaçla verilmemelidir. Öğretmen öğrenciyi işlediği konu içinde yaşatabilme gücüne sahip olmalıdır ki, bu da o kültürle ve varoluş ile bağ kurabilme anlamına gelir. Bu bağı kuracak olan öğretmenlerdir. Dolayısıyla öğretmen yetiştirme eğitim ve öğretimin temel sorunudur.⁶⁵

62 Öner, "Felsefeden Beklediklerim", s.23

63 Öner, "Felsefi Tutum", s.45

64 Öner, "Felsefe ve Toplum", s.29-30

65 Öner, "1993 Felsefe Kongresini Açış Konuşması", s.492

Öner, felsefi bilginin sırf enformasyondan ibaret kalmaması gerektiğini, böyle olması halinde hiçbir zaman felsefi tutuma ulaşamayacağını özellikle vurgular. Ona göre “bilgi yığını” yetmez, önemli olan kazanılan bilgiyi bir tür hamaliye gibi taşımak değil, onu özümsemek kendi hayatına geçirebilmektir. Bilginin kişinin hayatında yer bulabilmesi için eğitim de gereklidir.⁶⁶

Toplumumuzda felsefenin itibarlı bir yeri olmadığını, hatta felsefe aleyhtarı tutumların olduğunu belirten Öner, bu tutumun felsefeyi yanlış anlamış olmanın bir sonucu olarak düşünür. Felsefenin gerektiği işlevi yapabilmesi için felsefe hocalarının görevi öncelikle bu yanlış anlamayı düzeltmek ve felsefeyi sevdirmek olmalıdır.⁶⁷ Zira felsefi zihniyetin hakim olmadığı toplumlarda kültürün herhangi bir dalında uluslararası değerlere ulaşmak kolay görünmemektedir.⁶⁸

Felsefe geniş bir ufka sahip olduğu ve insanı bütünlüğü içinde ele aldığı için insanı felsefi bir tutumla ele almak her türlü faaliyeti, insan varlığına zarar vermeden yönlendirebilmede yardımcı olacaktır.⁶⁹ Bu sebeple hem bireyler açısından hem de toplumları yöneten ve yönlendirenler açısından -yönetici, politikacı, öğretmen, yazar vs.- felsefi bir tutum kazanmak, insanla ilgili faaliyetlerde olması gerektiği gibi hareket etme imkanı kazandıracaktır. Bu bakımdan Öner mühendislikten edebiyata kadar her fakülte ve yüksekokulda felsefe derslerinin olması gerektiğini düşünür.⁷⁰

Bunların yanı sıra felsefe yapmak bir fikir jimnastiğidir, zihnin gelişmesi için gerekli bir yoldur.⁷¹ Bu durumda “felsefi tutum” felsefe yapanlar için olduğu gibi, diğer bütün kültür alanlarında zihin faaliyetinde bulunanlar için de gereklidir. Filozof kadar bilim adamının, sanatçının, din adamının, politikacının da mesleklerinde başarılı olabilmek için felsefi tutuma ihtiyaçları vardır.⁷²

Özetle, Necati Öner bir toplumun gelişip yükselmesinde felsefenin çok önemli bir rol üstlendiğini ifade ederek, XVII. yüzyıl düşünürlerimizden Katip Çelebi'nin bu durumun farkına vardığını ve bu konuyu “ felsefe tedrisattan kaldırılınca ilimlerin rüzgarı durdu” ifadeleriyle dile getirdiğini belir-

66 Kılıç vd., “Prof. Dr.Necati Öner ile Söyleşi”, 163.

67 Öner, “Felsefe Derneği'nin Birinci Genel Kurulunun Açılış Konuşması”, s.479; Öner, “Teknoloji Çağında Felsefenin Önemi”, s.36

68 Öner, “1993 Felsefe Kongresini Açılış Konuşması”, s.492

69 Öner, “Teknoloji Çağında Felsefenin Önemi”, s. 34

70 Öner, *a.g.e.*, s.35-36

71 Öner, *a.g.e.*, s.35

72 Öner, “Felsefe ve Toplum”, s.29

tir.⁷³ İlerlemiş toplumlarda pozitif ve eleştirel zihniyetin hakim olması ve eleştirinin, “gelişme ve olgunlaşmaya hız veren itici bir güç”⁷⁴ olması sebebiyle, Öner’e göre felsefe öncelikle eleştirel zihniyetin oluşumunda önemli bir rol oynayarak toplumsal kalkınma yolunda bir görev üstlenmektedir.

Başka bir deyişle mevcut zihniyeti aşarak, onu değiştirebilecek yeni bilgileri elde etme ve üniversal kültür alanını genişletebilmede bilim adamları ve düşünörlere büyük rol düşmektedir. Felsefe, çeşitli bilgi dallarının verilerini değerlendirerek hem zihni tatmin edebilme hem de söz konusu bilgilerin gelişimini sağlayarak yeni ufuklar açma fonksiyonunu üstlenebilmek durumundadır.⁷⁵ Dolayısıyla toplumlarda felsefi zihniyetin hakim olması, kültürün herhangi bir dalında uluslararası değerlere ulaşabilme yolunda bir gereklilik olarak hissedilmektedir.

73 Öner, *a.g.e.*, s.30.

74 Öner, “Felsefi Tutum”, s.42

75 Öner, *Felsefeden Beklediklerim*, s.25

Öz

Necati Öner Düşüncesinde Felsefenin Yeri ve Değeri Üzerine

Prof.Dr. Necati Öner, insanın tüm bilinçli eylemleri gibi eğitimin de bilgi sorununa dayandığını düşünür. Ona göre öğretim kurumları, bilgi türlerinden dördünü; bilim ağırlıklı olmak üzere din, felsefe, bilim ve sanatı kazandırmak temel amacı yanında öğrencilere medeni, hoşgörülü bir toplum tesis etmek için eleştirel tutum, zihniyet de kazandırmalıdır. Eğitim ve öğretim yoluyla kazandırılacak tutumların temelindeki değer sisteminin de eğitim faaliyetinde kazandırılması gerektiğini düşünen Öner, bu açıdan milli kültüre önem atfeder. Milli kültür bağlamında dil, düşünce, kültür arasındaki ilişkilere de dikkat çekerek eğitim sisteminde bu hususların göz ardı edilmemesi gerektiğini hatırlatır. O, uygun bir eğitimle milli kültürden çıkıp üniversal olana ulaşmak ve medeniyete katkıda bulunmak gerektiğini vurgular. Öner, zihniyet inşa eden ve birlikte yaşamayı tesis edecek bir faaliyet olarak eğitimin felsefe ile sağlamlaştırılması gerektiğini düşünür. Bu çalışma, yaşamı boyunca eğitime birçok açıdan katkılarda bulunan Prof. Dr. Necati Öner'in düşüncesinde eğitimin yerini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Necati Öner, eğitim, zihniyet, eleştirel tutum, hoşgörü.

Abstract

On The Place and Value of Philosophy in the Thought of Necati Öner

Necati Öner is an intellect who left deep traces in Republican Period Turkish thought with his original studies in the fields of both philosophy and logic. Öner thinks that people have three basic minds namely magical, factual and critical. According to him, apart from these basic mindsets there are "second-degree mentalities" which are acquired afterwards and they can be called "attitudes". Types of thoughts such as scientific mindset, political mentality, philosophical mentality are second-degree mentalities or attitudes since they are acquired depending on time and place. Philosophical attitude is the state of acquiring philosophical manner through adopting philosophical knowledge. Philosophical attitude in which mind is dominant requires a holistic point of view and critical mind. Since factual and critical mind is dominant in advanced societies, Öner draws attention to the importance of embedding philosophical mind in societies.

This study considers the place and value of philosophy in the thought of Necati Öner.

Keywords: Culture, Philosophy, Mentality, Critical Mentality, Attitude.

Kaynakça

- Açıkgenç, Alparıslan, "Necati Öner'in Felsefi Sisteminin Temeli Olarak "Zihniyet" Nazariyesi", *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner'e Armağan*, Ed. B. Yediyıldız, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013.
- Bolay, Süleyman H., "Necati Öner'in Felsefesi", *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner'e Armağan*, Ed. B. Yediyıldız, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013.
- Bolay, Süleyman H., "Felsefe Yapmak ve Necati Öner", *Türk Düşüncesinde Gezintiler*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2007.
- Kılıç, Recep vd., "Prof. Dr. Necati Öner ile Söyleşi", *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner'e Armağan*, Ed. B. Yediyıldız, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2013.
- Öner, Necati, "Üç Temel Zihniyet", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Millî Zihniyet ve Millî Birlik", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "İnsanda Öz ve Varoluş", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Biçimsel Doğruluk", *Felsefe Dünyası* S.9(1993)
- Öner, Necati, "Kültür", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Felsefe ve Toplum", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Zihniyet Farklılıkları ve Kültür", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Dil", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Dille İlgili Bazı Sorunlarımız", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Dil Üzerine", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Niçin Felsefe?", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Felsefeden Beklediklerim", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "1993 Felsefe Kongresi Açış Konuşması", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Felsefe Derneği'nin Birinci Genel Kurulunun Açılış Konuşması", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

- Öner, Necati, "Teknoloji Çağında Felsefenin Önemi", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Felsefi Tutum", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- (<https://gustavus.edu/philosophy/answers.php>)

NECATİ ÖNER, FELSEFE VE ELEŞTİREL RASYONALİZM

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 118-128.

Hakemleme: 21.05.2018 | Kabul: 14.06.2019

Mehmet Sait REÇBER*

Günümüzde felsefe yapmak genellikle felsefenin bir disiplini, hatta belli konusu üzerine düşünmek; örneğin, geleneksel felsefî sorunlardan birisi üzerine yoğunlaşarak çoğu kez bu alanda dile getirilmiş doğruluk iddialarını eleştirel bir yaklaşımla değerlendirip, olumlu veya olumsuz bir sonuca varmak şeklinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda yapılan faaliyetin bir bakıma temel çerçevesini oluşturan, böyle bir faaliyetin mahiyetini ifade eden bir takım varsayım veya kanaatleri içeren bir tasavvurun, yapılan faaliyetin en azından yapan tarafından değerinin ve amacının ne olduğunun anlaşılması ya da 'bilinmesi' noktasında hayati bir öneme sahip olduğu açıktır. Diğer sorulara kıyasla biraz genel görünse de felsefenin ne olduğunun da sonunda bir şekilde yanıtlanmaya muhtaç bir felsefî sorun olduğu ve bir filozofun/felsefecinin bu soruya verdiği açık ve kapalı yanıtın yaptığı işin anlamı ve değerinin anlaşılmasında önemli bir yere sahip olduğu kabul edilecektir. Bu yazımızda öncelikle değerli hocam Necati Öner'in felsefe veya felsefî faaliyete ne tür bir anlam ve değer atfettiğini felsefeden teorik ve pratik beklentileri çerçevesinde ortaya koymaya çalışacağız. Daha sonra da Öner'in bu konudaki genelde felsefî düşüncesi ile özelde epistemolojik sezgilerini 'eleştirel rasyonalizm' olarak bilinen yaklaşımla bir ölçüde karşılaştırmalı denilebilecek bir şekilde değerlendirmeye çalışacağım.

Eserlerinde felsefenin mahiyeti noktasında birbirinden farklı ve hatta birbirine zıt düşüncelerin varlığını sıklıkla dile getirmesine karşın Öner fel-

* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı, Prof. Dr.

sefeyi de bir bilgi alanı olarak görür¹ ve felsefe yapmanın da insan tabiatının kaçınılmaz bir sonucu olduğunu belirtir². Bu bağlamda felsefenin ne anlama geldiğinin tam olarak bilinmediği ya da zamandan zamana, hatta kişiden kişiye farklılık gösterdiği³ ve bu sebeple herkes tarafından kabul edilebilecek bir tanımının yapılamayacağı doğru olsa da felsefenin temelde bilgiye dayanan bir disiplin olduğu teslim edilmelidir. Dolayısıyla, Öner'e göre, "Lachelier'in felsefenin ne olduğunu bilmiyorum demesi, onun herkesin üzerinde anlaşabileceği genel geçerliliği olan, kesin bir tanımının yapılamaz olduğunu belirtmek için olsa gerektir. Felsefenin mantıkçıların dili ile "efradını cami, ağyarını mani" türünden kesin bir tanımını yapamayız ama böyle bir disiplinin mevcut olduğu açıktır."⁴ Felsefi düşüncenin 'hayret', 'şüphe' ve 'insanın sarsılması' gibi ortak niteliklerinin veya saiklerinin olduğu noktasında Jaspers'e katılan Öner, 'hayret ve şüphe'nin bilimin de doğuşunda temel etmenler olmasına rağmen felsefenin bu noktada bilimin ötesine geçtiğini, yani ondan ayrıldığını düşünür.⁵ Bu bağlamda Öner'in, "bilim felsefesi yeterli felsefedir"⁶ şeklinde düşünen W. V. Quine gibi felsefecilerden farklı düşündüğünü, felsefeyi bilim felsefesiyle, yani bilimsel bilgi üzerine düşünmekle sınırlı görmediği açıktır. Çünkü felsefe 'bilgi üzerinde bilgi' türünden bir faaliyet olarak sadece bilimin sağladığı verileri esas alarak yol almaz, aynı zamanda din ve sanat gibi disiplinlerin de verilerini dikkate alarak din felsefesi, sanat felsefesine vb. imkân tanır.⁷ Felsefenin bu farklı bilgi disiplinleri üzerinden yol almasını ise Öner şu şekilde açıklar: "Felsefe, herhangi bir bilgi türünün verileri üzerinde veya o bilgi türünün aksettirdiği, tanıttığı varlık türü üzerinde düşünmedir. Bu düşünme, bir bakımdan onların değerlendirilmesidir. Değerlendirme geniş alanda olur. Meselâ verilenin hakikat değeri üzerinde durulabilir. Kullanılan metodun değerlendirilmesi olabilir. Ele alınan verilerin diğer bilgi türleri ile şu veya bu alanda mukayese edilecek değerlendirilmesine gidebilir, vs."⁸ Dahası, Öner'e göre, metafizik alana dair bilgi edinme çabası felsefi düşüncenin temel yönelimlerinden biridir. Ancak fizik ya da duyulur alana ilişkin epistemik bir arayıştan farklı olarak

1 Bkz. Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara: Akçağ Yayınları 1999, s. 9; *Bilginin Serüveni*, Ankara: Vadi Yayınları, 2005, s. 45.

2 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 20.

3 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 12; *Bilginin Serüveni*, s. 45.

4 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 11.

5 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 12-13; *Bilginin Serüveni*, s. 46.

6 W. V. Quine, "Mr. Strawson on Logical Theory", *Mind*, New Series 62/248 (1953), s. 446.

7 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.13.

8 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 14.

metafiziksel düzlemde bilgi arayışı zor da olsa bu, insan aklının onsuz yapamadığı bir şeydir.⁹

Felsefeyi insanı konu alan diğer bilim alanlarından ayıran nedenlerden biri de onun insanı nesne olarak araştırmak yerine özne olarak ele almasıdır ki kişiyi felsefe yapmaya götüren nedenlerden biri de insanın sarsılmasına neden olan varoluşsal (*existential*) boyutudur. İnsanın yalnızlığını, terk edilmişliğini, sonluluğunu ve ölümlülüğünü idrak ettiği böyle bir varoluşsal durum onu geçici olana karşın kalıcı olan, kendisini aşan mutlak varlıkla, yani Allah'la yüz yüze getirir ki bu hal aynı zamanda kişiyi felsefeye sevk eden, ona felsefe yapma imkânı sağlayan bir saiktir. İnsanın bu yalnızlığı, terk edilmişliği ve sonluluğuyla karşı karşıya kalmasıyla ortaya çıkabilecek karamsarlık veya kötümserlikten kurtuluşun yolu da ancak kendisini mutlak varlığa açmasıyla gerçekleşebilir.¹⁰

Felsefî bilginin temel özelliği nedir? Öyle görünüyor ki, Öner'e göre, felsefî bir düzlemde aynı konuda birbirinden farklı, hatta birbirine zıt düşüncelerin varlığı felsefî bilginin tabiatından kaynaklanan bir şeydir, bunun da temel nedeni insanın epistemik sınırlılığın bağlı olarak mutlak bilgiye erişmekten yoksun oluşudur. Bu durumda insana düşen, deyim yerindeyse, felsefî ödev kendini tanıma noktasında öz-değerlendirmeye gitmesi, yani sınırlarını tanımasıdır. Bu hususu felsefenin telkin ettiği en önemli nokta olarak gören Öner için burada yapılması gereken, insanın *yanılabilirliğine* bağlı olarak çoğulcu sayılabilecek bir tarzda başka türlü olabirliğin imkânını reddetmemesi, 'dogmatik' ya da 'fanatik' bir tutum yerine 'hoşgörü'ye dayanan bir tavır sergilemesidir. Hoşgörünün tersi taassup halidir, burada bir fikre körü körüne bağlanmak, başka türlü olabileceğine dair bir seçeneği dikkate almaksızın farklı insanlara ve görüşlere hak tanımamaktır. Ancak, Öner'e göre, taassup ile bir düşünceye sıkı bir şekilde bağlanmayı birbirinden ayırmak gerekir, çünkü birincisi ikincisinden farklı olarak saldırganlığı, farklı görüşleri zor kullanarak ortadan kaldırmayı da içerir. Taassubun temel nedeni ise yukarıda ifade edilen insanın kendisini yeterince tanımaması, dolayısıyla yetkisini veya sınırlarını keyfi bir şekilde aşmasıdır. Taassubun dinle sınırlı olmadığını düşünen Öner'e göre, hoşgörü sınırları içinde kalarak bir kimsenin belli bir inancın ya da düşüncenin taraftarı, hatta 'yılmaz bir savunucusu' olmasında herhangi bir tutarsızlık söz konusu değildir. Böylece 'felsefî bilgi' ile 'felsefî tutum' arasında bir ilişki vardır, kişiyi hoşgörüyü gerektiren felsefî tutuma götüren temelde felsefî bilgidir. Ancak, öyle görünüyor ki, Öner'e göre böyle bir felsefî tutumu benimsemek

9 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 25.

10 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 15-16, 25.

için felsefî bilgi gerekli olmakla birlikte yeterli değildir, çünkü sırf bilgi ya da malumat (*information*) düzeyindeki birikimin bir kimseye söz konusu felsefî tutumu kazandırması beklenemez. Kişiyi felsefî tutuma götüren edindiği bilgi yığını değil, bu bilginin deyim yerindeyse bir hayat tarzı şeklinde benimsenmesidir. Tıpkı bir din mensubunun iyi bir mümin olabilmesi için din bilgisinin gerekli olmakla birlikte yeterli olmaması gibi. Öyle ki geniş bir dinî bilgiye sahip olduğu halde bunu benimsemeyen, hayatlarına uygulamayanların durumu buna iyi bir örnektir.¹¹

Peki, felsefî tutumun en temel özelliği nedir? Öner'e göre "[f]elsefî tutum öncelikle aklın hakim olduğu bir tutumdur. Aklın hakim olduğu başka tutumlar da vardır. Mesela bilimsel tutum böyledir. Aradaki fark şuradan kaynaklanır: Bilim özel, dar bir alanda kalır, kendine özgü metodu ile varolanı inceler. Diğer bilgi dallarının bakış açısı, verileri onu ilgilendirmez. Felsefe ise bilimin faaliyet alanını da içine alan geniş bir bakış açısı ile bütün bilgi türleriyle ilgilenir."¹² İçselleştirilmiş felsefî bilginin neden olduğu felsefî tutumun; Öner'e göre, ayırıcı üç niteliği bulunmaktadır ki bunlar kısaca (i) *bütüncüllük* (ii) *eleştirisellik* ve (iii) *hoşgörülülük* olarak ifade edilebilir.¹³ Buna göre felsefî tutumun temel niteliklerinden biri olan bütüncül yaklaşım tikel bir olguyu içinde bulunduğu bütünden soyutlamaksızın ele almayı gerektirir. Böyle bir bütüncül yaklaşım kişinin, deyim yerindeyse, büyük resmi görmesiyle olası yanlışlıkları bertaraf etmeyi sağlayacaktır.¹⁴ Felsefî düşünce veya tutuma ilişkin bu vurgunun ne denli önemli olduğu açık olsa gerektir, zira diğer disiplinlerden farklı olarak bütünsellik vurgusu felsefenin tabiatından kaynaklanan bir şeydir. K. Popper'in deyişiyle "Uzmanlaşma bilim adamı için büyük bir ayartma olabilir. Ancak filozof için ölümcül günahdır"¹⁵. Eleştirisellik aynı şekilde felsefî düşünce veya tutumun olmazsa olmazı gibi görünmektedir, çünkü başka türlü, bir iddianın doğruluk değerini, yani bilgisel niteliğini tespit etmek mümkün olmadığı gibi, yine eleştiri olmaksızın sağlıklı bir epistemik gelişimden söz etmek mümkün görünmemektedir. Buna bağlı olarak, Öner'e göre, felsefî tutumun üçüncü niteliği olan hoşgörünün ne denli gerekli ve hatta kaçınılmaz olduğu açık olsa gerektir, çünkü ancak hoşgörünün hâkim olduğu bir ortamda farklı düşüncelerin/ doğruluk iddialarının sağlıklı bir şekilde dile getirilmesi ve değerlendirilmesi söz konusu olabilir.

11 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 22-23.

12 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 40-41.

13 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 41-43; *Bilginin Serüveni*, s. 48.

14 *Bilginin Serüveni*, s. 48.

15 *Popper Selections*, ed. David Miller, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1985, s. 26.

Öner'in felsefî bilgi ve felsefî tutuma dayalı felsefe tasavvuruna bir bütün olarak bakıldığında, onun felsefeyi belli ilkeler ve düşünceler etrafında, deyim yerindeyse, dondurulmuş statik bir düşünce sistemi veya biçiminden farklı olarak bütüncüllük, eleştirisellik ve hoşgörülülük esasına dayalı gelişmeye açık, dinamik bir faaliyet alanı olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Çünkü ona göre "Felsefe meselesi çözüldü mü felsefe olmaktan çıkar. Jaspers'in "Felsefe yapmak, yolda olmaktır" sözü bu fikri ne güzel ifade ediyor. O halde felsefe insanın durmadan ileriye atılmak, verilene eleştirme, yeni çözüm yolları arama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkıyor."¹⁶ Görüldüğü gibi Öner, bilgiye dayalı felsefe anlayışını temelde insan yanılabilirliğine bağlı olarak bilgisinin her zaman eleştiriye, farklı değerlendirmelere ve gelişmeye açık bir karakterde olduğu düşüncesine dayandırmaktadır. Felsefe böylece eleştirel bir süreç çerçevesinde tamamlanmış, statik bir faaliyet alanını değil, bütünsel bir bakış açısı ve dinamik bir arayışla, deyim yerindeyse, böyle bir bütünselliğin (hakikatin) peşinden koşmak anlamında dinamik bir faaliyet alanı ('yolda olmak') olarak görülmelidir. Bu ise, tekrarlamak gerekirse, en temelde, insan bilgisinin doğasından kaynaklanan bir durumdur: "İnsan mükemmel bir varlık olmadığı için mutlak bilgi sahibi olamaz. İnsan bilgisi görelidir. İnsanın en sağlam bilgi edinme yolu bilim yoludur. Bilimin sürekli değişme ve gelişme içerisinde bulunuşu insanın mutlak bilgi sahibi olmayışının delilidir. İnsan, zaman akışı içerisinde var olanları daha iyi tanıma yolundadır. Başka bir ifade ile insan zaman geçtikçe ideal olan mutlak bilgiye yaklaşmaktadır. İnsanın doğası gereği bilgi, onun için, daima ideal olarak kalacaktır."¹⁷ Benzer bir yaklaşımın kendisini Öner'in bilgi anlayışında önemli yeri olan kavram epistemolojisinde, yani kavramsal içeriklerin edinilmesindeki değişkenlik düşüncesinde gösterdiğini söyleyebiliriz.¹⁸ Peki, Öner'in insan doğası veya insan bilgisinin doğasına ilişkin bu felsefe anlayışını felsefe tarihinde karşılaştığımız rasyonalizm, idealizm, realizm veya empirizm gibi ekollerden hangisiyle ilişkilendirmek mümkündür?

Öner'in felsefesini her şeyin akılla bilinebileceğini veya ispatlanabileceğini öngören bir rasyonalizm olarak yorumlamak mümkün olmadığı gibi, bilgiyi tümüyle tecrübeye dayandıran bir empirizm olarak da görmek doğru olmayacaktır. Çünkü o, insan bilgisinin sıfırdan başladığını reddettiği için "Locke'un *tabula rasa* fikrini kabul etmez"¹⁹. Yine, Öner'e göre, "çelişmezlik

16 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 13.

17 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 211.

18 Bkz. *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 95.

19 Bkz. Süleyman Hayri Bolay, *Necati Öner'in Fikir Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012, s. 74.

ilkesi, sonradan kazanılmış yani insan evriminin belli bir anında ortaya çıkmış bir ilke değil, insanla beraber var olan ve her toplumda geçerli olan evrensel bir ilkedir.”²⁰ Öyle görünüyor ki Öner’in yaklaşımını belli açılardan farklı felsefe ekolleriyle ilişkilendirmek mümkün görünse de onun özellikle insan bilgisinin tabiatına dayalı felsefe anlayışını çeşitli açılardan ‘eleştirel rasyonalizm’ olarak bilinen yaklaşımın epistemolojik çerçevesiyle ilişkilendirmek daha isabetli olabilir. Daha çok bir bilim felsefecisi olan Karl Popper’in düşüncesinde karşılaşılan ‘eleştirel rasyonalizm’ ile temelde mantık ve genel felsefenin sorunları üzerinde duran Öner’in düşüncesi arasında bir karşılaştırmaya gitmek ilk bakışta biraz şaşırtıcı görünse de bu, farklı arkaplanlara rağmen benzer bir felsefe tasavvuruna varmanın bir anlamda imkânını göstermesi açısından ilginç olabilir. Eleştirel rasyonalizme göre insan bilgisinin gelişimi ancak rasyonel geleneğe bağlı olarak eleştirel bir tartışma çerçevesinde ‘tahmini (*conjectural*)’ veya ‘varsayımsal (*hypothetical*)’ bir doğruluk/ bilgi iddialarıyla sağlanabilir. Dolayısıyla bir teori bildiklerimiz ve yöneltilen eleştiriler ışığında ne kadar çok tartışılırsa o kadar çok güçlü olur; açıklama gücü o oranda üstün olur. Böyle bir felsefi yaklaşımın Sokrates’ten önceki dönemlere uzandığını düşünen Popper için eleştirel rasyonalizmin temel iddiası insan bilgisinin, tanrısal bilgiden farklı olarak, gerçek veya mutlak bir bilgi değil, tahminî/ varsayımsal bir bilgi olduğudur.²¹

Rasyonalizm ile irrasyonalizm arasındaki tartışmanın uzun bir geçmişi olduğunu ve kendisinin böyle tartışmada rasyonalizmden taraf olduğunu söylemesine rağmen Popper, eleştirel olmayan bir rasyonalizmi zararlı ve hatta kendi kendisiyle çelişen bir pozisyon olarak değerlendirir. Bu bağlamda ‘eleştirel rasyonalizm’ ile ‘eleştirel-olmayan rasyonalizm’ ya da ‘kuşatıcı rasyonalizm’ arasında bir ayrıma giden Popper için ikinci türden rasyonalizmin en belirgin vasfı kanıt ya da tecrübeye dayandırılmamış bir şeyi reddetmesidir. Ancak bu tür bir rasyonalizm, en temel dayanağı olan bu iddiasını bir kanıt ya da tecrübeye dayandırmadığı için paradoksal bir şekilde kendi kendisiyle çeliştiği için mantıksal olarak savunulabilir bir tutum değildir. Çünkü bütün kanıtlar belli bir takım varsayımlara dayandıkları için bu varsayımların da döngüsel bir şekilde kanıt dayanması düşünülemez. Rasyonel tutum böylece kanıt ve tecrübeden daha temel bir işleve sahip olup, böyle bir tutuma sahip olmayan birinin herhangi bir kanıt ya da tecrübeden etkilenmesi beklenemez. İrrasyonalizmin doğru bir seçenek olmadığını düşündüğümüzde geriye nasıl bir rasyonalizmi tercih edeceğimiz sorusu kalmaktadır ki bu, Popper’e göre, ‘eleştirel rasyonalizm’dir.²²

20 *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.70.

21 *Popper Selections*, s. 30-32.

22 *Popper Selections*, s. 33-36.

Eleştirel rasyonalizmin epistemolojik parametrelerinin ne olduğunu soracak olursak Popper evvela ‘bilginin nihaî kaynağının ne olduğu’ şeklindeki bir soruyu yanlış bir soru olarak görür ve eleştirel değerlendirmeye açık olduğu sürece hiçbir bilgi kaynağı ve iddiasına kapının kapatılmamasını savunur. Mesele bilginin kaynağının ne olduğu değil, ileri sürülen bir iddianın doğru olup olmadığıdır. Bu bağlamda bütün kanıtları dikkate almak gerekir. İster niteliksel ister niceliksel açıdan bakılsın, bilgimizin en önemli kaynağı gelenektir, çünkü bir çok şeyi bu yolla öğrendiğimiz gibi, eleştirme ve değerlendirmeler yapmaktan doğruluğa olan bağlılığımıza kadar bir çok pratiğimizi gelenek çerçevesinde ediniyoruz. Dolayısıyla gelenek olmaksızın bilginin imkânından söz edilemez ancak bu, gelenek yoluyla öğrenilen her şeyin eleştirel süzgeçten geçirilmeyeceği veya terk edilmeyeceği anlamına gelmez. Bilgi sıfırdan (*tabula rasa*’dan) başlamayacağı gibi, iyimser ve karamsar epistemolojilerin her ikisi de hatalıdır. Doğruluğun ne olduğu hakkında bir ölçütümüz olmasa da bir yanlış görececek ve eleyecek bir ölçüte sahip olabiliriz. Bir şeyin tutarlı olması doğruluğunu göstermese de, bir şeyin tutarsız oluşu yanlış olduğunu gösterir. Kendi başına ne akıl ne de tecrübe bilgi konusunda yegâne otoritedir; ‘entelektüel sezgi’ ve ‘tahayyül’ bu noktada daha önemli olabilir. Bu bağlamda her çözüm, çözümlenmeyi bekleyen yeni sorunlar doğurur.²³ Sonuçta insan bilgisinin yanlışlarla, önyargularla, hayallerle, umutlarla iç içe olduğunu ve bir bilgiyi insan bilgisi yapanın bu olduğunu kabul etmek durumundayız. Hakikate erişmek insan bilgisinin sınırlarını aşsa da hakikate yaklaşmamız söz konusu olabilir. Ya değilse bilgi arayışımıza, araştırmalarımıza ve eleştirilerimize anlam vermemiz düşünülemez.²⁴

Eleştirel rasyonalizm böylece insan bilgisinin gelişimini yanlışları ele-yerek doğruya yaklaşma süreci olarak yorumlar. Daha çok bilim felsefesi temelinde geliştirilen bu yaklaşımı Popper “ $P1 \rightarrow TT \rightarrow EE \rightarrow P2$ ” şeklinde formüle ettiği bir süreç çerçevesinde ifade eder ki, buna göre evvela çözüm bekleyen bir problemle (P1) yola koyuluruz. Böyle bir problemi çözmek için yanlışlanabilecek, kesin-olmayan bir teori (TT) öne sürdükten sonra eleştirel değerlendirme ve deneysel testler ışığında yanlışlıklarını eleme (EE) sürecine gireriz. Bu sürecin sonucunda ise irademizden bağımsız bir şekilde yeni bir takım sorunlarla (P2) karşı karşıya geliriz. Böyle bir rasyonel eleştiri süreci daha çok Popper’in nesnel bilgi düzlemi olarak gördüğü bilimsel gelişmeler alanı içindir. Ancak insan bilgisinin bir de öznel bilgi boyutu

23 *Popper Selections*, s. 54-56.

24 *Popper Selections*, s. 57.

vardır ki bu daha çok doğuştan bir takım eğilimler ile bunların çeşitlenmelerinden oluşur.²⁵

Popper'in daha çok bir bilim epistemolojisi çerçevesinde geliştirdiği eleştirel rasyonalizmin belki de en temel vasfı eleştirel bir süreç çerçevesinde bilginin imkânını reddetmediği halde insan bilgisinin her zaman *yanılabilirliğini* esas alması ve bu sebeple de gerçek veya mutlak bilgiden uzak olduğunu vurgulamasıdır. Böylece günümüzde felsefenin farklı disiplinlerinde karşılaşılabilen eleştirel rasyonalizm her ne kadar rasyonel eleştiri ve değerlendirmeyi esas alsada katı rasyonalizmden farklı olarak bir konuda kesin bir kanıt ve sonuca varabileceğimize imkân tanımamaktadır. Örneğin, böyle bir bakış açısını dinî inanç sistemlerine uygulayan eleştirel rasyonalistler bir inanç sisteminin rasyonel eleştiriye açık olması gerektiğini kabul etmekle birlikte onun, doğruluğunu kesin bir şekilde gösterecek bir kanıttan yoksun olduğunu savunurlar. Kanıtsal formda olmayan rasyonel bir takım dayanaklarımızın da olabileceğini öngören eleştirel rasyonalistler yine de bu noktada çok iyimser olmamız gerektiğini düşünürler. Bunun doğal bir sonucu olarak eleştirel rasyonalizm 'açık-uçlu' bir tutum sergilemek durumunda olduğu için eleştirel bir rasyonalist kendi görüşünün doğru olduğuna dair de kesin ya da mutlak bir güvenceye sahip olamayacağını düşünür ve alternatif görüşleri dikkate alma ihtiyacı hisseder. Ancak, bu yaklaşımı savunanlara göre, eleştirel bir rasyonalist herkesi ikna edecek bir kanıt olmasa da kendisi böyle bir kanıtle ikna olabilir veya kanıtın kesin olmadığını düşünmekle birlikte böyle bir inanca bağlanabilir.²⁶

Şimdiye kadar dile getirdiğimiz hususları dikkate aldığımızda aralarındaki bazı farklılıklara rağmen Öner'in felsefe ve bilgi anlayışı ile 'eleştirel rasyonalizm' olarak bilinen yaklaşımın bir takım epistemolojik sezgileri ve iddiaları arasında bir ilişki kurmak mümkün görünmektedir. Her iki yaklaşımda da gözlemlediğimiz en temel husus insan bilgisinin değişkenliği ve yanılabilirliğine bağlı olarak eleştiriye açık tutulması gerektiği ve insan bilgisinin bu noktada (mutlak) hakikate yaklaşabileceğidir. Bunun yanı sıra her iki yaklaşımın da bilginin kaynakları konusunda dışlayıcı bir tutum sergilememesi dikkate şayandır. Öner'in epistemolojisinde bilginin alanı sadece 'bilimsel bilgi' ile sınırlanmamış, dinî, felsefî, sanatsal vb. alanlar²⁷ da bu çerçeveye dâhil edilmiştir. Popper epistemolojisinde geleneğe vurgu yaparken, Öner'in yukarıda dile getirilen bilgi alanlarında geleneği zımnen kabul ettiği

25 *Popper Selections*, s. 70-73.

26 Bkz. Michael Peterson Vd., *Reason and Religious Belief: An Introduction to Philosophy of Religion*, New York: Oxford University Press, 2003, s. 49-53.

27 Bkz. *Bilginin Serüveni*, s. 48-58; *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 197-221.

düşünülebilir. Ancak bu çerçevede Öner'in daha çok vurguladığı nokta 'eleştirel zihniyet' ve 'açık tutum'²⁸ olarak ifade ettiği ve savunduğu hususlardır ki bunlar onun düşüncesini eleştirel rasyonalizme yaklaştıran hususlar gibi durmaktadır. Elbette burada farklılıklarından söz etmek mümkündür, ancak bu makalede bu iki yaklaşımın daha çok genel felsefî çerçevesini esas alarak kimi benzerliklerden hareketle 'eleştirel rasyonalizm' gibi bir ortak noktalarının olabileceğine işaret ettik. Eleştirel rasyonalizmin insan bilgisine ilişkin yanılabilirlik iddiasının ile buna bağlı olarak insan bilginin hakikate ancak yaklaşılabileceği vb. temel tezlerinin ne ölçüde tutarlı, savunulabilir veya insan bilgisinin bütün alanları geçerli olup olmayacağı soruları ayrıca üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmayı gerektiren hususlardır. Ancak eleştirel rasyonalizme ilişkin böyle bir değerlendirmeye gitmenin bu yazının amacı dışında kalacağını düşündüğümüzden burada bu konuya girmedik.²⁹

28 Bkz. *Bilginin Serüveni*, s. 36-38. Böyle bir felsefî arkaplandan dolayı Öner'e göre insan tabiatına en uygun siyasî rejim insan hürriyetine imkân tanıyan 'hürriyetçi demokrasi' olup, bu esasen insanın tarihsel tecrübesiyle desteklenmiş bir olgudur. (Bkz. *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.22). Öner'in bu yaklaşımı ile Popper'in siyaset felsefesinde savunduğu 'açık toplum' anlayışı (bkz. *Popper Selections*, s. 248) arasında böyle bir benzerliğin temelinde benzer epistemolojik sezgilere sahip olmalarının yattığı düşünülebilir.

29 Dinî inanca/ imana dair eleştirel rasyonalist bu yaklaşımın bir değerlendirmesi için bkz. Mehmet Sait Reçber, "Akıl ve İman", *Din Felsefesi*, ed. Recep Kılıç, Ankara: Ankuzem, 2013, s. 212-215.

Öz

Necati Öner, Felsefe ve Eleştirel Rasyonalizm

Bu makalede Necati Öner'in insan bilgisinin doğasına dayandırarak geliştirdiği felsefe anlayışı ile 'Eleştirel Rasyonalizm' karşılaştırılmalı ele alınmaktadır. Bu amaçla evvela Öner'in felsefe ve bilgi anlayışı üzerinde durulmuş, daha sonra Popper'in bilim felsefesinde karşılaştığımız eleştirel rasyonalizmin temel tezleri ortaya konulmuştur. Bu iki yaklaşım arasında kimi benzerlikler dikkate alınarak Öner'in felsefeye ilişkin genel tutumunun bir tür eleştirel rasyonalizm olarak yorumlanabileceği şeklinde bir denemede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Öner, felsefe, insan doğası, insan bilgisi, Popper, eleştirel rasyonalizm.

Abstract

Necati Öner, Philosophy and Critical Rationalism

This article examines Necati Öner's conception of philosophy that is based on the nature of human knowledge in conjunction with 'Critical Rationalism' in a comparative manner. In doing this, it first depicts Öner's approach to philosophy and knowledge, and then outlines the basic theses of critical rationalism as primarily exemplified in Popper's philosophy of science. Given that there are some resemblances between these two approaches, it is argued in tentative manner that Öner's approach to philosophy in general might be considered a variety of critical rationalism.

Keywords: Öner, philosophy, human nature, human knowledge, Popper, critical rationalism.

Kaynakça

- Bolay, Süleyman H. *Necati Öner'in Fikir Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2012.
- Öner, Necati. *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara: Akçağ Yayınları 1999.
- _____. *Bilginin Serüveni*, Ankara: Vadi Yayınları, 2005.
- Peterson, Michael Vd., *Reason and Religious Belief: An Introduction to Philosophy of Religion*, New York: Oxford University Press, 2003.
- Popper, Karl. *Popper Selections*, ed. David Miller, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1985.
- Quine, W. V. "Mr. Strawson on Logical Theory", *Mind*, New Series 62/248 (1953).
- Reçber, M. Sait. "Akıl ve İman", *Din Felsefesi*, ed. Recep Kılıç, Ankara: Ankuzem, 2013.

NECATİ ÖNER VE TÜRK DÜŞÜNÇESİ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 129-138.

Hakemleme: 29.05.2019 | Kabul: 13.06.2019

Levent BAYRAKTAR*

*Eğitim sistemimiz insanımızı bir bütün olarak görmüyor.
Sadece maddi dünyası ile uğraşüyor.*

Necati Öner

Türkiye’de düşünce alanında yaşanan en büyük sıkıntı bir gelenek kuramamak ve her neslin sil baştan bir düşünce etkinliği kurmaya talip olmasıdır. Oysa felsefe ve tefekkür kendisini kurmak ve geliştirmek için bir devamlılığa ve ortama ihtiyaç duyar. Böylece Türk düşüncesinin en önemli meselesinin; kökleriyle irtibat kurarak çağdaş dünyanın ihtiyaçları ve icapları doğrultusunda yaratıcı ve özgür bir düşünce ortamı ve geleneği meydana getirebilmek olduğu açığa çıkar. Ancak Türk düşüncesinin tarih içerisindeki oluşum ve gelişimini aralıksız olarak takip edebileceğimiz eserlerden büyük çapta mahrum oluşumuz bu düşünce alanı hakkında hüküm vermeyi zorlaştırmaktadır. Çünkü henüz bu alanı ilgilendiren eserler, düşünürler, kurumlar ve problemler yeteri kadar incelenmiş ve işlenmiş değildir. Türk ve İslam düşüncesi söz konusu olduğunda bu alandaki kurumsal faaliyetin izi sürüldüğünde iki ismin öne çıktığı görülür. Bunlardan ilki Türk Felsefe Cemiyeti’nin¹ öncü ismi Hilmi Ziya Ülken² ve ikincisi de Türk Felsefe Der-

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Felsefe Bölümü, Prof. Dr.

1 Ayrıntılı bilgi için bkz. Coşkun Değirmencioğlu, *Türkiye’de İlk Felsefe Cemiyeti ve Sonraki Gelişmeler*, Odak Yay., Ankara 2004; Levent Bayraktar, *Türkiye’de İlk Felsefe Cemiyeti ve Sonraki Gelişmeler*, *Felsefe Dünyası*, S. 39, 2004, ss. 197-200.

2 Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyüp Sanay, *Hilmi Ziya Ülken*, Ankara 1986.

neği'nin kurucusu Necati Öner'dir.³

Prof. Dr. Necati Öner'i düşünmek ve anlamaya çalışmak, Çağdaş Türk Düşüncesi alanını fark etmek için büyük bir imkândır. Kendisinin yetiştiği ortam ve özellikle de almış olduğu felsefe eğitimi irdelendiğinde yakın dönem Türkiye'si ve kültür hayatının pek çok meselesini ele almak ve kavramak kolaylaşmaktadır.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü'nde Nusret Hızır, Necati Akder, Hamdi Ragıp Atademir, Mehmet Karasan gibi hocaların elinde yetişmek ve Aydın Sayılı, Sevim Tekeli ve Mübahat Türker-Küyel gibi aynı fakülteden yetişen her biri ekolleşmiş hocalarla sıra ve mesai arkadaşlığı yapmak, zengin bir entelektüel ortamın önemli bir parçası olduğunun işaretidir.⁴

Öner, akademik hayata Hamdi Ragıp Atademir'in asistanı olarak başlamıştır.⁵ Hamdi Ragıp Atademir⁶ Aristoteles'in mantık külliyyatını Türkçeye tercüme eden ve Türkçenin bir felsefe dili, mantık dili olarak oluşturulması, inşa edilmesine katkıları olan bir düşünür ve akademisyendir. Onun siyasete girmesi üzerine Hilmi Ziya Ülken'in öğrencisi olur ve doktora tezini de o yönetir.

Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak kurulan İlahiyat Fakültesi'nde Hilmi Ziya Ülken⁷ ile birlikte çalışma imkânı, Öner için, yeni bir pencere ve yeni

3 Ayrıntılı bilgi için bkz. İlahiyat Fakültesi Dergisi Necati Öner Armağanı, C.XL, 1999; *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner'e Armağan*, ed. Bahaeddin Yediöldüz, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013.

4 DTCF Felsefe Bölümü'nün kuruluşu hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Kafadar, *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, ss. 295-371

5 Öner, kendisi ile yapılan bir mülakatta akademiye intisabını şöyle anlatır: "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki hocalarımdan merhum Profesör Hamdi Ragıp Atademir bana bir mektup gönderdi. Mektubunda İlahiyat Fakültesi'nde derse girdiğini ve bir asistan kadrosunun tahsis edildiğini bildirdi. Mektubunda asistanlık kadrosu için Ankara'ya gelip imtihana girmemi istiyordu. Ankara'ya gelerek imtihana girdim ve imtihani kazanarak 1953 yılında akademik hayata asistan olarak başlamış oldum. Alan Mantık ve Felsefe adını taşıyordu." *Nesillerin Mirası Düünden Yarına Konuşmalar*, Yazar Yayınları, Ankara 2014, s.182 (Konuşan: Veysi Erken).

6 Öner, Atademir'in felsefeci kişiliğinin bazı yönlerini şöyle aktarır: "Hamdi Bey en çok mantık ve metot sorunları üzerinde durmuştur. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde verdiği Mantık ve İlimler Felsefesi derslerinde işlediği konuları maalesef bir kitap haline getirerek yayınlamamıştır. (...) Hamdi Bey'in farklı bir ders veriş biçimi vardı. Derslerde amacı öğrenciyi bilgi yığını sunmak değil, doğru düşünmeye sevk etmektir. Bunun için bir konu ile ilgili farklı sorular sorar, bunlara farklı cevaplar verir, fikirler arasındaki tutarlılık ve tutarsızlıkları gösterirdi. Sınavlarda ezbere dayanan sorular sormaz, bir cümle veya bir paragraf vererek onun analizini isterdi. Sınav kağıdında bilgilerin doğru ve yanlışından çok, fikirlerin tutarlılığına bakardı." Necati Öner, "Profesör Hamdi Ragıp Atademir", *Felsefe Dünyası*, S. 35, 2002, s. 4.

7 Öner, Hilmi Ziya Ülken'le ilişkisini şöyle anlatır: "1954'de Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde felsefe ve mantık kürsüsü başkanı olan Prof.Hamdi Ragıp Atademir milletvekili seçildiği için görevinden ayrıldığından bu kürsüye [HZÜ] ek görevli olarak atandı. Felsefe dersi vermeyi çok arzu ettiği için bu

bir formasyon süreci olarak yorumlanabilir.⁸ “Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı (1967)”⁹ adlı çalışma bu etkinin ürünü sayılabilir. Hilmi Ziya Ülken’in Türk ve İslam düşüncesine yönelik çalışmaları “Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi (1966)” ile yakın dönemlere kadar getirilir. Ancak eser şüphesiz tüketici olmaktan çok betimleyici ve seçici bir üslupla kaleme alınmıştır. Öner, öğrencilerine bu eserin bölümleri olan konuları, müstakil tezler şeklinde derinlemesine inceletmiş ve bu alanı Türkiye’de akademik felsefe çalışmaları kapsamında bir geleneğe kavuşturmuştur. Bu damarı Hilmi Ziya Ülken’in “Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi (1966)” ile başlatacak olursak; Necati Öner’in “Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı (1967)”, Mehmet Akgün’ün “Materyalizmin Türkiye’ye Girişi ve İlk Etkileri (1988)”, Murtaza Korlaelçin’in “Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi (1986)”, Neşet Toku’nun “Türkiye’de Antimateryalist Felsefe Spiritüalizm İlk Temsilcileri (1996)”, Levent Bayraktar’ın “Bergsonculuğun Türkiye’ye Girişi ve İlk Temsilcileri (1997)” adlı çalışmaları ve bu yoldan geçerek hazırlanmış olan diğer tez ve araştırmalar artık kurumsallaşmış bir geleneği işaret etmektedir. Böylece Türk Düşüncesi alanında irtibatı sağlayacak çalışmaların yanında, yerli ve özgün bir düşünce geleneğinin kurulabilmesinin imkân ve şartları da araştırılmıştır.

görevi kabul ettiğini söylerdi. 1957’de ordinaryüs profesörlüğe yükseltildi. 1960 askeri harekâtından sonra İstanbul Üniversitesi’nden çıkarılarak Ankara İlahiyat Fakültesine aslı görevli olarak atandı. 1973’te emekliye ayrılıncaya kadar adı geçen fakültede felsefe dersi verdi. 5 Haziran 1974’te İstanbul’da vefat etti.” Necati Öner, “Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken”, *Hilmi Ziya Ülken Kitabı*, (Haz. Ayhan Vergili), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. XXXVII-XXXVIII.

- 8 Öner, Ülken’in hocalığını ve öğrenci yetiştirme usulünü şöyle anlatır: “1954’te hocam rahmetli Hamdi Ragıp Bey ayrılınca Hilmi Ziya Bey’in asistanı oldum ve doktora çalışmamın yönetimini üzerine aldı. 1964’te doçent oluncaya kadar on yıl hocamın derslerini aralıksız takip ettim. O tarihlerde asistanlar hocaları ile beraber derslere dinleyici olarak girerlerdi. Bu usul asistanın yetişmesi için çok faydalı idi; hem bazı bilgileri tazeleniyor hem de yeni bilgiler ediniyor ve hocanın öğretim uygulamasından yararlanılıyordu. Doktoramı yaptıktan sonra hoca bazen dersi bana veririr kendisi de öğrenciler arasında oturup dinlerdi. Dersten sonra bana dersin değerlendirmesini yapardı. Bir öğretim üyesinin yetişmesi için uygulanan en iyi yol budur.” Necati Öner, “Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken”, *Hilmi Ziya Ülken Kitabı*, (Haz. Ayhan Vergili), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006, s. XXXVIII.
- 9 Öner bu çalışmayı kaleme alma amacını şöyle betimler: “Politik bir hamle olarak başlayan Tanzimat hareketi, Türk Medeniyetinin yeni bir istikamete yönelmesiyle neticelenmiştir. Bu yöneliş Rönesanstan beri gelişen Avrupa Medeniyetine doğrudur. Bir asırdan fazla bir zaman var ki, sarf ettiğimiz gayret, cemiyetimizi o medeniyet çevresine sokmak ve o medeniyetin gelişme istikametinde yol almaktır. Bu gayretimizde ne derecede muvaffak olduk, sorusu üzerinde düşünmek ve dolayısıyla bu yolda gösterdiğimiz faaliyeti değerlendirmek, bundan sonraki fikir hayatımızın istikametine ışık tutacaktır. İnceleme konumuz olan “*Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*”, bahsettiğimiz faaliyetin çeşitli kollarından birini teşkil eder. O halde incelememiz, yukarıdaki sorunun cevabı değil de o sorunun kaplamının bir kısmını teşkil eden, Avrupa Medeniyetine yönelişimizden bu yana ilim ve mantık anlayışında ne gibi bir değişme olmuştur, sorusunun cevabı olacaktır.” Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı*, A.Ü. İ.F.Yay., Ankara 1967, 2. Baskı Divan Kitap, Ankara 2012, s. 9.

Türkiye’de gelenekli bir düşünce hayatı ile gelenekli bir kültür hayatının kurulması, Öner’in ehemmiyet verdiği hususların başında idi. Bu dikkati takip edildiğinde, Necati Öner’in kendi öğrencilerine, öğrencilerinin de kendi öğrencilerine sirayet ettirdikleri felsefi, kültürel, entelektüel hatta manevi bir emanetten söz etmenin mümkün olduğu görülür. Bu manevi emanet; dil, din, kültür içerisinde yetişmek, ardından da entelektüel müktesebatı önce temellük etmek sonra da bunun yaratıcı bir öznesi haline gelmektir. Şüphesiz bu bir ortam ve gelenek işidir. O bu geleneği, kendi hayatı ve emeği üzerinden kuran şahsiyettir. Hocaları ve öğrencileri arasında bağlantı kurup, sürekliliği tesis eden, canlı bir köprü olmuştur.

Öner’in akademik felsefe ortamında ihmal edilemez bir yönü de Klasik Mantık alanına yapmış olduğu katkılardır. “Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi (1965)”¹⁰, “Tanzimattan Sonra Türkiye’de İlim ve Mantık Anlayışı (1967)” ve “Klasik Mantık (1970)”¹¹ adlı çalışmalarıyla Türkiye’de boşluğu hissedilen alanlarda klasikleşmiş eserler ortaya koymuştur. Bu eserler hâlâ araştırmacılara ve öğrencilere rehber olmakta, yeni baskıları yapılmakta ve başucu eseri konumunda bulunmaktadır. Zira Öner, bu konuları sadece bir tarihçi ilgisi ile incelememiştir. Bu konuların hangi noktalarda tıkanıldığını, batının ilim ve mantık anlayışını alımlarken niçin batı karşısında belirli bir noktadan sonra tıkanıldığımızı, bu tıkanıklığı aşmak için neler yapmak gerektiğini de ele almıştır.

Hilmi Ziya Ülken, büyük eseri *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi* ile bir alan ihdas etmiş, ardından Necati Öner de bu alanın kurumsallaşması için bir ömür boyu sebatla hizmet etmiştir. Ülken’in *Türkiye’de Tanzimattan Sonraki Mantık Hareketleri*¹² konusu da yeni bir alanı tanımlamaktadır. Bu alan da yine Öner’in doktora tezi ile derinleştirilmiş olan bir konu ve problem sahası teşkil etmektedir. Hilmi Ziya Ülken, kendi çalıştığı konulardan bir tanesini kendi talebesine doktora tezi olarak vermiştir. Ve Öner de, bu alanda uzmanlaşarak, bu alanı inşa etmiştir.

10 “Öner, eserde düşünce olarak mantık ile bilim olarak mantığı birbirinden ayırır. “Bilim olarak mantığın menşei denince akla Aristo gelir. Fikir tarihinde mantık bilimini kurma şerefi Aristo’undur. Bu menşei biraz daha geriye, mantık biliminin kurulmasına öncü olan Eflatun, hatta sofistlere kadar götürülebilir. Halbuki, düşünce olarak mantığın menşei denince durum değişir. Düşünce olarak mantık, bilim olarak mantıktan öncedir. Mantık bilimi kurulmadan önce de mantıklı düşünce vardı. Fransız sosyoloji okuluna göre mantığın menşei probleminde kastedilen düşünce olarak mantıktır.” Necati Öner, *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1965, s. 7.

11 Eser beş bölümden oluşmaktadır. Mantık nedir sorusunun yanıtladığı giriş bölümünün ardından “Kavram ve Terim”, “Tanım ve Bölme”, “Hüküm ve Önerme”, “Akıl Yürütme”, “Tasdik Türleri ve Beş Sanat” başlıklı bölümler yer almaktadır. Necati Öner, *Klasik Mantık*, A.Ü. İ.F. Yayınları, Ankara 1970

12 Hilmi Ziya Ülken, “Türkiye’de Tanzimattan Sonraki Mantık Hareketleri”, *Edebiyat*, sayı 3, İstanbul 1935, ss.37-52.

Düşünce boşlukta inşa edilemez. Nesiller arasında köprüler kurmaya ihtiyacımız vardır. Bu köprüler, nesiller arasında irtibatı sağlar, iletişim ve etkileşime imkân tanır. Böylece meseleler arasında, problemler arasında bağlantılar kurularak, sürekliliğin tesis edilmesi mümkün hale gelir. İşte Necati Öner hocamız bu köprüyü kurmak suretiyle iletişim ve etkileşimi sağlayan insandır.

Mantık disiplininin Türkiye’de kurumsallaşması, Felsefe ve Sosyal Bilimler alanlarında okutulması ve anlaşılabilmesi için yürütülen sabırlı faaliyetin ardında Öner’in ayrıcalıklı yeri fark edilmektedir. Orta ve yüksek öğretimde Mantık dersinin müfredatının hazırlanması ve temel ders kitaplarının yazılması çabalarının ardında da hocamızın emeği ve katkısı yadsınamayacak bir gerçektir. Günümüzde Abdülkuddüs Bingöl, Tahir Yaren, İsmail Köz ve onların yanında yetişenler, mantık alanındaki faaliyetleri ile bu etkiyi devam ettirmektedirler.

Necati Öner’in bu iki temel konu dışındaki çalışmaları incelendiğinde görülür ki önemli eserlerinden biri de “İnsan Hürriyeti (1981)” adlı eserdir. Çünkü insan ancak hür olduğu zaman kendi varlığını ifade edebilir, kendisini tamamlayabilir, kendisini inşa edebilir. Bu bakımdan hocamız “siyasi hürriyet, vicdan hürriyeti, ekonomik hürriyet, mülk edinme hürriyeti, basın hürriyeti, söz hürriyeti, toplantı hürriyeti, seyahat hürriyeti”¹³ gibi başlıklarla hürriyet meselesini analiz etmiştir. Daha sonraki çalışmalarında; “Milli Zihniyet ve Milli Birlik (1986)”¹⁴ arasında kurmuş olduğu ilişki üzerinden de milli birliğin tesis edilebilmesi için bir milli zihniyete ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Milli zihniyetin inşa edilebilmesi için temiz, arı-duru bir zihne ihtiyaç vardır. Bu zihniyet; düşünebilmek, doğru düşünebilmek, doğru düşünceyle doğru eylem arasındaki irtibatı kurabilmek ve böylece bilmekten olmaya doğru bir seyir takip etmek anlamına gelmektedir. Demek ki milli zihniyetlerin, milli birliğe doğru yürüyebilmek için insanda bir erdem olarak, bir ahlak olarak yaşaması, edinilmesi ve olgunlaştırılması gerekmektedir. Öner’e göre bunların da temelinde dil birliği vardır. Kitaplarından bir tanesinin adı da “Dil Üzerine (2004)”dir. Çünkü dil bizim dünya ile kurmuş olduğumuz ilişkinin yeridir. Dil üzerinden kendi varlığımızı, dış dünyayı ve bir başkasını algılıyoruz. Wittgenstein’in sözünü hatırlayacak olursak ger-

13 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.bs., Ankara 1990, s. 1.

14 “Milli zihniyet bir milletin varlığını devam ettiren ve kendisini diğer milletlerden ayıran değerlere bağlıdır. Başka bir ifade ile milli kültür unsurlarına bağlıdır. Değerlere bağlı olma o değerleri kabul etmemedir. İşte bu kabul edilen değerler, o milletin fertlerinin sosyal hayatla ilgili akıl yürütmelerinde hareket noktasını teşkil eden temel kavramlardır. İşte bu kavramlardır ki, fertlerin düşüncelerini sevk ve idare eder, yani onların zihniyetini tayin eder.” Necati Öner, *Milli Zihniyet ve Milli Birlik*, TKAE Yayınları, Ankara 1986, s. 15.

çekten de “dilimizin sınırları dünyamızın sınırları” oluyor. Öyleyse mümkün olduğu kadar ana dilimizin zenginliğini kavramak, onu doğru kullanmak, doğru kavramlar üretmek ve bu kavramları da birbirine bağlamak suretiyle doğru ve sağlam bir düşünce binası inşa etmek gibi bir sorumluluğumuz vardır. Felsefeyi de böyle algıladığımız zaman, felsefe bu topluma yabancı bir etkinlik olmayacaktır. Çünkü kendi diliyle, kendisi hakkında, evrensel bir bilinç geliştirme etkinliği onun için en temel zemin olacaktır. “Millî kültürümüzü geliştirmek için anadilimiz olan Türkçeye önem vermemiz, bu dille bilim ve felsefe yapmamız şarttır.”¹⁵ Necati Öner, Türkçeyi böyle bir evrensel bilim dili ve felsefe dili olarak kurgulayan örnek insanlarımızdan biridir.

Öner’in insandan bir beklentisi vardır. O yüzden yazılarından birinin başlığı da “İnsandan Beklenen”dir. “İnsanın seçme imkanı olduğunda kendi ideale uygun olanı seçmesi beklenir. Seçilen ahlakî iyidir.”¹⁶ İnsandan beklenen; onun varlık gayesini fark etmiş olmasıdır. Bu varlık nizamı içerisinde aşkın değerlerle, yüce değerlerle bütünleşerek değerler yolunda bir ahlaki, manevi, entelektüel ve kültürel tekâmül gerçekleştirebilmesi ve bu tekâmülü gerçekleştirirken de iki günü eşit geçen zarardadır prensibi uyarınca sürekli bir olgunlaşma ve tekâmül yolu üzerinde olması beklenir. Bu, Öner için hem milli, hem dini, hem de insani bir vecibedir. Onda dini olanla milli olanın, milli olanla da insani olanın bir ve bütün olduğu görülür.

Öner’in, Türk düşünce ve kültür hayatına hizmetleri sadece eserleri ve yetiştirdiği öğrencileriyle sınırlı değildir. O, felsefenin toplumumuzda tanınması, anlaşılması ve kökleşip gelişebilmesi için kurumsal bir yapı ve örgütlenmeye ihtiyaç olduğunu fark ederek Türk Felsefe Derneği¹⁷ (Kuruluşu, 9 Haziran 1987) ve yayın organı Felsefe Dünyası¹⁸ (68. sayısına ulaşan dergi çıkmaya devam etmektedir) dergisinin kurulmasına öncülük etmiştir. Türk Felsefe Derneği, felsefenin bütün alanlarında faaliyet gösteren akademisyenlere açık, alternatif bir akademi gibi işlev görmüştür. Dernek, kuruluşundan bu yana felsefenin çeşitli problem ve konularını kapsayan sayısız konferans ve paneller düzenlemiş ayrıca ortalama en az senede bir düzenlemeyi

15 Necati Öner, *Dil Üzerine*, Divan Kitap, İstanbul 2013, s. 78.

16 Necati Öner, “İnsandan Beklenen”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ, Ankara 1999, s.448.

17 Derneğin kuruluş tüzüğü’nün birinci maddesinde “9 Haziran 1987 tarihinde merkezi Ankara’da olan bir dernek kurulmuştur. Şubesi yoktur” denilmekte ve amacı da şöyle aktarılmaktadır: “Türkiye’de entelektüel kültürümüzün en önemli unsurlarından biri olan Felsefi düşüncenin gelişmesine, anlaşılmasına ve yaygınlaşmasına ortam hazırlamak, akademik bir ciddiyet ve sorumluluk içerisinde faaliyet ve neşriyatta bulunmak, Türk Felsefecileri arasında birlik, beraberlik ve dayanışma sağlamaktır.” Felsefe Derneği Tüzüğü, Ankara 1987, s. 3.

18 Dergi hakkında bilgi için bkz. Fulya Bayraktar, “Felsefe Dünyası”, *Türk Yurdu*, C. 25, S. 213, Mayıs 2005, ss.129-131

gelenekselleştirdiği konulu kongrelere imza atmıştır. Kongreler yoluyla çeşitli üniversitelerden gelen felsefeciler hem birbirleriyle tanışmak ve görüş alışverişinde bulunmak imkânı bulabilmişler hem de entelektüel kamuya felsefenin ülkemizdeki varlığı ve temsil kabiliyetini sergilemişlerdir.

Necati Öner hocamızın kitapları, makaleleri ile ortaya çıkan çalışma konularının yanı sıra Türk Felsefe Derneği ile düzenlemiş oldukları sempozyumlar, kongreler ve panellerin de tahlil edilmesi gerekir. Bu konular incelendiğinde, hocamızın hangi tema ve problemlerin çalışılmasını istemiş, hangi konuları öncelikli görmüş ve belirlemiş olduğu da anlaşılacaktır. Bu toplantılarda mesela; “Felsefe ve Hoşgörü”, “Yabancı Dille Öğretim”, “Felsefe ve İdeoloji”, “Felsefe ve İletişim”, “Türk Kültürüne Felsefe Açısından Bakış”, “Felsefe ve Sanat”, “Aydın Kişi Kimdir”, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Felsefe”, “Demokrasi Kavramı”, “Türk Kültürü ve Felsefe”, “Felsefeden Beklediklerimiz”, “İnsan Felsefesi”, “Eğitim Felsefesi” gibi ve daha pek çok felsefi, kültürel ve entelektüel mesele irdelenmiştir.¹⁹

Öner’in felsefeyi sadece felsefe bilgisi olarak görmediğini, felsefe üzerinden bir hoşgörü kültürü, bir demokratik kültür, bir ahlak kültürü geliştirmek istediğini söylemek mümkündür. Çünkü ona göre; felsefe bilgisi felsefi tutuma dönüşmelidir. Ve hep şunu söylemiştir; “umulur ki felsefe bilgisi beraberinde felsefi tutumu getirsin.” Yani felsefe öğrenmekten murad aslında bir felsefi tutum sahibi olabilmektir. “Felsefî tutumda başlıca şu üç özellik bulunur. 1. Olaylara ve olgulara bütünsel bir görüşle bakma. 2. Eleştirisel bir bilincin hakimiyetine sahip olma. 3. Hoşgörünün gerekliliği bilincinde olma. Böyle bir tutum belli bir kültür seviyesine erişmekle kazanılabilir. Bu bir anlamda bilgi sahibi olmakla ilgilidir. (...) Kazanılan bilgilerin özümlemesi, insanın onları hayatına geçirebilmesi icap eder. Felsefî tutumun kazanılmasında felsefe öğretiminin rolü büyüktür. Yalnız felsefe öğrenir veya öğretirken, kazanılan bilgiler eğer öğrenen kişi tarafından özümsemmez, yani hayatına girmezse istenen amaca erişilemez.”²⁰ Böylece felsefi tutum denen şey; ahlaki bir duruş içinde erdemlerle bütünleşerek yaşamak, değer bilincine yükselerek, tutarlı ve hesabı verilebilir bir hayat sürmektir.

Bütün bu faaliyetlerin içerisinde, felsefe yapmak veya felsefe okumak/ okutmaktan murad edilen şey yakalanabilmelidir. Hocamız felsefe ortamına “felsefi tutum” kavramını hediye etmekle, felsefenin sadece bir bilgi etkinliği olmadığını vurgular. Felsefenin toplum nezdinde ve entelektüel kamu-

19 Geniş bilgi için bkz. M. Coşkun Değirmencioğlu, *Türkiye’de İlk Türk Felsefe Cemiyeti ve Sonraki Gelişmeler*, Odak Yayınları, Ankara 2004. (Eser “Türk Felsefe Derneğinin Kurucusu ve Başkanı Hocam Prof. Dr. Necati Öner’e” cümlesiyle Öner’e ithaf edilmiştir.)

20 Necati Öner, “Felsefî Tutum Üzerine Söyleşi”, Görüşler, Beyaz Kule Yayınları, Ankara 2009, s. 146.

oyunda itibar kazanabilmesi ve takdir edilebilmesi için, doğru bir şekilde temsil edilmesi gerektiğine inanır. Ona göre felsefe okumak ve okutmaktan murad, felsefi tutum sahibi olabilmektir. Felsefi tutumun en belirgin özelliği felsefe kelimesinin türetildiği bilgelik sevgisidir. Dolayısıyla felsefi tutum, gerçek, doğru, iyi ve güzeli aramak, talep etmek, özlemek ve elverdiğince iktisap etmeye çalışmaktır. Böylece felsefi tutum, açık olmayı, tahammüllü ve hoşgörülü olmayı, uzlaşmacı ama aynı zamanda da saygılı bir şüpheciliği muhafaza etmeyi gerektiren bir tutum/tavır alışışı barındırmaktadır. Hocamız felsefe ve tefekkürün fildişi kulelere kapanarak başarılacak bir süreç olduğuna inananlardan değildir. O daima insan yetiştirmek, mahfil ve ortam hazırlamak ve düşünce ürünlerini insanlıkla paylaşmaktan yana tavır almıştır. Bir kültürde felsefi düşünce ve tutum yerleşmeden hakiki anlamda gelişme ve kalkınma yaşanamayacağına göre, hocamızın neden felsefi tutum üzerinde ısrar ettiği kendiliğinden anlaşılmaktadır. Felsefi tutum, ideolojilerin öteki- leştiren ve çatıştıran tutumlarının karşısında sergilenebilecek bir çıkış yolu hükmünde olup, alternatifsiz olunmadığının bilinmesiyle ilişkilidir. Felsefi tutum, bilgi ve değer (ahlâk) ekseninde inşa edilen ve doğru davranış için doğru bilgi ile hareket etmek gerektiğini söyleyen bir tutumdur.

Felsefe aynı zamanda bir zihniyet tahlilidir. Zihniyet mantıkla ilgilidir; “insan zihninin bir hali, bir tavrıdır.”²¹ Mantık, doğru düşünmenin, bir tarz zihin terbiyesinin öğrenildiği, edinildiği, kazanıldığı alandır. Ve bu alan muhatabını kültürün içine doğru çekmeli, kültürün bütün unsurlarının farkına varan, kültürün öznesi olan, o kültürü yorumlayan ve eksiklerini gören bir öz bilinç verme alanı olmalıdır. Dolayısıyla felsefe ile memleketimize nasıl hizmet edebileceğimiz, felsefeyi nerede ve nasıl kullanabileceğimiz hakkında yeniden bir aydınlanmaya, yeniden bir bilince ihtiyacımız vardır. İşte bu bilinç, Necati Öner’in bütün bir hayatı boyunca vermeye çalıştığı başlıca unsurlardan biri olmuştur.

Necati Öner, felsefeyi kuru bir bilgi yığını, kuru bir bilgi edinme ve aktarma faaliyeti olarak görmemiştir. Felsefe ile memleket irfanına nasıl hizmet edilir, felsefe ile bir dile, bir kültüre nasıl katılır ve bunun içerisinde reşit bir özne olarak nasıl ona layık bir entelektüel, kültürel bir manevi hayat kurulur bunun örneğini sergilemiştir. Bu nedenle Necati Öner’in fikirlerini ele almak, memleket gerçeğini felsefe ile ele almak demektir. Necati Öner, Türk felsefesi için köklerle bağlantının ve sürekliliğin müşahhas bir öznesidir. Sonraki kuşaklara düşen; onunla birlikte, onun bıraktığı yerden felsefeyi, mânâyı, kültürü, medeniyeti sürdürmek, idame ettirmektir.

21 Necati Öner, “Üç Temel Zihniyet”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Açağ Yayınları, Ankara1999, s. 229

Öz

Necati Öner ve Türk Düşüncesi

Necati Öner, çağdaş Türk felsefesinin kurucu örneklerinden biridir. Hocaları ve öğrencileri arasında entelektüel ve manevi bir köprü kurmuştur. Felsefeyi salt bir akademik etkinlik olmaktan çıkararak, toplum ve kültür ile buluşturan, felsefi tutum sahibi bir düşünürdür. İlgilendiği konular arasında Türkiye’de ilim ve mantık anlayışı, mantığın menşei, insan hürriyeti, zihniyet meselesi, milli zihniyet ve milli birlik, dil ve düşünce ilişkisi, felsefe ve mantık eğitimi gibi ve daha niceleri sayılabilir. Bu çalışmanın ana konusu ve amacı Öner’in felsefi mirasının bir nebze olsun farkında olabilmek ve yorumlamaktır.

Anahtar Kelimeler:Necati Öner, Felsefe, Mantık, Felsefi Tutum, Türk Felsefesi

Abstract

Necati Öner and Turkish Thought

Necati Öner is one of the founders of contemporary Turkish philosophy. He established an intellectual and spiritual bridge between his teachers and students. He removed philosophy from being merely an academic activity. He is a thinker who brought him together with society and culture. His research interests include science and logic understanding in Turkey, the origin of logic, human freedom, mindset issues, national mentality and national unity, thought and language relationship, such as philosophy and logic training and many more can be counted. The main subject and purpose of this study is to be able to be aware and interpret to a certain extent of Öner’s philosophical heritage.

Keywords: Necati Öner, philosophy, logic, philosophical attitude, Turkish philosophy

Kaynakça

- Bayraktar, Fulya, "Felsefe Dünyası", *Türk Yurdu*, C. 25, S. 213, Mayıs 2005.
- Bayraktar, Levent, "Türkiye'de İlk Felsefe Cemiyeti ve Sonraki Gelişmeler", *Felsefe Dünyası*, S. 39, 2004.
- Coşkun, Dilara (ed), *Nesillerin Mirası Dünden Yarına Konuşmalar*, Yazar Yayınları, Ankara 2014.
- Değirmenciöglü, M. Coşkun, *Türkiye'de İlk Türk Felsefe Cemiyeti ve Sonraki Gelişmeler*, Odak Yayınları, Ankara 2004.
- *İlahiyat Fakültesi Dergisi Necati Öner Armağanı*, C.XL, 1999.
- Kafadar, Osman, *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Öner, Necati, *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1965.
- Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık Anlayışı*, A.Ü. İ.F.Yay., Ankara 1967; 2. Baskı Divan Kitap, Ankara 2012.
- Öner, Necati, *Klasik Mantık*, A.Ü. İ.F. Yayınları, Ankara 1970.
- Öner, Necati, *Milli Zihniyet ve Milli Birlik*, TKAE Yayınları, Ankara 1986.
- Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2.bs., Ankara 1990.
- Öner, Necati, "İnsandan Beklenen", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Üç Temel Zihniyet", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.
- Öner, Necati, "Profesör Hamdi Ragıp Atademir", *Felsefe Dünyası*, S. 35, 2002.
- Öner, Necati, "Ord.Prof.Hilmi Ziya Ülken", *Hilmi Ziya Ülken Kitabı*, (Haz.Ayhan Vergili), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2006.
- Öner, Necati, "Felsefî Tutum Üzerine Söyleşi", *Görüşler*, Beyaz Kule Yayınları, Ankara 2009.
- Öner, Necati, *Dil Üzerine*, Divan Kitap, İstanbul 2013.
- Sanay, Eyüp, *Hilmi Ziya Ülken*, Ankara 1986.
- *Türk Felsefe Derneği Tüzüğü*, Ankara 1987.
- Ülken, Hilmi Ziya, "Türkiye'de Tanzimattan Sonraki Mantık Hareketleri", *Edebiyat*, sayı 3, İstanbul 1935.
- Yediylıldız, Bahaeddin (ed.), *Diriliş Yolunda Türk Düşüncesi Necati Öner'e Armağan*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 2013.

NECATİ ÖNER'DE OLGU VE ÖZGÜRLÜK ARASINDA *BİLGİNİN SERÜVENİ*

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 139-150.

Hakemleme: 21.04.2019 | Kabul: 20.05.2019

Hasan Yücel BAŞDEMİR*

Sorun

Bilginin geçerlilik koşulları veya gerekçelendirilmesi meselesi, epistemolojinin temel tartışmasıdır. Gerekçelendirmenin unsurları konusunda üç temel yaklaşımdan bahsetmek mümkündür. İlki, bilgiyi geçerli kılan şartların, önermenin ifade ettiği gerçekliğin dış dünyada o haliyle bulunduğunu veya böyle olduğuna dair daha önceki bilgilerimizle uyuştuğunu göstermekle mümkün olduğunu ileri sürer. İki formunu ifade ettiğimiz bu epistemolojiye “bireysel epistemoloji”, “doğruluk epistemolojisi” gibi adlar verilir.¹ Epistemik öznenin, dilin ve onun kullanım biçimlerinin, kültürün veya başka öznelerin katkısına ihtiyaç duymadan bilginin geçerlilik koşullarını kendi başına sağlayabileceği düşünüldüğü için bu yaklaşıma bireysel epistemoloji denilirken amaç, doğruluğu göstermek olduğu için de doğruluk epistemolojisi ifadeleri kullanılır. Daha kapsayıcı olarak söylemek gerekirse buna kanıtçılık da denebilir.

İkincisi ise önermelerin gerçeklikle uyuşmasını veya zihinde daha önce bulunan yargılarla tutarlı olmasını bilginin yeterli koşulları olarak görmeyen yaklaşımlardır. Bir inanç belirli bir birey için belirli bir zaman dilimi içinde o bireyin amaçlarına bağlı olarak gerekçelendirilir.² Buna göre bilgi, öncelikle pratik (ameli) yönü olan bir faaliyettir ve bir amacı gerçekleştir-

* Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe Tarihi A. B. D. Öğretim Üyesi, Prof. Dr.

1 Goldman, Alvin I. (1999), *Knowledge in a Social World*, Oxford: Oxford University Press, s. 4.

2 Roderick M. Chisholm (1982), *The Foundations of Knowing*, Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 30.

mek için elde edilir. Gerekçelendirme koşullarını, onun yararlı oluşu ve işlevselliği belirler. Bu nedenle gayesiz gerekçelendirmeler geçerli değildir. Bu, aynı zamanda bilginin gayeye göre şekillendiği anlamına gelir. Gerekçelendirme, gayenin yerine getirilmesi bakımından yeterli ve yetersiz olarak değerlendirilebilir. Bu durumda bilginin doğruluk koşulları, ilkindeki gibi uyuma veya tutarlılık gibi mantıksal örgülerden ziyade pratik başarılarla veya dayanaklarla ölçülür. Buna da genel olarak fonksiyonalizm (işlevselcilik) denilmektedir.

Üçüncüsü ise bilginin sosyal işlevine vurgu yaparak gerekçelendirme koşullarının zihinler arası etkileşime dayandığını ileri sürer, yani bilgi, bireyler arası etkileşimin ürünüdür. Buna da sosyal epistemoloji denmektedir.³ Ben bu makalede Necati Öner'in *Bilginin Serüveni* kitabında gerekçelendirme koşullarını bu üç yaklaşımdan hangisine yakın konumlandığını inceleyeceğim. Bu incelemeye sebep olan şey, Öner'in bilgiyi ısrarla kültürle, pratik yansımalarıyla, bilginin işleviyle ve insan özgürlüğüyle ilişkilendirme istediğidir. Bu durum, yukarıda zikredilen üç tarz gerekçelendirme tarzının bir araya getirilmesi anlamına gelmektedir. Acaba Öner, bu ilişkilendirmeyi nasıl sağladı?

Öner, kültürün temelinde bilgi olduğunu ve kültürü bilginin oluşturduğunu ileri sürer ve bilgi edinmenin esasının, bilginin uygulanması olduğunu beyan eder.⁴ Ona göre bilgi, doğruluk standartlarıyla edinilmiş olsa bile o haliyle değerli ve kıymetli değildir, ilave olarak onun kullanılması ve kültür dünyasına bir şekilde yansımaları gerekir. Ancak insan bunu ne derece yapabilir? İnsanın bu konudaki kabiliyeti sınırsız değildir. Öner'e göre bilgiyi pratiğe uygulama meselesi bir özgürlük ve dolayısıyla bir sorumluluk sorunudur. Bu şekilde bilgi sorunu, ahlak sorununa kapı aralar.⁵ Öner, bu ilişkilendirme ile teorik ve pratik felsefe arasındaki ayrımı azaltma eğilimindedir. Bunu "ne işe yaradığını ve işlevinin ne olduğunu"⁶ düşünmeden bilginin tamamlanamayacağını söyleyerek ortaya koyar. Süleyman Hayri Bolay'ın da ifade ettiği gibi Öner, her meseleyi bilgiyle ilişkilendirir; her meseleyi bilgi açısından ele alır.⁷

3 Goldman, *Knowledge in a Social World*, s. 5.

4 Necati Öner (2018), *Bilginin Serüveni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, s. XVII.

5 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. xvii.

6 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 1.

7 Süleyman Hayri Bolay (2012), *Prof. Dr. Necati Öner'in Fikir Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 74.

Doğruluk Epistemolojisi

Öner, bilgiyi var olanın tanınması; onun bilgisine sahip olma; var olan hakkında verilen hüküm; bilinenin bilendeki veya zihindeki yansıması (aksi); hükmün gerçekliğe uygun olması⁸ gibi birçok ifade ile tanımlar. Bu ifadelerin hepsinde ortak olan iki unsur bulunur: var olan ve hüküm. Geleneksel epistemoloji açısından bakarsak hüküm, inanç terimine ve var olan da gerçekliğe işaret etmektedir. Onun ifadelerinden yola çıkarak bilgiyi, "hükmün gerçekliğe uygun olması" şeklinde tanımlayabiliriz. Bu tanım, doğruluk epistemoloji bakımından geleneksel sağduyu epistemolojisine yakındır.

Öner, doğruluğu iki farklı anlamda kullanır. İlki, akıl yürütme doğruluğu; ikincisi ise olgu doğruluğudur. Akıl yürütme doğruluğu ile önermeler arasındaki ilişkilerin doğru kurulması kastedilirken, olgu doğruluğu ile hükmün (bilgini) gerçeğe (objesine) uygun olması kastedilir. Öner, ilkinde biçimsel; ikincisine de içeriksel doğruluk demeyi uygun görmektedir. Bundan da anlaşılacağı gibi Öner, biçimsel doğruluğu tutarlılıkla; içeriksel doğruluğu da uygunlukla tanımlamaktadır.⁹ Başka ifade ile tutarlılık, epistemolojiden ziyade mantık ve matematikteki doğruluk şeklidir. Bu doğruluk, akıl yürütmede basamağı oluşturan dayanaklar (önermeler ve semboller) arasındaki tutarlılıktır. Bu tutarlılıkta ölçü akıl ilkeleridir. Akıl bunu kendiliğinden ilkelerine uygunsa kabul eder, değilse reddeder. İçeriksel doğruluk, bundan farklıdır. Öner, olgu dünyasına ait bilgilerimizde doğruluğu, hüküm (bilgi) ile gerçeklik (olgu) arasındaki uygunluk olarak tanımlamaktadır. Ona göre bu doğruluğun kontrolü deney ile yapılır.

Bu ayrımı yaptıktan sonra Öner, her iki doğruluk biçiminde de akıl ilkelerinin etkin olduğunu ifade eder. Bilgiyi edinmede ve kullanmada en büyük rolü oynayan akıldır. Doğruyu yanlıştan ayırt etmek için akla ihtiyaç vardır. Öner, aklın işlevinin onun ilkeleri sayesinde olduğunu ifade eder: Bu ilkeler özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şıkkın imkansızlığı ile yeter-sebep ilkeleridir. O bu ilkeleri ayrıntılı olarak açıkladıktan sonra bilgi edinme yollarına geçer.

Öner bilgiyi, akıl ilkelerine göre bir araya gelmiş olan kavramlar topluluğu olarak da tanımlar.¹⁰ Esasında onun bu tanımı yapmasının nedeni, bilgi olmayan kavramlar topluluğunu, bilgi olan kavramlar topluluğundan ayırmaya çalışmasıdır. Kavramlar belirli bir düzen içinde bir araya geldiklerinde bilgi olurlar. Bu düzenin bilgiyi meydana getirecek şekilde güvenli yolları vardır. Öner, bunun önce iki yolu olduğunu söyler: Akıl yürütme ve içgörü

8 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 2.

9 Necati Öner (2009), *Görüşler*, Ankara: Beyaz Kule Yayınları, s. 39.

10 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 14.

(sezgi). O akıl yürütmenin de tündengelim, tümevarım ve benzetim olmak üzere üç kısmı ile ilgili açıklamalar yapar. Burada kavramlar arası ilişkiler akıl yardımıyla dolaylı bir şekilde kurulur. İçgörüş de ise bu ilişki doğrudan kurulur. İçgörüşün üç türü vardır: duyuların içgörüşü, aklın içgörüşü ve metafizik içgörüş.¹¹

Duyuların içgörüşü ile insan, renkler, şekiller, sesler gibi varlıkların niteliklerini doğrudan kavrar. Akıl içgörüşü ise kavramlar arasındaki ilişkilerin doğrudan kavranmasını ifade eder. Neden-sonuç ilişkisi, benzerlikler, farklılıklar, üçgenin kare olmadığını bilmemiz gibi eşitlikler, birlikte olmalar gibi ilişkiler akıl ile doğrudan kavranır. Bütünün parçadan büyük olması gibi aksiyomları da yine akli içgörüş ile biliriz. Metafizik içgörüş ise ben'in ve Tanrı'nın kavranması gibi doğrudan kavramalardır. Ancak Öner, bu üçüncüsünü akli içgörüşten ayıran yönlerin ne olduğunu açıklamamıştır.¹²

Bilginin Serüveni kitabının bu kısımları, bilgiyi doğruluk yönünden ele alır. Öner, bilgide bu standartların sağlanmış olmasını ön koşul olarak ortaya koyar, ancak ona göre bilgi için doğruluk koşulları gerekli olsa bile tek başına yeterli değildir. O, bu nedenle bilgiyi zihniyetle, dille, özgürlük ve sorumlulukla ilişkilendirir.

Bilgi ve Zihniyet İlişkisi

Öner, insanın bilgi elde ederken ve bu bilgiyi uygulamaya geçirirken sahip olduğu zihniyetin etkisi altında olduğunu söyler. O zihniyeti, zihnin faaliyet halinde iken içinde bulunduğu ortam şekline tanımlar. İnsan bu zihniyetin bir kısmını doğuştan getirirken bir kısmını yaşadığı ortamda oluşturur. Modern antropoloji çalışmaları, iki tür zihniyet olduğunu ortaya koymaktadır. İlki olgusal, ikincisi ise büyüsel (mitik) zihniyettir. Öner bunlara üçüncüsünü ilave eder ve buna da eleştirel zihniyet der ve ardından aslında bunların farklı insanlarda olmadığını, her insanda bulunduğunu fakat onların hakimiyet derecelerinin, sosyal yapılara ve bireylere göre farklılık gösterdiğini söyler.¹³

Büyüsel zihniyet, doğadaki varlıkların gizli (okkult) özelliklere sahip olduğu inancına dayanır. Bu nedenle bu zihniyete sahip olanlar, bu ön kabulde doğayı farklı şekilde algırlarlar. Bu algılamamanın en belirgin özelliği, doğada görünenlerin göründüklerinden farklı olduğu ve olaylara arasında algı temelli neden sonuç ilişkisinin kurulamayacağı, aksine mistik şekilde bir

11 Öner, *Bilginin Serüveni*, ss. 14-23.

12 Öner, *Bilginin Serüveni*, ss. 23-4.

13 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 25.

neden sonuç ilişkisi kurulacağı şeklindedir. Öner, mistik bağlantıyı Levy-Bruhl'den aktardığı bir hikâye ile anlatır: Bir gezgin Kuzey Amerikan yerlileriyle Fransa'daki tavşanlar üzerine sohbet ederken tavşanı anlatmak için parmaklarıyla kulübenin duvarına tavşan gölgesi yansıtır. Yerliler, sonraki gün tesadüfen her zamankinden daha fazla balık tutarlar ve bu bolluğun sebebinin de gezginin akşam duvara yansıttığı tavşan gölgesi olduğuna inanırlar. Olgusal zihniyet, doğanın görünüşüyle yetinir. Deneye ve algıların bize sağladığı verilere, onların göründükleri gibi olduğu konusunda itimat ederler. Eleştirel zihniyet ise, insanın kendine sunulan her şey karşısında olumlu ve olumsuz yönlerini sorgulaması ve araştırmasıdır.¹⁴

Öner'in bilgiyi zihniyetle ilişkilendirirken ortaya attığı temel iddia, aralarındaki etkileşimle ilgilidir. Buna göre insan bilgisi sahip olunan zihniyete göre şekillenirken, bilgi zihniyeti geliştirebilir. Yani bilgi ve zihniyet birbirini karşılıklı etkileyen ve besleyen iki unsurdur. Bilgi bir zihniyet üzerine elde edilirken bu bilgi zamanla zihniyeti değiştirebilir. Ancak insanoğlunda bu zihniyetlerin hiçbiri yok olmaz, sadece bunların hakimiyet dereceleri toplumun ve bireyin kültür seviyesine göre değişiklik gösterir.¹⁵

Buradaki temel sorun, büyüsel zihniyete sahip kişinin doğruluk epistemolojisinde ortaya koyulan güvenilir bilgi edinme süreçlerine sahip olup olamayacağı ve nihai olarak (doğru) bir bilgiye ulaşım ulaşamayacağıdır. Eğer zihniyeti kişinin bu tür bilgilere ulaşmasını engelliyorsa o zaman bu kişinin zihniyeti asla değişmeyecektir. Öner bu konuda açık bir şey yazmasa da onun yazdıkları, bu soruna bir cevap verir niteliktedir. O, önce zihniyeti iki kısma ayırır: Temel zihniyetler ve ikinci dereceden zihniyetler. Temel zihniyetler, biraz önce bahsedilen büyüsel, olgusal ve eleştirel zihniyetlerdir. Öner bunların insanda daha temel olduğunu; hatta insanların bu zihniyet biçimlerini doğuştan getirdiğini ileri sürer. Yani bunlar tüm insanlarda vardır. Bunların varlığından veya yokluğundan değil, bir insanın dünyasında bunların etkisinin ne kadar olduğundan bahsedilebilir. Bu zihniyetler asla yok edilemez.

İkincisine ise Öner, tutumlar adını verir. Tutumlar, doğuştan olmayıp sonradan kazanılmıştır ve elde ettiğimiz bilgilere göre zaman içinde değişebilirler. Bireylerin tutumları, ilkel toplumlarda birbirine yakınen uygar toplumlarda var olan kültür unsurlarının gelişmiş olması nedeniyle bu tutumlar çeşitlilik göstermektedir. Öner, ikinci dereceden zihniyetin bilgi ve duygulara bağlı olarak oluştuğunu ileri sürer. Bu nedenle tutumlar esasın-

14 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 26.

15 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 26.

da altında tutarlı önermeler kümesi bulunan bir sistemdir. İdeolojiler, dini inançlar ve felsefi görüşler, tutarlıklarını temellerinde bulunan önermelerden, yani sistemin temel önermelerinden alır. Bir sisteme inanan kişiler, sistemin geçerliliğini bu temel önermelere dair ön kabullerine dayandırır.¹⁶ Aynı durum tutumlar, yani ikinci dereceden zihniyetler için de geçerlidir. Bu nedenle tutumlarda içeriksel bir doğruluktan ziyade biçimsel doğruluk bulunabilir.

Bu bilgilerden sonra sorunu tekrar ortaya koyarsak Öner'in yaklaşımı ortaya çıkacaktır. Büyüsel zihniyete (veya diğer zihniyetlere) sahip bir kişi, bilgi elde etmek için gerekli olan koşullara sahip olabilir mi? Zihniyeti onu doğruluk epistemolojisinin koşullarına yönelmekten alıkoymaz mı? Öner'in buna cevabı, açık ve kapalı tutum ayrımında yatmaktadır.¹⁷ Sahip olduğundan başka zihniyetlerin olabileceğini düşünen bir kimse, hangi zihniyete sahip olursa olsun kendi zihniyetini test etme, denetleme ve değiştirme potansiyeline de sahip olacaktır. Bu durum, kişinin başkalarının zihniyetine açık hale gelmesine yol açar. Öner, bunu müsamaha duygusuyla açıklar ve ilginç şekilde müsamahayı (tolerans) epistemik bir unsur haline getirir. Kişinin sahip olduğu zihniyetin, onu başka şeyler öğrenmekten alıkoyması, müsamahakâr olmasına bağlıdır.

Bu durumda açık zihniyete sahip bir kişi, sahip olduğu epistemik yetenekler sayesinde önce tutumlarını değiştirir, ardından da temel zihniyetlerini oluşturan önermelerini sorgulayarak, örneğin zihninde hâkim olan büyüsel etkiyi, eleştirel etkiye dönüştürebilir. Buradan anlaşılacağı gibi Öner, doğruluk epistemolojisinin unsurları dışında pratik unsurları bilgi edinme süreçlerinin parçası haline getirmektedir. Onun bilgi anlayışında zihniyet ve müsamaha pratik epistemik unsurlardır.

Bilgiyi Kurumsallaştıran Dil

Öner, bireysel epistemolojinin bir medeniyete dönüşmesinin ve esasında uygulamaya geçmesinin dil sayesinde olduğunu ileri sürer. Bu yönüyle o, dili de epistemik bir unsur olarak kabul eder. Dilin bilgiye etkisi iki şekildedir. İlki, bilgi elde etme sürecindeki etkisi; ikincisi ise bilginin yayılması, kurumsallaşması ve medeniyete yol açacak şekilde yayılması konusundaki etkisi.

¹⁶ Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 27. Öner, tutumları da açık ve kapalı tutum olarak iki gruba ayırır. Bunları da farklı tutumların olabileceğinin bilince olma (açık tutum) ve olmama (kapalı tutum) olarak birbirinden ayırır.

¹⁷ Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 28.

Öner, dilin bilgi elde etmedeki rolünü iki şekilde açıklar. İlkinde dil var olanları temsil ettiği için var olanlar arasındaki düzen dil de vardır. Biz, var olan bir obje üzerinde düşünürken o objeye yakın olan şeyleri çağrışım yoluyla düşünceye dahil ederiz. Bu şekilde çağrışımların bilgide önemli bir işlevi vardır. Bu çağrışım aslında kelimeler vasıtasıyla olur. Kelimeler de dilde temsil edildiği için dil, çağrışımın ve bilginin önemli bir parçası olur.¹⁸ Dilin bilgi edinmedeki ikinci rolü ise dilin sentaksı ile ilgilidir. Ona göre dilin sentaksı, hükümlerde düşünmenin yolunu çizer ve düşünme boyunca bu yolda ilerler. Yan, sentaks bir anlamda düşüncenin biçimini oluşturur. Öner burada sentaksla bir dil içindeki kelimelerin sıralanışını kastediyor olmalıdır, çünkü o, Fransızca ve Türkçeyi örnek göstererek farklı dillerde kelimelerin sıralanışının bilgi süreçlerini etkilediğini yazmaktadır. O, ayrıca hocası Aydın Sayılı'ya atıfta bulunarak “zengin, geliştirilmiş ve olgunlaşmış bir dilin, düşüncenin oluşmasını kolaylaştırdığını ifade” eder ve bu şekilde dilin yapısının bilgi edinme sürecinde epistemik öznenin işini kolaylaştırdığına vurgu yapar.¹⁹

Bilgi ve medeniyet arasındaki ilişkiye gelince Öner, bilginin gelişiminin dil yoluyla aktarımı sayesinde olduğunu düşünür. Bu aktarım sayesinde epistemik failin elde ettiği bilgi, kurumsallaşır ve yayılır. Eğer bu yayılım olmazsa bilgi, epistemik failin ölmesiyle kaybolacağı için ilerleyemez ve genişleyemezdi. Bilginin bir medeniyet seviyesine çıkacak şekilde genişlemesi, dilin onu aktarma yeteneği ile mümkün olmaktadır.²⁰ Bu yönüyle Öner, bilgiye ve bilgi edinme sürecine bireyler arası etkileşimi de dahil ederek sosyal epistemolojinin doğruluk epistemolojisi üzerindeki tamamlayıcı etkisine işaret eder. Ayrıca Öner, bilgiyi kültürün temelini yerleştirmesiyle bilginin toplumsal açıdan kurucu yönüne işaret eder. Ona göre kültür, var olanlar hakkında edindiği ve bu bilgilere dayanarak edindiği bilgiler ile bu bilgilere dayanarak ortaya koyduğu eser ve davranışlardır ve bilginin üzerine kurulur. Kültürde esas olan bilgilerdir. Eser ve davranışlar, bu bilgilerin dışı yansıtılması ve belirtileridir.²¹

Öner, daha sonra bilgi türlerinden bahseder, ancak o, bilgiyle ilgili bu sınıflamayı, epistemik açıdan değil sosyolojik açıdan yapar. Epistemolojide bilgi türleri, algıya dayanan, tanıklığa dayanan, çıkarıma dayanan, içe bakışa (introspection) vs. dayanan şeklinde yapılmaktadır. Öner, bunun yerine bilgiyi dinsel, felsefî, bilimsel, sanatsal, günlük, okkült şeklinde daha sosyo-

18 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 30. Bolay, *Prof. Dr. Necati Öner'in Fikir Dünyası*, s. 78.

19 Öner, *Görüşler*, s. 109. Öner, *Bilginin Serüveni*, ss. 31, 32.

20 Öner, *Görüşler*, s. 41. Öner, *Bilginin Serüveni*, ss. 29, 66.

21 Necati Öner (2013), *Dil Üzerine*, Ankara: Divan Yayınları, s. 47.

lojik temelli yapar. Bu da onun yine epistemolojide, doğruluğun gösterilmesi dışındaki unsurların etkisini ne kadar çok önemseydiğini göstermektedir. Diğer taraftan bu tasnifin arkasında yatan diğer neden, Öner'in bilginin insan davranışı üzerindeki etkisini göstermek istemesidir. İnsanların hayatında hangi tür bilgiler daha fazla etkili ve yönlendiricidir? Ona göre insanların değer verdikleri bilgi türüne göre davranışlarında farklılıklar meydana gelir. Örneğin dine inanmayan kişinin üzerinde dinî bilginin etkisi olmaz. Bu durum, bizi bilgi ve özgürlük arasındaki ilişkiyi incelemeye yöneltir.

Epistemik Bir Unsur Olarak Özgürlük

Necati Öner'in bilgi ile özgürlük arasında kurduğu ilişkinin temelinde daha önce de bahsedildiği gibi bilgiye dair belirli ön kabuller vardır. Bunların birincisi, bilgi edinme sürecinin salt teorik bir çabayla olamayacağı, bu süreçte pratik unsurların etkisinin olduğudur. İkincisi ise iradi eylemlerin temelinde bilginin yattığıdır. Bilgiye dayanmayan iradi fiil mümkün değildir. Bu nedenle her bilinçli eylemin değerlendirilmesi, onun oluşunu sağlayan bilginin değerlendirmesi ile olabilir.²²

Öner'e göre özgürlük aynı zamanda epistemik bir unsurdur. Bilgi edinmede amaç, edinilen bilginin uygulanmasıdır. İnsan bilgisini ne derecede kullanabiliyor? Buradan insan özgürlüğü sorunu çıkar. Bilgi alanı, özgürlük alanıyla aynı sınırlar içindedir. Ayrıca bilgi insana sorumluluk yüklemesi nedeniyle de bilgi sorunu, aynı zamanda ahlak sorununa da kapı aralar.²³ Bilgi ve özgürlük arasındaki ilişki, tam da bilginin uygulanması aşamasında ortaya çıkar. Öner, bunu izah etmek için özgürlüğü seçme ve eylem özgürlüğü olarak iki kısma ayırır ve bu iki tür özgürlük arasında bir öncelik ve sonralık ilişkisi kurar. Buna göre önce seçme, ardından eylem gelir. Seçme özgürlüğü ise tercihlere bağlıdır. Bu açıdan bakınca nedensiz seçme olamaz. Bunun olabileceğini ileri sürenler, özgürlüğü kayıtsızlık olarak tanımlarlar. Öner, bu yaklaşımı benimsemez ve seçmenin nedenlere bağlı olduğunu ileri sürer. Ancak seçimle bu seçimi belirleyen nedenler arasındaki ilişki (moda-lite, kiplik) zorunlu ise o zaman özgürlükten bahsedilemezdi, ama onlar arasında böyle bir zorunluluk yoktur.²⁴ Yani insan seçme özgürlüğüne sahiptir.

Öner'e göre seçme ve eylem özgürlüğünün temel şartı, bilinçli olmaktır. Bilinçli eylem ise bilgiye dayanır.²⁵ Ancak Öner'in savunduğu şey, bizi bilgilerin yönlendirdiği değildir. Ona göre eylem söz konusu olunca bilgi

22 Necati Öner (1998), "Demokrasinin Epistemolojik Dayanağı", *Felsefe Dünyası*, sayı: 27, s. 3.

23 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. xvii.

24 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 52.

25 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 61.

nötrdür. Tek başına bilgi ne iyi ne kötü; ne yararlı ne de zararlıdır. Biz bilgiyi iyi veya kötü işler için kullanırız. Bu durumda bilginin ahlakla olan ilişkisi ortaya çıkar ve bilgi, iyi ve kötü olmak üzere ahlaki açıdan iki farklı şekilde kullanılır. Öner, bunun için sık kullanılan nükleer enerji örneğini verir. Nükleer enerji hastalıkların teşhisinde insanlığa fayda sağlayacak şekilde kullanılabilirdiği gibi bomba olarak insanlara zarar verecek şekilde de kullanılır.²⁶ Bu durumda bilginin ahlaki kullanımını da epistemolojinin, yani bilgi meselesinin bir parçası olur. Bu nedenle Öner, *Bilginin Serüveni* kitabının dördüncü bölümünü, bilgi meselesinin bir parçası olarak gördüğü Özgürlük ve Sorumluluk başlığına ayırmıştır.

Öner'e göre özgürlük bir yaşantı halidir. Bilgi ise var olanın tasavvurudur. İnsan var olanı bu tasavvur ile bilir. Bu tasavvur, insanın herhangi bir varlık türü ile karşılaştığında o varlık türü ile arasındaki ilişkiden doğar. Bu sayede o varlık türü tanınır. İnsanın bir yaşantı hali olan hürriyet ile sahip olduğu bilgi arasında sıkı bir ilişki vardır. Öner, bu ilişkinin iki açıdan ele alınabileceğini söyler:

1. Hürriyet temeli ve onu mümkün kılan şartlar açısından
2. Hürriyet halinin devamını sağlayan şartlar açısından

Birincisinde birey, ikincisinde toplum bahis konusudur. İnsanın hürriyetle ilgili eylemleri, iradeye bağlı bilinçli eylemlerdir. Dolayısıyla bunlar, düşünerek karar verilen eylemlerdir ve bir seçimin sonucudur. İnsanın seçimlerini bilgi yönlendirir. Eğer insanın seçeneklerle ilgili bilgisi yoksa o zaman seçme de olamazdı. Bu nedenle insanın bilgisinin olmadığı alanlarda özgürlüğü de yoktur.²⁷ Seçenekler hakkında bilgi sahibi olmak da özgürlük için yeterli değildir, ancak bilgi özgürlük için gerekli şarttır. Bilginin fonksiyonel olması, işe yaraması ve benimsenmesi gerekir. Örneğin bir dine inanmayan kişinin din hakkındaki bilgisi olsa da onun için din özgürlüğüne gerek yoktur.

Sonuç

Necati Öner, felsefi meselelerin tümünü bilgiyle ilişkilendirmeye çalışmıştır. Özellikle *Bilginin Serüveni* kitabında bilgiyi sırasıyla zihniyet, dil, kültür, medeniyet, müsamaha, özgürlük, ahlak ve sorumlulukla ilişkili olarak ele almıştır. Bunun nedeni, onun bilgiyi salt bir zihin faaliyeti olarak görmeyişi, aksine bilginin pratik gerekçelerinin de olduğuna inanmasıdır. Fakat o

²⁶ Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 66.

²⁷ Necati Öner (1999), "İnsan Bilgisi İle Hürriyeti Arasındaki İlişki", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s. 344.

bilginin geçerliliği konusunda radikal dışsalcıların yaptığı gibi doğrulayıcı teorik gerekçeleri reddetmez, fakat bunları bilgi için gerekli olmakla birlikte yeterli olmayan koşullar olarak kabul eder. Ardından bilginin geçerlilik koşullarının aynı zamanda duygu, dil, zihniyet gibi zihin faaliyetlerinde aranması gerektiğini ileri sürer. En sonunda da bilginin insan özgürlüğü ile olan ilişkisini ortaya koyar. O, özgürlüğü seçeneklerle ilişkilendirdikten sonra bu seçeneklerin bilgisi sayesinde insanın seçim yapabileceğini ve bu seçimlerine göre davranışa geçmesinin mümkün olacağını ileri sürer. En nihayetinde bilginin geçerliliğinin, doğruluk koşulları yanında işlevselliği ile de ilgili olduğunu kabul eder.

Öz

Necati Öner'de Olgu ve Özgürlük Arasında *Bilginin Serüveni*

Necati Öner, felsefî meselelerin tümünü bilgiyle ilişkilendirmeye çalışmıştır. O *Bilginin Serüveni* adlı kitabında bilgiyi doğruluk koşulları yanında zihniyet, dil, özgürlük, sorumluluk ve işlevi gibi unsurlarla ilişkilendirerek ele alır. Bunun nedeni, onun bilgiyi salt bir zihin faaliyeti olarak görmeyişi, aksine bilginin pratik gerekçelerinin de olduğuna inanasıdır. Fakat o bilginin geçerliliği konusunda radikal dışsalcıların yaptığı gibi teorik gerekçeleri reddetmez, fakat bunları bilgi için gerekli ama yeterli olmayan koşullar olarak görür. Ardından bilginin geçerlilik koşullarının aynı zamanda duygu, dil, zihniyet gibi zihin faaliyetlerinde aranması gerektiğini ileri sürer. En sonunda da bilginin insan özgürlüğü ile olan ilişkisini ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Necati Öner, bilgi, doğruluk, zihniyet, özgürlük

Abstract

The Adventure of Knowledge Between Fact and Freedom in Necati Öner's Philosophy

Necati Öner tried to relate all of the philosophical issues to the knowledge. In his book, *The Adventure of Knowledge*, he examines the knowledge by relating to mentality, language, freedom, responsibility and function as well truth conditions. The reason for this is that he does not see knowledge as pure activity of the mind, but he also believes that obtaining the knowledge has practical stakes and reasons. However, he does not deny theoretical warrants for the validity of knowledge, as radical externalists do. He considers them necessary but not sufficient for knowledge. Then, he argues that the validity conditions for knowledge should also be searched in mind activities such as emotion, language and mentality. Finally, he reveals the relationship between knowledge and human freedom.

Keywords: Necati Öner, knowledge, truth, mentality, freedom

Kaynakça

- Bolay, Süleyman Hayri (2012), *Prof. Dr. Necati Öner'in Fikir Dünyası*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Chisholm, Roderick M. (1982), *The Foundations of Knowing*, Minneapolis: University of Minnesota Press, s. 30.
- Goldman, Alvin I. (1999), *Knowledge in a Social World*, Oxford: Oxford University Press.
- Öner, Necati (1998), "Demokrasinin Epistemolojik Dayanağı", *Felsefe Dünyası*, sayı: 27.
- Öner, Necati (1999), *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öner, Necati (2009), *Görüşler*, Ankara: Beyaz Kule Yayınları.
- Necati Öner (2013), *Dil Üzerine*, Ankara: Divan Yayınları.
- Öner, Necati (2018), *Bilginin Serüveni*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

“İNSAN HÜRRİYETİ” VE AHLAK İLİŞKİSİNE BİR BAKIŞ

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 151-160.

Hakemleme: 21.04.2019 | Düzeltme: 18.05.2019 | Kabul: 07.06.2019

Hüseyin ÖZTÜRK*

Giriş

Hatırlanacağı üzere *İnsan Hürriyeti* merhum Necati Öner'in ahlak ve hürriyet ilişkisini ele aldığı önemli bir kitabının adıdır. Ahlakın temel unsurlarından biri olan hürriyet konusu, ahlak felsefesi üzerinde en çok durulan, düşünülen ve konuşulan konulardan birisidir. Geriye dönüp, düşünce tarihine bir bakıldığında, hürriyet uğruna insanlığın verdiği büyük mücadeleler önemli bir yer tuttuğu görülecektir. Bu konuda bizde ilk akla gelen kişi Vatan Şairi Namık Kemal ve Hürriyet kasidesinde yer alan meşhur şu beyttir. “Ne efsunkâr imişsin âh, ey didâr-ı hürriyet, Esir-i aşkın olduk, gerçi kurtulduk esaretten”. Beytin anlamını bugünkü dille ifade edersek; “Ey hürriyetin güzel yüzü, sen ne büyüleyici imişsin! Gerçi esaretten kurtulduk ama bu defa senin aşkının esiri olduk”¹ Bu konuya değinen Öner, hürriyet peşinde koşmanın insanın değişmez kaderi olduğunu ve Sartre'ın “İnsan hür olmaya mahkûm edilmiştir” sözünü hatırlatarak; yukarıdaki tablo karşısında ve haklı olarak; “insan, hürriyetsizliğe mahkûm edilmiştir” dense gerçeğe daha uygun olurdu diyor.²

Bizde daha çok Tanzimat'la gündeme gelen ateşli tartışmaların Batılılaşma çabasıyla; liberalizm ve diğer bazı akımların bir uzantısı olarak başladığını söyleyebiliriz. Yine benzer şekilde; diğer anayasalara göre; 1961 Anaya-

* Ahi Evran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi, Doç. Dr.

1 Namık Kemal, “Hürriyet Kasidesi”, *Vatan Gazetesi*, 1860; Mehmet Kaplan, Şiir Tahlilleri, C. I, Dergâh Yayınları, B. 7 İstanbul 1981, s. 303.

2 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1982, s. 73.

asının daha çok getirdiği geniş hak ve özgürlükleri kötüye kullanan, insan hürriyeti ile ilgisi bulunmayan ve insana saygısı olmayan yıkıcı akımların³ etkisinde kalan kesimlerin o yıllarda bu kavramı istismar ederek; çıkardıkları kargaşa ile toplumun huzurunu bozmaya çalıştıkları⁴ söylenebilir.

İnsan hürriyetinin ahlakla bir ilgisi var mıdır? İnsan hürriyeti olmadan ahlak olayı temellendirilebilir mi? gibi sorular ahlak ile hürriyet ilişkisini gündeme getirir. Canlılar içerisinde ahlak, niçin sadece insana hastır. Hürriyet kavramını olabildiğince aydınlatmak için bu ve buna benzer kavramları ele alıp; enine boyuna incelemek, analiz etmek gerekir diye düşünüyorum. Bu açıdan; hürriyet nedir, sorusuna Nermi Uygur'un kendine has tarzıyla verdiği cevaba bir bakalım: "Şüphesiz bu soruya cevap bulmak kolay bir iş değildir. Yine de sorunun kendisinde insan gücünü aşan bir yan yoktur. Bu soruda hangi ilişki çerçevesinde olursa olsun, insan yaşamalarına yapışık bir durumu, çeşitli anlamları bakımından aydınlatılmak istenmektedir. Böylesine güç bir iş, kişiden kişiye değişen, yine de belli ölçüler içerisinde insan gücünün baş edebileceği, çözebileceği bir durumdur".⁵

İnsan yapısı gereği düşünen, tasarlayan, eylem içinde bulunan toplumsal bir mahlûktur. Hayatını ve dünyayı, şahsen tasarlayarak hedeflerine uygun olarak şekillendirmektedir. Filozoflar ise bunu "pratik akıl" deyimini kullanarak ifade etmişlerdir. İşte bu pratik akıl alanında, insanın dışındaki canlılarda benzerini bulamadığımız bir halle karşılaşıyoruz ki bu bir ahlak hadisesidir.⁶ Ahlak hadisesini kendine konu olarak seçen felsefe dalına etik veya ahlak felsefesi, İbn Sina'nın deyimiyile el-hikmetü'l-hulkiyye denir. Ahlak olayı, ahlak denen olgu üzerinde düşünme ve ahlakla ilgili felsefe yapmaktır. Ancak felsefe ortada yokken, filozoflar üzerinde çalışmadan dahi ahlak bir şekilde mevcuttur.⁷

Bu durum bize; yaşanan bir ahlakın; diğer bir deyimle realist bir ahlakın da olduğunu gösterir. Her toplumun kendine özgü bir ahlak anlayışı vardır. Bu açıdan ahlakı filozoflar keşfetmiş değildir.⁸ Şimdi ahlak kavramına daha yakından bakalım: Ahlak, Arapça'da tabiat, seciye, din ve yaratılış manalarını kapsayan 'hulk' sözcüğünün çoğuludur.⁹ Buna rağmen ahlakın, Türkçe'de

3 Hilmi Ziya Ülken, *Aşk Ahlakı*, B. IV, İstanbul, 1981, s. 45.

4 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 126.

5 Nermi Uygur, "Bir Felsefe Sorusu Nedir?" Dergipark, yok. Gov. tr/ 14355, s. 50.

6 Heinz Heimsoeth, *Ahlak Denen Bilmece*, çev. N. Uygur, İÜEFY, İstanbul, 1957, s. 3.

7 Heinz Heimsoeth, *Ahlak Denen Bilmece*, s. 5.

8 Bedia Akarsu, *Ahlak Öğretileri*, C. I, İÜEFY, İstanbul 1965, s. 7

9 Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri*, TCDİR, Ankara, 1340, s. 5

bir kavram olarak hep tekilmiş gibi kullanılmıştır.¹⁰ Ahlak kelimesi Farsça’da huy, Latince’de moral, Grekçe’de ise etikdir. Aynı şekilde Latince kökten gelen karakter de bu anlamdadır.¹¹

Şimdi de ahlak kavramı ile ilgisi bulunan hürriyet kavramına daha yakından bakalım: Hürriyet, farklı şekillerde tanımlanmış ve anlaşılmış bir kavramdır.¹² Bir şeyi yapıp yapmama veya davranıp davranmama gücü¹³ ya da özgür hareket etme gücü¹⁴ olarak nitelendirilmektedir. Şüphesiz hürriyetin başka tanımları da yapılabilir. Fakat hürriyet bir yaşantı hali olup insanın duyu alanına ait bir kavramdır. Herkes için genel geçer bir tanımının yapılamamasının nedeni budur. İşte Öner’e göre; hürriyet kelimesine felsefi ve siyasi görüşlere göre farklı manalar verilmesi, onun bu kavram niteliğinden gelmektedir.¹⁵

Kâinattaki tüm varlıklar devinim halindedirler. Fakat maddenin devinimi bilinçsiz ve hedefsizdir. Kendini belirleyen güçlerin zorlamasıyla oluşur. Hayvanlar ise hareketlerini irrasyonel olarak içgüdülerinin etkisiyle gerçekleştirirler. Kuş uçmak, balık suda yüzmek zorundadır. Bunun özgürlükle bir ilişkisi yoktur, bu davranış, yaşaması için bir mecburiyettir. İnsan eylemleri ise; bütün bu davranışlardan nitelik olarak farklıdır. İnsanoğlu hareketlerinin çoğunda tereddüt içine girer, düşünür, ancak tercihte zorlansa da iradesine uygun olarak; kendince en iyisi dediği eylemi gerçekleştirir.¹⁶

Ahlak, bilim gibi var olanla değil, olması gerekenle, ideal olanın gerçekleşmesiyle ilgilenir. Bu nedenle ahlakın konuları, bilimlerin konularından tamamen farklıdır. Hareketimizin ilkelerini araştırmak ve bilmek, aynı zamanda davranışlarımız için kural koymak anlamına gelir. Bu açıdan bakıldığında, ahlakın ideal bir tarafı olduğu doğrudur. Yapmakla yükümlü olduğumuz şey, çoğunluğun davranışlarına uymaktan ibaret değildir. Fakat yapmakla mükellef kıldığımız hareketler, ahlak idealleri, aritmetikteki sayılar, geometrideki şekiller cinsinden de farklıdır. Nitekim tabiatta geometrinin tam olarak tanımına uygun bir dikdörtgenler prizması mevcut değildir. Ancak ahlak felsefesi haricinde hakikaten ahlaki bir hayat vardır. Ahlak meselesini önümüze koyan işte budur.¹⁷

10 Mustafa Çağırıcı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*, İstanbul, 1982, s. 15

11 Mustafa Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lûgati*, C. I, İstanbul 1954, s. 67

12 Munci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin yayıncılık, Ankara, 2013, s. 3

13 İbrahim Ö. Kabaoğlu, *Kolektif Özgürlükler*, DÜHFY, Diyarbakır, 1989, s. 14

14 Tarık Zafer Tunaya, *Siyasal Kavramlar ve Anayasa Hukuku*, s. 187

15 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 11.

16 Süleyman Hayri Bolay, “Terbiye ve Ahlâk”, *Doğu Anadolu’nun Kalkınması Meseleleri Sempozyumu*, s. 165

17 Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi’de Aile*, (Doktora Tezi), BAAKY, Ankara 1991, s. 4

Bu bakımdan ahlak, insanların davranışlarının fiilden ziyade, davranışlarının sebebi ve kaynağı olan ve onların meydana gelmesine vesile olan ruhi melekeler yekûnunu, Gazali'nin ifadesiyle he'yeti belirtir ki, bundan dolayı ahlak hareketleri, ahlakın bizzat kendisi değil; onun neticesidir.¹⁸

Necati Öner'e Göre Ahlakta Hürriyetin Yeri ve Rolü

Necati Öner'in amaçladığı; ahlak olayını temellendirirken ahlakta hürriyetin rolünü; vicdani, iktisadi ve siyasi olan hürriyet türlerinin temelinde ortak olan yanı, başka bir ifadeyle konunun felsefi olan tarafını belirlemeye çalışmaktır.¹⁹ O'na göre; hürriyet bir yaşantı hali, yani duyuşsal alana ait bir kavramdır. Genel geçer bir tanımının yapılamamasının nedeni de budur. İşte hürriyet kavramına felsefi ve siyasi görüşlere göre farklı anlamlar yüklenmesi, onun bu kavram niteliğinden gelmektedir.²⁰

Hürriyet, çeşitli durumlar karşısında söz konusudur. Birçok imkân olmalı ki, onlar arasında bir seçim yapılabilsin. O halde seçme, hürriyetin temel unsurlarından birisidir. Öner'e göre; seçme, tesadüften farklıdır. Çünkü seçmede işin içine irade girer. İnsan bazı akıl yürütmelerden sonra seçim yapar. İradeden sonra eylem gelir. İnsan hür iradesiyle seçip; onu fiil haline dönüştürdüğünde kendini özgür hisseder. Bu hareketi bir engelle karşılaşırsa tutsaklığının bilincine varır. O halde tüm insan hürriyetlerinin esasında seçme ve eylem unsurları bulunur.²¹

Seçme hürriyeti, ancak sınırlı bir alanda söz konusudur. İnsan için hayati olan bazı mevzular bunu göstermektedir. İnsanın hayata başlaması kendi iradesiyle olan bir şey değildir. Aynı şekilde anne ve babasını seçmek elinde değildir. Dünyayı terk edişi de öyledir. Burada takdir edilen süre kadar kalmaktadır. Ama bütün bunlar, insanı birinci dereceden ilgilendirmektedir. Bu hal; insanı, kendini hayli aşan yüce bir varlıkla karşı karşıya getirmekte ve namütenahi hürriyeti elinde bulunduran mutlak varlığı, yani Allah'ı hatırlatmaktadır. Bu durumda hürriyet meselesine değinen akıl için, mutlak özgürlüğe sahip varlığı göz önüne almak gerekir.²² *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi* adlı eserinde bu noktaya işaret eden kritisizmin temsilcisi I. Kant, "Ahlak olayını temellendirmek için, zorunlu olarak; ruhun ölümsüzlüğünü ve Allah'ın varlığını kabul etmek zorundayız"²³ diyor.

18 Gazali, *İhya'ı Ulumi'd- Din*, C. I, Mısır, 1334, s. 53

19 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 11.

20 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 11.

21 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 13.

22 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 32.

23 Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, s. 136.

Hürriyetin ahlakla olan ilişkisine değinen düşünürlerin başında Kant gelmektedir. Kant’tan evvel hürriyet, ya determinist, veya indeterministtir. Sınırsız bir determinizm ise insanı fatalizme yöneltir. İndeterminizmde hürriyette sınır yoktur. Bu yüzden her iki fikirde insan olgularıyla bağdaşmazlar.²⁴ Kant, hürriyet sorununa yeni bir çözüm sunmuştur. Ona göre Tabiatla zaruret, ahlakla ise hürriyet vardır.²⁵ Kant, bu fikrini temellendirmek için varlıktaki âlemi iki kısma ayırır. Bunlardan birincisi, tabiat yasalarının hükmettiği zaman- mekân içinde gelip geçen fenomen alanı, diğeri numen alanıdır. Numen sahasında yalnızca pratik aklın ve vicdanın kanunları işler, İşte bu kanunlar çerçevesinde hareket etmek, Kant’a göre özgür olmaktır.²⁶

Öner’e göre; hürriyet, insana belli bir alan içerisinde verilmiştir. Bu yüzden sadece o alan içerisinde yapıp ettiklerinden sorumludur.²⁷ Ancak bu alan içerisinde insan, farklı alternatifler karşısında tercih etme iradesine sahiptir. Bu durum; onun seçmedeki hürriyetinin belirtisidir.

Seçimden sonra hedefe varmak için; insan özgür olarak eylemde bulunur. İnsanın sorumluluğu da bu eylemlerinden dolaydır.²⁸ Seçme tamamen zihinde oluşur. Eylem ise verilen bir kararın zihin dışındaki uygulamasıdır. Başka bir ifadeyle; eylem, seçme ile belirlenen hedefe ulaşmak için gösterilen bir çaba, yani düşüncenin dışa yansımasıdır. İnsan, özgür olup olmadığının bilincine bu eylem sonucu ulaşır.²⁹ Çünkü eylemi belirleyen, yönelten veya engelleyen sebepler belirginleşmiştir.

Necati Öner’e göre; yapılan hürriyet sınırlamaları; bireysel, kamusal, maddi ve manevi özellikleri dikkate alınarak yapılmıştır. Seçimlerde oy kullanma hakkı, kamuya iştirak, askere gitme ve şahitlik etme gibi haklar kamunun hürriyetleridir. Bireysel hürriyetler ise; insanın maddi ve manevi dünyası ile ilgili hürriyetlerdir. Maddi olanlar; barınma, çalışma, mülkiyet, üretim ve tüketim hürriyetleridir. Manevi hürriyetler ise; din ve inanç, basın ve söz, öğretim, toplantı ve gösteri hürriyetleridir.³⁰

Çoğu kez din hürriyeti, vicdan hürriyeti ile karışılmak istenir. Necati Öner’e göre; bu doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü vicdan hürriyeti kavramının kapsamı daha geniştir. Bu bakımdan din hürriyeti, vicdan hürriyetinin içine girer. Vicdan hürriyetinin içinde din dışı düşüncelere inanma

24 Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s. 264.

25 Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s. 265.

26 Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s. 267.

27 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 66.

28 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 67.

29 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 69.

30 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 77.

hürriyeti de vardır. Dini inancın dayandığı temel ile felsefi inancın dayandığı temel esasen birbirinden tamamen farklıdır. Din, aşkın bir varlığa dayalı inanç, fikir ve değerler toplamıdır. Felsefe ise; akla dayalı, kendi içinde mantıkça tutarlı, insanın nasıl yaşamasıyla ilgili bir bakış açısı; felsefi sistem; kısaca bir dünya görüşüdür.

Din, aşkın ve mutlak bir varlığa dayalı ve ebedi hayatla ilgili olduğu için; din hürriyeti, insanın en kutsal hakkıdır. İnsanın bu hakkının sağlanıp korunması devlet görevlerinin başında gelmelidir.³¹ Öner'e göre Batıya din hürriyeti, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında gelebilmiştir. Bu yüzden Batıdaki farklı inanç sahipleri, inançlarından döndürülmeye çalışılmış, dönmek istemeyenler, işkence ve katliamlara maruz kalmışlardır. Ortodokslara en büyük zulmü, Katolikler yapmışlardır. Bu yüzden Ortodokslar, "İstanbul'da Kardinal külahı görmektense Osmanlı sarığını tercih ederim" sözünü boşuna söylememişlerdir. Çünkü İstanbul'a Katolikler hâkim olursa; Ortodokslara hayat hakkı yok, ama Osmanlı hâkim olursa; hem hayat hakkı hem de mezhepleri doğrultusunda yaşama hakkı vardır. Fatih'in bu davranışı, din ve vicdan hürriyeti bakımından çok önemlidir. O dönemde İspanya'da Katolik olmayanlar ve Endülüs Müslümanları ateşe atılıyordu. Fatih'in bu engin hoşgörüsüne; Batı, ancak XX. Asra doğru gelebilmiştir.³² İslam ülkelerinde durum Batıdan farklıdır. Zira İslam'ın doğuşundan itibaren din hürriyetinin varlığından söz edilebilir. Bu hal, İslam'ın aslından ve onun son din olmasından gelmektedir. "Dinde zorlama yoktur".³³ Kur'an'ın bu hükmünü uygulayan Müslümanlar, Gayr-i Müslimlerin inançlarına saygılı olmuşlardır. İslam'da din hürriyetine gösterilen saygının bir ifadesi de; Peygamberimizin Hayber'in fethinde ganimet olarak ele geçirilen Tevrat nüshalarının mağlup Yahudilere iadesini emretmesidir.³⁴

Bir toplumda manevi hürriyetlerin sağlanması ve korunması hususunda uygun ortamı hazırlayan, medeniyet seviyesini gösteren zihniyetin en açık belirtisi, hoşgörü (tolerans) düşüncesidir. Hürriyetin en büyük düşmanı ise taassuptur. Taassup, düşünmeden, tartmadan, vicdani süzgeçten geçirmeden bir düşünceye, bir inanca körü körüne bağlanma durumudur. Ancak her hangi bir inanca sıkı sıkıya bağlanma, onun bütün gereklerini yerine getirme, her zaman taassupla vasıflandırılmaz. Sözelimi İslam'ın bütün şartlarını yerine getiren bir mü'mine mutaassıp denir ki, bu doğru değildir. Necati Öner'e göre; bunun nedeni, taassupta bir düşünceye sıkıca bağlanmanın

31 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 95.

32 Yılmaz Öztuna, *Türkiye Tarihi*, C. III, s. 209

33 Kur'an-ı Kerim, Bakara; 286

34 Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, s. 208.

yanında saldırganlık da vardır. Mutaassıp şahıs, kendisinin hoş görmediği fikir ve inançları şiddet kullanarak kaldırmak ister.³⁵

Tartışma ve sonuç

Ahlaki hareket; sadece insana hastır. Çünkü cansız maddenin hareketi şuur-suz, hayvanların hareketi ise içgüdüselidir. İnsan akıl ve iradesi sayesinde; kendince düşünür, tartar, ölçer ve biçer, bütün bunların sonunda iyi dediği bir hareketi yapar? İyinin bir ölçüsü var mıdır? Varsa bu nedir? Kime göre ne iyidir? Ünlü teolog E. Brunner, “İyi daima Tanrının istediğini yerine getirmektir diyor.³⁶ J. Kalvin de; “Tanrı ne dilerse iyi odur, sırf o dediği için iyidir” demektedir. Yine günümüz teologlarından A. J. Carnel ise; “Metafizik olmadan ahlak olmaz. Bir Hıristiyan’ın Tanrı hakkında düşündükleri, onun iyi hakkında düşündüklerini kontrol eder; çünkü iyiye muhteva kazandıran Tanrıdır. O halde insanın görevinin ne olduğunu tanımlayan ve belirleyen, bizzat Tanrı’nın kendisidir”³⁷ demektedir.

İslam ahlakçılarının bu konudaki görüşü de Batılı teologların görüşünü andırmaktadır. İslam ahlakçılarının görüşlerini; “Allah, neye iyi dedi ise; iyi odur” şeklinde ifade etmek mümkündür. Bu durumda; ahlakın amacı olan iyiye muhteva kazandıran din olmaktadır. Aslında Müslümanların ahlakının kaynağı İslamiyet’tir. Bir başka ifadeyle Kitap ve Sünnettir. Bundan dolayı ilk başlarda İslam mütefekkirlerinin, aklına ahlakla ilgili kitap yazmak gelmemiştir. Buna sebep; ahlakla ilgili eserlerin ilk kaynağının yabancı kökenli olduğunu ve tercümeler yoluyla İslam düşüncesine girdiğini görmekteyiz.³⁸ Bu sahadaki ilk tercüme eser; İbn-i Mukaffa’nın Farsçadan Arapçaya çevirdiği *Kelile ve Dimne*’dir.³⁹ İkincisi ise; Aristoteles’in *Nikomakhos’a Ethik*’i; *Kitabu’l-Ahlak* adıyla Arapçaya çevrilmiştir.⁴⁰

İslam’da ilk ahlak kitabını müstakil olarak yazan düşünür ise Farabî ekolüne mensup olan İbn-i Miskeveyh’tir. Kitabının adı ise; ahlakın olgunlaştırılması anlamına gelen *Tehzibü’l-Ahlak*’tır. İbn Miskeveyh’in anlayışı; esasında Platonist bir yapıda olup; nefsin üçlü ayırımı üzerine kurulmuştur. Aristoteles’in to meson (matematik orta) anlayışını benimser. Özetle İbn Miskeveyh’in bu konudaki görüşünü; İnsanın irade ve aklını esas alarak; ol-

35 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 120.

36 Mehmet Aydın, *Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi*, Ankara, 1981, s. 103.

37 Mehmet Aydın, *Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi*, s. 103.

38 Mustafa Çağırıcı, *Gazzâlî’ye Göre İslam Ahlakı*, s. 221.

39 Carra de Vaux, *İslam Ansiklopedisi*, “Ahlak” md. C.I, s.153.

40 Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi’de Aile*, s. 37

gun ve ilahi bir gayeyi amaçladığı⁴¹ ve üstün mutluluğa ulaşma çabasında olduğunu⁴² söylemek mümkündür.

İnsan, iradesiyle hareket edebilme yeteneğine sahip olduğu için hür bir varlıktır. Yalnız bu hürlük sınırsız değildir. Sınırlı bir özgürlüğe sahip olan insana; bu durum, sınırsız özgürlüğe sahip mutlak bir varlığı düşündürmektedir. İnsanı birinci dereceden ilgilendiren bazı konularda insanın kendi iradesinin bir rolü bulunmamaktadır. İnsan iradesi dışında bu dünyaya gelmekte; takdir edilen bir süre burada kalmakta ve anne-babasını seçme özgürlüğünden mahrum bulunmaktadır. Bütün bunlar; insanı çok yakından etkilendirmektedir. İşte bu yüzden inanan insan, sınırlı alanda yaptığı seçmesiyle; yapıp ettiklerinden sorumludur. Kime karşı sorumludur? Kendi nefesine, ailesine, içinde yaşadığı topluma ve hepsinden önemlisi Allah'a karşı sorumludur.

Değer tanımayan nihilist görüşler, her türlü otoriteyi reddederek; insan hürriyetinin sağlanabileceği düşüncesini savunurlar. Bu ne derece doğrudur? Otoritenin yokluğu, bu düşünce sahiplerinin sandıkları gibi; insanları mutluluğa değil, rezilete sürüklemektedir. Nihilistlerin bu düşüncesi bir ütopya olarak kalmaya mahkûmdur.⁴³ Çünkü düzenin olmadığı bir yerde düzensizlik vardır. Otorite yokluğunun insanları ne hale getirdiğini; bugün dünyanın çeşitli yerlerinde ve en çarpıcı biçimde; Afganistan, Suriye, Yemen ve Libya'da görüyoruz. İngiliz C. Morgan'ın deyişiyle; "nasıl duvarsız bir oda olmazsa, sınırsız bir hürriyet de olmaz"⁴⁴

Düzeni sağlayan otoritenin kaynağı ilahi ise; otorite, mutlak varlık olan Allah'a aittir. Allah'ın mutlak otoritesi, eksik bir varlık olarak; insan tarafından temsil edilemez. İnsanlar, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olamaz, ancak tebliğcisi olabilir, peygamberler sadece bu tebliğ görevini yerine getirmişlerdir. Allah; insanlara, onların arasından seçtiği peygamberler aracılığıyla gönderdiği kutsal kitaplarda; şunu yap, bunu yapma diye buyuruyor. Bu hal insanların seçme hürriyetinin olduğunun ispatıdır. Öte yandan Allah, iyi ve kötünün ne olduğunu bize bildirerek; tercih hakkını da belirliyor.⁴⁵

41 Ramazan Turan, "İbn Miskeveyh'de Erdem Kavramı ve Temel Erdemler", s. 33

42 Cavit Sunar, *İbn Miskeveyh'de ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri*, s. 28

43 Hilmi Ziya Ülkeni, *Aşk Ahlakı*, s. 221; Ahlak, İÜEFY, İstanbul 1946, s. 141

44 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 123

45 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 140

Öz

“İnsan Hürriyeti” ve Ahlak İlişkisine Bir Bakış

“İnsan Hürriyeti”, Prof. Dr. Necati Öner’in en önemli eserlerinden biridir. Bu kitabında ahlak hürriyet ilişkisini ele alıp inceler. Ben de bu doğrultuda ahlak olayına farklı açılardan bakıp analiz etmeye çalışacağım.

Ahlak olayını konu alan felsefe dalına etik ya da ahlak felsefesi denir. Ahlak olayı, ahlak denen fenomen üzerinde bir düşünme, felsefe yapmadır. Felsefe henüz doğmamışken, filozoflar üzerinde düşünmeden de ahlak toplumlarda mevcuttu. Bu bakımdan ahlakı filozofların bulduğunu söylemek doğru değil. Çünkü her toplumun kendine göre bir ahlak anlayışı vardır.

Hürriyet, çeşitli durumlar karşısında söz konusudur. Birçok imkân olabilmeli ki, onlar arasından bir seçim yapılabilir! O halde seçme, hürriyetin temel unsurlarından birisidir. Necati Öner’e göre; seçme tesadüften farklıdır. Çünkü seçmede işin içine irade girer. İradeden sonra ise; ahlaki hareket gelir. İnsan hür iradesiyle seçip; onu eyleme dönüştürdüğünde kendini özgür hisseder. Bu yüzden de canlılar içerisinde sadece insan yaptıklarından sorumludur. Kime karşı sorumludur? Kendi nefesine, yakın çevresine, içinde yaşadığı topluma ve hepsinden önemlisi inanan insan için Allah’a karşı sorumludur.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, irade, seçme ve insan hürriyeti,

Abstract

An Outlook On “Human Freedom” and Morals

“Freedom of Human” is one of the important works of Prof. Dr. Necati Öner. He studies morals and freedom relation in this book. I will also try to analyze morals from different angles.

It is called “ethic” or “philosophy of morals” to the branch of philosophy concerning morals. “Morals incident” is a pondering on the phenomenon called morals and philosophize. Before philosophy was born and before the philosophers thought on it, there was morals in societies. In this sense, it is not true to say the philosophers did conceive the morals. Because every society has a perception of morals.

Freedom exists on multiple situations. There should be more than one possibility in order to choose one of them. Therefore, selection is one of the main elements of freedom. According to Necati Öner selection is different than the coincidence. Because selection involves will. It is followed by morals step. Human feel free when they make choices with their own will and put it into action. That is why amongst the livings only humans are responsible from their actions. Responsible to whom? To their self, to the kith and kin, to the society that they belong and most important of all, for a religious human responsible to the God.

Keywords: Morals, will, selection and human freedom.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia, *Ahlâk Öğretileri*, C. I, İÜEFY, İstanbul 1965.
- Akseki, A. Hamdi, *Ahlak Dersleri*, TCDİRİN, Ankara 1340
- Aydın, Mehmet, *Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı Ahlak İlişkisi*, Ankara 1981
- Bolay, S. Hayri, "Terbiye ve Ahlâk", *Doğu Anadolu'nun Kalkınmasında (Sosyal, Kültürel ve İktisadî) Meseleleri Sempozyumu Tebliğleri*, Tunceli 1985
- Çağrıncı, Mustafa, *Gazzâlî'ye Göre İslam Ahlâkı*, İstanbul 1982
- -----, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*, İstanbul 1985
- Çankı, M. Namık, *Büyük Felsefe Lûgatı*, C. I, İstanbul 1954
- Carra de Vaux, İ. A. "Ahlâk" Md. C. I, İstanbul 1956
- Gazâlî, İhya'ı *Ulumi'd- Din*, C. I, Mısır 1334
- Hamidullah, Muhammed, *İslam'da Devlet İdaresi*, Çev. K. Kuşçu, İstanbul 1963
- Heimsoeth, Heinz, *Ahlak Denen Bilmece*, çev. N. Uygur, İÜEFY, İstanbul 1957
- Kaboğlu, İbrahim Ö., *Kolektif Özgürlükler*, DÜHFY, Diyarbakır 1989
- Kant, Immanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev. İonna Kuçuradi, HÜY, Ankara 1982
- Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri*, Yetkin yayıncılık, Ankara 2013
- Kaplan Mehmet, *Şiir Tahlilleri*, C. I, Dergâh Yayınları, B. 7 İstanbul 1981
- Kemal Namık, *Hürriyet Kasidesi*, Vatan Gazetesi, 1860
- Kur'an-ı Kerîm, Bakara, 256
- Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İÜEFY, B. II, İstanbul 1968
- Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yayınları, Ankara 1982
- Öztuna, Yılmaz., *Türkiye Tarihi*, C. III, Hayat Yayınları, İstanbul 1964,
- Öztürk, Hüseyin, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile*, (Doktora Tezi), BAAKY, Ankara 1991
- Sunar, Cavit, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve İslam'da Ahlak Görüşleri*, AÜİFY, Ankara 1980
- Tunaya, T. Zafer, *Siyasal Kavramlar ve Anayasa Hukuku*, Ekin yayıncılık, İstanbul 1982
- Turan, Ramazan., "İbn Miskeveyh'de Erdem Kavramı ve Temel Erdemler", dergi-park.gov.tr
- Uygur, Nermi, "Bir Felsefe Sorusu Nedir?", [Dergipark, yok. Gov. tr/ 14355](http://Dergipark.gov.tr/14355)
- Ülken, H. Ziya, *Aşk Ahlakı*, B. IV, İstanbul 1981
- -----, *Ahlak*, İÜEFY, İstanbul 1946

NECATİ ÖNER MANTIKTA HANGİ ÇİZGİNİN DEVAMINDA YER ALIR?

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 161-168.

Hakemleme: 21.04.2019 | Kabul: 20.05.2019

Aytekin ÖZEL*

Giriş

Evvelce İslam Dünyasındaki mantıkta etkili olan iki gelenekten biri Fârâbî (870-950) diğeri de İbn Sînâ (980-1037) çizgisidir. Osmanlı'da Avrupalı mantıkla karşılaşma sürecinde fikri bir hesaplaşma içerisine giren ilk ve son isim ise Ali Sedat'tır (1857-1900). Türkiye Cumhuriyeti döneminde Sedat'ın bu süreçteki tutumu, etkisini devam ettirmiştir. Bu çalışma Necati Öner'in (1926-2019) eserlerinden yola çıkarak onun hem İbn Sînâ hem de Ali Sedat çizgisinde yer aldığı ortaya koymayı amaçlar. Ama bundan önce 1970-2000 arasında Türkiye'de yapılan mantık çalışmalarındaki Öner hocanın konumunu tespit etmek uygun olacaktır.

Türkiye'deki Mantık Çalışmalarında Necati Öner'in Yeri

1970-2000 yılları arasındaki (2000 dâhil) Türkiye'deki mantık çalışmalarını iki ana çizgi içerisinde ele alabiliriz:

Necati Öner Geleneği: Bu gelenek, daha çok İslâm Dünyasındaki geleneksel mantık konuları üzerinde yoğunlaşan, zaman zaman o konular paralelinde gelişen Batı'daki mantıkçıların görüşlerine de yer vererek, mantık, mantık tarihi ve mantık felsefesi çalışması yürütenlerden oluşur. Bu gelenek içerisinde 2000 yılına kadar doktora tezi mantık konusu olanlarını sayabiliriz: Abdülkuddüs Bingöl, Naci Bolay (ö. 2001), M. Tahir Yaren, İbrahim Emiroğlu, Ahmet Kayacık, İsmail Köz.¹

* Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Mantık A. B. D., Doç. Dr.

1 Aytekin Özel, "Nasîruddîn Tûsî'de Önermeler Mantığı, Harun Kuşlu", (kitap değerlendirmesi), *Nazarîyat*, 2018 (Ekim), c.: 4, s.: 3, ss. 185-189.

Teo Grünberg Geleneği: Bu gelenek Grünberg'in arkadaşları ve öğrencilerinden oluşur. Onlar, sembolik mantık, sembolik mantık felsefesi çalışmaları yapmışlardır. Grünberg çizgisinde dersler vermekte veya vermişlerdir: Grünberg çizgisi için şu isimleri örnek olarak verebiliriz: Hüseyin Batuhan, Cemal Yıldırım, Suvar Kösearif, Adnan Onart, Ahmet İnam, Erdinç Sayan, Samet Bağçe, David Grünberg, Zekiye Kutlusoy, İskender Taşdelen (doktorası 2005).²

Bu ikisinin dışında 1980-2000 yılları arasında, bu geleneklerden bağımsız, doğrudan mantık ya da onunla ilişkili olarak düşünebileceğimiz çerçevede çalışma yapanlar olmuştur: Bu çerçevede Ahmet İnam –İnam, Grünberg çizgisinde olmakla birlikte 1980 yılında tamamladığı “Edmund Husserl’de Mantığın Yeri” adlı doktora tezi onun çizgisinin dışındadır-, Şafak Ural, Doğan Özlem, Dursun Murat Çüçen (ö. 1997), Abdülkadir Çüçen, Ali Karatay, Kutsi Kahveci, Hasan Bülent Gözkan, Ahmet Ayhan Çitil’in adlarını sayabiliriz.³

Genel bir değerlendirme yapacak olursak: “Türkiye’de mantık çalışmalarını geleneğe bağlı mantık çalışmaları ve modern mantık araştırmaları şeklinde iki ana grupta toplayabiliriz.” Modern mantığın yeni mantık olarak görülmesini anlayabiliyoruz. Ama ilginç olan şey, “geleneğe bağlı mantık çalışmalarının yeni mantık cereyanları içerisinde ele alınabilir.” olmasıdır. “Çünkü Tanzimat’tan sonra, Batıda meydana gelen modern mantık çalışmalarının Türk fikir hayatında görülmesine paralel olarak geleneksel mantık da yeni bir uyanış dönemine girmiştir.”⁴ Dolayısıyla bu durum, özellikle Ahmet Cevdet Paşa’nın oğlu Ali Sedat, İzmirli İsmail Hakkı, Necati Öner ile birlikte, geleneksel ulemadan farklı bir tarzda mantık konularını ele almaya dönüşmüştür.⁵

Türkiye’de sembolik mantığın araçlarını kullanarak geleneksel mantık konularını yorumlama çalışmasına girişenler de olmuştur. Bu konudaki ilk çalışma Grünberg ile Bolay’ın birlikte sundukları bir tebliğle başlar. Tebliğin adı, “İbn Sînâ’daki Modalitelerin Modern Mantık Açısından İncelenmesi”dir.⁶ İkinci çalışmayı ise Dursun Murat Çüçen yapmıştır. 1991 yılında “Tasımsal Mantığın Dört Değerli Mantıkla Temellendirilmesi Üzerine Bir Deneme”⁷ adlı makalesini yayınlamıştır. Çüçen, Lukasiewicz’den hareketle denemesini yazmıştır. Bu çalışmaları izleyen başka çalışmalar da olduğu görülmektedir.

2 Aytekin Özel, “Nasîruddîn Tûsî’de Önermeler Mantığı, Harun Kuşlu”, (kitap değerlendirmesi), ss. 185-189.

3 Aytekin Özel, “Nasîruddîn Tûsî’de Önermeler Mantığı, Harun Kuşlu”, (kitap değerlendirmesi), ss. 185-189.

4 İsmail Köz, “Modern Türk Düşüncesinde Mantık Çalışmaları”, *AÜİFD*, c. XLIII (2002), ss. 135-169.

5 Aytekin Özel, “Nasîruddîn Tûsî’de Önermeler Mantığı, Harun Kuşlu”, (kitap değerlendirmesi), ss. 185-189.

6 Naci Bolay ve Teo Grünberg, “İbn Sînâ’daki Modalitelerin Modern Mantık Açısından İncelenmesi,” *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri*, 17-20 Ağustos, Ankara 1983.

7 Dursun Murat Çüçen, “Tasımsal Mantığın Dört Değerli Mantıkla Temellendirilmesi Üzerine”, *Araştırma XIII* (1991).

İslam Dünyasındaki Mantıkta İbn Sinacı Gelenek ve Necati Öner Üzerine Bir Tespit

Günümüz mantık tarihçileri, Fârâbî ile İbn Sina çizgilerinin birbiriyle çok etkileşimde bulduklarını belirtmekle beraber onları Aristoteles'in mantığı bağlamında iki farklı gelenek veya tutum içerisinde görmektedirler. Ama bununla birlikte İbn Sina ile İbn Sinacı çizginin Arapça yazan dünyada daha etkili olduğunu belirtmektedirler. Bunu Tony Street'in vurgulamalarıyla şöyle anlatabiliriz: İslam Dünyasındaki mantıkta -İbn Rüşd'ün de Fârâbî geleneği içerisinde yazdığını hesaba katarsak-, iki ismin hâkim olduğunu söyleyebiliriz: Fârâbî ve İbn Sina. İbn Sina, sonraki filozoflar üzerinde sıra dışı bir etki yapmıştır. Birçok mantıkçı, kendi çalışmasının İbn Sina'nın sisteminin genişletilmesine ya da dönüştürülmesine yönelik bir girişim olması gerektiğini düşünmüştür. Bu mantıkçılar işlerini yaparken Aristoteles'in *Birinci Analitikler*'ine değil de İbn Sina'nın *el-İşârât ve't-tenbîhât* adlı eserine atıf yapıyorlardı. İbn Sina formel mantıkta üç temel değişiklik yapmıştı ve onun çizgisinden giden İbn Sinacılar da onun bu değişiklikleri üzerinden fikirlerini ilerletmişlerdi. Bu üç temel değişiklik şunlardır: (a) *vücûdiyye* (varlıksal) terimi ortaya atılarak mutlak önermeyle ilgili doğruluk şartlarının belirlenmesi. (b) Vasfî önermenin kabul edilmesi ve böylece Aristoteles'in mutlak önermeyle ilgili tutumunun kurtarılmaya çalışılması. (c) Kıyasın birleşmeli (iktirânî) ve istisnâlı olmak üzere iki kısımda ele alınması.⁸ Bunları İbn Sînâcî çizginin üç ana kriteri olarak da varsayabiliriz.

Son şık üzerinden devam edersek, Necati Öner, *Klasik Mantık*'ta kıyası en temelde kesin (iktirânî) ve seçmeli (istisnai) olmak üzere iki tür üzerinden inceler. Bu iki türü açıklamak için gerek ortaçağ batılı mantıkçıların formülasyonlarından gerekse geleneksel mantık üzerine çalışan çağdaş batılı mantıkçılardan yararlanır.⁹ Ama nereden bakarsak bakalım o, yukarıda İbn Sinacı geleneğe aidiyet için belirlediğimiz son kriter içerisinde kalmaktadır. Bu belki de bilinçli bir tutum değildir; ama bunun nedeni, istifade ettiği Osmanlıca mantık kaynaklarının onu bu çizgiye yönlendirmesi olabilir. Zira kendileri İslam Dünyasında mantıktaki ana çizginin Fârâbî-İbn Sina çizgisi olduğunu belirtirdi ve bir tercihten açıkça söz etmezdi.

Önermelerin kipliği konusunda Öner, klasik batı mantıkçıları ile İslam mantıkçıları arasında fark olduğunu belirterek her iki dünyanın temel yaklaşımlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Aynı konuda İslam Dünyası özelinde

8 Tony Street, *İslam Mantık Tarihi*, derleyen ve çeviren Harun Kuşlu, Klasik Yay., İstanbul 2014, ss. 56, 57, 66, 67.

9 Necati Öner, *Klasik Mantık*, Divan Kitap, Ankara 2011, ss. 122-155.

ise, M. Ali Aynî'den (1868-1945) naklen, Sadettin Taftazânî'den (1322-1390) önce gelenlere mütekaddimin sonra gelenlere ise müteahhirin denileceğini belirtir. Her iki yaklaşımın temellerini ayrıştırarak, bazı kanaatlerini aktarmaya çalışır. Bizim burada dikkate alacağımız husus onun şu kanaatleridir: “Mütekaddimin üç türlü kiplik (cihet-modalite) kabul ediyor: İmkân (possibilite), imtina (impossibilite) ve vücub (zorunluluk-necessite). İbn Sina mantıkçılarında bu üç türlü modalite ayrımı İbn Sina geleneğine uyularak yapılmıştır. Daha önce Fârâbî'de durum farklı idi. Fârâbî'ye göre ilk cihetler (modalite) üç türdür: Zaruri, mümkün ve mutlak. Fârâbî'nin de tıpkı Aristo gibi iki modalite kabul ettiği anlaşılır (zaruri ve mümkün).”¹⁰ Necati Öner hocanın diğer çalışmalarını da dikkate aldığımızda onun yukarıda sözünü ettiğimiz ilk maddedeki türden belli bir çizgiye taraf olduğu iddia edilemez. Hocanın, objektif bir şekilde, mevcut tarihi durumu ortaya koymaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Necati Öner hoca, yukarıdaki ikinci şıkta bahsedilen vasfî tarzda okunan önermeleri ele almış ama bunu Aristo ve Fârâbî'den bir doktrin farklılaşması olarak gerçekleştirdiğini ileri sürmemiştir. Vasfî olarak okunan önermelere oldukça yer vermiştir. İbn Sinacı geleneğe yerleşmiş olan bu tutumu yeri gelmişken bir örnekle kısaca açıklayalım. Vasfî okuma, “*her a zorunlu olarak b'dir* türünden bir önermeyi tam olarak *her a, a iken, zorunlu olarak b'dir* şeklinde düzenlemektedir.”¹¹ Bu okumanın, Aristoteles'in mantığında sorun çıkardığı iddia edilen bir önerme okuyuşunu çözdüğü belirtilerek, bunun, *de re* okumaya benzer bir okuma olduğu kabul edilmiştir.

Ali Sedat'ın Avrupalı Mantığa Yaklaşımı ve Necati Öner Üzerindeki Etkisi

Son dönem Osmanlı Mantıkçılarından olan Ali Sedat, Avrupalı/Batılı mantıkla bir fikri hesaplaşmaya girişen ilk ve son Osmanlı mantıkçısıdır. Onun bu konudaki tek çalışması olan *Mîzânu'l-Ukûl*¹² adlı eserinden yola çıkacağız. Necati Öner bu eserin, *Mîzân'l-Ukûl ve'l-Mantık fi'l-Uşûl* adıyla 1885'te yayımlandığını belirtiyor.¹³

Bilimlerde yöntem meselesinin doğrudan bir mantık konusu olup olmadığı problemi ayrı bir tartışma olmakla beraber yeri gelmişken hemen söyleyelim ki burada mantık ifadesinden kastımız, Ali Sedat'ın söz konusu kitabında bilimlerde metod (usûl/metodoloji) içerisinde incelediği ve çağımızda

10 Necati Öner, *Klasik Mantık*, ss. 97, 98.

11 Tony Street, “Mantık”, *İslam Felsefesine Giriş*, ed. Peter Adamson, Richard C. Taylor, çev. Cüneyt Kaya, Küre Yay. İstanbul 2008, s. 288.

12 Ali Sedat, *Mîzânü'l-Ukûl (Mantık ve Metodoloji)*, çeviri ve tıpkıbasım, yayına haz. İbrahim Çapak, Harun Kuşlu, Metin Aydın, Türkiye Yazma eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015.

13 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ, Yay., Ankara 1999, s. 127.

mantık disiplininin bir parçası olarak görülen mantık konularıdır. Bunlar da Port-Royal Mantığı ile bir uygulamalı mantık olarak mantığın cebire tatbiki meselesidir –ki buna cebirsel mantık diyebiliriz. Bu durumda Sedat'ın matematik, tabiat, tarih, ahlak, metafizik, hukuk, dil bilimi usulleri ile ilgili görüşleri konumuz dışında kalmaktadır.

Ali Sedat, *Mîzânu'l-Ukûl* adlı eserinde Port-Royal Mantıkçılarının Euklides'e yönelik eleştirilerini reddeder. Burada bir tutum tespiti yapacağımdan dolayı reddiyenin içeriğine değinmeden şu alıntıyı vermek istiyorum: "Port Royal mantıkçılarını bilmem ama bizim mantıkçıların öyle bir haber kabul etmeyip reddeleyeceklerini bilirim. Bir şeyin nakîzini ibtal ile matlubu intaç eden kıyas-ı hulfîyi reddetmek tenâkuz ve ahkâm-ı kazâyâyı ve binâenaleyh kanûn-ı fikri reddetmek demek olacağından, Port Royalistler bunun üzerine mantık'ın esasını reddetmiş oldukları gibi kavlen dahi reddetmiş oldular."¹⁴ Ali Sedat burada Port Royal mantıkçılarının bir fikrini, içinde yer aldığı geleneksel mantık perspektifinden hareketle reddediyor. Ve bu geleneksel mantık perspektifinin, yukarıdaki kriterleri dikkate alırsak, İbn Sinacı çizgiye daha yakın olduğu anlaşılır.

Diğer taraftan aynı eserinde Sedat, başta Boolecu yöntem olmak üzere mantığın cebire tatbiki meselesini uygulamalı olarak anlatmaya çalışmış ve ortaya çıkan sorunlardan bahsetmiştir.¹⁵ Necati Öner ise onun cebirsel mantığa taraftar olmadığını ve mantık anlayışında Aristo'ya bağlı olduğunu söylemiştir.¹⁶

Dikkat edilirse Ali Sedat ne Avrupalı mantıkçıların fikirlerini tümüyle birebir taklit ediyor ne de tümünden reddediyor. Çalışmasının öteki kısımlarını da göz önüne aldığımızda onun tutumunun, sahip olduğu gelenekle uyuşan yönleri alma, uyuşmayan yönleri de analiz ederek gerektiğinde gerekçeyle birlikte onları reddetme üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz.

Ali Sedat'ın Türkiye Cumhuriyetindeki takipçisinin İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946) ve onun ardından da Necati Öner olduğu söylenebilir. Şöyle ki; İzmirli İsmail Hakkı, her ne kadar Ali Sedat gibi kendi zamanındaki Avrupalı mantıkçıları güçlü bir kritiğe tabi tutmasa da *Felsefe Dersleri* adlı eserinin son bölümünü, 'Sûrî Mantığın Islahı' adı altında, geleneksel Aristo mantığının eksik ve yetersiz kaldığını ileri sürenlerin iddialarına ve bunların mantığa kazandırmak istedikleri yeni fikirlerin, tenkitlerin ve tekliflerin değerlendirilmesine ayırmaktadır. O, burada ağırlığı kıyasın değerini anlatmaya verir...

14 Ali Sedat, *Mîzânu'l-Ukûl (Mantık ve Metodoloji)*, s. 378.

15 Ali Sedat, *Mîzânu'l-Ukûl (Mantık ve Metodoloji)*, s. 520 vd.

16 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 127.

Stuart Mill'in 'yüklem in içlem in i ele alıp, onun kaplam inı düşünmemek gerektiği' fikrine karşı çıkar ve bu itirazın sadece Hamilton'a olmayıp genelde geleneksel mantığa, özelde kıyasa şâmil olduğunu belirterek geleneksel anlayışın bu konudaki görüşünü savunur. Yine bu konuyla ilgili olarak Rain tarafından, 'Aristo mantığının sınıflar mantığı olduğu, onun yüklem in kaplamıyla ilgilenmediği' yolundaki eleştirilerini de haksız bulan İzmirli, tasnif ve taksim in önermelerle alakalı olduğunu belirtir.¹⁷ Necati Öner'e göre ise İzmirli, Descartes (1596-1650) ve Mill (1806-1873) tarafından yapılan kıyasa yönelik itirazları kabul etmiyorsa da, meseleleri ifade ediş tarzı, kendisinin bu yeni hareketlere taraftar olduğu kanaatini telkin etmektedir.¹⁸

Necati Öner hocanın *Klasik Mantık* adlı eserindeki aynı konuları ele alış tarzına baktığımızda gerek Hamilton'un (1805-1865) yüklem in niceliği konusundaki görüşünü eleştirdiğine gerekse Descartes'in ve Stuart Mill'in kıyasa eleştirilerine yönelik cevaplar verdiği şahit oluyoruz.¹⁹ Bu, onun, Ali Sedat ile başlayan, İzmirli İsmail Hakkı ile devam eden Ali Sedatçı (örneğin Salih Zeki'den farklı) çizginin devamında yer aldığını bize gösterir.

Sonuç

Necati Öner'in İslam Dünyasında mantık konusunda gelişen iki çizgiden (Fârâbîcî ve İbn Sînâcî) biri olan İbn Sinacı çizgiye daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Bu, onun beslenmiş olduğu Osmanlıca mantık risaleleri ve Ahmet Cevdet Paşa ile oğlu Ali Sedat'ın İbn Sinacı çizgiye daha yakın olmasından kaynaklanıyor olmasından dolayı olsa gerektir.

Öte yandan Öner, Batı'daki mantık çalışmalarına yönelik tavrında Osmanlı'nın son döneminde Ali Sedat'ın ilk kez ortaya koyduğu çizginin devamında yer almaktadır. Sıralamayı, yukarıda da geçtiği gibi, Ali Sedat, İzmirli İsmail Hakkı ve Necati Öner şeklinde yapabiliriz.

Necati Öner hocanın *Klasik Mantık, Tanzimattan Sonra Türkiye'de Mantık ve İlim Anlayışı ve Felsefe Yolunda Düşünceler* adlı çalışmalarını dikkate aldığımızda onun Ali Sedat'ın başlattığı, daha çok İbn Sinacı mantık geleneğine oturan bir geleneksel mantıkçı olduğu ve Avrupa mantıkçılarının bu geleneksel mantığa taalluk eden konulardaki fikirlerini dikkate alan, yeri geldiğinde savunmacı bir eleştiri üreten çizgide yer aldığını söyleyebiliriz.

17 İbrahim Emiroğlu, "İzmirli'nin Mantık Anlayışı", İzmirli İsmail Hakkı (Sempozyum): 24-25 Kasım 1995, Yay., haz. Mehmet Şeker, Adnan Bülent Baloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996, ss. 203, 204. İzmirli'nin eseri için bk. İsmail Hakkı İzmirli, *Felsefe Dersleri*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1911.

18 Necati Öner, *Tanzimattan Sonra Türkiye'de Mantık ve İlim Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967, s. 67.

19 Necati Öner, *Klasik Mantık*, ss. 70-71, 113-115, 182-188.

Öz

Necati Öner Mantıkta Hangi Çizginin Devamında Yer Alır?

Bu çalışma Necati Öner'in mantıkta hangi geleneklerin devamında yer aldığını tespit eder. Ancak önce onun Türkiye'deki mantık çalışmalarında oluşturduğu çizgiyi tespit eder. Daha sonra mantıkta İslam Dünyasında en etkili çizgi olan İbn Sina geleneğini belirtir ve Necati Öner'in çalışmalarının bu geleneğe daha yakın olduğunu iddia eder. Yine Osmanlı'nın son döneminde Batı'da ortaya çıkan mantık cereyanlarına karşı Ali Sedat'ın ortaya koyduğu tavrın Necati Öner üzerinde etkili olduğunu ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Necati Öner, Ali Sedat, İzmirli İsmail Hakkı, Türkiye'de Mantık, Osmanlı'da Mantık.

Abstract

Which School Does Necati Öner Follow in Logic?

This study determines that Necati Öner fall into in which logical traditions. But firstly it reveals academic line that he formed in the logical studies in Turkey. Afterwards, it designates Avicenna's line that is the most important line in the Islamic World and argues that Necati Öner was closer than we thought to Avicenna's line. In addition to this this paper falls into there was an effect of Ali Sedat's attitude - Ali Sedat was one of the logicians in the last period Ottoman-to logical schools rised in the West on Necati Öner.

Keywords: Necati Öner, Ali Sedat, İzmirli İsmail Hakkı, logic in Turkey, logic in Ottoman.

Kaynakça

- Özel, Aytekin, “Nasîruddîn Tûsî’de Önermeler Mantiğı, Harun Kuşlu”, (kitap değerlendirmesi), *Nazariyat*, 2018 (Ekim), c.: 4, s.: 3.
- Köz, İsmail, “Modern Türk Düşüncesinde Mantık Çalışmaları”, *AÜİFD*, c. XLIII (2002).
- Bolay, Naci, Grünberg, Teo, “İbn Sînâ’daki Modalitelerin Modern Mantık Açısından İncelenmesi,” *Uluslararası İbn Sînâ Sempozyumu Bildirileri*, 17-20 Ağustos, Ankara 1983.
- Çüçen, Dursun Murat, “Tasımsal Mantiğın Dört Değerli Mantıkla Temellendirilmesi Üzerine”, *Araştırma* XIII (1991).
- Street, Tony, İslam Mantık Tarihi, derleyen ve çeviren Harun Kuşlu, Klasik Yay., İstanbul 2014.
- Öner, Necati *Klasik Mantık*, Divan Kitap, Ankara 2011.
- Street, Tony, “Mantık”, *İslam Felsefesine Giriş*, ed. Peter Adamson, Richard C. Taylor, çev. Cüneyt Kaya, Küre Yay. İstanbul 2008.
- Sedat, Ali, *Mîzânü'l-Ukûl (Mantık ve Metodoloji)*, çeviri ve tıpkıbasım, yayına haz. İbrahim Çapak, Harun Kuşlu, Metin Aydın, Türkiye Yazma eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015.
- Öner, Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ, Yay., Ankara 1999.
- Emiroğlu, İbrahim, “İzmirli’nin Mantık Anlayışı”, İzmirli İsmail Hakkı (Sempozyum): 24-25 Kasım 1995, Yay., haz. Mehmet Şeker, Adnan Bülent Baloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1996.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Felsefe Dersleri*, İstanbul: Hukuk Matbaası, 1911.
- Öner, Necati, *Tanzimattan Sonra Türkiye’de Mantık ve İlim Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1967.

ZİHNİN ONTOLOJİK YAPISI VE ZİHNİYET BAĞIMLI DİLİN “BEN” AHLAKI

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 169-184.

Hakemleme: 31.05.2019 | Kabul: 14.06.2019

Muhammed Enes KALA*

Giriş

Makalemiz kendi içinde üç bölüme ayrılacaktır. İlk kısımda Necati Öner'in düşüncelerinden hareketle zihin kavramı değerlendirilip, zihnin yapısı ve işleyişine ilişkin bir tez öne sürülüp, gerekçelendirilmeye çalışılacaktır. İkinci kısımda bu zihnin unsurlarının işlem tarz ve hakimiyetlerine göre inşa edilmiş üç temel zihniyet tanıtılacaktır. Son bölümde ise gerek zihniyet yapısı gerekse onun en merkezi unsuru olan dil yapısının bütüncül bir “ben” yapısını teşkil ettiği öne sürülüp, bu bütüncül yapının muhafazası veya tahribinin ahlaki sorgulanması yapılacaktır.

Etüdümüzün teorik tartışma momentini Necati Öner'in zihniyet ve dil kavramlarına ilişkin geliştirdiği teklifler ve görüşler oluşturacaktır. Öner, mantık, dil, zihniyet, hürriyet, ahlak ve bilgi gibi felsefi meselelere ilişkin tartışmalara oldukça özgün teklifler ve değerlendirmelerle katkıda bulunmuştur. Onun fikirlerinin hala tazeliğini ve önemini koruduğunu ifade etmek mümkündür. Aklın edebi olarak mantığı gören Öner, klasik mantığa ilişkin görüşleriyle Türk akademi dünyasında oldukça saygın bir yere sahiptir. Öner, iradenin edebi olarak insanın hürriyet anlayışının sınırsız ve hoyrat olamayacağını hürriyete dair geliştirdiği tezle göstermeye çalışmıştır. Vicdanın edebi olarak, dahası pratik yaşamı tamamıyla kuşatan bir ahlak anlayışını, ahlakın Tanrı merkezli kurgulanması gerektiğini ifade ederek, konuya ilişkin tartışmalara yön verme gayreti içinde olmuştur.

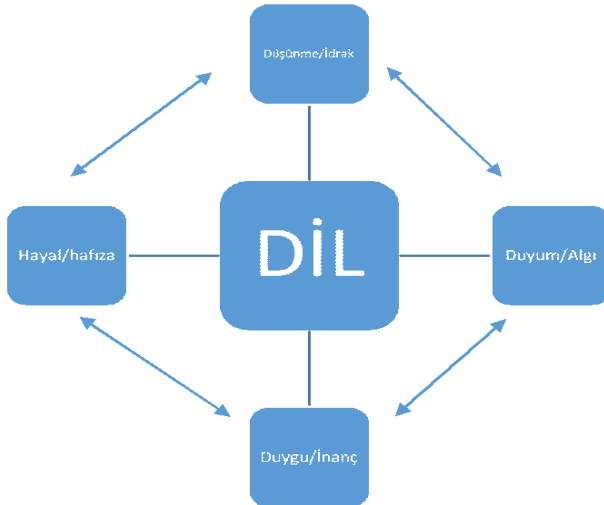
* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Doç. Dr.

Çalışmamızda, zihin kavramının neliğine ilişkin açıklamaların analizinden öte, zihnin bize görünen ontolojik yapısı ve işleyişine ilişkin teorik bir tez oluşturulmaya çalışılacaktır. Burada, zihnin; düşünce, idrak, duyum, algı, duygu, inanç, hafıza ve hayal unsurlarının bütüncül işleyişiyle inşai bir yapıya sahip olduğu, bunların kendi aralarında hakimiyet tarzlarına göre zihni biçimlendirip, peşi sıra zihniyetleri oluşturduğu açıklanacaktır. Buradan, hareketle yukarıda zikredilen kavramların kendi yakın ve uzak ilişkilerine göre insanın ontik yapısında her zaman belirli hakimiyet konumlarına göre birlikte bulunacak zihniyet durumları çıkabileceği ifade edilecektir. Bu yaklaşım, Necati Öner'in büyüsel, olgusal ve eleştirel zihniyet anlayışıyla birleştirilip, ortak ve yeni bir yaklaşıma ve forma büründürülmeye çalışılacaktır.

Zihin ve zihniyetin yapısı ve işleyişine ilişkin yorum ve değerlendirmelerden sonra, özellikle Öner'in dil kavramına yaklaşımı, dil ve düşünce ilişkisine dönük fikirleri etüt edilecek, gerek dilin kendi içsel organik ve bütüncül yapısı gerek bu bütüncül yapının konumlandırıldığı üst bütüncül yapı olan zihniyetin bir "ben" oluşturmuş olduğu vurgulanacaktır. Son olarak, dil ve zihniyet olarak bir toplumun ruhunun sirayet ettiği bütüncül "ben" yapısını muhafaza etmenin değeri üzerinde durulup, bu yapıyı tahrip edici olası tehditlere ilişkin değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Zihnin Alt-Yapısı ve İşleyişi: Zihinden Zihniyete

Zihnin yapısı ve işleyişini anlatabileceğimiz bir şekil işimizi kolaylaştırabilir ve anlatımın yönlendirileceği zihni belli bir ölçüde anlama ilişkin örgütleyebilir.

Zihnin yapısı ve işleyişi

Zihin, tüm felsefe tarihi boyunca filozofların dikkatini çekmiş, üzerine son sözü söylemenin imkansız olduğu, insanın kendisini anlama yollarının kendisinden geçtiği oldukça önemli bir felsefi kavramdır. Etüdümüzde, felsefe tarihi içinde filozofların zihne dair görüşlerini vermek, onları tartışmak bizi konumuzdan uzaklaştırabilir. Burada, yapılmaya çalışılacak şey, zihnin yapısı ve işleyişine ilişkin teorik ve felsefi bir spekülasyon denemesinde bulunmak olacaktır.

Zihnin en genel itibarıyla statik, değişmeyen ve her insanda özdeş olan bir yapı olduğunu söylemek oldukça güçtür. Şüphesiz onun ontolojik alt yapısı imkân muvacehesinde tüm insanlarda ortaklığa işaret etse de onun cevval ve inşai bir insani yapı olduğunu ifade etmek oldukça makul görünür. Zihnin tüm insanlarda ortak yapısını oluşturan unsurları, duyumsama, akıl yürütme, hissetme, hatırlama ve anlama üzerinden anlaşılabilir. Tüm bu zihni edim imkanları, zihnin alt yapısının ortak görüngüleri olarak karşılık bulur. Ancak bu insanlar arası ortak zihni edimler kendi içinde ayrı ayrı tahlil edilmeye de muhtaç gözüktür. Akıl yürütme ediminin kendi içinde dışa dönük düşünme, içe dönük idrak olarak karşılık bulan kavrayış tarzı vardır. Duyumsama ediminin içindeyse dışadönük duyum, içe dönük algı olarak karşılık bulan alımlayış tarzı söz konudur. Hissetme ediminde dışa dönük inanç, içe dönük duygu olarak karşımıza çıkan hissediş tarzlarından bahsetmek mümkün görünür. Anlam ise düzenleme, anlamlandırma ve aktarma olmak üzere dilin iç ve dış yapısını seslendirir.

O halde zihin, yukarıda zikrettiğimiz tüm unsurların el ele vermesiyle birlikte inşa olunan dinamik bir sürece ve yapıya işaret etmektedir. Tüm bu imkanlar bilkuvve olarak insanlarda mevcut bulunsa da bunların işleyiş tarzları, durumları ve seviyeleri farklılık arz edeceği için, zihnin oluşumu ve işleyişi insandan insana farklılık arz edebilecektir. Her insanda zihne dair bulunan imkanlar, onların ontik yapısına gönderimde bulunur. Onların insandan insana değişen fiili iş ve işlemleri ise onun logic**/dilsel/epistemik/bilgisel yapısına işaret eder. Zihnin ontik ve logic yapısını ayırmak kağıdın bir yüzünü diğer yüzünden ayırmak kadar imkansız görünür.

Zihin insanın nazari yetisidir. Onu fizik ve metafizik sahalara bağlar, bu sahaları onun insani diline tercüme eder. Bu tercüme faaliyeti dışarıya uzar ve yeniden başlamak üzere içeride tamamlanır. İnsan kendi dışında cereyan eden tüm olgu, olay ve varlıkları düşünür ve insani olana aktardığı anda idrak eder. Bu düşünme ve idrak faaliyeti aynı zamanda dilsel bir faaliyet

* Logic-logos düşünme kadar söz ve dili de karşılamaktadır. Bkz. Necati Öner, *Dil Üzerine*, Divan Yay., Ankara, 2013, ss. 62-63.

olduğu için dille de alakalı görünür. Yine insan, kendi dışında olan veya kendisine dair olan her şeye ilişkin inanma ve duygulanma imkanını kendisinde taşır. Tüm düşünme, idrak etme, duygulanma ve inanma edimlerinin hepsi duyum, algı, hafıza ve hayal olmadan kuşkusuz gerçekleştirilemez. Burada duyum, insanın dış dünyasına ilişkin onun beş duyusunun kapsama alanına girenleri insanın iç dünyasına sunan yetisine, algı ise bunları imge ve tasavvurlara dönüştüren yetisine tekabül etmektedir. Yine hafıza insanın dışsal dünyasından içsel dünyasına taşınanları saklamayı ve hatırlamayı insana kolay kılarken, hayal ise insanı gerçekleştirmeyen, gerçekleştirebilecek veya gerçekleştiremeyecek olana dair ön tasavvurları sunan yetisini dillendirir. Tüm bu etkinlikler zihnin işleyişine işaret eder.

Zihnin işleyişinin gerçekleştirilme imkanı ise bu zeminde dile bağlı görünmektedir. Şöyle ki zihnin yapısı ve işleyişinin merkezinde görünen dil, tüm zihinsel süreci düzenleyen, anlamlandıran, muhafaza eden ve dışarıya aktaran bütüncül ve canlı yapıyı bize sunar. Burada dili, sözsüz (sessiz), sözlü (sesli) ve eylem dili olarak üçe ayırdığımızı ifade edelim.

Zihnin işleyişinde amil güçleri harekete geçiren, onların ilişkilerini düzenleyen, bu güçleri dışarıda tezahür ettiren, yatay ve dikey çerçevede muhafaza eden amil güç dildir. Düşünceyi, duyumu, duyguyu, inancı ve hayali dil üzerinden okumak ve anlamak mümkündür. Kendisine zihnin işleyişinde yer alan edim ve unsurlardan birisinin sirayet etmediği bir dil bulunmaz.¹ O halde zihni yapının ve işleyişin fenomenolojisini dil üzerinden anlamlandırmak mümkün görülür. Dil üzerinden anlaşılan husus zihnin işleyişi olduğu kadar, bu işleyişin külli hali demek olan zihniyettir de.

Zihniyete Dair: Üç Temel Zihniyet ve Zihniyetin “Ben”i

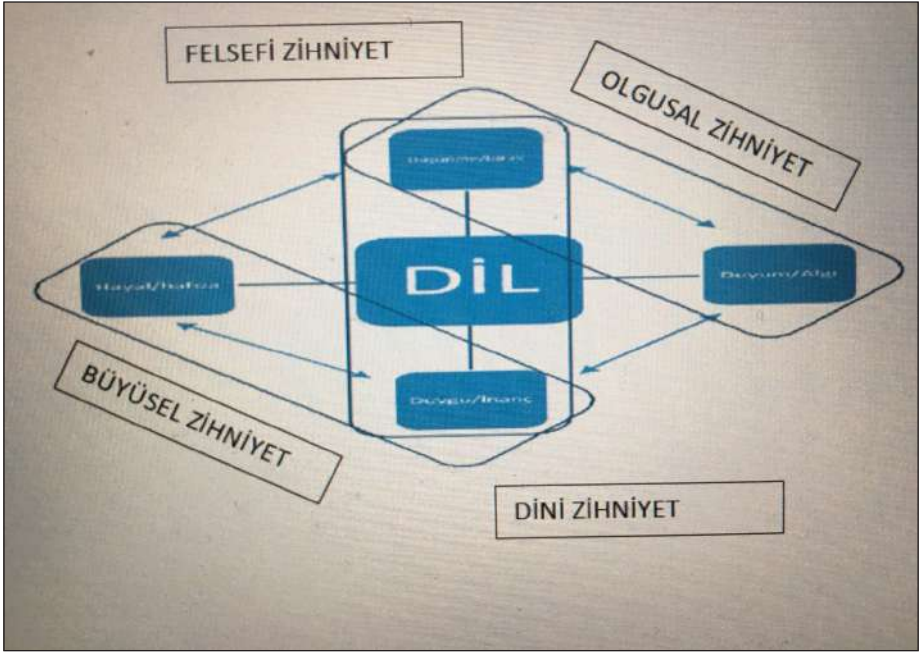
Zihnin yapısında karşımıza çıkan amil güçlerin işbirliği, işleyişi ve hakimiyet dereceleri insandan insana farklı olabilir. Zihnin işleyişinin külli hali bize bu noktada zihniyeti sunacaktır. Bu çerçevede zihniyete beşeri aktarımlarıyla zihni süreçlerin tamamı olarak bakabiliriz.

Necati Öner, insan için büyüsel, olgusal ve eleştirel olmak üzere üç temel zihniyetten bahseder. Üç temel zihniyetin mevcudiyeti insana bağlı değildir. Başka ifade ile temel zihniyetler insanlar tarafından meydana getirilmiş değildir. Bunlar insanın fitri yapısında tabii olarak mevcuttur. Niteliklerinde

¹ Bkz. Öner, *Dil Üzerine*, s. 65; Lev Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, çev. Burak Erdoğan, Roza Yay., İstanbul, 2018, s. 41.

ve hazır bulunuşluklarında değişimler olmaz, yalnız fertlerdeki hakimiyet dereceleri ve işlevselleştirilme sıraları değişebilir.²

Söz konusu bu zihniyetler insan zihninin işleyişinin ontolojik alt yapılarıdır. Olgusal/bilimsel zihniyet ve büyüsel zihniyet haricinde eleştirel zihniyet ise insanın aşma gücünü gösterir. İnsan büyüsel zihniyeti eleştiri ve kritik ile aşarsa elde edeceği zihniyet dini zihniyettir. Olgusal olanı eleştiri ve kritikte aşma gayretinde tezahür edecek zihniyet ise felsefi zihniyettir. Her iki zihniyette eleştirel zihniyet paydasında toplanır.³ Bahsi diğerle ve aşağıdaki şekilde daha kolay anlaşılacağı üzere, olgusal zihniyete yakın olarak düşünme ve idrak ile duygu ve inancın imtizacından felsefi zihniyetin, büyüsel zihniyete yakın olarak ama onu aşan şekilde duygu-inanç ile düşünme ve idrakten dini zihniyetin doğduğunu ifade edebiliriz.

Zihniyetlerin tezahürü

O zaman din alanında tefekkür neticesi elde edilen önermelerin, tecrübe ile tahkik edilemediği için olgusal sayılmadığı gibi büyüsel de olmadığını zikredebiliriz. Çünkü dini inançla batıl inanç arasında bariz fark vardır. Bunun yanında felsefi düşünce de olgusal zihniyete indirgenemez. Zira insan

2 Necati Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yay., Ankara, 1999, s. 62.

3 Necati Öner, *Görüşler*, Beyaz Kule Yayınları, Ankara, 2009, ss. 178-180.

şayet tecrübeyle yetinmiş olsaydı felsefeye ihtiyacı olmazdı. İnsan her zaman tecrübeyi aşmak istemektedir. Felsefi düşünce aynı zamanda büyüsel zihniyete de indirgenemeyecek bir yapıyı haizdir. Her ikisi eleştirel zihniyetin birbirinden koparılamayan iki tarafına aittir.⁴

Zihnin işleyişinin insandaki bütüncül tezahürünün zihniyet olarak tebarüz ettiğine temas etmiştik. Zihindeki, duygu, inanç, hayal ve hafıza gücünün diğer zihin güçlerinden kopuk, dilde tashih ve olguda temellendirmeden uzak, fazla işlevselleştirilmesiyle meydana gelen zihniyeti büyüsel zihniyet olarak görebiliriz. Bunun yanında, duyum, algı, düşünce ve idrak güçlerinin ise yine diğer zihin güçlerinden olabildiğince bağımsız, dilde metafizik gerekçelendirmeden uzak, fazla işlevselleştirmesiyle karşımıza çıkan zihniyeti ise olgusal/bilimsel zihniyet olarak kabul edebiliriz. Son olarak ve diğer zihniyetlere bir ufuk ve kıvam kazandırıcı şekliyle, düşünce, idrak, duygu ve hayal güçlerinin birlikte diğer zihniyetlerle de temas halinde olarak, eleştirel zihniyeti meydana getirdiğini ifade etmek mümkün görünür.

Eleştirel zihniyet ise Öner'in yaklaşımında felsefi ve dini zihniyetlerden müteşekkildir. Gerek dini ve gerek felsefi zihniyet, büyüsel ve olgusal/bilimsel zihniyetin dışındadır. Felsefi ve dini düşünce, bir açıdan, büyüsel ve pozitif zihniyetlere bağlı bilgilerin eleştirisi ve aşılma üzere kritik edilmesi olduğu için, bu üçüncü tarz zihniyet, karşımıza eleştirel zihniyet olarak çıkar. Zikredilen üç zihniyet, insan zihninin üç ayrı kipidir, birbirlerinin alternatifi değildir. Toplumlara göre bunların hakimiyet dereceleri değişir. İlkel toplumlara hakim olan büyüsel zihniyettir. İlerlemiş toplumlara ise pozitif ve kritik zihniyet hakimdir. Fakat her toplumda her üçü de mevcuttur. Hatta tek bir kişide zaman ve yere göre bu üç zihniyet kendini birlikte gösterebilir. Bu üç zihniyetin tipik temsilcilerini de sayar Öner. Büyüsel zihniyetin tipik temsilcisi büyücü, olgusal zihniyetin tipik temsilcisi bilim adamı, eleştirel zihniyetin tipik temsilcileri veli ve filozoftur.⁵

Her ne kadar, temel zihniyetler, mantık ve alış imkanı her insanda ortak bulunsa da, Öner'in anlayışında zihnin işleyiş gücü, temel zihniyetlerin hakimiyet sırası toplumdan topluma, insandan insana farklılık gösterebilmektedir. İnsanların kavrayışı, algılayışı ve anlayışı farklı farklıdır. Özellikle farklı, her insanda bulunan alış yetisinin farklılığı ve buna göre zihin yapısında yer alan güçlerin çektiği muhteva belirlemektedir. Benlerin farklılığı, bu bağlamda fertlerdeki farklı alışlar yüzündendir. Öner'e göre alışın türü ise

4 Süleyman Hayri Bolay, *Necati Öner'in Fikir Dünyası*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2012, s. 36.

5 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss. 232-233.

ferdin yaratılışından kaynaklanır. Yani fertler ayrı ayrı alış gücü ile dünyaya gelmişlerdir.⁶

Alış kadar, alışın alıp, zihin güçlerinin işlediği muhtevadaki farklılık da zikredilen hakimiyet derecelerini belirler. Alış, akılıyürütme/mantık, ana zihniyetler birer formdur ve muhtevayla kendilerini gösterirler. Bu içerik sürekli değişir, bu sebeple insanın varoluşu sürekli bir oluş içerisinde. Hep aynı kalışın sebebi varoluşun içinde seyrettiği özdür. Bu öz zihinde yukarıda zikrettiğimiz, düşünce, idrak, inanç, duygu, hafıza, hayal, duyum ve algı güçleridir. Zihniyette ise yine işaret ettiğimiz üç temel zihniyettir. Özün içeriğinin sürekli değişmesi ise zihin faaliyetidir. Zihin faaliyeti içerisine, nesnenin veya yönelinen şeyin bilgisini edinme, mevcut bilgilerle yeni bilgiler elde etme, bilgileri farklı yollarla, farklı şekillerde dışarı aktarmak gibi aktar girmektedir.⁷ Tüm bunlar ise temas ettiğimiz farklılığın amil sebepleri gibi durmaktadır.

Öner’e göre zihniyet, zihin gibi kendi içinde anlamlı ve bütüncül bir yapıyı bize sunar. Bu yapının en bariz özelliği ise ferdi topluma bağlayan en önemli sağlam bağ olmasıdır.⁸ O halde şimdiye kadar, zihinden zihniyete oradan ise topluma ulaşan bir örgüyü örmekte olduğumuza değinebiliriz. Kendi içerisinde birbiri içine girmiş kümeler şeklinde de anlaşılabilen yapı, bir bütün olarak bize bir ‘ben’ olarak seslenmektedir. Hemen ifade edilmeli ki, Öner’in anlayışında fertlerin kadar toplumların da benleri vardır. “İnsan bireyi öz varlığını, tekliğini, başkasından ayrı oluşunu “ben” ile sağlar. Ben’i oluşturan öğeler arasında evrensel nitelik taşıyan gurur, haysiyet, itibar, iffet gibi duygular önemli yer tutar. Bu duyguların küçük düşürülmesi onun ben’ini incitir ve fevkalade rahatsız olur. O hâlde bireyin ben’ini incitecek söz ve hareketlere özgürlük tanınmaz. Bireyler kadar toplumların da ben’leri vardır. Toplumun en önemli şekli millettir. Bir milleti diğer milletlerden ayıran öğeler o milletin ben’ini oluşturur. Bunlar vatan, anadil, inanç sistemi, milli-tarihi gibi değerlerdir.”⁹

Peki ‘ben’den anlaşılman mana nedir? Bu ‘ben’ fertte ve toplumda nasıl anlaşılabilir? Bu sorulara ilişkin yanıtlar bulmaya çalışarak etüdümüze devam edebiliriz. Necati Öner, bir biriyle ilintili görülen fert, ‘ben’ ve kişi kavramlarını birbirinden ayırarak anlamlandırmayı dener. Bu üç kavram ona göre insanda aynı şeyin farklı açılardan ifadesidir. Her üçü de tekliği, bir

6 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 63.

7 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss. 64-65.

8 Bolay, *Necati Öner’in Fikir Dünyası*, s. 44.

9 Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2018, s. 60.

tane olmayı ifade etmektedir. Bir tane olma durumu başkalarından ayrılma- yı imlemektedir. Bu kavramların en geneli ferttir. Fert, diğer canlılar için de kullanılabilir. Bir insan da, bir kuş da, bir araba da ferttir. Fertlikte esas olan şey maddedir. Bir fert fiziki yapı olarak hem kendi türündeki diğer fert-lerden hem de yakın ve uzak cinsindeki fertlerden ayrılır. Aynı tür içindeki tek yumurta ikizleri, fiziki özellikleri bakımından farklılık göstermeyen ben-zerlikler taşısalar da, işgal ettikleri farklı mekanlar bakımından fert olarak karşımıza çıkarlar. Ferdin maddi niteliği yanında 'ben' ve kişi ise manevidir. Bununla birlikte her ikisi de insana özgüdür. Ancak insan, 'ben' ve kişi ola-bilir. 'Ben' ve kişi aynı şeyi ifade ederler ancak tanınmaları bakımından fark-lılık gösterirler. 'Ben', insanın kendi kendisini bilmesi ve tanınmasıdır. İnsan ferdinin kendi bilincine varması onun için 'ben'ine varma yolculuğudur. İn-san varlığa çıkışı ile 'ben' olma serencamına başlar. Yani insanın varoluşu onun 'ben'idir. Bir 'ben'in başkası tarafından tanınması ise onun kişiliğidir. Başka ifade ile kişi, 'ben'in, başkası tarafından adlandırılmasıdır. Bir 'ben'i başka bir 'ben' kişi olarak tanır. İnsan ferdini tam kapsayan onun kişi olması değil 'ben'idir. Çünkü o, o hali yaşar. Bunun yanında kişinin 'ben'e tam uy-gunluğu iddia edilemez. Çünkü kişinin tanınması yaşanma ile değil, ikame yolu ile, yani insan başkasını kendi 'ben'inde olup bitenlere benzeterek tanır. Bir 'ben'in tanınması onun söz ve fiillerinin yorumu ile olur. Böylece 'ben' gerçek bir şeydir, kişi ise gerçeklik derecesi tayin edilemeyen bir tasav-vurdur. 'Ben' başka bir insanın 'ben'ini onun söz ve fiillerine göre tanır, yani dil ile dilden ve dil üzerinden tanır ve anlar.¹⁰ O halde zihniyetin 'ben'ini süreceğimiz zemin, zihnin ve zihniyetin hem içsel hem de dışsal gerçekleş-tirilme imkanı olan dil olarak görünür.

Üç Temel Zihniyeti Tebellür Ettiren Dil ve Dilin "Ben"i

Dilin, zihin yapısının ve işleyişinin merkezinde yer aldığını vurgulamıştık. Bununla birlikte dil, üç temel zihniyetin gün yüzüne çıkması ve aktarılması- nın olanağıdır. Ferdi şuuru, toplumsal şuura bağlayan dil, kendisinden bek-lenen tüm iş ve işlemleri en iyi şekilde yapabilmesi için sosyal inşa süreçle-rinden mahrum edilmemelidir. Hissediş, düşünüş, duyumsayış ve inanış bir dille organize edilip, tasarlanıp aktarıldığı için, tüm bu faaliyetlerde ferdi topluma bağlaması, hem ferdi hem de toplumu aynı ufukta birleştirebilmesi için dilin atmosferinin fert ve toplumu birleştiren, yaratıcı özellikleri haiz bir yapıda olması gerekmektedir. Böylesi bir çaba, zihniyet gibi organik ve bütüncül bir yapı olan dilin 'ben' ahlakının tabiridiğerle dokunulmazlığı-

¹⁰ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss. 59-60.

nın korunmasını gerektirecektir. Açtığımız başlık altında, yukarıda yer alan önermeler açıklanmaya ve gerekçelendirilmeye çalışılacaktır. Özellikle dil ve düşünce ilişkisi ekseninde Necati Öner’in konuya yaklaşımı, kelime, kavram, anadil ve düşünce üzerinden bir değerlendirmede bulunulacaktır.

Dil, büyüsel, olgusal zihniyetlerle eleştirel zihniyetin teşekkül olunma ve tecessüm etme imkanını oluşturur. Büyüsel zihniyet de dille ifade olunur, olgusal zihniyet de. Dilden uzak düşen bir zihniyet yapısı ya yoktur ya da bilinmez bir yapıda kalmaya mahkum görünür. Dilin özellikle en olgun düzeyde eleştirel zihniyetle karşımıza çıktığını, dilin eleştirel zihniyeti, eleştirel zihniyetin ise dili kurup dönüştürdüğünü ileri sürebiliriz. Tabi bu karşılıklı canlı ilişki, ferdi ve toplumu birleştiren yaratıcı özgün ufukta cereyan etmelidir.

Dilin, sözlü, sözsüz ve eylem dillerinin tamamını kapsayan ve ifade eden bir yapı olduğunu ifade etmiştik. Bu yapı içerisinde zihnin tüm işleyişinin anlamlandırılmasının mümkün olduğuna da temas edilmişti. O halde duyguyu, duyuşu, hissediş, inanışı ve düşünüşü dilden ayrı düşünmek pek anlamlı değildir. Vendryes bunu çok güzel ifade eder. “Hayat gücü kendisini nerede gösterirse dil oradadır.”¹¹ Ancak bunlar olgusal bir dünya içinde olduğu, olgusal dünyanın ise farklı gerçekliklerden müteşekkil olduğu düşünüldüğünde, olgusal dünya şartlarını oluşturan yerel ve evrensel sâiklerin de zihnin, dolayısıyla zihniyetin ve dolayısıyla dilin teşekkülünde etkin olduğu unutulmamalıdır. Kişi dünyayı, kendi gerçekliği içinde inşa olunan zihninden bakarak görür ve anlamlandırır. Onun zihninin, zihniyetinin ve dilinin inşa ortamı doğrudan veya dolaylı tüm yapaylıklardan uzak tutulmamışsa, o kişinin gerçeklikleri görüp anlamlandırması eksiklikten ve kopukluktan uzak duramayacaktır. O halde yapılması gereken şey belki de bu noktada, zihnin, zihniyetin ve dilin tebarüz eden ‘ben’inin, içsel ve dışsal şartlarıyla farkında olmak, bu şartların ferdi ve toplumsal bilinci birleştirip birleştiremediğini sorgulamaktır.

Kuşkusuz dili tüm yönleriyle tahlil edip değerlendirmek bu yazının hududunu fazlasıyla aşacaktır. Makalede bu noktadan itibaren yapılacak şey, Öner’in düşüncelerinden istifade ederek, dil ve özellikle düşünce arasındaki karşılıklı ilişkiyi tahlil edip, karşılıklı ilişkinin sıhhatinin dil denen bütüncül yapının muhafaza edilmesine bağlı olduğunu öne sürmek olacaktır. Ancak çalışmamızda öne çıkardığımız imalarla bu karşılıklı ilişkinin, duygu, inanç, duyum ve hayale dönük de kurulabileceğini ifade edebiliriz.

11 J V Vendryes, *Dil ve Düşünce*, çev. Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 2001, s. 37.

Zihin dil olmadan işleyemez. Onun işleyişinin en önemli tavırlarından birisi kuşkusuz düşünce ve idraktır. Düşünce dille yaşar dille düzene girer. Diğer taraftan düşünceden arındırılmış bir dil, hayatiyeti olmayan boş bir kalıptır. Dil ve düşünmenin varlıkları ve gelişimleri birbirine bağlıdır. Saussure'un ifadesini bu noktada Öner oldukça önemser, dil ve düşünme bir kağıt yaprağının iki yüzü gibidir. Aynı zamanda, arka yüzünü kesmeden ön yüzü kesilmez.¹² Dil ve düşünce ilişkisi kavram ve kelimelerle kendisini ele verir. Kelime bir bakarız araç, bir bakarız amaç olur. Bazen bir sorun, bazen de bir çözüme dönüşür. Bazen bir durum, bazen bir düşünce, bazen bir duygu, bazen bir edim olur. Düşüncemizi dile getirmek için bütün doğa yardımı çağrılır, doğru kelime bulunduğu her şey berraklaşır. Bunun yanında acıların ve sevinçlerin de kaynağı büyük oranda onları belirleyen kelimelerdir. Acıları dindirmek, azdırmak, sevinçlere sevinç eklemek veya çıkarmak için bazen bir kelime de yetebilir.¹³ Dil vasıtasıyla zihinde oluşan anlamları kavrar, kodlar ve iletebiliriz.¹⁴ Zihin, kavramlar arasında bağlar kurarak hükümlere ulaşır. Bunlar arasında çeşitli ilişkiler kurarak yaptığı çıkarımlarla kavramları yığın olmaktan kurtarır ve düzene sokar. Kavramlar kelimelerle ifade edildiği için bilgi de başkalarına aktarılma imkanına kavuşur. Düşünme de kavramlarla olduğu için kelimeler düşünceye yol göstermiş olur.¹⁵

Dil ve düşünce ilişkisini Yunanca logos kavramı ile Arapça mantık kavramı da net ifade eder. Logos hem söze hem de akla aittir. Mantık kavramını ise Farabi, insanların makulleri idrak edebileceği kuvvete, insan nefsinde anlayış ile hasıl olan makullere yani iç konuşmaya ve akılda olanı dile ile söylemeye işaret ettiğini belirtmektedir.¹⁶ O halde dil, düşünmenin ortaya çıkmasını sağlar, onu geliştirir, onu açıklar ve düşünme alanının genişlemesine vesile olur. Yaratıcı düşünme, sezgi gücü, bilgi birikimi, uygun yöntem ve dil ile yakından alakalıdır. Bir başka açıdan ise düşüncenin sınırı kullanılan dilin sınırındır.¹⁷

Düşünce varolana nüfuz edip yeni kavramlar kazanıp onları ifade ederek dili zenginleştirir, dil zenginleştikçe de düşünce varlığa nüfuz etmede güç kazanır.¹⁸ Düşünce ve idrak, sessiz ve sesli dil çerçevesinde meydana ge-

12 Öner, *Dil Üzerine*, s. 62; bkz. Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, ss. 8,30.

13 Vendryes, *Dil ve Düşünce*, ss. 31-32.

14 Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, s. 86.

15 Bolay, *Necati Öner'in Başlıca Fikirleri*, s. 37.

16 Necati Öner, *Dil Üzerine*, ss. 62-66.

17 Necati Öner, *Dil Üzerine*, s. 76.

18 Necati Öner, *Dil Üzerine*, ss. 39-40.

lır ve aktarılabilir. Vygotsky, konuşmanın iki boyutundan söz açmıştır. Ona göre konuşmanın dış boyutu ve iç boyutu vardır. Dışsal boyut, kelimelerle, içsel boyut ise anlamla örülmüştür.¹⁹ Bu çerçevede bizler de sessiz konuşma ve sesli konuşmadan bahsedebiliriz. Bunların yanına bir de eylemlerin konuşmasını da eklemek mümkün görünür. Aslına bakarsak hepsinin telosu anlamı yakalamak, anlamları birbiriyle iliklendirmek, düzenlemek ve aktarmaktır. Anlam ise tüm süreçlerin üzerinde birleşmiştir. Onda duygu ve inanç kadar, hayal ve hafıza da vardır, düşünce kadar algı ve duyum da söz konusudur. O halde düşüncenin içsel düşünce olarak başladığını, sözel düşünceye dönüşüp en sonunda da kelimeler vasıtasıyla dışarıya aktarıldığını ifade edebiliriz.²⁰

Dil ve düşünce arasındaki velud karşılıklı ilişkiye değindiğimizde bu değiniyi kavram ve kelime kavramlarından mahrum düşünemeyiz. Öner, özellikle kavramın felsefi ve bilimsel düşünce için çok mühim olduğunu vurgular. Öner'in düşüncesinde kavrama ilişkin fikriyat kendisine çok net yer bulmuştur. Ona göre kavramlar temsil ettikleri varolanların özelliklerini taşırlar. Maddi varolanlara delalet eden kavramlara somut, manevi varolanlara delalet eden kavramlara soyut kavramlar denir. Kavram zihin dışında gerçekliği bulunan bir varolana delalet ediyorsa buna gerçek kavram (at, insan, ağaç gibi): eğer zihin dışında gerçekliği yoksa buna da gerçek olmayan kavram (anka kuşu, devler hatta roman kahramanlarının kavramları gibi) denir. Kavram, deyim yerindeyse, varolanın kütüğüdür. Bu kütük ise dinamik olan, kapanmayan ve sürekli eklemeleri kabul eden bir kütüktür. Önermelerin içeriği kavramlarla dolar. Kavramlar kişilerin bilgileri, inançları ve hissedişleriyle doldurulur ve anlamlandırılır. Herkes akıl ilkelerine göre ve kendinde hazır bulduğu zihniyetin alt yapı imkanlarını kullanarak düşünür. Herkesin alımlayışı, zihniyeti farklı olduğu için kavramların içeriği de farklı şekillerde doldurulur ve insanlar arasındaki teorik ve pratik düzlemdeki farklılaşmanın zemini de tam burasıdır.²¹ Bununla birlikte varolan tanıdıkça, ona nüfuz edildikçe, kütüğe kaydedilen hükümler çoğalır. Düşünce daha da billurlaşır. Bu billurlaşma yine dil ve düşünce arasındaki ilişkinin kıvamı arttıkça artan bir haldedir.²²

Dinamik olan ilişki olmasına rağmen, kavramda değişmeyen bir husus da vardır. Eğer böyle olmasaydı insanlar arasındaki iletişim mümkün ola-

19 Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, s. 9.

20 Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, ss. 93-94.

21 Süleyman Hayri Bolay, "Necati Öner'in Başlıca Fikirleri", s. 21. (Necati Öner, *Görüşler*, Beyaz Kule Yayınları, Ankara, 2009 içinde)

22 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 92.

mazdı. Kavramdaki değişmeyi anlamak için Necati Öner onun iki özelliğine dikkat çeker: Birisi kavramın seçikliği, diğeri kavramın açıklığıdır. Kavramın seçikliği bir varolanı diğer varolandan ayıran niteliğidir. Bu nitelik çerçeve olarak varolanın ifadesidir. İnsanı 'at'tan, Erciyes dağından ayıran o kavramların seçiklikleridir. Açıklık ise kavramın içeriğidir. İşte bir kavramda değişmeyen onun seçikliği, değişen ise açıklığıdır. Bir kavramın seçikliği her zaman herkeste aynıdır. Açıklığı ise hem fertlere, hem zamana göre değişir.²³ Kavram içeriğinin değişmesinin asıl sebebi varolanın bilgisini elde eden, insanın tabiatında bulunur. İnsanın bilme gücü ve bilmeye yönelik tarzı bahis konusu değişikliğin sebepleridir. Bu ilişkide bilene düşen etkinliğe Öner alış der. İnsanlarda üç temel zihniyetin, mantığın ve alışın imkanı insanlar arasında ortak olsa da, bunların harekete geçirilme tarzı ve insanlar arasında alış gücünün farklı oluşu doğuştandır; sonradan kazanılmış değildir. Bunlardan ötürü, insanlar arasındaki ortaklıklar kavramların seçikliklerine; mantık, üç temel zihniyet ve alış gücündeki işleyiş ve harekete geçirilme farklılıkları ise kavramın açıklığına doğrudan etki eder.²⁴

Varolanın temsili kavramla, kavramın temsili kelime ile olur. Kelime ne kadar güçlüyse kavram, kavram ne kadar güçlüyse var olana sirayeti o kadar güçlü olur. Kavramların açıklık ve seçikliği ise kavramları temsil eden kelimelerde saklanır. Öner, kelimeler ne kadar kullanışlı ve açık olursa zihin de o kadar iyi işlediğini düşünür. Bir dilin yeni düşünceler elde etmeğe elverişli olması, kelimelerin doğru çağrışım yaptırabilmesine bağlıdır. Bir kelimenin doğru çağrışım yaptırabilmesi o dile ait olması ile mümkün olur. Yabancı bir kelime, ait olduğu dil bilinmedikçe, gerekli çağrışımı yaptırıp yaratıcı düşünme sağlayamaz.²⁵ Çağrışım konusu burada çok önemlidir. Bu konu üzerinde Vygotsky de önemle durur. O, kelimelerle oluşturulan genellemelerin zihinde daha önce yer etmiş bazı kavram, şekil ve algılara atıfta bulunacağını ve bununla da kelimenin zihinde bir takım bilişsel, duyuşsal süreçleri harekete geçireceğinden bahseder.²⁶

Dil, hem zihnin işleyişinin merkezi unsuru hem de temel zihniyetlerin dışarı taşınma aracıdır. Bununla birlikte o bütüncül bir yapıya sahiptir. Bu bütüncül yapı dilin 'ben'ini oluşturur. Bu 'ben' ne kadar güçlü olursa, zihnin işleyişi ve temel zihniyetler arası ilişki ve onların dışarı aktarımı o kadar güçlü olur. Dilin 'ben'i ne kadar güçlü olursa ferdi şuur ve toplumsal şuur arasındaki rabita o kadar güçlü olur. Anadil ise bir milletin 'ben'ini oluştur-

23 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, ss. 93-94.

24 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s. 95.

25 Öner, *Dil Üzerine*, ss. 23-24.

26 Vygotsky, *Düşünce ve Dil*, s. 9

ran en önemli etkidir.²⁷ O halde dil üzerinde dururken, onun canlı, bütüncül ve güçlü yapısına işaret eden ‘ben’ine dikkat etmek gerekir. Dilin ‘ben’ine görünür olarak dikkat etme yollarının başında ise anadil gelir. Anadil ile düşünme, anadille duyma, hissetme, duygulanma ferde hayatın kıvamını ve heyecanını yaşatırken, onu toplumla ortak zeminde buluşturur. Çalışmanın başında zihnin işleyişinde ifade edilen tüm edimler ancak anadil ekseninde gereği gibi ve karşılıklı işlevselleşebilir görünürler. Anadille düşünme faaliyeti ise yaratıcılığa işaret eder. Zira “bir milletin dilinin kelimelerinin açık ve anlaşılır oluşu o milleti düşünce yaratmalarına götürür.”²⁸ İnsana hakim olan ana dilinin verdiği dünya görüşüdür, yabancı bir dilin dünya görüşü içine tam giremez. Bu sebeple, insan derin ve yaratıcı düşünmeyi ancak ana dili ile yapabilir.²⁹

Düşüncelerimizi, duygularımızı dille ifade ederiz. Öner, ortak dilin önemini hassaten vurgular. Ona göre ortak dil birlikte yaşayanların harcı gibidir. Onları bir arada bulandıran şartların en mühimidir. İnsanların oluşturdukları toplulukların en büyüğü, en gelişmiş millettir. Sağlıklı millet, maddi ve manevi yönden güçlü olan millettir. Maddi yönden güçlü olma demek bilim ve teknolojinin sağladığı en son imkanları sahip olma ve kullanma düzeyinde bulunma demektir. Manevi yönden güçlü olma o toplumu kendisi yapan değerlerin canlılığını sürdürmesi, başka ifade ile o değerlerin toplumun fertlerinde yaşamasıdır. Bir milletin sağlıklı millet olmasında dilinin önemi büyüktür. Milleti yapan unsurların başında dil gelir. Bir taraftan dil, milleti oluşturan fertleri bir arada tutan değerlerin ifade aracıdır, diğer taraftan düşünce ile ilgilidir. Bilim ve tefekkür de ancak bir dille ifade edildiği zaman varlığını gösterir ve değer kazanır. İfade edilmeyen hiçbir bilimsel veya felsefi düşünce etkili olacak bir değere sahip değildir. Dil sadece bilimsel veya felsefi düşünceyi ifade etmekle kalmaz, onların oluşumunu da etkiler. Üst düzeyde bir bilim ve tefekkür ancak zengin ve gelişmiş bir dille olur. Diğer taraftan bilim ve tefekkür geliştikçe yeni kavramlar elde edilir ve bunları ifade için yeni kelimelere ihtiyaç duyulur. Toplumların devamında bilim ve tefekkür başrolü oynar. Güçlü toplumlar, çok gelişmiş bir teknolojiye ve buna bağlı olarak elde ettikleri çok üretime sahip toplumlardır.

Her türlü teknoloji ve üretimin temelinde bilim ve tefekkür vardır. Bilim ve tefekkürde gerekli güce sahip olmayan toplumlar ancak başkalarının himayesi ile ayakta durabilirler. Zengin ve gelişmiş bir dile sahip olunmazsa, bilim ve tefekkür gerektiği gibi yapılamaz. Bu alanda yukarıda ifade edildiği

27 Öner, *Dil Üzerine*, s. 33.

28 Bedia Akarsu, *Wilhelm von Humbolt'da Dil ve Kültür Bağlantısı*, İstanbul, 1955, s. 31.

29 Öner, *Dil Üzerine*, s. 33.

üzere yaratıcı düşünme ancak anadille olur.³⁰ Yabancı dil ise düşüncelerin aktarılmasında önem taşır. Bir dil yapısı itibarıyla gelişmeye uygun olur da eğer o dille ilim yapılmazsa, günlük ihtiyaçları karşılamakla yetindiği için ilkel bir seviyede kalır. Dilimizi ilmin ışığında geliştirip korumak ve ona layık olduğu değeri vermek milli varlığımızı ilgilendiren milli ve ahlaki bir görevdir.³¹

Anadil vurgusu tefekkür ve bilim imkanını güçlendirmek için oldukça önemlidir. Bilim ve tefekkür imkanı zenginleşince onların sonucu olarak teknolojinin üretilmesi çok daha kolay olur. Güçlü teknoloji ile güçlü millet iddiası makul ve rasyonel bir iddia haline dönüşür. Öner, dil inkılabını bu açıdan değerlendirmiştir. Ona göre dil inkılabı amaçtan ayrılınca dilin 'ben'ini tahrip etmeye dönüşmüştür. Yanlış çağrışım yaptıran kelimelerin tercih edilmesi veya üretilmesi, farklı kavramların karşılıkları olan farklı kelimeleri tek bir kelime ile karşılama hatası ve gereksiz sadeleştirme yoluna başvurma anadilin imkanını, zenginliğini ve bilincini zedelemiştir.

Milli dil bilinci ve sorumluluğu kazanmak ahlaki bir vazifedir ve bunun için bir kişinin anadilini doğru kullanıp, güzel ifade etmesi, onun bozulmaması için gerekli duyarlığa sahip olması gerekir.³² Anadil ile duyuş, hissediş, düşünüş ve eyleyiş, zihnin işleyişini en tam ve doğru gerçekleştirmeye olanak vermenin yanında, bu işleyişte yer alan zihni unsurların birbiriyle ilişkili sürece dahil olmasının imkanını oluşturur. Yaratıcı düşünmeye fırsat vererek insanın kendisini aşma gücünü fiili hale getirir. Tüm bunlar bir 'ben'e sahip olan dile karşı bir ahlaki bilinç kazanmakla daha mümkün hale gelecektir.

30 Öner, *Dil Üzerine*, ss. 21-23.

31 Öner, *Dil Üzerine*, ss. 14-18.

32 Öner, *Dil Üzerine*, ss. 41-42.

Öz

Zihnin Onto-Lojik Yapısı ve Zihniyet Bağımlı Dilin “Ben” Ahlakı

Makalemiz kendi içinde üç bölüme ayrılmıştır. İlk kısımda Necati Öner’in düşüncelerinden hareketle zihin kavramı değerlendirilip, zihnin yapısı ve işleyişine ilişkin bir tez öne sürülmüş ve gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. Makalenin ikinci kısmında düşünce, idrak, inanç, duygu, duyum, algı, hafıza ve hayal kavramları olarak karşılık bulan zihnin unsurlarının işlem tarz ve hakimiyetlerine göre inşa edilmiş üç temel zihniyet üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise gerek zihniyet yapısı gerekse onun en merkezi unsuru olan dil yapısının bütüncül bir “ben” yapısını teşkil ettiği öne sürülüp, özellikle dil çerçevesinde bu bütüncül yapının muhafazası veya tahribinin ahlaki sorgulanması yapılmıştır. Çalışmada ayrıca, zihniyet bağımlı dil ve zihin bağımlı zihniyetin birbirinden ayrılmayan yapısı da tanıtılmıştır. Canlı ve bütüncül çerçevede dilin ve zihniyetin ferdi şuur ve toplumsal şuru birleştiren güce sahip olduğu, bu hususun gözden kaçırılmasıyla hem ferdi zihin işleyişinin hem de toplumsal zihniyetin zarar göreceği vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Necati Öner, zihin, zihniyet, dil, benlik, ahlak

Abstract

The Onto-logical Structure of the Mind and The ‘Self’ Morality of Mentality-Dependant-Language

The paper has been divided into three parts. In the first part, based on the thoughts of Necati Öner, the concept of mind has been evaluated and a thesis about the structure and functioning of the mind has been put forward and tried to be justified. The second part of the paper has focused on three basic mentalities based on the process context and mastery of the elements of the mind that correspond to the concepts of thought, cognition, faith, emotion, sense, perception, memory and imagination. In the last section, both the mentality structure and the language structure, which is the most central element of the mentality, constitute a holistic “self” structure, especially within the framework of language, moral questioning of the protection or destruction of this holistic structure has been mentioned. The study also introduced the non-separating structure of mentality-dependent language and mind-dependent mentality. It has been emphasized that the language and mentality in a lively and holistic context have the power to unite individual consciousness and social consciousness, and that by ignoring this matter, both individual mind and social mentality will be damaged.

Keywords: Necati Öner, mind, mentality, language, self, morality

Kaynakça

- Akarsu, Bedia, *Wilhelm von Humbolt'da Dil ve Kültür Bağlantısı*, İstanbul, 1955.
- Bolay, Süleyman Hayri, "Necati Öner'in Başlıca Fikirleri", (Necati Öner, *Görüşler*, Beyaz Kule Yayınları, Ankara, 2009 içinde)
- Bolay, Süleyman Hayri, *Necati Öner'in Fikir Dünyası*, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara, 2012.
- Öner, Necati, *Dil Üzerine*, Divan Yay., Ankara, 2013.
- Öner, Necati, *Görüşler*, Beyaz Kule Yayınları, Ankara, 2009.
- Öner, Necati, *Bilginin Serüveni*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 2018.
- Öner, Necati, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Akçağ Yay., Ankara, 1999.
- Vendryes, *Dil ve Düşünce*, çev. Berke Vardar, Multilingual, İstanbul, 2001.
- Vygotsky, Lev, *Düşünce ve Dil*, çev. Burak Erdoğan, Roza Yay., İstanbul, 2018.

PROF. DR. NECATİ ÖNER'DE HÜRRİYET ANLAYIŞI

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 185-214.

Hakemleme: 28.04.2019 | Düzeltme: 09.05.2019 | Kabul: 15.05.2019

Cengiz ÇUHADAR*

Giriş

İnsanı insan yapan temel değerlerin başında kendi varlığını devam ettirebilmesi, kişiliğini oluşturabilmesi, insan olmayı fark edebilmesi için gerekli olan “hürriyet” bulunmaktadır. Hürriyet üzerinde düşünen ve araştırma yapan insanların onu tarif etmeye uğraştığı ama herkesin kendi penceresinden bakarak açıkladığı, üzerinde anlaşılabilen genel geçer bir tanımın ortaya çıkmadığı bir kavrama delalet eder. Bu çerçevede hürriyeti anlama ve açıklama çabasına giren, onun insan için gerekli olduğunu savunan düşünürlerden biri de son dönemlerde yetişen, yaptığı çalışmalarla Türk insanının ufkunu açmaya, düşünceleriyle insanlara yön vermeye çalışan fikir ve düşünce adamı Prof. Dr. Necati Öner'dir.

Hürriyet meselesine İslam ve Batı düşüncesini iyi bilen biri olarak yaklaşan ve meseleleri çözmeye çalışan Öner, bu konuda yapılan diğer çalışmaların aksine konunun tarihi seyrine pek girmemiş, hürriyet kavramı üzerine yoğunlaşarak onun anlaşılması için uğraşmıştır. İnsan için hürriyetin önemi ve bu hürriyetin insan tarafından nasıl kullanılması gerektiğine, sınırlarının nasıl çizilebileceği hususuna temas ederek, günümüzde bir kat daha önemini artıran hürriyet meselesinin anlaşılmasına önemli katkıda bulunmuştur. Özellikle Öner'in “İnsan Hürriyeti” adlı eseri, hürriyet konusunu derinlemesine araştıran, mahiyetini açıklayan ve kavramın anlaşılması için sade bir üslupla konuyu inceleyen, Türkiye’de bu alanda yapılmış çalışmalar

* Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. Dr. Öğretim Üyesi.

içinde en önemlisi olmuştur. Öner'e göre düşünerek etrafındakileri sorgulamaya başlayan insan için "bir yaşantı hali olan, onu sürekli meşgul eden, insanların uğruna ölümü bile göze alarak canlarını seve seve feda ederek büyük fedakârlıklara katlandıkları"¹ hürriyet problemi insanı tarih boyunca meşgul etmiş ve insan, insan kaldığı sürece de meşgul edecek yani çözümünü yapılmayan ama insanın sürekli üzerinde durduğu bir felsefi problem olarak devam edecektir. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için hürriyet kavramı üzerine bazı düşüncelerden bahsedildikten sonra Necati Öner'in hürriyet üzerine görüşlerinin ele alınması daha uygun olacaktır.

Necati Öner'in Hürriyet Anlayışı

Necati Öner'e göre hürriyet meselesi daima güncelliğini korumuş, çözümlenip bir kenara bırakılmamış, her ele alıfta yeni düşünceleri ortaya çıkarmış, her görüşün karşısına onun karşıtı yeni bir mesele olarak kendini ortaya koymuş bir sorundur.² Bu sorun insanın varolduğu sürece felsefi bir problem olarak kalacak ve üzerinde tartışmaların devam edeceği bir anlama ufku olacaktır.³ Öner, bir anlama ufku olarak hürriyeti 'bir insanın istediği şeyi yapma veya yapmama iktidarı' manasında almakta, insanın istediği şeyi gerçekleştiremediği an ise 'hürriyetsizliğini hissedeceğini, böylece kendisinde hürriyet bilinci doğacağını' belirtmektedir.⁴ Bu hissediş ve bilinç, hürriyet anlayışlarının farklı biçimlerde ortaya çıkmasının nedeni olan zihniyet farklılıklarına işaret etmektedir. Zihniyetler insanların fiillerinde ve ifadelerinde ortaya çıkan; varlık, bilgi ve değer üzerine bakışı yansıtan idraklerdir.⁵ Bu hususu anlayabilmek için Öner, öncelikle metafizik ve pratik olmak üzere hürriyeti iki ayrı alanda değerlendirmek gerektiğini ifade eder.

1-Metafizik Alanda Hürriyet

Güncel hayatta hürriyet kelimesi yalnız insan için değil, diğer varlıklar için de kullanılmaktadır. Öner'e göre üzerinde durulması gereken hürriyet kavramı ise hayvanlardaki veya maddelerdeki anlamda değil, insanlara has olan hürriyettir. İnsanlar için kullanılan hürriyet, bilinçli ve farkında olunarak yapılan eylemleri kapsadığı için diğerlerinden farklı bir yapıya sahiptir. İnsan için siyasi hürriyet, vicdan hürriyeti, ekonomik hürriyet, mülk edinme hürriyeti, basın hürriyeti, söz hürriyeti, toplantı hürriyeti, seyahat hürriyeti

1 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, M. E. B. Yay., İstanbul, 1995, s.92.

2 Necati Öner, *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yay., Ankara, 1982, s. 10.

3 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.7-8.

4 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.73.

5 Saadetin Elibol, "Hürriyet ve Sorumluluk Bilinci, Necati Öner", *Felsefe Konuşmaları*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara, 1991, s.13.

gibi çeşitli hürriyetlerden bahsedilmektedir. Ona göre bu güne kadar yapılan tanımlara bakıldığında hürriyet için kişilere, anlayışlara, devletlere vs. etkenlere göre verilmiş çok çeşitli anlamlar görülmektedir. Bütün bu farklı anlamlarda kullanılmasına rağmen hürriyet kavramının bir tanımı da yapılabilecektir.⁶

Düşünürümüz, hürriyetin farklı açıklamaları arasında ‘insan hür müdür, değil midir?’ temelinde ortak bir nokta bulunduğunu ve bu konuda yapılacak herhangi bir açıklamanın ‘insan hürdür veya hür değildir’ iki karşıt görüşten birisi içerisinde yer almak zorunda kaldığını söylemektedir.⁷ Buradan hareketle Öner, bu mesele üzerinde çalışırken yapmak istediğinin hürriyet çeşitlerinin (siyasi, ekonomik, vicdan vs.) hepsinin temelinde ortak olanı, insan hürriyetinin özünü; meselenin felsefi olan yanını bulmaya çalışmak olduğunu ifade etmektedir. Çünkü böyle bir öz tespit edilirse, buna dayanarak hürriyet çeşitleri üzerinde düşünmek, onlara çözüm yolu aramak, onları değerlendirmek daha kolay olacaktır.⁸

Her insanın hayatı boyunca kendi hürriyetinin yahut yokluğunun tecrübesini yaşadığı düşüncesinden hareket eden Öner, hürriyetin ‘bir yaşantı hali ve duygusal alana ait olmasının’⁹ çıkış noktası olacağını söylemektedir. O, mantıkçıların duygusal kavramlara tanımlanamazlar dediğini belirterek “hürriyette bir yaşantı hali olduğu için onu da tanımlanamazlar arasında saymaktadır. Hürriyetin tanımı, yani tanıtılması kendi öz nitelikleri ile değil, tezahürleri ile olmaktadır. Ömründe hürriyetsizliğin ne olduğunu hissetmemiş birine hürriyetin ne olduğu anlatılamaz. Ancak bu tür kavramların tam tanımları yapılamıyor diye de terk edilemeyeceğini de belirtmektedir.¹⁰ Bu ifadeler göstermektedir ki ortak bir tanımın yapılamamasının sebebi hürriyetin bir yaşantı hali olmasından kaynaklanmaktadır.

2-Pratik Alanda Hürriyet

Metafizik alana yönelik açıklamalardan sonra Öner, pratik alanda insan hürriyeti söz konusu olduğunda hürriyetin temel unsurlarından birincisinin ‘seçme’ ikincisinin ise ‘eylem’in olduğu iki önemli durumun ortaya çıktığını söylemektedir. O, insanın istediğini seçip sonra onu ‘yaptığında’ kendisini hür hissedeceğini, ancak bu eyleminin bir engelle karşılaştığında hürriyetsizliğin bilincine varabileceğini ifade ederek bütün insan hürriyetlerinin

6 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.9.

7 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.10.

8 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.11.

9 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.11.

10 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.12.

temelinde 'seçme' ve 'eylem' unsurlarının olduğu sonucunu çıkartmaktadır. Buradan hareketle Öner, insan hürriyetiyle ilgili doğru sorunun insan seçmede hür müdür? İsteddiğini yapmada hür müdür? Şeklinde olması gerektiğini ifade etmektedir.¹¹

Öner'e göre işte insan hürriyeti bu ikinci merhalede kendisini gösterir. Yani istediğini seçip onu eylem haline geçirdiğinde kendi hürriyetini veya hürriyetsizliğini hissederek, insan daha çok hürriyetsizliğinin bilincine varır. İnsan, hürriyetinin verdiği rahatlığın değil, fakat hürriyetsizliğinin verdiği rahatsızlığın farkındadır.¹² Sonuç olarak Öner, insanın hürriyetinin bilincine seçme de değil, yapmada ulaşacağını, bu nedenle insanın kavgasını yaptığı hürriyetlerin hep eylemle ilgili olduğunu ifade etmektedir. Öner, insanın hürriyetinin bilincine seçmede değil yapmada ereceğini, ancak yapmanın yani eylemin de temelinde ise seçme olduğunu söylemektedir.

a-Seçme Hürriyeti

Öner'e göre insan seçmeden bir fiilde bulunursa, o, ya tayin edilmiştir veya bilinçsiz olarak onu yapmış demektir. Her iki halde de hürriyetten bahsedilmeyecektir. Çünkü hürriyet, irade ile ilgilidir.¹³ Ona göre seçme denildiğinde seçenekler karşısında düşünüp taşınıp karar vermek anlaşılmaktadır. O, "insanların seçimlerinde farklı hedeflerin olduğunu, bunlardan birisinin akli olarak seçildiğini, seçimin yapılabilmesi için o farklı hedefler hakkında da bilgi sahibi olunması gerektiğini ve onlarla kendi isteği arasında bağın kurulmasının mutlaka olması lazım geldiğini, ancak hükmün bu şekilde verileceğini, eylemin de böyle bir hüküm sonucu oluştuğunu"¹⁴ söylemektedir.

Öner'de seçmede hürriyetin olup olmaması mevcut alternatifler karşısında bahis konusudur. Ona göre "bir seçim yaparken insanın 'şunu seçtim başka seçim yapma hürriyetim yoktu' demesi, bir hürriyetsizlik halinin ifadesi değildir. Mesela; bir satıcı kumaş alan birine başka renklerimiz yok dese ve de alıcı o anda bir kumaş alma mecburiyetinde bulursa bunlardan birini seçmek zorunda kalacaktır. İşte 'hürriyet bu seçmede bahis konusudur'. Sonradan bu kişinin şunu seçtim başka seçme hürriyetim yoktu demesi, seçme esnasında başka renk kumaşların bulunmadığının ifadesidir. Yoksa vuku bulan seçme eyleminin hürriyeti değildir. Asıl hürriyet mevcut seçenekler karşısındaki seçmedir."¹⁵

11 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.13.

12 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.13-14.

13 Elibol, "Hürriyet ve Sorumluluk Bilinci", s.16.

14 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.74-75.

15 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.90.

Öner'e göre seçme tamamen zihin içinde geçmekte ve zihnin seçme için yaptığı akıl yürütmeler zihnin tabii seyri içerisinde cereyan etmektedir. Zihnin tabii seyrinde hiçbir engelle karşılaşmadığı zaman hür olmanın bilincinde olamamaktadır. Ancak dikkatini onun üzerine çektiği zaman bunu fark eder. Eylemde de bu böyledir. İnsan, hürriyet içinde geçen bir fiilinin hürlüğünü hissetmeyecek, bu fiili engele çarpınca, dikkatinin o fiiline yöneleceğini ve hürriyetinin engellendiğini anlayacaktır. Ancak seçmeyi düşününce konusu yapıp, onun üzerinde derin düşündüğü zaman farkına varabilmektedir.¹⁶ Öner, hürriyet içinde seçmenin, bir irade, bir akıl yürütme sonucu olduğunu söylemekte ve akıl yürütme olmazsa seçmenin de olamayacağını, seçme olmazsa varoluşun gerçekleşemeyeceğini ifade etmektedir.¹⁷

Seçme Hürriyeti ile ilgili Kavramlar

Öner, seçme hürriyeti ile ilgili kavramların başında “*kişiliğin*” geldiğini ifade eder. Ona göre hem ‘Ben’in oluşmasında hem de kişiliğin teşkilinde insan hürriyeti etkili olmaktadır. Ferdin, başkasının varlığını hissetmesiyle ben bilinci ortaya çıkmakta, varolanlar hakkında edindiği bilgiler ve onlara dayanarak aldığı tavırla Ben’i oluşup gelişmektedir. Bilgi edinme ve tutum alma ise farklı seçenekler arasında seçim yapmakla olmaktadır. Bu nedenle Ben’in oluşması seçme hürriyeti ile ilgilidir. Çünkü seçme, düşünüp taşınıp karar vermeyi içeren iradî, yani tesadüfi olmayan bir faaliyettir.¹⁸ Akıl sahibi olmak hür olmayı gerektirdiğinden ‘tüm seçmelerimiz de düşünüp taşınıp karar vermeye işaret eder.’¹⁹

Öner'e göre seçme hürriyeti ile ilgili kavramlardan ikincisi yüksek zihin işlevine işaret eden “*irade*”dir. İradenin en belirgin niteliğini aklîlik olarak belirleyen filozof, iradi fiillerde amacın öneminin olduğunu çünkü amaç hakkında bir hükmün varlığını ve böyle bir hükmün, amaçla daha önce edilmiş bir fikir arasında yapılan karşılaştırma sonucu verildiğini bu hükmün iyiyi, faydalıyı, elverişliyi vs. olanı gerçekleştirmek için olduğunu ifade etmektedir.²⁰

Diğer taraftan Öner, seçim yaparken irade kullanıyorsak, iradeye bağlı hareketin bir *sebeple* ilişkili olması da tabii olacaktır demektedir. Seçmede sebep veya sebepler ilk bakışta amaçsal sebep gibi görünmektedir. Kayıtsızlık hürriyetinden kasıt sebepsiz seçme ise, böyle bir hürriyetin mevcudiyeti-

16 Elibol, “Hürriyet ve Sorumluluk Bilinci”, s.16.

17 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.31.

18 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.82.

19 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.90.

20 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.22.

nin savunulması yapılamayacaktır. Sebepsiz bir seçmeyi gerektiren fiil iradeyi, dolayısıyla aklılığı içermediği için burada bir hürriyetten bahsetmek yerinde olmayacaktır.²¹

Öner, genellikle biri *etken sebep* diğeri *amaçsal sebep* olmak üzere iki tür sebepten bahsedilebileceğini söylemektedir. Seçmeden önceki düşünüp taşınmalar, yani akıl yürütmeler, seçenekler üzerinde olur. Akıl yürütmelerle varılacak sonuç, yani 'karar' seçmenin sebebi olmaktadır. Seçmenin sebebi olan karar da konunun özelliğine göre daha iyidir, daha güzeldir, daha faydalıdır, daha kolaydır, daha doğrudur vs. mukayese bildiren bir hüküm olmaktadır. Yani seçme fiilinden önce bir amaca yönelik olduğu için seçmede amaçsal sebep rol oynamaktadır.²²

Öner'e göre seçme hürriyeti ile ilgili kavramlardan üçüncüsü *sebepten sonuç* ilişkisidir. Seçmeyi sağlayan sebeplerin her daim dışta ve belli bir kipliliği olduğunu söyleyen düşünür,²³ sebeple eseri arasındaki bağın zorunlu olup olmadığı tartışmasının evrensel bir münakaşa konusu olduğunu beyan eder.²⁴ Düşünürümüze göre madde dünyasında bile tam bir determinizmin olup olmadığı tartışılırken, insan hürriyeti inceleme konusu olduğunda ruhsal âlemde, tam bir determinizmden bahsetmek savunulması çok güç bir iddia olmaktadır.²⁵ Ona göre seçmede insan hürriyeti bahis söz konusu olunca, seçme ile onun sebepleri arasındaki bağın zorunlu olduğunu gösteren inandırıcı bir kanıt bulunamamaktadır. Aksine seçmenin zorunlu bir tayin edilmişlik olmadığını bize telkin eden bazı ruhsal haller mevcuttur. Çünkü memnunluk ve pişmanlık duyguları, seçmede sebeple seçim arasındaki bağın zorunlu olmadığını telkin etmektedir. İki seçenek karşısında birini tercih edip sonuca varıldığında, çok defa insanda memnunluk veya pişmanlık duygusu doğmaktadır. İşte bu duyguların, seçmedeki sebep sonuç ilişkisinin zorunlu olmadığını işaretidir. Her iki duygu hali de insanın seçmede kendisine düşen bir payın bulunduğunu telkin etmektedir.²⁶ Öner, seçmede kendisine düşen bu payı 'insan hürriyeti' olarak kabul etmekte ve eğer seçmede sebeple sonuç arasındaki bağ zorunlu olsaydı, pişmanlık veya memnuniyet duygularına insanın kapılmaması gerekirdi demektedir.²⁷

21 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.24.

22 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.25.

23 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.26.

24 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.28-29

25 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.113

26 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.29-30.

27 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.30.

Öner'e göre seçme hürriyeti ile ilgili kavramlardan dördüncüsü, sebeple sonuç arasındaki bağın kipliliğinin zorunlu değil; *olumsal* olduğu görüşüdür. Olumsuzluk ya da ihtimal insanın seçmedeki payından ileri gelmektedir. Seçmede elbette sebepler rol oynamaktadır. Fakat sebepler sonucu zorunlu olarak doğurmayarak belli bir ölçüde sonucun meydana gelişini sağlamaktadır. İşte insana düşen pay da buradadır. Bir insanın çeşitli seçenekler karşısında seçimden önceki düşünüp taşınmaları hep bu motifler üzerinde olur. Bütün bu motifler, seçimin yapılmasını etkileyen sebepler arasına girer, Bu sebeplerin seçime etkileri olmasına rağmen, sebeplerle bağ arasında zorunlu bağ yoktur. Sebepler bir ihtimal içerisinde sonucu etkiler. Seçim sonucu yalnız bu sebeplerle açıklanamaz. Kararda, karar verene düşen pay da vardır.²⁸ Bu açıklamadan sonra Öner, seçimi sağlayan etkenleri '*Sebepler + Seçicinin Rolü*' şeklinde formüle etmektedir. İnsanların önündeki seçeneklerden birisini seçip işe koyulmasından sonra, ilerideki başarı ve başarısızlığını, memnuniyet ve memnuniyetsizliğini hep kendisine düşen payı iyi kullanıp kullanmadığını görür ve sonuç olarak memnurluk veya pişmanlık duygusuna kapılır. İşte seçmede insana düşen pay, onun hür olduğunu gösteren bir kanıt olarak ortaya çıkmaktadır."²⁹

Düşünüre göre "seçme hürriyeti insan için ancak sınırlı bir alan içinde söz konusu olabilir. İnsanın hayatıyla ilgili önemli hususlar bunu kanıtlamaktadır. Bu hal, doğması ve intihar dışında ölmesi kendi elinde olmayan insanı 'kendisini aşan bir varlıkla yüz yüze getirmekte ve sonsuz hürriyete sahip mutlak bir Varlık'ı düşündürmektedir.' Hürriyet meselesi incelenirken Mutlak Varlığı, gerek kabul edenler gerekse kabul etmeyenler açısından dikkate almak şarttır. Mutlak varlık üzerinde düşünmeden hürriyet meselesi için çözüm yolu bulunamaz."³⁰

Öner'e göre seçme hürriyeti ile ilgili kavramlardan beşincisi *Mutlak Varlık* karşısında hürriyettir. Nitekim şimdiye kadar ortaya konulan açıklamalarda insan hürriyeti, ya Allah'ın mutlak hürriyeti içerisinde eritilmiş ve bir bakıma insana hürriyet tanınmamış, ya da insanın mutlak hürriyeti karşısında bir 'irade'i cüz'iyesi bulunduğu kabul edilmiştir. Bazı filozoflar da böyle mutlak bir varlığı reddederek insan hürriyetini temellendirmek istemişlerdi."³¹

Öner, insan hürriyeti meselesine Tanrı tarafından yaratıldığını ve Tanrı'nın sonsuz niteliklere sahip bir cevher olduğunu kabul edenler açısından

28 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.30-31.

29 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.31.

30 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.32.

31 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.33.

bakıldığında ‘insan hürriyetinin anlamı ne olabilir, insan bu bakımdan da tamamen yaratıcısına bağlı, yani tayin edilmiş bir varlık mıdır, yoksa yaratıcısının kendisine bahşettiği bir husus var mıdır?’³² sorularının cevaplanması gerektiğini söylemektedir. Konuyu teist, panteist ve ateist görüşler çerçevesinde ele alan Öner, Batı düşüncesinden Descartes, Spinoza ve Sartre’ı örnek alarak açıklamaya çalışır.

Öner, insan iradesinin kendisine Tanrı tarafından verilmiş olması³³ ve insanın onu kullanma gücünün sınırlı bulunuşu dolayısıyla insan hürriyetinin Descartes’te mutlak olmadığı ama insanın Tanrı sayesinde, bir lütuf, bir hidayet olarak hür olduğunu ifade eder.³⁴ Spinoza(1632-1677)nın Etika’da “Mutlak olarak sonsuz bir varlığa, yani sonsuz sıfatları olup başsız ve sonsuz (ezeli) özü bu sonsuz sıfatlardan her biriyle ifade edilmiş olan cevhere Tanrı”³⁵ demektedir. Öner filozofun “hürriyetle zorunluluğu birleştirdiğini, gerçek hür olanın Tanrı olduğunu, onun felsefesinin bir zorunluluk felsefesi olduğunu, âlemde olup biten her şeyin Tanrı tarafından tayin edildiğini”³⁶ ifade eder. Düşünür, panteist bir görüş içerisinde insana bütünden ayrı bir hürriyet tanınmasının mümkün olamayacağını beyan eder.³⁷ Öner, daha sonra örnek olarak ateist görüşü savunanlardan Sartre’ın(1905-1980) insan hürriyetini, Allah’ın varlığını inkârla temellendirmeğe çalışmakta olduğunu belirtir. Sartre, birbirinden farklı iki varlık türü kabul etmektedir: En soi(kendinde) varlık ve pour soi(kendisi için) varlık, insan(pour soi) varlıktır, “pour soi” varlık da varoluş (existence) öz (essence) den önce gelir, “pour soi” varlık da varoluşun özden önce gelişi, onun hür olmasının bir gereğidir.³⁸ Öner’e göre Sartre’da insan tam bir hürriyet içerisinde kendini yaratmakta ve böylece insanı Tanrı’nın mirasçısı yapmaktadır.³⁹

İnsan hürriyetini İslâmî açıdan ele alan Öner’e göre insan hürriyeti kader meselesiyle ilgilidir ve çeşitli itikadî mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. İslam’da kaderle ilgili üç ayrı ana görüş vardır: Bunlar; Cebriye, Kaderiye ve Ehl-İ Sunnet.⁴⁰ Cebriye’ye göre, insan hür değildir. Onda bir irade kudreti yoktur. İnsanın hareketleri tıpkı cansızların hareketleri gibidir.

32 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.35.

33 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.38.

34 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.39.

35 Spinoza, *Etika*, Çev. H. Ziya Ülken, M.E.B. Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1965, s.4.

36 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.40.

37 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.42.

38 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.43.

39 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.48.

40 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.49.

Her şey Allah'ın mutlak iradesine bağlıdır. Cebriye taraftarları bu fikirlerini savunmak için iki kanıt ileri sürmektedirler: Birincisi; Allah'ın birliği, O'na ortak koşulmaması. Eğer kul kendi fiilini yaratırsa o zaman insanın yaratıcı olması gerekir. Hâlbuki yaratıcılık yalnız Allah'a mahsustur. İkincisi; Allah'ın âlim sıfatıdır. Allah mutlak bilgi sahibidir. Her şeyi bilir. Bir insanın faaliyetlerini Allah önceden bildiğine göre öyleyse her şey onun bilgisine göre oluyor demektir. İnsan kendi iradesiyle hareketlerim değiştirirse, bu hal Allah'ın ezeli bilgisine ters düşer."⁴¹

Öner daha sonra Mutezile mezhebi mensuplarınca benimsenmiş olan Kaderiyenin görüşlerini şöyle belirtmektedir: "İnsanın bütün fiilleri Allah'ın iradesinden ayrı olarak sırf kendi iradesiyle meydana gelir. Yani insanda bir irade kudreti vardır."⁴² Mu'tezile mezhebi mensuplarına göre de, insan, hareketlerinde hürdür. Bu sebeple kendi fiillerinin yaratıcısıdır. Bu fikirlerini Allah'ın adaleti ve insanın Allah karşısında sorumlu bulunduğu fikrine dayandırmışlardır.⁴³ Allah, kulların fiillerini yaratmaz, insanlar fiillerini Allah'ın kendilerine verdiği kuvvetle yaparlar. Allah insanlara bazı şeylerin yapılmasını bazı şeylerin yapılmamasını emretmiştir, insan kendi iradesiyle bu emirlere uyar veya uymaz, insan fiillerinden dolayı Allah'a karşı sorumludur. Eğer cebriyenin dediği gibi insanın irade hürriyeti olmasa, yani her fiil Allah tarafından yaratılrsa o zaman herhangi bir fiilinden dolayı ceza gördüğünde zulme uğramış olur, çünkü iradesi dâhilinde olmayan bir hareketten dolayı cezaya çarptırılmış olur. Hâlbuki Allah adildir, zulmetmez(Nisa 40). Öyleyse sebebi kendi elinde olmayan fiilinden dolayı Allah insanı cezalandırmaz. O halde Cebriyenin görüşü yanlıştır.⁴⁴ İnsanın fiilleri kendi iradesi dâhilinde olur, insan hürdür. Böyle olması Allah'ın adaleti gereğidir."⁴⁵

Öner'e göre Ehl-i sünnet bilginleri kaza ve kader konusunda orta yolu seçmişlerdir. Ona göre Eş'ari cebirden kurtulmak için Kesb kavramını kullanmaktadır. Böylece kulun sorumluluğunu belirtmek istiyor. Oysa Eş'ari'nin kesb teorisi anlaşılır gibi değildir. İnsanın irade gücü var, fakat bu gücün insan fiilleri üzerine etkisi yok. Öyleyse insan nasıl sorumlu olacaktır?⁴⁶

Mâturidilerin görüşüne göre ise "insan fiillerinde irade hürriyetine sahiptir. Fakat insan fiillerinin yaratıcısı değildir. Fiillerin yaratıcısı Allah'tır. İnsan o fiilleri kesb eder. Mâturîdî de kesb kavramı farklıdır. Kesb'in, kulun

41 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.50.

42 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.50.

43 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.51.

44 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.52.

45 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.53.

46 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.53.

bir şeyi ihtiyar etmesi ya da seçmesi veya kastetmesidir.⁴⁷ Öner buradan hareketle “insan kendisine Allah tarafından verilen kudretle fiili kesb edip etmemekte yani yapıp yapmamakta hürdür. Böylece insan iradesinin, fiili üzerine etkisi vardır. Buradan “kim zerre kadar iyilik yapmışsa onu görür, kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.(Zilzal 7-8)” şeklinde işaret edilen insanın sorumluluğu çıkar⁴⁸ demektir. Öner, Hanefi mezhebi bilgilerinin kaza ve kader inancında Mâturîdî'nin yolunu seçtiklerini belirtmektedir.⁴⁹

Öner İslam kelimcilerinin görüşlerini aktardıktan sonra şu sonuca varmaktadır: “İslam düşüncesi içerisinde insana hürriyet tanıyan Kaderiyenin, insan fiillerini kendisi yaratır fikri, tek yaratıcı Allah olduğu için, insanı Allah'a ortak koşmak gibi olacağından, bu görüşe Ehl-i Sünnet karşı çıkmıştır. Onlar ise insan hürriyetini temellendirmek için de kesb kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. Kesb teorisi ile insan hürriyetini açıklamak pek inandırıcı görünmüyor. Ayrıca sakıncalı bir durum ortaya koyuyor. Şöyle ki: “kul ister, teşebbüs eder; fiili Allah yaratır” diyorlar. Kul isteyip teşebbüs edipte fiile geçtikten sonra fiil tamamlanmadan engellenme çok olabilir. Bu durum da engellenen Allah'ın yaratıcı gücü müdür? Elbette hayır. Mutlak bir varlığın gücü engellenemez. O halde insanın hürlüğü nasıl açıklanabilir? Kaderiyenin sakıncalı tutumu ve Ehl-i Sünnetin ne olduğu pek anlaşılama-yan kesb teorisi Allah Karşısında insan hürriyetini açıklayamadığına göre, meseleye nasıl bir çözüm şekli getirilebilir? Kanaatimce, Kaderiye ve Ehl-i Sünnet arasında ihtilaf konusu olan yaratma kavramına açıklık getirmekle bir çıkış yolu bulunabilir.”⁵⁰

Öner, yukarıda ortaya konulan görüşlerden hareketle seçme hürriyetiyle ilgili altıncı husus, yani *insanın hürriyet alanını* tartışır. O, insan hürriyetine iki açıdan bakmak gerektiğini söylemektedir. Bunlardan birincisi, insan bilgisi dâhilindeki sebeplerle seçme fiili arasında bir bağın olup olmadığı, varsa kipliğinin ne olduğuna bakılması gerekir. İkincisi, insanla onu aşan mutlak varlık arasındaki ilişkidir. İnsan fiillerinin böyle bir varlık tarafından tayin edilip edilmemesi sorunudur.⁵¹

Düşünürümüze göre, insanın hürriyet alanı, akıl alanı ve bilgi edinebilme alanı aynı şeydir. İnsanın bilgi edinebilme alanı ile bilgi alanını karıştır-

47 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.53.

48 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.54.

49 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.54-55.

50 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.63.

51 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.57.

mamak gerekmektedir. Çünkü bilgi alanı, bilgi edinebilme alanı içindedir. Medeniyetler genişledikçe insanın bilgi alanı genişlemektedir. Bilgi alanının genişlemesi ise, insan için mümkün olan, hürriyet alanı, akıl alanı ve bilgi edinebilme alanının genişlemesi anlamına gelmemektedir. Bahis konusu genişleme, mümkün olan alan içinde gücünü kullanma alanının genişlemesi demektir.⁵²

Öner'e göre "insanın sınırlı hürriyet alanı, Allah'ın sınırsız mutlak hürriyet alanının içerisinde yer almaktadır. O, bunu [Allah'ın (**İnsanın Hürriyet alanı**) hürriyet alanı] şeklinde formüle etmektedir. Aklın sınırını aşan mutlak hürriyet alanı ile ilgili soruların cevabı, bilgi edinebilme alanını aştığı için insan tarafından verilemez. İnsan, niçin âlem var, ben neden dünyaya geldim gibi soruların cevabını veremez, cevap verse bile bu boş bilgi olur. Çünkü mutlak alanla ilgili bilgi, akılı aşar, imanla ilgili olur. Akıl ancak böyle bir bilginin mümkün olduğunu kabul edebilir, fakat bilimsel bilgide olduğu gibi doğruluğunu ispatlayamaz."⁵³

Necati Öner yedinci ve son olarak seçme hürriyetiyle ilgili *insan bilgisi ile hürriyet arasındaki ilişkiye* değinir. Öner, bu ilişkiyi "hürriyetin temeli, onu mümkün kılan şartlar bakımından (fert) ve hürriyet halinin devamını sağlayan şartlar (toplum) bakımından iki açıdan ele almaktadır.⁵⁴Fert açısından hürriyetin temelini ele alan Öner'e göre ilk bakışta, hürriyetin, eylem(-fiil) ile ilgili olduğu görünmektedir. Maddi ve manevi insan hürriyetlerinin hangisini ele alırsanız alın hepsi insan fiilleri ile ilgilidir. İnsanın hürriyetle ilgili eylemleri, iradeye bağlı bilinçli eylemlerdir. Otomatik hareketler, refleksler, içgüdülere bağlı hareketler de hürriyetin bahis konusu değildir. Hipnotize edilmiş bir kişinin hareketleri de bu türdendir. Ona göre bilinçli eylem veya hareketler bir "deliberation" sonucu yani düşünüp taşınıp karar verdikten sonra yapılan hareketlerdir. Bu nedenle eylemde farkına varılan hürriyetin temelini, bu düşünüp taşınıp karar vermede aramak gerekmektedir.⁵⁵ Öner, düşünüp taşınıp karar vermenin aslında bir seçme olduğunu, bunun için de insanın asıl hürriyetini seçme hürriyetinde görmesi gerektiğini, işte eylemde farkına vardığımız hürriyetin, bu seçme hürriyetine bağlı olduğunu ifade etmektedir.

Düşünürümüze göre eğer insanın seçeneklerle ilgili bilgisi yoksa seçme olayı da yoktur. Bu bakımdan insanın bilgisi olmadığı alanlarda, onun için

52 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.59.

53 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.59.

54 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.69.

55 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.69.

hürriyet yoktur. Daha doğrusu, onun için o alanda hürriyetin anlamı yoktur. Mesela okur-yazar olmayan, bilgi ve görgü seviyesi çok düşük insan için basın hürriyetinin bir anlamı yoktur.⁵⁶ Ona göre ancak seçenekler hakkında yalnız bilgi sahibi olmak da hürriyetin anlam kazanması için yeterli değildir. O bilginin şahıs için fonksiyonel olması, onun için bir işe yaraması, onun benimsenmesi de gerekir. Mesela herhangi bir dine inanmayan birinin bilgisi olsa bile inanmadığı için din hürriyetinin anlamı yoktur, yani gereği yoktur. Demek ki insanı harekete geçiren seçeneklerle ilgili bilgisidir.⁵⁷

Toplumsal açıdan hürriyetin temelini ele aldığı anda ise Öner, insan hürriyetinin bilincine eylemde vardığını, insan hürriyetleri diye ele alınan hürriyetlerin(din, ifade, seyahat vs.) hep eylemle ilgili olduğunu söylemektedir. Ona göre insanın bütün maddi ve manevi hürriyetleri hep bir toplum içinde bahis konusudur. Gerçekte hürriyet fert içindir, ferdin psişik bir halidir. Toplum içinde yaşayan bütün fertler aynı hakka sahiptirler. Fertlerin eylemlerinde başkalarının hürriyetlerine zarar vermemeleri gerekmektedir. İnsan açısından bu vazgeçilmez bir ilkedir.⁵⁸

Öner'e göre toplum içinde yaşayan insanlar arasındaki müşterek hayatı sağlamak için o toplumda yürürlükte olan kurallar bulunmaktadır. Bunlar hukuki, dini, ahlaki kurallardır ve ortak hayatı düzenlemektedirler. Hürriyetlerin düzenlenmesini de bu kurallar yapmaktadır. Bütün bu kurallar kamu yararını dikkate alarak insanın hürriyet alanlarını tayin eder. Bu kurallar insan, toplum, devlet hakkındaki bilgilere göre tespit edilir. Ona göre, bu kuralların hürriyet alanlarını sınırlandırmaları, o toplumun bilgi seviyesi ve halkın seviyesine bağlıdır. Bu seviye yükseldikçe hürriyet alanlarının genişlediği görülmektedir. Hürriyet alanlarının genişliğim tayin eden kurallar yalnız hürriyetin sınırlayıcısı değil, aynı zamanda tayin ettiği alanda hürriyetlerin gerçekleşmesini de sağlamaktadır. Fakat bu kurallar tek başına hürriyetleri sağlamada yeterli olamamaktadır. Bunun yanında toplumun kültür seviyesinin de o kanunların uygulanmasına izin vermesi gerekmektedir.⁵⁹

Kısacası Öner, hürriyetle bilginin sıkı bir ilişkisi olduğunu, gerek hürriyet alanlarını belirleyen kuralların gerekse hürriyetlerin rahat uygulanabilmeleri için gerekli olan hoşgörü fikrinin çevreye hâkim olması gerektiğini söylemektedir.⁶⁰ Öner'e göre *hoşgörü*, bir toplumda manevi hürriyetlerin

56 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.70.

57 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.70.

58 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.70.

59 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.71.

60 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.72.

yaşanabilmesi ve korunması için gereklidir. Ona göre hürriyetin en büyük düşmanın ise *taassuptur*. Taassubun hâkim olduğu bir toplumda, kanunlar müsaade etse de manevi hürriyetlerin sağlanması mümkün olmamaktadır.⁶¹ Hoşgörü kanunlarla sağlanan bir durum değil bir kültür meselesidir.⁶² Bununla beraber Öner, hoşgörünün sınırsız bir şey olmadığına da dikkate çekerek hoşgörü alanının genişliği ölçüsünde medenilikte ilerleme olacağını ama sınırsız ve mutlak bir hoşgörü hali düşünülemediğini, hoşgörmezliğe karşı hoşgörülülün olunamadığı gibi insanın dinî, millî ve ahlakî değerleri ve tabii haklarını küçük düşürecek, yok edecek söz ve fiillere karşı da hoşgörülülün olunamayacağını çünkü hoşgörülülüğün bir kayıtsızlık hali olmadığını belirtmektedir.⁶³

b- Eylem Hürriyeti

İnsan hürriyetinin ikinci ana unsurunu eylem hürriyeti oluşturmaktadır. Öner, insanın hürriyetinin bilincine seçme de değil, yapmada farkına vardığını, bunun için de insanın kavgasını yaptığı hürriyetlerin hep eylemle ilgili olduğunu söylemektedir.⁶⁴ İnsanın duyduğu hürriyetsizlikle ilgili rahatsızlığının hep eylemle ilgili bir durum olduğuna dikkat çeken Öner'e göre, eylem terimi, insanın seçmeden sonra, hedefe varmak için gösterdiği her türlü faaliyeti içine almaktadır. Seçme tamamen zihin içinde geçen bir olaydır ve insan, seçmeyi tayin eden sebeplerin bilincinde olmadığı için, buradaki hürriyetinin olup olmadığı farkında değildir. *Eylem* ise verilen bir kararın zihin dışındaki uygulamasıdır. Bu nedenle insan, hürriyetinin olup olmadığı bilincine bu eylem faaliyetinde varır.⁶⁵

Eylem hürriyeti alanının seçmenin ki kadar geniş olmadığını⁶⁶ söyleyen Öner'e göre insan eylemlerini önleyici, hürriyetini kısıtlayıcı engeller *fiziki dünyadan, dinden ve toplumdaki* gelmektedir. İlk olarak *fiziki dünyadan gelen engeller* ya insanın kendi yapısından veya kendi dışındaki dünyadan gelir. İnsanın kendi yapısından doğan engeller, onun biyolojik yapısıyla ilgilidir. Eğer herhangi bir organ hayatın devamı için gösterdiği faaliyette bir engelle karşılaşır, insan o hususta hür olmadığı bilincine varır ve rahatsız olur. Tam sağlıklı bir kişi, biyolojik anlamda herhangi bir hürriyetsizliğinin bilincinde değildir. İnsanın *dışından gelen engeller* ise tabiatın her kesiminden ge-

61 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.119-120.

62 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.72.

63 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Genişletilmiş 2. Baskı), Akçağ Yay., Ankara, 1999, s.49.

64 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.14.

65 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.69.

66 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.59.

Öner'e göre hürriyet için otoritenin gerekliliği 'insan tabiatından' kaynaklanmaktadır.⁶⁷ İrade sahibi olan insan buna göre hareket etmekte, düşünüp taşınıp seçenekler karşısında seçim yapmaktadır. Yani iradi hareket akli harekettir. Hürriyet ancak iradi harekette söz konusu olur. Öyle ise akıl sahibi olmak hür olmayı gerektirir. İnsanın akıl sahibi olması, egoizmi ve toplum içinde yaşama mecburiyetinin olması gibi özellikleri otoritenin gerekli olduğunu göstermektedir.⁶⁸

Öner, insan hürriyetinin sınırının, aynı zamanda bilgisinin de sınırı olduğunu ve insanın ancak sınırlanmış alanla ilgili bir sorunun cevabını verebileceğini ifade etmektedir. Ona göre insan, seçme ile ilgili her fiilinin sebebini açıklamak yetkisine sahiptir. Çünkü bu alan kendi bilgisi içerisindedir. İnsan, akıl yürütmeleri mevcut bilgileriyle yapmaktadır. İnsanın seçme hürriyetinin sınırı aynı zamanda aklının da sınırındadır. O halde seçmenin ancak akıl alanında olabilmesi tabiidir.⁶⁹

Düşünür, hürriyetin sınırlanmasından ziyade asıl önemli olanın bu sınırın tayin edilmesinde toplandığını, hürriyet kavgalarının da hep bu sınır kavgaları olduğunu belirtmektedir. Hürriyet, insanın tabiatı gereği hakkı ise, onun sınırlandırılması da tabiatı gereği olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanın kendisini koruma içgüdüsünden doğan bencillik duygusunu tatmin için hürriyetleri kullanmada aşırı davranması da onun tabiatı gereğidir. Bu egoizmi hem kendine hem de topluma zarar verebilmektedir.⁷⁰ Öyleyse insan egoizminin sınırlanması, hem birlikte yaşadıklarının, hem de bizzat kendisinin menfaati için gereklidir. Bu ise onun hürriyetinin sınırlanması demektir.⁷¹

Şu ana kadar yapılan incelemeler hürriyetlerin sınırlanmasının gerekli olduğunu göstermektedir. Burada sınırlayıcının kim olacağı tartışılması sorunu çıkmaktadır. Düşünürümüze göre bu sınırlayıcı güç, egoizmini tatmin etme eğiliminde olan bizzat insanın kendisi olamaz. Yani insan fert olarak kendi hürriyetini sınırlayamayacağı için sınırlayıcı ferdin dışında bir otorite olmalıdır.⁷² Hürriyetlerin sınırını, daha doğrusu hürriyet hakkını kullanma

67 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.16.

68 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.76-77.

69 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.58.

70 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.123.

71 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.124.

72 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.124.

alanının sınırını çizen İlâhi, Devlet, Kolektif Şuur olmak üzere üç otorite vardır.⁷³ Bunun da en güçlüsü belli kurallar sahibi olan devlettir.⁷⁴

1-İlâhi Otorite

Öner'e göre seçme hürriyeti insan için ancak sınırlı bir alanda bahis konusu olmaktadır. İnsanın dünyaya gelişi, dünyayı terk edişi gibi insanın hayatıyla ilgili önemli hususlar bunu kanıtlamaktadır. Bu durum insanı kendisini aşan bir varlıkla yüz yüze getirmekte ve sonsuz hürriyete sahip mutlak bir varlığı düşündürmektedir.⁷⁵ Ona göre İlâhi otoritenin kaynağı, mutlak varlık olan Allah'tır. O'nun otoritesi de mutlaktır. Yani değişmez ve sınırlanmaz. Bu nedenle insan için en etkili otorite Allah'ın otoritesidir. Allah'ın mutlak otoritesi, eksik olan insan tarafından temsil edilemez. İnsanlar, Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olamaz, ancak tebliğcisi olabilirler. Allah'ın mutlak otoritesinin sınırsızlığı yanında devlet otoritesinin sınırlı olması, onu temsil eden insanın tabiatı icabıdır.⁷⁶ Hürriyet alanlarının sınırından bahsederken sözü edilen sınır beşeri otoritenin çizdiği sınırdır. Çünkü İlâhi otoritenin nasıl olması gerektiği tartışması insanın yetkisi dışındadır.⁷⁷

2-Devlet

Toplum içinde yaşayan insan için, kişiler ve kurumlar arasındaki ilişkileri düzenleyecek kanun ve kurallar olması gerekmektedir. Öner, engellerin olmadığı bir toplumun gerçekleşmesinin insan tabiatına aykırı olduğunu söylemektedir. Ona göre hürriyet "sınırsız değildir, zaten sınırsız olsaydı farkına varılamazdı. İnsan tabiatının bir gereği olarak hürriyetin sınırının tayini fert dışındaki otoritelerce olmaktadır. Herkesin kendi hürriyetinin sınırını çizdiği bir toplum hayatı mümkün olmayacaktır. Toplum dışında bir insan hayatı da ütopyiktir."⁷⁸

Öner'e göre bir otorite olarak devlet, hukuk, kanun ve kuralları ile kendisini temsil ettirmektedir. Bir devletteki kanunlar, tüzükler, yönetmelikler, yönergeler belli bir amaç için, fertlerin hareketlerini tayin etmekte, yani onun hürriyetlerinin sınırını çizmektedir. Buradaki kanun ve kurallar yazılıdır, uymayanlar için yine yazılı belli müeyyideleri vardır. Çizilen hürriyet sınırını

73 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.89.

74 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.124.

75 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.32.

76 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.128.

77 Öner, "Hürriyetin Sınırı", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 17, Ankara, Güz 1995, s.3.

78 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.88.

aşanlara bu müeyyideler, otorite adına, yetkililerce uygulanmaktadır.⁷⁹ Gerek hürriyet alanlarının sınırlarının belirlenmesinden ve gerek hürriyetlerin korunmasından devleti temsil eden kurum ve kişiler sorumludur.⁸⁰

Filozofumuza göre hürriyet alanlarının belirlenmesinde insanın her an müdahale edebileceği devlet otoritesidir. Devlet otoritesi yazılı kanunlarla hürriyet alanlarını belirlemektedir. Beşeri otoritenin koyduğu sınırlar görece olduğu için kanun yapanlar tarafından bu sınır her an değiştirilebilmektedir. İşte bilinçli olarak, hürriyet alanlarının sınırı değiştirilebildiği içindir ki hürriyet mücadeleleri hep devlet otoritesi ile olmaktadır.⁸¹

Öner, “bir toplum içerisinde fertlerin bu haklarını kullanabilmeleri için gereken hürriyetlerin sağlanıp korunmasında başlıca güç devlettir”⁸² demektedir. Ona göre mahiyetleri gereği hürriyet mücadelesi ilahi otorite ile değil beşeri otorite ile olmaktadır. Otorite yalnız hürriyeti sınırlayıcı olarak değil, hürriyetlerin sağlanması içinde görev yapmaktadır. Emir, kural ve kanunlarla yapılan hürriyet kısıtlaması, aynı zamanda bir hak koruma yani hürriyetin müdafaasıdır. Bütün sorun korunan hakkın, verilen hürriyetin derecesidir. Bunun için hürriyet mücadeleleri, hak aramalar hep bu derece üzerinde olmaktadır. Bir toplumda hürriyetlerin yeterince sağlanmasında *devletin şekli ve yönetim tarzı ile toplumun kültür seviyesinden* oluşan iki ana unsur önemli rol oynamaktadır. İnsan hürriyetlerinin sağlanması için en uygun devlet şekli de çoğulcu demokrasidir.⁸³

3-Kollektif Şuur

Öner’e göre üçüncü otorite olarak kolektif bilinç, hürriyetlerin sınırlamasını ahlak kuralları başta olmak üzere âdet ve ananeler ile yapmaktadır. Bunların evrensel olanları, bir millete has olanları, bir gruba ait olanları bulunmaktadır. Bunlar bir toplumu kendisi yapan yani onun kişiliğini kazandıran değerleri içermektedir. Bir fert içinde bulunduğu toplumdan dışlanmamak, yabancılaşmamak için bu otoriteye uymakta ve onların koyduğu hürriyet sınırları içinde kalmaya özen göstermektedir.⁸⁴ Bu yolla çizilen hürriyet sınırları hemen değiştirilemez. Sınırlar uzun zaman içinde değişime tabi olur. O halde, kolektif bilincin hürriyetlere koyduğu sınır, bilinçli olarak, bu yolla değiştirilemez.⁸⁵

79 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.76.

80 Öner, “Hürriyetin Sınırı”, s.4.

81 Öner, “Hürriyetin Sınırı”, s.4.

82 Öner, “Hürriyetin Sınırı”, s.4.

83 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.78.

84 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.76.

85 Öner, “Hürriyetin Sınırı”, s.3.

Düşünürümüze göre ilahi ve beşeri otoriteler tarafından yapılan sınırlamalar ideal insan tipini belirler. İdeal insan tipinin mevcudiyetini de kolektif bilinç telkin eder ve ferde kabul ettirir. Bu tipin nitelikleri de ahlak alanını oluşturur. Bu nitelikler: dürüst olma, yardım etme, başkasına zarar vermeme, saygılı olma vs. gibi insan davranışları ile ilgili iyi ve doğru eş anlamlı olarak kullanılır.⁸⁶ Ahlak kuralları insanın hürriyetini olumsuz yönde kullanmaması için sınırlar, insanın akıl sahibi oluşu, toplum içinde yaşama mecburiyetinde bulunuşu ve hür oluşu böyle bir sınırlamayı gerekli kılar. Bu durum yalnız insana özgüdür.⁸⁷ Ancak ona göre insan hürriyeti yalnız ahlak kuralları ile de sınırlanmaz. Bunun yanında beşeri otoritelerin koyduğu sınırlara uyma beklentisi de vardır. Bu beklenti ferdin mensup olduğu sosyal çevre veya çevrelerin gerekli gördüğü kurallara uyma beklentisidir.⁸⁸

Sonuç olarak bu üç otorite insan hürriyetlerini sınırlayan bir güce sahiptir. İnsanın insanca yaşaması için, hareket ve davranışlarının sınırlanmaya ihtiyacı vardır. Bu insanın tabiatının bir gereğidir. Öner'e göre "bir kişinin hürriyet alanı başkasının hürriyet alanının sınırında biter" sözünde olduğu gibi otoritenin gerekliliği hürriyetlerin sınırlandırılmasının gerekliliğidir.⁸⁹ Bir toplumda hürriyetlerin sınırının o toplum da yaşayanları tatmin etmesi de gerekmektedir. Hürriyet alanlarının daralması hürriyetsizlik duygusunu şiddetlendirir, fertlerde huzursuzluk, toplumda sıkıntılar doğurur. Bu alanların gereğinden fazla geniş olması toplumda anarşiye yol açar; fertlerin ihtiyacı olan hürriyetler tehlikeye düşer ve fertte güvensizlik duygusunu doğurur. Hürriyetin sınırlanmasında dikkat edilmesi gereken esas hürriyetin asıl, sınırlamanın ise istisnai olmasının unutulmamasıdır.⁹⁰

Hürriyetlerin Sınıflaması

Eylem bahis konusu olduğunda insan için tek bir hürriyetten bahsedilemeyeceği, aksine birçok insan hürriyetlerinin bulunmaktır. Öner buradaki hürriyet kelimesinin çoğul olarak kullanılmasını, eylemin yapıldığı alanların çokluğundan ötürü olduğunu ifade ederek, hürriyetlerin bu alanlara göre adlandırıldığını söylemektedir.⁹¹ O, öncelikle hürriyetleri kamu hayatının hürriyetleri ve ferdi hürriyetler diye ikiye ayırmaktadır. Bunlardan birincisi kamu hürriyetleri; vatandaşların kamu fonksiyonları ve siyasi hakları çer-

86 Öner, "İnsandan Beklenen", *Felsefe Dünyası*, Sayı: 22, Ankara, 1996, s.2.

87 Öner, "İnsandan Beklenen", s.3.

88 Öner, "İnsandan Beklenen", s.4.

89 Öner, "Hürriyetin Sınırı", s.4.

90 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.77.

91 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.85.

çevesinde ortaya çıkan devlet memuru, asker, şahit olma ve oy verme hakkı gibi haklardan doğan hürriyetlerdir. İkincisi ise ferdi hürriyetlerdir.⁹²

Öner'e göre ferdi hürriyetlerle kamu hayatının hürriyetleri arasında sıkı bir bağlantı vardır. Kamu hayatı hürriyetlerinin temelini teşkil eden medeni ve siyasi haklar, ferdi hürriyetin teminatları olarak anlaşılmalıdır.⁹³ Genellikle hürriyet teorikleri; fiziki hürriyetler(tutukluluk, kölelik, esirlik vs.), barınma, çalışma, mülkiyet, üretim, tüketim, seyahat gibi hürriyetleri *maddi hürriyetler*, din, basın ve söz, öğretim, toplanma, dernek kurma gibi hürriyetleri de *manevi hürriyetler* olarak ayırmaktadır. Öner, daha iyi inceleyebilmek için bunları din hürriyeti ve düşünce hürriyeti olmak üzere iki grupta toplamanın mümkün olduğunu söylemektedir.⁹⁴

a-Maddi Hürriyetlerin Durumu:

Öner, hürriyetlerin sınırlandırılmalarının gerekliliğinin kendisini daha çok maddi hürriyetlerde gösterdiğini, böyle bir kısıtlamaya gidilmesinin sebebinin ise insanın bencilliği yüzünden olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu duygunun temelinde insanın kendini koruma içgüdüğü vardır. İnsan hürriyetinin kısıtlanmasının gerekliliği, insan bencilliğinden kaynaklanmaktadır. Eğer insan bu alanda tamamen serbest bırakılırsa bencilliği yüzünden azami ölçüde kullanacağı hürriyet hakkı başkalarına zarar verebilmektedir.⁹⁵

Öner'e göre insanlar maddi ve manevi açıdan eşit olmadıklarından kuvvetli olan hürriyet hakkını daha çok, zayıf olan daha az kullanacaktır. Bu hal ise insanlık haysiyetine aykırıdır. Öyleyse fertlerin maddi menfaatleriyle ilgili konularda hürriyet hakkını kontrol altına alınması zarureti ortaya çıkmaktadır. Bu kontrol en etkili bir şekilde devlet tarafından yapılabilir. Maddi hürriyetlerin başında 'ekonomik hürriyetler' gelmektedir.⁹⁶

b-Manevi Hürriyetlerin Durumu

Düşünürümüze göre manevi hürriyet alanları ne kadar geniş olursa olsun, aynı alan içinde kaldığı sürece başkasına zarar verilmez. Manevi hürriyetleri kullanacak kişilerin, hürriyet alanını tayin edebilmeleri için belli niteliklere sahip olmaları gerekir. Manevi hürriyetler uygulandığı toplumun bilgi seviyesi ve zihniyeti ile sıkı sıkıya ilgilidir. Daha çok bilgili olmanın, daha çok dindar olmanın başkasına zararı olmaz. Manevi hürriyetlerin dayandığı felsefi temel de bu alanların geniş tutulmasını gerekli kılmaktadır.⁹⁷

92 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.76-77.

93 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.78.

94 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.73.

95 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.87.

96 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.88-91.

97 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.91.

Öner, manevi hürriyetlerin gerçekleşmesini büyük ölçüde hoşgörü duygusuna bağlamaktadır. Ona göre hoş görünün bulunmadığı yerlerde manevi hürriyetler daima zarar görmüşlerdir. Hoşgörüsüz ortamda kanunların müsaade ettiği ölçüde dahi insan bu hakkını kullanma imkânı bulamamaktadır. Toplumlar medenileştikçe manevi hürriyet alanlarının daha genişlediği kolayca anlaşılmaktadır.⁹⁸

1-Din Hürriyeti

Manevi hürriyetler söz konusu olduğunda ilk akla gelen din hürriyeti olmaktadır. Öner, çok defa din hürriyetinin, vicdan hürriyeti terimiyle karşılanmak istenmesini yapılan bir hata olarak görmektedir. Çünkü vicdan hürriyeti kavramının kapsamı daha geniştir. Din hürriyeti, vicdan hürriyetinin içine girer. Vicdan hürriyetinin içinde, din dışı fikirlere inanma hürriyeti de bulunur.⁹⁹ O, “din hürriyetinden aşkın ve mutlak varlığa dayalı bilgi alanının hürriyetini, fikir hürriyetinden ise, aşkın bir varlığa dayalı olmayan, insani ölçüler içinde kalan bilgi alanındaki hürriyetleri”¹⁰⁰ kastetmektedir. Ona göre kanaat, inanç, düşünce, ruhi hadiseler olduğu için bunlara dışarıdan müdahale etme imkânı yoktur. Din ve fikir hürriyeti ancak eylemde söz konusu olur. Eğer ibadette serbestlik yoksa orada din hürriyetinden, eğer fikirleri başkasına aktarma da serbestlik yoksa orada düşünce hürriyetinden bahsedilemez. Din hürriyetinin esası ibadet, düşünce hürriyetinin esası ifade hürriyetidir.¹⁰¹

Öner'e göre din hürriyeti “herhangi bir dine inanan kişi veya zümrelerin, o dinin emirlerini hiçbir engelle karşılaşmadan yerine getirebilme halidir.”¹⁰² Ona göre “insan hürriyetleri içerisinde en önemlisi din hürriyetidir.”¹⁰³ Bu önem onun dayandığı kaynaktan gelmektedir. Dinde herhangi bir eylemi telkin eden kaynak Mutlak varlıktır. Mutlak bir varlığın emirlerinde zorunluluk söz konusu iken bunun dışındaki emirler olumsuzdur. Mutlak Varlık karşısında emirlerini yerine getirme sorumluluğu en kuvvetlisi olduğundan bu emirleri yerine getirememeden duyulan rahatsızlık büyük olur.¹⁰⁴ Çünkü “insanın Allah'a karşı olan sorumluluğunda hürriyetin sınırını Allah çizer. Şunu yap bunu yapma diye sınırı daraltıp genişletmesi insanın elinde değildir. İnsan bunları değiştiremeyeceğine göre eğer o dinde

98 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.88.

99 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.91.

100 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.92.

101 Öner, “Yeni Tasarıda Din Hürriyeti”, *Tercüman Gazetesi*.

102 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 2. Baskı, s.365.

103 Öner, “Yeni Tasarıda Din Hürriyeti”, *Tercüman Gazetesi*.

104 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.92-93.

kalmak istiyorsa onun emirlerini tartışmasız ve şartsız kabul etmek durumdadır.”¹⁰⁵ Çünkü “Allah’ın bilgi gücü ile insanın ki bir değildir. İnsanın bilgi üretme gücü, tecrübe dünyasıyla sınırlıdır. Bu bakımdan insanın tecrübe âlemini aşan şeyler hakkında bilgi vermesi ancak tahmin ve hayalden ibarettir. Allah mutlak varlık olduğu için insanın tecrübe âlemini ye onun içini-dışını bilmesi tabiatı gereğidir. Böyle bir mutlak varlığa inanan, O varlığın bildirdiklerine de mutlak doğruluğuna da inanır.”¹⁰⁶

Öner’e göre din hürriyetine engel dinden veya din dışından gelmektedir. Aynı din içinden veya başka bir dinden gelen engel dini, kendisi gibi anlamayan veya başka bir dine inanan kişi veya kişilere kendi inançlarında hürriyet hakkı tanımamaktadır. Her iki durumun temelinde de taassup vardır. *Din dışından gelen* engellerin temelinde de dinin toplum için tehlikeli bir kurum olduğu kanaati vardır. Bu da din hakkında yanlış bilgi edinmiş olmaktan kaynaklanmaktadır.¹⁰⁷ Ona göre “dünyayı kasıp kavuran tedhiş ve anarşinin, teknolojinin sağladığı bütün imkânlarla rağmen insanların mutsuz ve huzursuz oluşunun asıl kaynağını, insanla mutlak varlık arasındaki bağın kopmuş olmasında aramak lazımdır. Halin devamı, insanlığın sonu olur. Kurtuluş, bu bağı yeniden kurmakla olur. Bu bağın en sağlamı da İslam’dır.”¹⁰⁸

Öner’e göre dini inancın insanların ruhsal hayatındaki olumlu etkisi bilinen bir husustur. Stresin temelinde yatan duygu da ‘yok olma korkusu’dur.¹⁰⁹ İşte bu yok olma duygusunun, fertte, kaldırılması veya azaltılması stresin yok olması veya azaltılmasıdır. Ayrıca insan için sürekli yani geçici olmayan, güvensizlik duygusu doğurabilecek muhtemel her olay karşısında sığınılabilir, gücü sonsuz olan bir güvence gerekir ki o da Allah’tır. Böyle bir varlığı güvence olarak kabul edip ona teslim olan kişi, çevresinde olup biten ve durumunu sarsabilecek her türlü hadiseye karşı mukavemet gösterir, kişiliği rencide olmaz, dolayısıyla strese girmez.¹¹⁰ Buradan da anlaşılacağı gibi din hürriyeti sayesinde kişinin dini ihtiyaçlarını karşılaması ve bir engelle karşılaşmaması hem kişinin hem de toplumun huzuru ve mutluluğu için gereklidir.

Öner’e göre din eğitimi ve öğretimi devletin denetim ve gözetimi altında yapılırlar esasından hareketle din derslerinin mecburi olmasının din hürriyeti-

105 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.95.

106 Öner, *Stress ve Dinî İnanç*, T. Diyanet V. Yay., 3. Baskı, Ankara, 1988, s.25-26.

107 Öner, *Felsefe yolunda Düşünceler*, 2. Baskı; s.367-368.

108 Öner, “Kurtuluş İslam’dadır”, *Tercüman Gazetesi*.

109 Öner, *Stress ve Dinî İnanç*, s.14-15.

110 Öner, *Stress ve Dinî İnanç*, s.37.

ne aykırı değildir.¹¹¹ Ona göre din dersleri milli kültürün yeni nesillere aktarılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bir toplumdaki değer hükümlerinin büyük bir kısmının kaynağı olan din o toplumun kültürünün başlıca unsurları arasında olmalıdır. Hele İslamiyet Türk'ün milli dini gibidir. Türk toplumunu İslam dininden soyutlamak mümkün olamaz. Din, milli birliği kuvvetlendirici ve birleştirici önemli bir unsurdur.¹¹²

Öner, din hürriyetine aykırı olanın, öğrencileri belli bir kültüre sahip kılmak değil, herhangi bir dinin vecibelerini yerine getirmeye zorlamak olduğunu söylemektedir.¹¹³ Çünkü “eğer din derslerinde öğrenciler, bir inanç sisteminin gereklerini yerine getirmeye zorlanırsa, mesela; zorla namaz kıldırılır, zorla oruç tutturulursa bu hal inanç hürriyetine aykırı düştüğü için, o zaman laikliğe aykırı bir durum ortaya çıkar, tıpkı zorla oruç bozdurmaya kalkmanın, namaz kılmayı engellemenin laikliğe aykırılığı gibi.”¹¹⁴

Öner'e göre insan din ve bilgi edinme hürriyet haklarını gücü ölçüsünde kullansa da başkasına zarar gelmez. Bir kişi ne kadar dindar olursa olsun veya ne kadar çok bilgili olursa olsun bu niteliklerden dolayı başkasına bir zarar vermeyeceğinden bu hürriyetlerin sınırlanması da gereksizdir.¹¹⁵ Dinde taassup halinin başkasına zarar vereceği düşünülebilir. Taassup hali din hürriyetinin bir sonucu değil bilgisizliğin ve kültürsüzlüğün bir sonucudur. Bunu engellemek için din ve öğrenim alanlarında fertlerin hürriyetini devlet güvence altına almalıdır. Öğrenme hürriyetinin en büyük engeli ekonomiktir. Devlet bütün vatandaşlarına öğrenme hakkını tam kullanacak şartları sağlamalıdır. Paralı öğretim öğrenme hürriyetinin başlıca engelidir, öğrenme hürriyetine sınır konulamaz.¹¹⁶

Ancak düşünürümüze göre din ve bilgi edinme hürriyetleri de sınırsız değildir. Bir defa din hürriyeti kendi içinde bir sınıra tabi tutulmuştur. İbadetler o sistem içinde tayin edilmiş ve bir sınıra tabi tutulmuştur. Bilgi edinme hürriyetinin sınırını da bizzat hayat şartları tayin eder. Bir insan bütün zamanını bilgi edinmeye ayıramaz. İnsanlık aleyhine olabilecek bilimsel çalışmalar gerek bilim adamları gerekse uluslararası anlaşmalarla sınırlandırılmaya çalışılmaktadır.¹¹⁷ Sonuç olarak bu izahlardan da anlaşılacağı gibi başkalarına zarar vermeyen hürriyetlerin sınırlanmasına gerek yoktur

111 Öner, “Yeni Tasarıda Din Hürriyeti”, *Tercüman Gazetesi*.

112 Öner, “Din Aleyhtarlığı ve Din Dersleri”, *Tercüman Gazetesi*, 4 Eylül 1981.

113 Öner, “Yeni Tasarıda Din Hürriyeti”, *Tercüman Gazetesi*.

114 Öner, “Din Aleyhtarlığı ve Din Dersleri”, *Tercüman Gazetesi*.

115 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, 2. Baskı, s.368.

116 Öner, “Hürriyetin Sınırı”, s.5.

117 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s. 124.

ve bu hürriyetler devlet tarafından korunarak fertlerin rahatça bu haklarını kullanması da sağlanmalıdır.

2-Düşünce Hürriyeti

Öner'e göre düşünce hürriyeti; insanın bilme ve bildiklerini başkasına aktarması ile ilgili faaliyetleri kapsamaktadır. Bu bilimsel araştırma, basın, söz, toplantı, eğitim ve öğretim hürriyetleri fikir hürriyeti içinde mütalaa edilebilmektedir. Bu da *bilgi edinme* ve *basın hürriyeti* olmak üzere iki grupta toplanabilir.¹¹⁸

Öner, düşünce hürriyeti içinde olan öğrenme, öğretim, basın-yayın, söz söyleme, toplantı ve örgütlenme hürriyeti vs. gibi insanın bilme ve başkasına bildirmesi ile ilgili faaliyetlerinin hepsini kapsadığı için en çok tartışılan konulardan biri olduğunu söylemektedir. Bu alanla ilgili hürriyetlerin kötüye kullanılabilmesi için de bu hürriyetlerin düzenlenmesi yani sınırlandırılması gerekir. Bu görev devlete aittir ve devlette bu görevi yaparken hürriyetleri zedeleyici değil koruyucu tutum almalıdır.¹¹⁹ Ona göre düşünce hürriyeti, düşüncelerin ifadesi hürriyeti olduğuna göre bu düşüncelerin başkalarına zorla kabul ettirme girişimlerinin hürriyetin ihlali anlamına geleceğinden her türlü zorbalığı önleme, hürriyetlerin koruyucusu olan devlete aittir.¹²⁰

Basın ve yayın hürriyetine gelince Öner, bunun insan hürriyetinin en hassas alanını teşkil ettiğini ve toplum üzerinde büyük etkisi olduğu içinde devletin bu faaliyetlerle çok yakından ilgilenmesi gerektiğini söylemektedir.¹²¹ Klasik anlamda basın hürriyeti devlete karşı bir hürriyet olarak görülmüştür. Yani bu hürriyeti engelleyici tedbirleri devlet alır, bu nedenle mücadele onunla olmuştur.¹²² Basın hürriyetini sağlamak için sadece devletten gelen engellere karşı tedbir almak yetmez. Basın organlarını elinde bulunduranlara karşı da tedbirler almak mecburiyeti vardır. Basın hürriyetinin sınırlandırılması insanın başka hürriyetlerini korumak içindir. Bu bakımdan bir sınırsız basın hürriyeti düşünülemez. İnsan hürriyetleri içinde kötüye kullanılabilme imkânına en çok sahip olan basın ve yayın hürriyeti olduğu için dışardan bir sınırlandırma gerekir. Bunu da devlet yapacaktır.¹²³ Bu açıklamalardan sonra Öner; din hürriyetinin mutlak varlıktan, fikir hürriyetinin ise insan bilgisinin göreliliğinden doğduğunu söyleyerek, din hürri-

118 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.89.

119 Öner, "Hürriyetin Sınırı", s.5.

120 Öner, "Hürriyetin Sınırı", s.5.

121 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.104.

122 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.107.

123 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.110-111.

yetinin sınırının dışardan tayin edilemeyeceğini, fikir hürriyetinin sınırının ise tayin edilmesi gerektiğini sonucunu çıkartmaktadır.

Hürriyet ve Hukuk Kanunları

Daha önceki bölümlerde ister maddi ister manevi olsun bütün insan hürriyetlerinin sınırlı olduğunu, sınırların din, ahlak ve hukuk kurallarıyla tayin edildiği ifade edilmişti. Kanunların insan hürriyetine de etkisi büyük olduğu için hürriyet, çok defa kanunlarla açıklanmak istenmiştir. Düşünürümüz hürriyetin bir hak olduğunu söylemekte ve bu hak insanın insan olmasının gerekli şartı olduğunu ifade etmektedir, İnsanın akıl sahibi olması böyle bir gerekliliğin sebebidir. İnsan eylemlerinde aklını kullanmaktadır. Bir eylemin aklın kontrolü altında bulunabilmesi, o eylem sahibinin hür olmasını icap ettirmektedir. Hür olması da onu zorunlu kılmaktadır.¹²⁴

Öner'e göre bir toplumda geçerli olan kanunlar, o toplumun bütün fertlerinin uyması gereken kurallardır. Kanunların verdiği vazifeleri yerine getirmek için de bir serbestlik hali gerekli diye, kanunun verdiği vazifede insan hürriyeti hakkının temelini aramak yanlıştır. Arzu ve isteğe aykırı bir fiilin gerçekleşmesi için gereken durum hürriyet olamaz. Aksine böyle bir hal hürriyetsizlik hali olmaktadır. Hürriyeti, kanunların tayin ettiği şey olarak anlamak sakıncalıdır.¹²⁵

Düşünüre göre bu açıklamaların amacı insan hürriyetini, kanunların tayin ettiği bir şey olmadığını göstermek içindir. Hürriyet, "kanunların üstünde insan varlığıyla ilgili bir haldir. Kanunlar onu ihdas etmez, fakat tanzim eder. Kanunlarla insan hürriyeti arasında sıkı bir bağ vardır. Kanunlar, bir ülkede hürriyetlerin sınırının tayin etmekle beraber, onların korunmalarını da sağlar."¹²⁶ Ona göre tek başına kanunlar, ne hürriyetlerin uygulanması ve ne de korunmasında yeterli değildir. Hele manevi hürriyetlerde bu husus açıkça kendini göstermektedir. Bunun yanında ülkeye hâkim olan zihniyetin de bu iş için müsait olması gerekir. Yani, insan hürriyetleriyle ilgili olarak kanunlardan beklenenin elde edilmesi, o toplumun belli bir medeniyet seviyesine erişmesi ile mümkün olabilmektedir.¹²⁷

Öner'e göre devletin hukuk kuralarının hürriyetlerle ilişkisi iki yönlüdür. Bir taraftan hürriyetin alanını çizmekte, ondan öteye bir hürriyete izin vermemektedir. Bu ise hürriyet hakkının sınırlandırılmasıdır. Diğer taraftan

124 Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.85-86.

125 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.117-118.

126 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.118.

127 Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.119.

tain edilen alanda vatandaşların hürriyet haklarını kullanmaları sağlanmaktadır. Hürriyet hakkını kullanma alanı ne kadar geniş olursa o alanda hürriyet idealine o ölçüde yaklaşmaktadır. Sınırlandırılan alan ne kadar geniş ise o toplum o derece hürdür. Sınırlandırmada toplumun kültür seviyesi çok önemlidir.¹²⁸

Öner'e göre insanın insanca yaşaması için maddi hürriyetlerin kısıtlanması, manevi hürriyet alanlarının azami ölçüde genişletilmesi gerekmektedir. İnsan için önemli olan husus hürriyetlerin bu istikametlerde yol almasıdır.¹²⁹ Bu konuda devletlerin uyguladığı farklı yöntemler; sosyal ve ekonomik yapılara, toplumlara ve devlet yöneticilerine hâkim olan zihniyete göre şekillenmektedir. Bu faktörler hem hürriyetlerin sınırlarının tayininde, hem de baskının şiddet ölçüsünde önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle hürriyetlerin tam anlamıyla uygulanması isteniyorsa ona göre yöneticiler ve kanunlar yapılmalı, şartlar oluşturulmaya çalışılmalıdır.

Sonuç

Öner'e göre hürriyet bir yaşantı hali olduğu için, insan böyle bir imkâna sahip olduğunu hissetmektedir. Bu hissediş hürriyet halinde değil de hürriyetsizlikte ortaya çıkmaktadır. Fakat insan hürriyeti, mutlak değil görel bir hürriyettir. Görelilik onun sınırlı olması ve sebepler karşısında kayıtsız kalmamasından da ileri gelmektedir. İnsanın özüyle ilgili olduğu, yani varlık türünü oluşturan unsurlardan birisi olması hasebiyle, hür olma insanın tabiatı gereğidir. Kişinin hürriyet halini yaşaması, kendisi olmasını, insan olmasını sağlıyor demektir. Bu durumda, insan için hür olma, tabii bir hak olarak ortaya çıkmaktadır.

Hürriyet bir defa erişilip elde edilen bir hal değil; ideal bir haldir diyen Öner'e göre insanlar bu nedenle onun peşinden koşup durmaktadır. O halde hürriyet hakkı bir imkân olarak insana verilmiştir. İnsanın hürriyet hakkının kullanıldığı sahalara sayısızdır. Hürriyet alanlarının belli sayıda ifade edilmesi, insanın bu hakkını kullanması karşısında, olumlu veya olumsuz yönde alınacak tedbirler için de gereklidir. Belirsizlik için tedbir alınamaz.

İnsanlar bu hakkını içinde bulunduğu şartlara göre kullandığı için tabii hak olan hürriyetten bütün insanlar aynı derecede faydalanamamaktadır. Öner, hürriyet hakkını kullanmayı sağlayan şartları ferdin kişisel yapısı ve ferdin dışında, hürriyeti kayıt altına alan şartlar diye iki kategoride ele almaktadır. Birincisi, Ferdin kişisel yapısı; ferdin hürriyet hakkını her-

¹²⁸ Öner, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, s.87.

¹²⁹ Öner, *İnsan Hürriyeti*, s.86.

hangi alanda kullanabilmesi için, onun bilincinde olması icap etmektedir. Bilincinde olmak ise; ferdin hürce yapmak istediği bir eyleminin sonunda herhangi bir ihtiyacını karşılayacağına inanmasıdır. Bu bakımdan ilkin, eylem bir ihtiyaç alanında olmalıdır. Entelektüel olmayan birisinin bilimsel araştırma, dinsiz birisi için ise din hürriyetinin bir anlamı olmamasından kastedilen budur. İkinci olarak; hürriyet isteyen fert veya zümrelerin, seçeneklerin mevcudiyetini bilmesi ve seçenekler hakkında yeterince bilgi sahibi olması lazımdır. Yani projesi olmayan hürriyet hakkını kullanamaz. İşte bu sebeplerle, hürriyet hakkını kullanma imkânı, fertlerin zihin yapılarının farklılığı yüzünden herkes de aynı olmamaktadır.

Eylem hürriyetini sınırlayan otorite ya ilahi ya da beşeridir. Yine Öner'in tespitlerine göre nasıl olursa olsun bütün otoriteler, insanın hürriyet hakkını kullanacağı alanın sınırını çizmektedir. Bu sınırlardan İlahi otoritenin çizdiği sınır mutlaklıktır. O'nun tayin ettiği hürriyet alanını genişletmek insanın elinde değildir. İlahi otoritenin, dünyevi otoriteden ayrıldığı başlıca noktalardan birisi budur. Dünyevi otoritede ise; etki alanı en geniş ve etkisi en fazla olanı devlettir. Devlet dışında, hürriyet sınırlayıcı başka küçük otoriteler de vardır: aile, dernek, işyeri, gibi. Fert, dünyevi otorite karşısında hürriyet alanını genişletme imkânına sahiptir. Hürriyet uğruna verilen mücadeleler hep bu yüzdendir. Yapılan mücadeleler sonunda hürriyet alanları genişleyebilmektedir. Bu sebeptendir ki, bütün insanlar hürriyet hakkını aynı şekilde kullanma imkânına sahip olamamaktadır. Toplumdan topluma hürriyet alanlarının genişliği değişebilmektedir. Devletlere hâkim olan hürriyet anlayışları ve o devletlerin hâkim olduğu toplumların medeniyet seviyesine göre, hürriyet alanları genişlemekte veya daralmaktadır. Her devletin tayin ettiği sınırlar her toplumda aynı olmamaktadır. Kısıtlamayı yapan ferdin kendisi değil fert dışında yine insan tarafından meydana getirilmiş gayrı şahsi kurumlar olmaktadır. Tabii ki bunların başında devlet gelmektedir. Bu kısıtlamanın nedeni de insan egoizminin olmasıdır. İnsan bu yönü sebebiyle başkalarına zarar verebilmektedir.

Ferdin hürriyet alanı genişledikçe, başkalarına verebileceği zararın derecesi, hürriyet alanlarına göre değişmektedir. Bu bakımdan en mahzurlu olan alan maddi hürriyet alanları olmaktadır. İnsanın maddi ilişkilerinde, hürriyet alanlarının daraltılmasını hayat şartları zorlamaktadır. İnsanın toplum içinde yaşaması ve müşterek yaşama mecburiyeti karşılıklı fedakârlıklarla mümkün olmaktadır. Bu bir anlamda hürriyetin kısıtlanması demektir. Müşterek hayatı en çok etkileyen, insanın maddeyle olan ilişkilerdir. Bu sebeple bu alanla ilgili davranışları bir düzene, bir kontrole tabi tutulmalıdır. Bu zaruret insan egoizminin bir sonucudur. Ayrıca teknolojinin gelişmesi,

nüfus artışı kamu yararı için maddi hürriyetlerin kısıtlanmasını zorlamaktadır. Devletin maddi hürriyet alanlarına müdahalesi, insanın daha iyi şartlar içinde yaşaması için zorunlu gözükmektedir. Bu sınırların ihlali çeşitli cezaları ve uygulamaları beraberinde getirmektedir

Manevi hürriyetlere gelince Öner'e göre maddi hürriyetlerin aksine, medeniyet geliştikçe hürriyet alanlarının genişlediği görülmektedir, insan tabiatı da bunu gerekli kılmaktadır. Tabii bu alanda da sınırsız bir hürriyet bahis konusu değildir, insanın bu alandaki hürriyetlerini içinde bulunduğu şartlara göre, daha doğrusu bu hürriyetlere layık olduğu nispette kullanması icap etmektedir. Hürriyet hakkını kullanmak belli bir medeniyet seviyesini gerektirmektedir. Belli bir medeniyet seviyesine gelmemiş toplumlarda hürriyet alanlarından birçoğunun bilinci olmadığı gibi, mevcut hürriyetlerin de nasıl kötüye kullanıldığı tarihi bir gerçektir. Ancak iki hürriyet alanı vardır ki bunlarda kısıtlama yapmak gereksizdir. Bunlardan birisi; din hürriyeti, diğeri ise öğrenme hürriyetidir. Din hürriyeti; herhangi bir dine inanan kişi veya zümrelerin, o dinin emirlerini hiçbir engelle karşılaşmadan yerine getirebilme halidir. Bu alanda yapılacak her engelleme, inanan insanı derinden etkileyecek ve rahatsız edecektir. Bu nedenle insan hürriyetleri içerisinde en önemlisi din hürriyetidir. Bu önem dinin dayandığı kaynaktan ileri gelmektedir. Dinde herhangi bir eylemi telkin eden kaynak mutlak varlıktır. Mutlak varlığın emrinin yerine getirilmesi, inanan insan için mecburidir. Dini sahada hürriyetin sınırını ancak mutlak olan Allah çizebilir, insanın bu sahada müdahale hakkı yoktur. Bu nedenle din hürriyeti inanan insan için birinci sırada gelmektedir.

Öner insana, layık olduğu hürriyetin verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Burada kastedilen ise toplum içinde her ferdin bu hakkını kendine layık bir tarzda kullanmasıdır. Ona göre hürriyet hakkının tanınmasında, aynı toplum içerisinde yaşayan fertler arasında farklılık gözetilemez. Burada kastedilen şey toplumlar arası farklılıktır. Bir toplumda, o toplumun kültür seviyesi ve medeniyet derecesine göre hürriyetlerin sınırı tayin edilmelidir.

Hürriyetlerin kötüye kullanılmasının, en az hürriyetsizlik kadar zararlı olduğu herkesçe bilinen bir haldir. Bir toplumda hürriyet sınırlandırmasını yapan en önemli otorite devlettir. Devlet, yalnız sınır koyucu değil, çizdiği sınır içerisinde hürriyetlerin korunmasını da sağlamalıdır. Bu nedenle insan hürriyetlerinin sağlanmasında toplumun yönetim şekli önemli olmaktadır. Çünkü devletlerin uygulamış olduğu farklı yöntemler, sosyal ve ekonomik yapıları, toplumlara ve devlet yöneticilerine hâkim olan zihniyetlere göre şekillenmektedir.

Öner'e göre hürriyetlerin sağlanması için en uygun yönetim şekli demokrasidir. Eylem hürriyeti ile ilgili alanların sınırlanmasında baş otorite devlet olduğuna göre, devlete düşen görev çok önemlidir. Asıl iş yöneticilere düşmektedir. Eğer bir toplumda hürriyetler, o toplumun kaldıramayacağı ölçüde olursa, anarşiye dönüşebilir. Tabii hürriyetler gerektiği kadar uygulama alanı bulamıyorsa, insanın hürriyet hakkı ihlal edilmiş olacaktır. Hürriyetler üzerinde yapılan baskının nasıl patlak vereceği ve sonuç doğuracağı önceden kestirilemez. Her iki halde de toplum hastadır ve huzur içinde değildir.

Hürriyet, kişinin toplum içindeki sorunu olduğuna göre, onu toplum içinde ele almak en olumlu yol olacaktır. Esas çözülmesi gereken husus toplum içindeki insanın hürriyet sorunudur. Hürriyet, insanın en önemli sorunu, onu değerlere ve mutluluğa götüren yol olduğuna göre, insan varlığının vazgeçilmez özüdür. Hürriyetin varlığı hukuk düzenlerine veya devletlerin onu tanımmasına bağlı değildir. Tersine hukuk düzenleri ve devlet, hürriyeti tanımak bunu insanlarına uygulamak zorundadır. Hürriyeti tanımayan, ona gereken yeri vermeyen devlet, insana ve insanlığa ihanet içinde olduğundan meşruluğunu yitirmeye mahkûm olmaktadır.

Kaynakça

- Elibol, Saadettin, "Hürriyet ve Sorumluluk Bilinci, Necati Öner", *Felsefe Konuşmaları*, Akçağ Yay., 2. Baskı, Ankara, 1991.
- Öner, Necati, *İnsan Hürriyeti*, Selçuk Yay., Ankara, 1982.
- ———, *Stress ve Dini İnanç*, T. Diyanet V. Yay., 3. Baskı, Ankara, 1988.
- ———, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, M.E.B. Yay., İstanbul, 1995.

- ———, *Felsefe Yolunda Düşünceler* (Genişletilmiş 2. Baskı), Akçağ Yay., Ankara, 1999.
- ———, “Kurtuluş İslam'dadır”, *Tercüman Gazetesi*, 19 Ağustos 1979.
- ———, “Din Aleyhtarlığı ve Din Dersleri”, *Tercüman Gazetesi*, 4 Eylül 1981.
- ———, “Yeni Tasarıda Din Hürriyeti”, *Tercüman Gazetesi*, 1 Ağustos 1982.
- ———, “Hürriyetin Sınırı”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 17, Ankara, 1995.
- ———, “İnsandan Beklenen”, *Felsefe Dünyası*, Sayı: 22, Ankara, 1996.
- Spinoza, *Etika*, Çev. H. Ziya Ülken, M.E.B. Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1965.

Öz

Prof. Dr. Necati Öner'de Hürriyet Anlayışı

Makalenin ana konusunu oluşturan hürriyet problemi, felsefe sahasındaki temel meselelerden biridir. Geçmişten günümüze birçok düşünür bu konu üzerine açıklamalarda bulunarak, meselenin anlaşılması için çaba sarf etmiştir. Hürriyeti anlama ve açıklama çabasına giren, onun insan için gerekli olduğunu savunan düşünürlerden biri de son dönemlerde yetişen, yaptığı çalışmalarla Türk insanının ufkunu açmaya, düşünceleriyle insanlara yön vermeye çalışan fikir ve düşünce adamı Prof. Dr. Necati Öner'dir. Çalışmamızda öncelikle hürriyet kavramına ve bazı düşünürlerin hürriyet ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra Necati Öner'in hürriyet üzerine açıklamaları yer almaktadır. Hürriyet anlayışının farklı biçimlerde ortaya çıkmasının nedeni zihniyet farklılıklarıdır. Öner, en genel anlamda hürriyeti 'bir insanın istediği şeyi yapma veya yapmama iktidarı' şeklinde açıklamaktadır. Öner, öncelikle hürriyeti metafizik ve pratik alan olmak üzere iki alanda açıklamaya çalışmaktadır. Metafizik anlamda anlaşılması gereken hürriyet insanlara has olan hürriyettir. İnsanlar için kullanılan hürriyet, bilinçli ve farkında olunarak yapılan eylemleri kapsadığı için diğerlerinden farklı bir yapıya sahiptir. Pratik alanda ise seçme ve eylem hürriyeti olarak iki alanda ele alınmaktadır. Öner, insanın istediğini seçip sonra onu 'yaptığında' kendisini hür hissedeceğini, ancak bu eyleminin bir engelle karşılaştığında hürriyetsizliğinin bilincine varabileceğini bunun için bütün insan hürriyetlerinin temelinde 'seçme' ve 'eylem' unsurlarının olduğu sonucunu çıkartmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Necati Öner, Hürriyet, Seçme, Eylem, İrade.

Abstract

Prof. Dr. Necati Öner's Perception of Liberty

The problem of liberty, which is the main concern of the article, is one of the key issues in the area of philosophy. From past to present, many thinkers explicated this issue and made an effort to elucidate it. One of the thinkers, who struggled for the understanding and explaining liberty and also advocated its necessity for people is intellectual and thinker Prof. Dr. Necati Öner. Grown up in the recent period, he expanded the Turkish people's horizons and directed them through his thoughts. In our article, first the definitions and the views of some thinkers about liberty is given. Then, the explanations of Necati Öner about liberty is reviewed. The reason why liberty occurred differently is the diversity of views. Öner, in general, defines liberty as 'the power of a person who does or does not do the thing he wants'. Öner tries to clarify the liberty in two areas which are metaphysics and practice. The liberty which should be understood in metaphysical area is special for people. The liberty that is used for people differs from the others because it includes conscious and awareness of actions. The practical area is discussed in two parts, these are choice and action liberty. Öner infers that if a person chooses what he wants and "acts/does" it, he will feel free himself. However, if this "acting/doing" meets with an obstacle, he will comprehend his subjugation. Therefore, he concludes that all human liberty provides 'choice' and 'action' as a basis.

Keywords: Necati Öner, Liberty, Choice, Action, Will.

PROF. DR. NECATİ ÖNER'İN MANTIĞA DAİR GÖRÜŞLER

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 215-232.

Hakemleme: 21.04.2019 | Kabul: 14.05.2019

Halil İMAMOĞLUGİL*

Giriş

Prof. Dr. Necati Öner (1927-2019), yükseköğrenime başladığı 1948 yılından itibaren bütün hayatını felsefe ve mantık araştırmalarına ve bu disiplinlerin öğrenimine adanmıştır. 20. yüzyılda Türkiye'deki mantık çalışmalarının temel direklerinden birini inşa etmiş, mantık alanı ile ilgili üzerinde durulması ve incelenmesi gereken önemli eserler ortaya koymuştur.

02.01.2019 hayatını kaybeden Necati Öner, memleketimizde son dönemde yetişen en önemli mantıkçılardan biriydi. O, doktora ve doçentlik çalışmasını mantık üzerine yapmıştır. Ayrıca mantığın çeşitli meseleleri, yakın dönem Türk mantık tarihi ve mantık felsefesi ile ilgili muhtelif araştırma ve makaleler neşretmiştir.

Bu çalışmada, Prof. Dr. Necati Öner'in *Klasik Mantık ve Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık* adlı eserleri ile birlikte *Felsefe Yolunda Düşünceler* adlı eserinde yer alan mantık alanı ile ilgili makaleleri çerçevesinde mantık anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

Necati Öner'in mantık anlayışının bir bütün olarak ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Ancak daha önce *Necati Öner'in Mantık Bilimine Katkıları* başlıklı Yüksek Lisans çalışması yapılmış ve bu çalışmada, Öner'in; mantık, mantığın kaynağı, zihniyet, kategori, kavram, akıl ilkeleri gibi konular üzerindeki fikirleri dikkate alınarak Türkiye'deki mantık çalışmalarına katkısı

* Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bil., Fak., Felsefe Bölümü, Dr. Öğrt. Üyesi.

araştırılmıştır. Bu nedenle, bu çalışmadan farklı olarak, önce Öner'in Türkiye'de ilim ve mantık anlayışı konusundaki fikirlerini ve tespitlerini, ardından kavram ve önermeye ilişkin düşüncelerini, son olarak da akıl yürütmeye dair görüşlerini değerlendirmeye çalışacağız.

Öner, Türkiye'de mantık konularını iyi tespit edebilen, iyi bilen, açık ve anlaşılır şekilde ortaya koyabilen kimsedir. Mantık alanında kaleme aldığı eserlerde, hem araştırma kaygısını hem de pedagojik gayeleri ön planda tutmuştur. Mantık konularını ele alırken teferruatta kaybolmamış, konuyu gayet sade bir dille ve rahat bir şekilde okuyucuya sunmuştur. Tekrarlar olmakla birlikte konuyla ilgili kuralları sıralamış, klasik mantık kitaplarında sıkça rastlanmayan hususları da işlemiştir.

İyi bir mantıkçı olması hasebiyle, felsefe problemlerini kavrayış ve ele alış tarzı da tutarlı ve güçlüdür. Cumhuriyet dönemi felsefe ve mantık eğitiminde önemli izleri mevcuttur. Bu dönemde, felsefi düşüncenin ve kültürün akademik seviyede gelişmesine büyük katkıları olmuştur.

19. Asırda yetişmiş tanınmış bir devlet ve bilim adamı olan Ahmet Cevdet (Paşa) (1822-1895)'nin kaleme aldığı *Mi'yâr-ı Sedat* adlı eserini¹ Öner, geleneksel tarzda yazılmış Türkçe mantık kitaplarının en mükemmeli olarak kabul eder.² Kanaatimizce bu eserin muadili/eşdeğeri, Öner'in kendisinin Latin harfleri ile Türkçe olarak yazmış olduğu *Klasik Mantık* (1970) adlı kitabıdır. Bir bakıma sahasında tek olan ve senelerden beri ilgili bütün bölümlerde ders kitabı olarak okutulan bu kitaba atıfta bulunmayan Türkçe olarak yazılmış *Klasik Mantık* kitabına rastlamak nerdeyse mümkün değildir.

Öner, esasını Aristo mantığının teşkil ettiği, Fârâbî ve İbn Sînâ geleneğine uygun olarak yazılmış mantık kitaplarının konuları ele alış ve işleyiş tarzlarını esas almıştır. Öte yandan, Batı klasik mantıkçılarının düşüncelerini de ele alarak, mantık konularını karşılaştırmalı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.

Mantık konularını işlerken çok sayıda eseri incelemekle birlikte, mantık konularını en derli toplu bir şekilde açıklayan Ahmet Cevdet Paşa'nın *Mi'yâr-ı Sedat* adlı eserini³ esas olarak göz önünde bulundurmuş, diğer kitaplarda görülen küçük farkları da yeri gelince göstermiştir.⁴

1 Geniş bilgi için bkz. Necati Öner, "Mantıkçı Baba-Oğul Ahmet Cevdet, Ali Sedat", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999, ss. 130-160.

2 Necati Öner, *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık*, Ankara, 1967, s. 47; "Türkiye'de Mantık Çalışmaları", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999, s. 138-139.

3 Öner, *İlim ve Mantık*, s. 47; "Mantık Çalışmaları", s. 138-139.

4 Öner, *İlim ve Mantık*, s. 35.

Öner, mantık tarihiyle ilgili bilgiler vermiş, farklı görüşlere değinmiş, yer yer karşılaştırmalar yapmış ve kendi tercihini de belirtmiştir. İslam mantıkçılarının konuyla ilgili açıklamalarını ifade ederken, mütekaddimin (ilk dönem mantıkçıları) ile müteahhirin (son dönem mantıkçıları)⁵ arasındaki benzer ve farklı görüşleri de aktarmıştır.

Mantık terimlerinin, dil kurallarına uygun olarak Türkçeleştirilmesi taraftarı olan Öner, dilin bu yolla kuvvetlenip gelişiğine, o dili konuşup yazanlarda, sağlam kavram kuruluşunun sağlanacağına ve sonuç olarak düşünme zenginliğine erişileceğine inanır. Türkçeleştirmede keyfilikten, aşırı davranışlardan uzak durulmalıdır. Türkçeleştirme, bilimsel zihniyet içinde, sabırla yürütülmelidir. Bu nedenle O, eserlerinde mümkün olduğu ölçüde Türkçe terim kullanmaya çalışmış; her terimin Türkçeleriyle birlikte Arapça ve Fransızca karşılıklarını da yazmıştır.⁶ Henüz karşılığını bulamadığı için kullanmaya mecbur kaldığı yabancı terimlerin yanına parantez içinde Osmanlı Türkçesindeki kullanımını veya Fransızcasını yazmıştır. Bu terimleri kullanım sebebi ise bunların Türkçelerinin henüz bulunmamış olmasından kaynaklanmaktadır.⁷

I- İlim ve Mantık Üzerine

1.1. Mantığın Tarihî Seyri

Mantığı bağımsız bir disiplin olarak kurma onurunun Aristo'ya ait olduğunu belirten Öner, gerek İslam dünyasında gerekse Avrupa'da Aristo'nun mantık anlayışının yüzyıllar boyunca hâkim olduğu görüşündedir. Ona göre, Aristo'dan sonra Stoacılar mantığı metafizikten ayırarak, şekille ve dile ilgili bir bilim haline getirmeye çalışmışlar ise de onların bu düşünceleri başarısız olmuş ve Aristo tek otorite olarak kalmıştır.⁸

İslâm kültür dünyasında mantık çalışmaları, Aristo'nun mantık eserlerinin Arapçaya tercüme edilmesi ile başlamış ve Aristo mantığına ilgi giderek artmıştır. Çeviri döneminden sonra Fârâbî, İbn Sînâ gibi büyük mantıkçıların yetişmesiyle birlikte mantık alanında telif eserler de yayınlanmıştır. Öner, 20. asra kadar Fârâbî-İbn Sînâ geleneğine uygun olarak ele alınan Aristo'nun mantık anlayışının hâkim olduğu görüşündedir.⁹ Batı'da ise man-

5 Öner, Sadettin Taftazânî'den önce gelenleri mütekaddimîn, sonra gelenleri ise müteahhirin olarak kabul etmektedir. Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara, 1991, s. 81, dp. 95; Öner, "Klasik Mantıkta Modalite", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999, s. 173, dp. 25.

6 Öner, *Klasik Mantık*, s. vii.

7 Necati Öner, "Mantık Ders Kitabının Eleştirisine Cevap", *Görüşler*, Ankara, 2009, s. 192-193.

8 Öner, *Klasik Mantık*, s. 5-6; *Liseler İçin Mantık*, Ankara, 1993, s. 11.

9 Öner, "Mantık Çalışmaları", s. 118-119, 137; *Klasik Mantık*, s. 6.

tık çalışmaları, Aristo'nun eserlerinin Latinceye çevrilmesi ile başlamış ve Avrupa'da Aristo'nun egemenliği Rönesans'a kadar devam etmiştir.¹⁰

Öner'e göre, Yeniçağ felsefesinde bilimlerde metot meselesinin öneminin artması ile birlikte asıl mantık konuları ihmale uğramış ve mantık yalnız metot olarak anlaşılmıştır.¹¹ Mantık kitaplarına metot bahsinin eklenmesi, mantığın esasına bir şey katmamış ve onun yapısında bir değişiklik yapmamıştır. Çünkü bu bölümde ele alınan; bilimlerin sınıflaması, bilimlerin ilkeleri, bilimlerin metotları gibi meseleler mantıktan çok bilim felsefesini ilgilendirir.¹²

Gerek Ortaçağda gerekse Yeniçağda yapılan çalışmalar Aristo mantığının bünyesini oluşturan terim, önerme ve kıyas üzerinde bir değişme yapmamış, ona önemli katkılarda bulunmamıştır. Öner'e göre mantık biliminin başka bir yönde gelişmesi 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan sembolik mantık çalışmaları ile olmuştur.¹³

Öner, şu hususa dikkat çeker: Yeni mantık çalışmaları ile ilgilenenler, matematikçilerle fizikçilerdir. Çünkü matematiğin ve fiziğin birçok meseleleri yeni mantıkla ilgilidir. Bazı istisnalar haricinde filozoflar mantığın bu yeni gelişmesi ile pek uğraşmamışlardır.¹⁴

1.2. Türkiye'de İlim ve Mantık

Öner'e göre, esasını Aristo'nun mantık anlayışının oluşturduğu Fârâbî ve İbn Sînâ geleneği, 19. yüzyılın sonlarına kadar Türkiye'de eğitime hâkim olmuştur. Avrupa'da 16. yüzyılda yeniçağ felsefesi ile başlayan yeni mantık çalışmalarından, 19. asrın ikinci yarısından sonra haberdar olunmaya başlanmıştır. Tanzimat'tan sonra Türkiye'de ilim ve mantık anlayışında açık bir şekilde kendini gösteren bir ikilik söz konusudur. Bir tarafta İslam kültürü geleneğine bağlı ve dinî bilgileri ön plâna alan bir anlayış, diğer tarafta Rönesans'tan itibaren Avrupa kültürünün etkisi ile gelişen ve müspet ilimleri ön plana alan yeni bir anlayış.

Tanzimat'tan sonra yazılmış olan mantık kitapları da iki grupta toplanabilir: Bir grup, tamamıyla Fârâbî-İbn Sînâ geleneğine bağlı ve Avrupa'da yapılan yeni mantık çalışmalarına karşı kapalı, onlardan habersiz olarak yazılmış eserler. Diğer grup ise Avrupa'da Yeniçağ'la başlayan yeni mantık an-

10 Öner, *Klasik Mantık*, s. 9-10; *Liseler İçin Mantık*, s. 11-12.

11 Öner, *Klasik Mantık*, s. 10; *Liseler İçin Mantık*, s. 12; "Mantık Çalışmaları", s. 142.

12 Öner, *Klasik Mantık*, s. 10-11; *Liseler İçin Mantık*, s. 12-13; "Mantık Çalışmaları", s. 121-122, 141-142.

13 Öner, *Klasik Mantık*, s. 11; *Liseler İçin Mantık*, s. 13; "Mantık Çalışmaları", s. 142.

14 Öner, *Klasik Mantık*, s. 13.

layışının etkisi altında olan, yeni mantık çalışmalarına yer veren ve onların tartışmasını yapan eserler.¹⁵

Öner, gerek eski anlayışa bağlı olanların, gerekse yenilerin, mensup oldukları cereyanlara önemli sayılabilecek bir katkıda bulunmadıkları kanaatinde. Eskiye bağlı kalanlar, İslam kültüründe bu alanda var olan fikirleri tekrar etmişler, yeniler ise Avrupalı düşünürlerin fikirlerinin nakilcisi olmaktan pek ileri gidememişlerdir.¹⁶

1.3. Öner'in Mantığa Bakışı

Kelime anlamı ile hem söz hem de akılla ilgili Yunanca Logike kelimesinin Arapça tercümesi olan "mantık", hem düşünme hem de bunun ifadesi olan konuşma ile ilgilidir. Öner'in ifadesine göre, mantık kelimesi hem bir bilim ad olarak hem de bir düşünme tarzını belirtmek için kullanılır. Mantıklı düşünme ile mantık bilimi arasında sıkı bir ilişki vardır. Mantık, mantıklı denen düşünme tarzını kendisine konu olarak alan bilime verilen addır. Başka deyişle mantık bilimi, mantıklı düşünmenin düzenli olarak tespitinden ibarettir.¹⁷

Mantıklı düşünme, doğru ve tutarlı düşünme demektir. Doğru ve tutarlı düşünme, akıl yürütmektir. Zira düşünme, akıl yürütme yapabilmektir. Akıl yürütme daima hüküm vermekle birlikte olur. Hüküm vermek iki kavram arasında bağ kurmaktır. Akıl yürütmek ise bilinen hükümlere dayanarak bilinmeyen hükümler elde etmektir.¹⁸ Bu anlamda insanlar fıtratı gereği düşünür ve akıl yürütür.

Öner, eski mantıkçıların; mantığın konusuna ve mantığın amacına göre tanımlarını zikrederek mantığın teorik ve pratik yönüne işaret eder. Teorik yönü, mantıklı düşünme denilen düşünme tarzının tespitidir ki bu yönü ile bilim olarak adlandırılır. Pratik yönü ise kurulan bu bilimin tatbik edilmesi/uygulanmasıdır ki bu yönü ile de bir sanat ve teknik (fen) olarak adlandırılır. Mantığın bilim mi yoksa sanat mı olduğu yönündeki tartışmalar da buradan kaynaklanmaktadır.¹⁹

Mantık, dille doğrudan ilgilidir ve o doğru düşünmenin tespitini yaparken dil üzerinde durur. Mantık her ne kadar şekilsel olarak adlandırılrsa da, fikirler sözlerle ifade edildiği için mantık işlemlerinde muhtevanın etkisin-

15 Öner, *İlim ve Mantık*, s. 12, 110; *Liseler İçin Mantık*, s. 15; "Mantık Çalışmaları", s. 118;

16 Öner, *İlim ve Mantık*, s. 111-112.

17 Öner, *Klasik Mantık*, s. 2-3.

18 Öner, *Klasik Mantık*, s. 1-2.

19 Öner, *Klasik Mantık*, s. 3-4.

den sıyrılmak mümkün değildir. Bu nedenle mantık felsefenin bir kolu olmaktan kurtulamamıştır. İşte, konuşma dilinin çok anlamlılığından ve dilin sakıncalarından kurtulmak için sembolik bir dil yapma yoluna gidilmiştir ve mantık anlayışında değişiklik olmuştur.²⁰

Belli bir varlık alanını konu edinmesinden dolayı sınırları en dar bilgi kolu olan mantık, Öner'e göre metodolojiden çok, bir varlık bilimidir.²¹ Mantığın objeleri/nesnelere olan kavramlar, hükümler ve bunlar arasındaki ilişkiler, keşfedilebilen, var olan şeylerdir. Bu objeler, matematiğinkiler gibi soyut objelerdir. Bilimsel ifadeler, ifade ettikleri objeye bağlı kalırken, felsefe ve sanat ifadeleri daha çok filozofa ve sanatkâra bağlıdır.

Mantığın bilimler içerisinde sayılması gerekli bir disiplin olduğu düşüncesinde²² olan Öner, bilim olarak mantığı, genel tutumu bakımından felsefeden farklı görür. Mantık biliminin, tarih içinde gösterdiği gelişme de onun kendisini felsefeden ayrı bir bilim haline nasıl getirdiğini ortaya koymaktadır. Ancak klasik mantıkta, işin içine muhteva girdiği için kendisini felsefeden soyutlayamaz.²³

1.4. Öner'in Mantık Konularını Ele Alışı

Mantık konularını; "Giriş", "Kavram ve Terim", "Tanım ve Bölme", "Hüküm ve Önerme", "Akıl Yürütme", "Tasdik Türleri ve Beş Sanat", başlıkları sıralaması ile ele alan Öner, "Giriş" kısmında, mantığın konusu ile birlikte tarihsel bilgi verir. "Kavram ve Terim" başlığı altında, kavramın tanımı ve çeşitleri, delâlet, beş tümel ve kategori konularını inceler. "Hüküm ve Önerme" başlığı altında, önermenin tanımı ve çeşitleri, önermeler arası ilişkiler ve döndürme konularını araştırır. "Akıl Yürütme" başlığı altında ise kıyasın tanımı ve çeşitleri, kıyasların modalitesi, kıyasın değeri, analogi ve tümevarım konularını ele alır. "Tasdik Türleri ve Beş Sanat" başlığı altında ise tasdik türleri ile birlikte beş sanatta kullanılan öncüllerdeki önerme çeşitlerine değinir.

Mantık konularının esas bölümünü kıyas teşkil eder. Kavram ve önerme incelemesi kıyasın hazırlık aşamasıdır. Kıyastan sonra ele aldığı beş sanat ise kıyasın bir tür uygulama yeridir. Klasik mantığın muhteva ile ilgili olan bu son bölümüne az yer vermiş, sadece ne olduklarını belirtilmekle yetinmiştir.

20 Öner, *Klasik Mantık*, s. 4, 14.

21 Öner, "Mantık Çalışmaları", s. 122.

22 İsmail Köz, *Mantık Felsefesi*, Ankara, 2003, s. 14.

23 S. Hayri Bolay, "Necati Öner'in Başlıca Fikirleri", *Görüşler*, Ankara, 2009, s. 17-18.

II- Kavram Üzerine

Öner, önermeler konusunu incelemeye başlamadan önce, giriş mahiyetinde, mantığı temellendirme gayesi ile kavram incelemesi yapar. Ona göre klasik mantık bir kavram mantığıdır ve çatının kurulabilmesi için temelin tespit edilmesi gerekir.²⁴

Kavram, bir türdeki bireysel özellikleri ayırıp ortak tarafları almakla elde edilir. Zihin, idrakleri bir kavram içinde değerlendirerek ona anlam kazandırır. İşte bu “anlam kazanma”, Öner’e göre bilgi sahibi olmaktır. Bu sebeple O, “Bilgi kavramlar yığındır.” der. Fakat bu gelişigüzel bir kavram yığılması değildir. Zihin kavramlar arasında bağlar kurarak hükümlere ulaşır. Hükümler arasında da çeşitli ilişkiler kurarak yaptığı çıkarımlarla kavramları bir düzene koyar. Böylece bilgi, kavramlar yığını olmaktan kurtulup bir düzene girer. Kavramlar, kelimelerle ifade edildiği için bilgi de aktarılma imkânına kavuşur. Düşünme de kavramlarla olduğu için kelimeler düşünceye yol da gösterir.²⁵

Öner, kavram ve bilgi ilişkisi ile ilgili olarak, “Bir şeyin kavramı o şeyin bilgisidir. İnsan kavramlar arasında bağ kurar; onların daha belirginleşmesini sağlar. Bilgi aktarılması da kavramlar arasında bağ kurarak yapılır. Tek terimle kavram aktarması olmaz. Tek terimle ancak muhatabın zihninde, o terimin manası biliniyorsa, var olan tasavvur canlandırılır, yeni bir şey kazandırılmaz. Bilgi aktarması ancak hükümle olur.”²⁶ der. Burada bilgi felsefesinin bir problemine işaret eden Öner şu soruyu sorar: Kavram, “var olan hakkında verilen hükümler yığını”, hüküm de “kavramlar arasında bağ kurmak” olduğuna ve kavramlar da hükümlerden teşekkül ettiğine göre hangisi hangisinden çıkmaktadır?²⁷

Her kavram Öner’e göre bir var olana tekabül eder. Dolayısıyla “Bir şeyin, bir objenin, bir var olanın zihnindeki tasavvuru” olarak tarif ettiği kavramı maddî veya manevî var olana delalet eden kavram şeklinde ikiye ayırır²⁸ ki bu ona özgü bir ayırımdır.

Bilinçli her eylem/fiil bilgiye dayanır. Bilgi, var olan hakkında hüküm vermektir. Var olan ise hakkında hüküm verilebilendir.²⁹ Öner, bununla maddî ve manevî her şeyi anlar. Dolayısıyla var olan, bilgi konusu olabilir.

24 Öner, *İlim ve Mantık*, 18-19.

25 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 11-12.

26 Necati Öner, “Kavram”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999, s. 93.

27 Necati Öner, *Bilginin Serüveni*, Ankara, 2005, s. 10-13. Ayrıca bkz. Bolay, “Necati Öner’in Başlıca Fikirleri”, s. 37.

28 Öner, “Kavram”, s. 91; *Bilginin Serüveni*, s. 9, 11.

29 Necati Öner, “İnsanda Öz ve Varoluş”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999, s. 50; *Bilginin Serüveni*, s. 9.

Var olan Öner'e göre iki türdür: Birisi yaratan varlık, diğeri yaratılan varlık. Yaratan varlık yani Allah, tekdir, ezelden beri var olup yok olmayan- dır. Yaratılan varlık çoktur. Dolayısıyla yaratılan varlıklar demek doğru olur. Bunlar sonradan olmadır ve sonunda da yok olurlar. Var olan kavramının yaratan varlık ve yaratılan varlık şeklindeki ayrımı da Öner'e özgüdür. O, yaratmadan, bir nesneyi örneksiz ve asılsız var kılmayı anlar. Allah tarafın- dan yaratılanlar yoktan var kılınmıştır. İnsan tarafından var kılınanlar ise vardan var edilmişlerdir.³⁰

Öner, yaratılan varlık kavramına açıklık getirmek için nelik (mahiyet) ve gerçeklikten bahseder. Her kavram bir var olana tekabül ettiği için, her var olanın neligi vardır ama her var olanın gerçekliği yoktur.³¹ Yaratılan varlıkları; asıl varlıklar ve hayali varlık diye ikiye ayırır.³² Bunları; zihin dı- şında gerçekliği bulunup (asıl) bulunmama (hayali) durumuna göre açıklar. Öner'e göre her kavram bir var olana tekabül ettiği için, asıl varlıklar gerçek kavramlara, hayali veya sanal varlıklar ise gerçek olmayan kavramlara kar- şılık gelmektedir.³³

Her dilde aynı kavram için farklı kelimeler bulunur. Kullanılan bir ke- limenin, zihindeki bir tasavvura delâlet ettiği bilinirse, o kelime bir anlam taşır. Bilinmeyen dildeki kelimeler kişiler için anlamsızdır.³⁴

Kavram, işaretlerin "delâlet" ettiği manadır. Bir işaretin çeşitli delâlet- leri vardır. Hangi "delâletin" mantığı ilgilendirdiğini bilmek için "delâletin ne olduğunun ve çeşitlerinin tespit edilmesi gerekir.³⁵ Öner, bu zaruret ile "delâlet" bahsine yer verir. Delâlet açıklamasından sonra kavramların özel- liklerine geçer. Bir tür tasavvur olarak "hayal" ile "kavram" arasındaki far- ka³⁶ değinir. Kavram, temsil ettiği var olanın özelliklerini taşır. Hayal ise, bir hali canlandırmak, göz önüne getirmektir. Var olanı tanımada, iradi eylemle- ri yönetmede esas olan kavramdır. Terimler, aracı sembollerdir. Kelimelerle değil, kavramlarla düşünülür. Düşünceler başkalarına kelimelerle aktarılır.³⁷

Öner, diğer mantık kitaplarında rastlanmayan bir ayırım yaparak, var ola- nın bütününe delâlet eden kavramlara birincisel (insan gibi), var olanın bir haline delâlet eden kavramlara da ikincisel (hürriyet gibi) kavramlar³⁸ der.

30 Öner, "Öz ve Varoluş", s. 50.

31 Öner, "Öz ve Varoluş", s. 50-51.

32 Öner, "Öz ve Varoluş", s. 51; "Kavram", s. 92; *Bilginin Serüveni*, s. 9.

33 Öner, "Öz ve Varoluş", s. 51; "Kavram", s. 92; *Bilginin Serüveni*, s. 12.

34 Öner, "Kavram", s. 91.

35 Delâlet için bkz. Öner, *Klasik Mantık*, s. 16-17; *İlim ve Mantık*, s. 19

36 Öner, *Klasik Mantık*, s. 19; "Kavram", s. 91, 92; *Bilginin Serüveni*, s. 11.

37 Öner, "Kavram", s. 91.

38 Öner, "Kavram", s. 92; *Bilginin Serüveni*, s. 12.

Kavramda değişen ve değişmeyen hususları Öner, kavramın açıklığı ve seçikliği ile açıklar. Bir kavramın açıklığı olan içeriği sürekli değişir. Seçiklik ise, sürekli değişmeye rağmen kavramda değişmeyen husustur.³⁹ O, bu konuda şu soruyu sorar: “Kavramın içeriğinin değişmesi var olana mı yoksa onu elde eden insana mı tâbidir?” Eğer var olan hep aynı kalıyorsa kavramın içeriğinin değişmesinde var olanın rolü olmaz. Eğer var olan değişiyorsa ona paralel olarak kavramın da değişmesi tabiidir.⁴⁰

Öner, kavramın içeriğinin değişmesinde insanın rolü üzerinde durur. İnsanın bilme gücü ve bilmeye yöneliş tarzı aynı olmadığı için, kavram içeriğinin değişmesinin asıl sebebi, var olanın bilgisini elde eden insanın tabiatında aranmalıdır. İnsanların bir konuda aynı kelimeleri ve aynı mantığı kullandıkları halde çok kez anlaşamamaları, kavram içeriklerinin değişkenliğinden ve aynı olmamasından kaynaklanmaktadır.⁴¹

Kavramın açıklığının bireylere göre farklı olmasının sebeplerini Öner, zihniyet farklılıklarının temelinde bulunan “alış gücü” ile açıklar ki bu, “bilgi edinirken bilgi edinene düşen pay”dır. Bireylerde bir kavramın açıklığının farklı ve değişik olması, kişilerin alış güçlerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.⁴² İnsan eksik bir varlık olduğu için mutlak bir bilgiye erişemez. Var olana tedricen nüfuz eder. İnsan bilgisi sürekli değişme ve gelişme içerisindedir. Bu da kavramların açıklığının değişmesi demektir.⁴³

Öner'in, diğer mantık kitaplarında rastlanmayan bir açıklaması da aşkın varlık kavramları ile matematiksel kavramlar hakkındadır. Manevî varlıklara delâlet eden aşkın varlık kavramları zaman ve mekân içinde olmadıklarından soyutturlar, zihin dışında gerçeklikleri oldukları için de gerçek kavramlardır. Matematiksel kavramlar ise maddî varlıkların ilişkilerinin zihinsel formlarını ifade ettikleri için gerçektirler, kâğıt üzerinde veya yazı tahtasında somutlaştırılabildikleri için de somut kavramlardır.

Aşkın varlık kavramları ile diğer kavramlar arasındaki fark Öner'e göre, bunların elde edilmiş yollarından gelir. Aşkın varlık kavramları dışındakiler, insan zihninin eseridir ve tecrübe ile elde edilir. Aşkın varlık kavramları ise tecrübe dışı varlıklara delalet ettiği için insan zihninin kendi gücü ile elde edilemez. İnsanın tecrübe alanının dışındaki aşkın âlemle ilgili bilgisi ancak, aşkın bir varlık tarafından kazandırılabilir. Bu vahiy yoludur, iman

39 Öner, “Kavram”, s. 93-94, 97; *Bilginin Serüveni*, s. 13.

40 Öner, “Kavram”, s. 94.

41 Öner, “Kavram”, s. 94-95.

42 Öner, “Kavram”, s. 95; *Bilginin Serüveni*, s. 13-14.

43 Öner, “Kavram”, s. 96; *Bilginin Serüveni*, s. 14.

konusudur, din alanına girer.⁴⁴ İnançın konusu, insanın inancı gereği var olduğunu kabul ettikleridir.

III- Önerme Üzerine

Öner, kavramdan sonra hüküm yapısını tahlil eder. Sahip olunan bilgiler temelinde bir kavram topluluğudur. Var olan, zihinde temsil edildiği kavramla anlam kazanır. Zihin, kavramlar arasında bağ kurarak hükümler verir. Hükümler arasında bağ kurarak çıkarımlar yapar. Böylece bütün iradî eylemlerini/fiillerini bir bilgiye göre yönlendirir. Bir şeyi seçmek, bir bilgi ve düşünme sonucu ortaya çıkar.⁴⁵

İradî eyleme yön veren bilginin doğru olması ve amaca uygun bulunması ölçüsünde başarı sağlayacağını söyleyerek doğru kavramını açıklar. Ona göre, doğru kelimesi iki ayrı şeye delalet etmektedir. Biri, bir hüküm ile onun ifade ettiği obje arasındaki uygunluk olan “bilgi doğruluğu”⁴⁶; diğeri ise, akıl yürütmede basamağı teşkil eden dayanaklar (önermeler) arasındaki tutarlılık olan “biçimsel doğruluk”⁴⁷ tur.

Önermenin tanımı, yapısı ve çeşitlerini ele alan Öner, İslam ve Klasik Batı mantıkçılarının önermeleri çeşitlendirmedeki farklılıklarına değinir. İslam mantıkçıları, önermedeki bağ kaldırıldığı zaman, iki tarafın alacağı şekle göre önermeleri yüklemli ve şartlı, Klasik Batı mantıkçıları ise önermede bulunan hüküm sayısını esas alarak önermeleri basit ve bileşik diye iki kısma ayırmışlardır. Batı mantıkçılarının basit dedikleri önermeler, İslam mantıkçılarının yüklemli önermelerine karşılık gelir. İslam mantıkçıları şartlı dedikleri önermeler ise, Batı mantıkçılarının bileşik dedikleri önermeler içerisinde yer alır.⁴⁸

Öner, İslam mantıkçılarındaki olduğu gibi önermeleri yüklemli ve şartlı diye iki kısma ayırarak inceledikten sonra, bu taksimin dışında kalan ve şartlı önermeleri ihata eden bileşik önermeleri ele alır. Bileşik önermeleri; bileşikliği açıkça belirtilmiş olanlar, bileşikliği gizli olanlar diye iki kısımda inceler.⁴⁹

Önermelerin modalitesi konusu, Öner'e göre, Aristo'dan itibaren mantıkçıları meşgul etmekle birlikte mantık kitaplarında, incelenmesine diğer

44 Öner, “Kavram”, s. 92-93.

45 Öner, *Bilginin Serüveni*, s. 14.

46 Necati Öner, “Biçimsel Doğruluk”, *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999, s. 104.

47 Öner, “Biçimsel Doğruluk”, s. 106.

48 Öner, *Klasik Mantık*, s. 47.

49 Öner, *Klasik Mantık*, s. 72-75.

konulardan daha az yer verilmiştir. Hatta eserlerin çoğu bu bahse yer bile ayırmamışlardır.⁵⁰ O, bu konuyu oldukça tafsilatlı bir şekilde incelemiştir.

Öner'in ifadesine göre; hareket noktası Aristo almasına rağmen önermelerin modalite bakımından çeşitlendirilmesinde ve modalite anlayışında, Klasik Batı mantıkçıları ile İslam mantıkçıları arasında fark olduğu gibi, İslam mantıkçılarının kendi arasında da farklı iki görüş vardır. Mütekaddimin (ilk dönem) ve müteahhirin (sonraki dönem) mantıkçıları modaliteyi farklı olarak ele almışlardır.⁵¹

Önermelerin incelemesinden sonra Öner, bu başlık altında, karşı olma (tekabül) ve döndürme (akis) konularının ne olduğunu gösterir. Bu iki konuyu İslam mantıkçıları, iki önermeyi ele alıp birbirleri ile olan ilişkileri bakımından, "ahkâm-ı kazâyâ" adı altında önermeler bölümünde, Batı mantıkçıları ise, iki yüklemli önerme arasındaki ilişkinin altında bulunan akıl yürütmeyi esas alarak genellikle "vasitasız akıl yürütme" başlığı altında akıl yürütme bölümünde incelerler.⁵² O, bu konuyu İslam mantıkçıları arasında olduğu gibi önermeler bölümünde ele alır.

IV- Akıl Yürütme Üzerine

Öner, kavram ve önermeden sonra mantıklı düşünmenin kendisini gösterdiği akıl yürütme konusunu ele alır. Genellikle dedüksiyon, tümevarım ve analogi⁵³ olmak üzere üç akıl yürütme çeşidinden bahsedilir. Ona göre, klasik mantık, akıl yürütmede esas olarak dedüksiyonunun en mükemmel şekli olarak kabul edilen kıyası almıştır. Asıl amaç kıyası incelemektir. Diğer iki akıl yürütme şekli olan tümevarım ve analogi klâsik mantıkçıların fazla önem verdikleri konular değildir.⁵⁴

Aristo'nun ve İslam mantıkçılarının kıyas tanımlarını⁵⁵ zikrederek gerek tarifi gerekse çeşitleri bakımından müşterekliğine işaret eder. Ona göre, aynı kıyas çeşidinden bahsetmiş olmalarına rağmen sınıflamada kabul ettikleri ilkenin farklı olması sebebiyle İslâm ve Avrupa klâsik mantıkçıları-

50 Öner, *İlim ve Mantık*, s. 30.

51 Öner, *Klasik Mantık*, s. 75, 81.

52 Öner, *Klasik Mantık*, s. 90-91.

53 Öner, deduction kelimesinin Osmanlıca karşılığı olan ta'lil kelimesinin bugün pek kullanılmadığını, telâffuzunun da eski dili bilmeyenlerce yanlış yapıldığını söyler. Öner'e göre bu terim, tümdengelim kelimesiyle karışılmış ise de yanlış anlamaya yol açar. Zira matematik dedüksiyonda olduğu gibi her dedüksiyon şekli tümden gelmez. Bu nedenle dedüksiyon kelimesini kullandığını belirtir. Analogi kelimesi de böyledir. Osmanlıca karşılığı olan temsil kelimesi de dilimizde başka anlamlarda kullanıldığı için analogi demeyi uygun bulduğunu söyler. *Klasik*, s. 104, dp. 115.

54 Öner, *Klasik Mantık*, s. 104.

55 Öner, *Klasik Mantık*, s. 105; *İlim ve Mantık*, s. 35-36.

nın sınıflamaları da farklıdır.⁵⁶ O, İslam mantıkçılarının sınıflamasını esas olarak kıyasları incelemiş ve yeri geldiğinde Avrupa mantıkçılarının farklı görüşlerine yer vermiştir.

Öner, içerisinde bulundurduğu önermelerin sayısına göre; iki öncül ve bir sonuçtan, yani üç önermeden meydana gelen kıyasa basit; ikiden fazla öncülden meydana gelen kıyasa da bileşik kıyas⁵⁷ denildiğini ifade eder. Basit kıyaslar; sonucun öncüllerde anlam bakımından bulunup da şeklen bulunmamasına göre kesin (iktiranlı) kıyas, sonucun aynı yahut karşıt hali (nakizi) öncüllerde hem anlam bakımından hem de şekil bakımından bulunmasına göre de seçmeli (istisnalı) kıyas⁵⁸ diye ikiye ayrılır.

Ahmet Cevdet Paşa'da olduğu gibi, kesin kıyasları (kıyas-ı iktirânî); yapısı itibariyle yüklemli kesin ve şartlı kesin diye ikiye ayıran Öner, yalnız yüklemli önermelerden yapılanlara yüklemli kesin kıyaslar, şartlı önermelerden veya şartlı önermelerle yüklemli önermelerden yapılanlara ise şartlı kesin kıyaslar⁵⁹ der. Gerek İslâm dünyasında gerek batıda üzerinde durulmayan şartlı kesin kıyasları, Öner, yaptıkları önermelerin çeşitlerine göre beş bölüme ayırarak inceler.⁶⁰ Mantık kitaplarında bu şekildeki ikili ayırım pek görülmemektedir. Genellikle yüklemli kesin kıyaslar, yapısı itibariyle altıya ayrılır. Birincisi Öner'in yüklemli kesin dediği kıyas; beşi de şartlı kesin adı altında topladığı kıyaslardır.

Öner'e göre gerek İslâm dünyasında gerek batıda asıl üzerinde durulan kıyaslar, öncülleri yalnız yüklemli önermelerden yapılan ve Batılı mantıkçıların "categorique" veya "basit" (simple) dedikleri kıyaslardır. Aristo da bunları işlemiş, Organon'da şartlı önermelerden yapılan kıyaslara yer vermemiştir. Daha sonra gelen mantıkçılar şartlı önermeleri ve bunlarla yapılan kıyasları Aristo mantığına ilâve etmişlerdir.⁶¹

Yüklemli kesin kıyasların, orta terimin bulunduğu yere göre şekillere, önermelerin nitelik ve niceliğine göre de modlara ayrıldığını belirten Öner, bunların açıklamasına geçmeden önce kıyas kurallarını⁶² zikreder. Ona göre,

56 Öner, *Klasik Mantık*, s. 105-106.

57 Öner, *Klasik Avrupa mantıkçılarının basit ve bileşik kıyaslardan bahsederken İslâm mantıkçılarıyla aynı ölçüyü kullanmadıklarını, basit ve bileşik ayırımında kıyastaki önermelerin sayısını değil de önerme çeşitlerini aldıklarını belirtir. Onlar, yüklemli önermelerle yapılan kıyaslara basit yahut "categorique", şartlı önermelerin içerisine girdiği kıyaslara da bileşik (compose) derler. Öner, *Klasik Mantık*, s. 106.*

58 Öner, *Klasik Mantık*, s. 106-107; *İlim ve Mantık*, s. 36.

59 Öner, *Klasik Mantık*, s. 108.

60 Öner, *Klasik Mantık*, s. 127-132; *İlim ve Mantık*, s. 37-38.

61 Öner, *Klasik Mantık*, s. 108.

62 Bkz. *Klasik Mantık*, s. 109-110; *İlim ve Mantık*, s. 40.

Aristo, yalnız üç kıyas şeklinden bahsetmiştir. İbn Sînâ'da da Aristo'da olduğu gibi, üç çeşit kıyas şekli vardır. Ortaçağ Batı mantıkçıları ve ilk İslâm filozofları da kıyasın üç şeklini ele almışlardır. 13. Asırdan itibaren gelen İslâm mantıkçıları dördüncü şekle de yer vermişlerdir.⁶³ Öner'in kendisi de, dört kıyas şeklini incelemiştir.

Öner, modların kelimelerle gösterilmesini, birinci şeklin önemini ve dördüncü şeklin durumunu açıkladıktan sonra şekillerin ircama geçer. İkinci, üçüncü ve dördüncü şekillerin birinci şekle nasıl irca edileceğini örnekler vererek gösterir.⁶⁴

Seçmeli kıyaslar konusunda, İslam mantık eserlerini gözettikten sonra Öner, Batı mantıkçılarının seçmeli kıyaslar konusundaki görüşlerini ele alır. Ona göre Klâsik Batı mantıkçıları, seçmeli kıyasları "conjonctive" kıyaslar olarak adlandırıp bileşik (composite) kıyaslardan sayarlar. Bu kıyasların bir önermesi bileşik, diğeri basit önermedir.⁶⁵

Öncülleri ikiden fazla olduğu için iki veya daha fazla basit kıyası da ihtiva eden bileşik kıyaslar başlığı altında; 1- "zincirleme kıyas", 2- "mefsûlu'n-netâic" (gizli neticeli) ve 3- "hulfî (karma) kıyas"ı inceler. Ona göre, bileşik kıyasın bir diğere şekli de bir kesin ile bir istisnâlı kıyastan yapılan ve saçma yolu ile ispatta kullanılan "hulfî (karma) kıyas"tır.⁶⁶

Öner, klâsik mantıkçıların iki öncüllü veya ikiden fazla öncüllü kıyasların dışında "matvî kıyas" (nâkıs kıyas, entimem) ve "kanıtlı kıyas" (müdellel kıyas, epigrem) olmak üzere, düzensiz kıyaslar olarak kabul edilen iki kıyas çeşidinden daha bahsettiğini belirtir.⁶⁷ Ona göre, düzensiz kıyaslar adı altında zikredilen iki kıyas çeşidi, önceden ele alınan kıyas çeşitlerinden esas itibarıyla ayrılmazlar. Matvî kıyas (nâkıs kıyas, entimem) basit kıyasa girer. Kanıtlı kıyas (müdellel kıyas, epigrem) ise bileşik kıyasa girer. Öncekilerden farkı matvî kıyasta öncüllerin zikredilmemiş olması, kanıtlı kıyasta ise öncüllerle birlikte delillerin de zikredilmiş olmasıdır.⁶⁸

Modalite bakımından kıyasın araştırılması konusunu Öner, "Kıyasların Modalitesi" başlığı altında kapsamlı bir şekilde ele almıştır.⁶⁹ O, klâsik mantık kitaplarının hemen hemen hepsinde önermelerin modalitesine yer veril-

63 Öner, *Klasik Mantık*, s. 113; *İlim ve Mantık*, s. 47-48..

64 Bkz. *Klasik Mantık*, s. 124-127.

65 Öner, *Klasik Mantık*, s. 136.

66 Öner, *Klasik Mantık*, s. 143; *İlim ve Mantık*, s. 41.

67 Öner, *Klasik Mantık*, s. 144.

68 Öner, *Klasik Mantık*, s. 146.

69 Öner, *Klasik Mantık*, s. 146.

diği halde, kıyasın modalitesine yer verilmediğini belirtir ve Aristo'nun bu bahsi nasıl işlediğini gösterdikten sonra İslam mantıkçılarının çalışmalarını ele alır.⁷⁰

Batı mantıkçılarının tartıştığı konulardan “kıyasın değeri” konusunu da değerlendiren Öner, kıyasa yapılan itirazları ve bu itirazlara verilen cevapları konu edinir.⁷¹

Öner, akıl yürütme bahsinin birinci bölümünde kıyası inceledikten sonra ikinci bölümde analogi ve tümevarımı, klasik mantığın çerçevesini aşmadan ele alır. Ona göre analogi ile tümevarım daha çok Yeniçağ felsefesinde metot meseleleri ele alınca önem kazanmıştır.⁷²

Sonuç

Bütün hayatını felsefe ve mantık araştırmalarına ve bu disiplinlerin öğrenimine adanmış Prof. Dr. Necati Öner (1927-2019), mantık alanı ile ilgili üzerinde durulması ve incelenmesi gereken **önemli** eserler ortaya koymuştur.

Necati Öner, mantık alanında kaleme aldığı eserlerde hem araştırma kaygısını hem de pedagojik gayeleri ön planda tutmuş, mantık konularını ele alırken teferruatta kaybolmamış, konuyu gayet sade bir dille izah etmiştir. Tekrarlar olmakla birlikte konuyla ilgili kuralları sıralamış, klasik mantık kitaplarında sıkça rastlanmayan hususları da işlemiştir.

Cumhuriyet dönemi felsefe ve mantık eğitiminde önemli izleri mevcut olan Öner, bu dönemde, felsefi düşüncenin ve kültürün akademik seviyede gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Geleneksel tarzda yazılmış Türkçe mantık kitaplarının en mükemmeli olarak kabul ettiği Ahmet Cevdet (Paşa)'nın *Mi'yâr-ı Sedat* adlı eserinin eşdeğeri, Necati Öner'in kendisinin Latin harfleri ile Türkçe olarak yazmış olduğu *Klasik Mantık* (1970) adlı kitabıdır. İlgili bütün bölümlerde ders kitabı olarak okutulan bu kitaba atıfta bulunmayan Türkçe olarak yazılmış Klasik Mantık kitabına rastlamak nerdeyse mümkün değildir.

Öner, esasını Aristo mantığının teşkil ettiği, Fârâbî ve İbn Sînâ geleneğine uygun olarak yazılmış mantık kitaplarının konuları ele alışı ve işleyiş tarzlarını esas almış, öncelikle, Ahmet Cevdet Paşa'nın *Mi'yâr-ı Sedat* adlı eserini göz önünde bulundurmuş, diğer kitaplarda görülen küçük farkları da yeri gelince göstermiştir. İslam mantıkçılarının konuyla ilgili açıklama-

70 Bkz. *Klasik Mantık*, s. 147-165.

71 Bkz. *Klasik Mantık*, s. 165-172.

72 Öner, *Klasik Mantık*, s. 172.

larını ifade ederken, mütekaddimin (ilk dönem) ile müteahhirin (sonraki dönem) mantıkçıları arasındaki benzer ve farklı görüşleri de aktarmıştır. Öte yandan, Batı klasik mantıkçılarının düşüncelerini de ele alarak, mantık konularını karşılaştırmalı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.

Mantık, Öner'e göre, metodolojiden çok, bir varlık bilimidir. Zira mantık belli bir varlık alanını konu edinmektedir. Mantığın objeleri/nesnelere olan kavramlar, hükümler ve bunlar arasındaki ilişkiler, keşfedilebilen, var olan şeylerdir. Bu objeler, matematiğinkiler gibi soyut objelerdir.

Mantığın bilimler içerisinde sayılması gerekli bir disiplin olduğu düşüncesinde olan Öner, bilim olarak mantığı, genel tutumu bakımından felsefeden farklı görür. Mantık biliminin, tarih içinde gösterdiği gelişme de onun kendisini felsefeden ayrı bir bilim haline nasıl getirdiğini ortaya koymaktadır. Ancak klasik mantıkta, işin içine muhteva girdiği için kendisini felsefeden soyutlayamaz.

Mantık konularını; "Giriş", "Kavram ve Terim", "Tanım ve Bölme", "Hüküm ve Önerme", "Akıl Yürütme", "Tasdik Türleri ve Beş Sanat", başlıkları sıralaması ile ele alır. Girişte, mantığın konusu ile birlikte tarihsel bilgi verir, farklı görüşlere değinir, yer yer karşılaştırmalar yapar ve kendi tercihini de belirtir.

Önermeler konusunu incelemeye önce, mantığı temellendirme gayesi ile kavram incelemesi yapar. Kavramın tanımı ve çeşitleri, delâlet, beş tümel ve kategori konularını inceler. Ona göre klasik mantık bir kavram mantığıdır ve çatının kurulabilmesi için temelin tespit edilmesi gerekir.

Kavramdan sonra hüküm yapısını tahlil eder. Önermenin tanımı ve çeşitleri, önermeler arası ilişkiler ve döndürme konularını araştırır. Sahip olunan bilgiler temelde bir kavram topluluğudur. Var olan, zihinde temsil edildiği kavramla anlam kazanır. Zihin, kavramlar arasında bağ kurarak hükümler verir. Hükümler arasında bağ kurarak çıkarımlar yapar.

Kavram ve önermeden sonra mantıklı düşünmenin kendisini gösterdiği akıl yürütme konusunu ele alır. Kıyasın tanımı ve çeşitleri, kıyasların modalitesi, kıyasın değeri, analogi ve tümevarım konularını ele alır. Öner'e göre, klasik mantık, akıl yürütmede esas olarak dedüksiyonunun en mükemmel şekli olarak kabul edilen kıyası almıştır. Asıl amaç kıyası incelemektir. Diğer iki akıl yürütme şekli olan tümevarım ve analogi klâsik mantıkçıların fazla önem verdikleri konular değildir.

Tasdik Türleri ve Beş Sanatta ise tasdik türleri ile birlikte beş sanatta kullanılan öncüllerdeki önerme çeşitlerine değinir.

Mantık konularının esas bölümünü kıyas teşkil eder. Kavram ve önerme incelemesi kıyasın hazırlık aşamasıdır. Kıyastan sonra ele aldığı beş sanat ise kıyasın bir tür uygulama yeridir. Klasik mantığın muhteva ile ilgili olan bu son bölümüne az yer vermiş, sadece ne olduklarını belirtilmekle yetinmiştir.

Öz

Prof. Dr. Necati Öner'in Mantığa Dair Görüşleri

Prof. Dr. Necati Öner (1927-2019), bütün hayatını felsefe ve mantık araştırmalarına ve bu disiplinlerin öğrenimine adanmış, mantık alanı ile ilgili üzerinde durulması gereken önemli eserler ortaya koymuştur. Doktora ve doçentlik çalışmasını mantık üzerine yapan Öner, mantığın çeşitli meseleleri, yakın dönem Türk mantık tarihi ve mantık felsefesi ile ilgili muhtelif araştırma ve makaleler neşretmiştir.

Öner, esasını Aristo mantığının teşkil ettiği, Fârâbî ve İbn Sînâ geleneğine uygun olarak yazılmış mantık kitaplarının konuları ele alış ve işleyiş tarzlarını esas almış, öte yandan Klasik Batı mantıkçılarının düşüncelerini de karşılaştırmalı bir şekilde anlatmaya çalışmıştır.

Öner, mantık alanında kaleme aldığı eserlerde, hem araştırma kaygısını hem de pedagojik gayeleri ön planda tutmuştur. Mantık konularını ele alırken teferruatta kaybolmamış, konuyu gayet sade bir dille açıklamıştır. Tekrarlar olmakla birlikte, mantık kitaplarında sıkça rastlanmayan hususları da işlemiştir.

Cumhuriyet dönemi felsefe ve mantık eğitiminde önemli izleri mevcut olan Öner, bu dönemde, felsefi düşüncenin ve kültürün akademik seviyede gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Necati Öner, mantık, kavram, önerme, akıl yürütme, kıyas

Abstract

Prof. Necati Öner's views about Logic

Prof. Necati Öner (1927-2019) devoted his life to both the research and education of philosophy and logic. He had important works on the area of logic. His doctorate and associate professorship studies were on logic. Öner has numerous works on the various problems of logic, recent period history of Turkish logic and philosophy of logic.

Öner predicated his works on the method of handling and treating subjects of the books that were written as suitable to the tradition of al-Farabi and Avicenna constituting upon the Aristotelian logic. He, moreover, tried to explain the thoughts of Western logicians comparatively.

Öner had concerns about research and he had pedagogical aims in his works on logic. He used unsophisticated and plain language while handling the subjects of logic. In his works, there are similarities with the other books on logic; however, he discussed on the rare topics, as well.

Öner, who has significant effect on the education of philosophy and logic in the Republic period, contributed greatly on the development of philosophical thought and culture academically.

Keywords: Necati Öner, logic, concept, premise, reasoning, syllogism

Kaynakça

- Bolay, S. Hayri, "Necati Öner'in Başlıca Fikirleri", *Görüşler*, Ankara, 2009.
- Köz, İsmail, *Mantık Felsefesi*, Ankara, 2003.
- Öner, Necati, "İnsanda Öz ve Varoluş", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999.
- Öner, Necati, "Kavram", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999.
- Öner, Necati, "Klasik Mantıkta Modalite", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999.
- Öner, Necati, "Mantık Ders Kitabının Eleştirilerine Cevap", *Görüşler*, Ankara, 2009.
- Öner, Necati, "Türkiye'de Mantık Çalışmaları", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999.
- Öner, Necati, "Mantıkçı Baba-Oğul Ahmet Cevdet, Ali Sedat", *Felsefe Yolunda Düşünceler*, Ankara, 1999.
- Öner, Necati, *Bilginin Serüveni*, Ankara, 2005.
- Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara, 1991.
- Öner, Necati, *Tanzimat'tan Sonra Türkiye'de İlim ve Mantık*, Ankara, 1967.

NECATİ ÖNER'İN MANTIK FELSEFESİ VE MANTIK İLKELERİNE YAKLAŞIMI*

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 69, Yaz 2019, ss. 233-261.

Hakemleme: 21.04.2019 | Kabul: 08.05.2019

Muhammet Nasih ECE**

Giriş

Mantık, düşünmenin veya akıl yürütme formlarını inceleyen bilimdir.¹ Felsefe ise bir bütün olarak varlığa dair eleştirel çözümlenelerde bulunarak onu anlamaya çalışan bir bilgi türüdür. Felsefe, varlık çözümlemesini olgusal ve mantıksal gerçekliklere dayanarak yapar. Varlık hakkında açıklama ve anlamlandırmaya dönük epistemik bir çaba olan felsefe, bu nedenle mantığın yasalarına dayanmak ve o yasalara bağlı kalmak zorundadır.² Bilim, din ve sanat gibi bilgi türlerinden farklı olarak tematik açıdan felsefeye bir sınır çizilememektedir. Tematik kapsayıcılığıyla varlığı genel sınıflara ayırarak inceleyen felsefe, bu yelpazede bilim denilen bilgi türünü de konu edinir. Felsefe, bilimlerin kendi içinde kalmak suretiyle çözemediği problemlere yönelerek, onları kendi perspektifiyle çözümler ve böylelikle bilim felsefesi denilen özel bir felsefe türünü ortaya çıkarır.

Mantığın yasalarına bağlı olarak gelişen felsefe, karakteristiği gereği mantık bilimini de inceleme konuları arasına katar.³ Felsefe, mantık bilimi-

* Bu makale, 18-19 Nisan 2019 tarihlerinde, Mardin Artuklu Üniversitesi'nde yapılan *IX. Mantık Çalıştayı ve Sempozyumu*'nda yazar tarafından sunulan "Necati Öner'in Mantık Felsefesine Yaklaşımı ve Mantığın İlkelerine Dair Geliştirdiği Felsefe" adlı bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Mantık Anabilim Dalı, Dr. Öğr. Üyesi.

1 Mantığın konu ve amacına göre eski mantıkçıların tanımlarını görmek için bk. Necati Öner, *Klasik Mantık* (Ankara: Vadi Yayınları, 2009), 19.

2 Doğan Özlem, *Mantık* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007), 350; İsmail Köz, *Mantık Felsefesi* (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 12.

3 A. Kadir Çüçen, *Mantık* (Bursa: Asa Kitabevi, 1999), 236.

nin kendi yapısından dolayı kedisine dair çözemediği meselelere, dışsal bir perspektifle ona dair çözümlenmelerde bulunarak, böylelikle bilim felsefesi gibi bir mantık felsefesini mümkün kılmaktadır.⁴ Mantık felsefesi, mantık biliminin temel kavramlarını, konularını ve ilkelerini aydınlatma ve anlaşılır kılma çabası olarak düşünülebilir.⁵ Buna göre, mantık felsefesinin problemlerini, mantık biliminin felsefe ve diğer bilimlerle ilişkisi bakımından konumu, mantığın ilkelerinin neler olduğu, kaynağı, varlıkla ilişkisi, kategoriler veya kavramların varlığı ve kaynağı, önermelerin modaliteleri, akıl yürütmeler, akıl yürütmelerin epistemik değerleri, mantıklarda doğrulama teorileri vb. şekilde belirlemek mümkündür.

Mantık felsefesi, yani felsefenin perspektifiyle mantığın çözümlenmesi mantık bilimi için bir gerekliliktir. Mantığa dair geliştirilen veya geliştirilecek bir felsefe, mantık biliminin bütünsel ve derinlikli anlamını bulması veya anlaşılması anlamına gelmektedir. Bu vesileyle mantığın kavramları, konuları, problemleri ve bunlara dair tarihsel süreç içerisinde var olmuş tartışmalar aydınlatılmış olur. Bu türden bir araştırma, bir yönüyle mantık biliminin var oluşsal epistemolojisini inşa edeceği için de önemli bir ihtiyacı karşılamış olacaktır. Her bilim dalında olduğu gibi mantığın da kendine özgü problemleri vardır ve bu problemlerden bazıları mantık bilimi içinde kalmak suretiyle veya salt mantıkçı kalınarak çözülemez. Bu görev, her türlü alana yönelen ve ona ilişkin bilgi üreten felsefeye düşer. Necati Öner'in Leon Brunschwing'ten naklettiği "felsefe çözülmemiş meselelerin ilmidir" sözü, bu duruma işaret etmektedir.⁶

Değinilen sebeplerden ötürü bu çalışma, mantık bilimi içinde kalınarak çözülemeyen problemleri konu edinen mantık felsefesine dair ülkemizin önemli mantıkçılarından Necati Öner'in görüşleri incelenecektir. Onun görüşlerinden felsefenin bakış açısıyla mantığın mahiyeti, felsefeyle ilişkisi, bilimlerde konumu, mantık felsefesine duyulan ihtiyaç ve onun problemlerine odaklanacaktır. Mantık felsefesinin bütün problemleri tek tek ele almak yerine, bunlardan sadece mantığın ilkeleri örnek olarak seçilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma, iki aşamalı bir tarzda şekillenmektedir. Birinci aşamada

4 Teo Gürünberg, mantığın bir yöntem veya kurallar bütünü olarak tanımlanmasını *meta-mantık* olarak ifadelendirerek, mantık biliminin temel sorunu olarak düşünürken; mantığın bir yöntem olarak bilgi edinme sürecindeki işlevinin aydınlatılmasını ise mantık felsefesinin temel sorunu olarak değerlendirir. Bk. Teo Gürünberg, "Mantık ve Gerçeklik", *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 369-370. Gürünberg'in de işaret ettiği gibi mantığın işlevinin aydınlatılması bizzat mantık biliminin görevi değil, dışarıdan ona yönelen mantık felsefesinin görevidir.

5 Teo Gürünberg, "Mantık Felsefesi", *Felsefe ve Felsefi Mantık Yazıları* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 376.

6 Necati Öner, "Niçin Felsefe", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 12.

Öner'in kavramsal düzeyde mantık felsefesine dair görüşleri ele alınarak değerlendirilmeye tabi tutulurken, buna bağlı bir paradigmayla şekillenen ikinci aşamada ise onun mantık felsefesinin en önemli problemlerinden biri olan mantık ilkelerine dair görüşlerinin çözümlenmesi yer alacaktır.

Mantık Felsefesi

Varlık, bilgi, bilim, ahlak, siyaset, din, sanat, eğitim vb. araştırmaya konu olan birçok disiplin veya bilgi türünün kendi içinde kalarak üstesinden gelemediği problemlerin varlığı, felsefeye kapı açmaktadır. Dolayısıyla söz konusu alanlara dair, bir açıklama modeli olarak felsefeler oluşmaktadır. Benzer şekilde bilimlerde düşünmek suretiyle, mantık bilimine ilişkin sorunlar, felsefenin yaklaşımını gerektirerek, mantık felsefesini mümkün kılmaktadır. Felsefenin bakış açısıyla mantık biliminin konularının analize tabi tutulması yeni değildir, ancak bir disiplin düzeyinde mantık felsefesi ifadesi, modern zamanlara hastır.⁷

“Mantık Felsefesi Nedir?” adlı makalesiyle bu alana katkı sağlayan nadir kişilerden birisi de Necati Öner'dir. Bu çalışması esas alınarak onun mantık felsefesine dair düşüncelerini üç temel sorun etrafında incelemeye çalışacağız: Bunlardan birincisi, mantık felsefesini konu edinen çalışmalarda, üzerinden pek durulmayan, mantığın ne ve nasıl olduğuna bağlı olarak onun konumuna ilişkindir. Çünkü bir bilim dalının konumuna dair inceleme, o bilim dalının kendi içinde kalınarak çözülemez. Alana ilişkin bilim insanları, böyle bir ihtiyaç hissetmeyebilirler. Şüphesiz mantıkçı da mantığın ne, nasıl, nelerden kurulu ve konularının neler olduğunu açıklayabilir. Ancak onun bir çeşit haritada (bilimler haritası/sınıflaması) yeri anlamına gelecek şekilde diğer bilim dalları ve felsefeyle ilişkisini, dolayısıyla onun konumunu ortaya koyacak olan durumunu, salt mantıkçı olarak soruşturacağı bir mesele değildir. Bu, daha kapsamlı bir nazarla dikkat kesilen felsefenin yöntemiyle olabilir. Bir başka ifadeyle mantıkçı, bu meseleyi felsefenin bakış açısıyla çözümlenmeye çalışabilir. Dolayısıyla söz konusu meseleye dönük böylesi bir araştırma, öncelikle mantığın varlık ve bilgi olarak ne olduğuna sevk ederek, bunlara cevaplar aramayı zorunlu kılacaktır.

İkinci sorun, birinciye bağlı olarak, mantık felsefesine duyulan gereklilikle ilgilidir. Mantık bilimi, kendi içinde kalarak tüm sorularına cevap bulamaz mı? Bilim felsefesi, değer felsefesi, din felsefesi, sanat felsefesi vb.

7 Nitekim mantığın kurucusu Aristoteles, mantığın konularını belirleyip onu inşa ederken mantık felsefesi diyebileceğimiz tarzda, mantığın nasıl bir disiplin olduğu, diğer disiplinlerle ilişkisi, konumu, konuları, problemleri hakkında da yazmıştır. Son zamanlara kadar bu türden mantığa dair felsefi çözümler, mantık felsefesi adı altında değil, daha çok mantık ve metafizik metinler içinde ele alınmıştır.

disiplinler gibi felsefeye kapı aralamak zorunda mıdır? Bu çerçevede mantık felsefesine duyulan ihtiyaç ele alınacaktır. Üçüncüsü ise mantık biliminin kendi içinde tartışmadığı, dolayısıyla felsefeye alan açtığı problemlerin neler olduğuna ilişkindir. Bu anlamda ikinci aşamada ele aldığımız felsefenin mantığın temel konularından ilkeler öğretisine nasıl bir perspektif sunduğu görülecektir. Şimdi de bu meseleler üzerinden Öner'in yaklaşımını incelemeye geçebiliriz.

Mantık-Felsefe İlişkisi

Öner, mantık felsefesini aynen fizik felsefesi ve tarih felsefesi ifadeleri gibi düşünmektedir. Bu, mantığın fizik ve tarih gibi bir bilim olduğu anlamına gelir. Onun değerlendirmesine göre Geleneksel Batı felsefesinde mantık, felsefenin hep bir disiplini olarak ele alınmış; özellikle öğretim sürecinde -bizde de farklı değil- felsefeden ayrı düşünülmemiştir. Felsefeyle olan sıkı ilişkisinden dolayı öğretimde psikoloji ve sosyoloji gibi felsefeden ayrı görülme de mantık, felsefeden ayrı bir bilimdir.⁸

Bilim olma durumuyla alakalı olarak, mantığın kurucusu Aristoteles'in mantık metinlerine işaret eden Öner, Aristoteles sisteminde mantığın metafizikle iç içe gelişen bir yapı arz ettiğine dikkat çekmektedir. Aristoteles geleneğinde söz konusu felsefe-mantık ilişkisinin, gerek İslam dünyasında gerek Batı dünyasında zaman ilerledikçe gevşediği ve mantığın felsefeden arındığı gözlenmektedir. Öner, bu arınmanın Batı dünyasına göre İslam dünyasında daha erken bir zamanda gerçekleştiğini ileri sürerek, bu durumun, Ebherî'nin *İsagojî*'si (13. Yüzyıl) ile Port-Royal mantığının (17. Yüzyıl) *Organon*'la karşılaştırılmasında en iyi şekilde görülebileceğini söyler. Ortaçağ İslam dünyasında yazılan mantık metinleri, daha sistematik ve Batıya göre felsefeden daha erken ve daha fazla arınmışlardır. Ayrıca O, ilk dönemlerde kullanılan "ilm-i mantık" ifadesini de mantığın bağımsız bir bilim olarak algılandığına dair bir kanıt olarak ileri sürmektedir.⁹

Öner'e göre klasik mantık, son zamanlara kadar içerikten tam anlamıyla arındırılmadığı için felsefeden tamamıyla sıyrıldığı da söylenemez. Mantığın felsefeden tamamen arınması, 19. Yüzyılın yarısından sonra mantıkta yapılan sembolleştirmelerle mümkün olmuştur. Öner bu arınmayı, "...artık yabancı unsurlar taşımamaktadır"¹⁰ ifadesiyle dile getirerek, bir yandan mantığın içinde yer alan metafiziksel öğeleri yabancı unsur olarak düşünür-

8 Necati Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 166.

9 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 167.

10 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168.

ken bir yandan da mantığın felsefeden arınması gerektiğine yönelik arzusu- nu açığa vurmaktadır. Bu konuya ilişkin düşüncelerini Ali Sedat'ın mantık anlayışını yorumlarken de dile getiren Öner, Ali Sedat'ın "mantık, metafizikten arındırılmalıdır" şeklindeki görüşünü ilerici ve övülmeye değer bulmaktadır. Öte yandan Ali Sedat'ın mantığa metafiziksel temeller arayan bir çabası olduğuna da değinerek, iki durum arasında çelişkinin varlığına dikkat çeker. O, bu iki çelişik görüşten, "mantığın felsefeden arındırılması gerekir" görüşünü övülmeye değer bulduğuna göre, mantığın felsefeden tamamen ayrı bir bilim ve bu nedenle de ondan arınması gerektiğini düşünmektedir.¹¹ Ayrıca Ali Sedat'ın böyle bir şeye giriştiğini söylese de yer yer mantığı metafizikle karıştırarak, bunu tam anlamıyla başaramadığını dile getirir.¹² Öner'in bu yaklaşımını esas alarak şöyle bir sonuca varmamız mümkündür: Her ne kadar o, mantığın tamamen arınmasını salt "mantık" ifadesi üzerinden dile getirirse de bunun sembolik mantıkla başladığını söylemesi, bu arınmanın esas sembolik mantık için geçerli olduğunu gösterir.

Açık bir şekilde mantığın felsefeden ayrı ve ondan arınmış olarak bilimler içerisinde sayılması gerektiği fikrinde olan Öner, mantığın felsefeyle ilişkisini bilim, din ve sanat gibi bilgi dallarının felsefeyle ilişkisine benzetir. Bu nedenle, nasıl her bilgi dalının felsefeye açılan bir yönü/bir felsefesi varsa mantık biliminin de felsefeye açılan bir tarafı ve bu nedenle bir felsefesi vardır.¹³

Burada Öner'in görüşlerini değerlendirmek maksadıyla sorulması gereken sorular vardır. Klasik mantık, tamamen içeriğinden arındırılmış veya arındırılabilir mi? Klasik mantık, tamamen sembolik mantığa dönüşmüş ve klasik mantık diye bir şey kalmamış mıdır? Eğer bu sorular olumlu bir şekilde cevaplanırsa Öner'in görüşleri kabul edilmek zorundadır. Ancak mantığın ister konusu ister amacına göre yapılan tanımlarına¹⁴ ve mantığın gelişim seyrine bakıldığında, böyle bir sonuca varmanın oldukça zor olduğu görülmektedir. Yanlışın önüne geçmek ve doğru düşünmeyi öğretmek, başka bir ifadeyle "doğru düşünmenin bilimi" olan bu disiplinin tamamen içerikten sıyrılması pek mümkün gözükmemektedir. Diğer yandan birden fazla mantık sistemleri düşünülüyor ve sembolik mantıkla birlikte klasik mantık da bir mantık çeşidi olarak varlığını sürdürdüğü kabul ediliyorsa, sembolik mantık

11 Necati Öner, "Mantıkcı Baba-Oğul Ahmet Cevdet, Ali Sedat?", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 155-157; "Türkiye'de Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedat", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/4 (1959): 62-63.

12 Öner, "Mantıkcı Baba-Oğul Ahmet Cevdet, Ali Sedat?", 156; "Türkiye'de Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedat", 63.

13 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168.

14 Necati Öner, *Klasik Mantık*, 19.

için içeriksel arınma gibi klasik mantığın da önemli oranda içeriksiz olduğu veya salt formel olduğu ne kadar iddia edilebilir? Varlığı anlamaya veya varlığa uygulamaya gelince bu formel boyut içeriksel bir okumayı da gerektirmez mi? Varlık okuması olmadan salt formel oluş, düşünsel bütün problemlerimize ne derece çözüm üretebilir? Ne kadar işlevsel olabilir? Bunun mümkün olmadığını, klasik mantığın tamamen içerikten, felsefeden arındırılmayacak yönlerinin bulunduğunu düşünüyoruz. Nitekim mantığın ilkeleri, kavramların oluşumu, kavramların tümellik-tikellik durumları, önermelerin modaliteleri, akıl yürütmeler gibi mantığın temel konuları tamamen içerikten arındırılmaz. Eğer böyle olsaydı hala tartışılan bu mevzular felsefenin ilgisinden çıkmaları gerekirdi. Oysa böyle olmadığı görülmektedir. Bunu iki örnekle izah etmeye çalışalım. İbn Rüşd'ün de kabul ettiği gibi Aristoteles'in önermelerin karşı-olum sisteminde (A) önermesi ile (I) önermesi arasında gerçekleşen altıklık ilişkisinde, bunların birbirini sadece gerektirmeleri söz konusu iken, yani bunlar arasında karşıtlık düşünülmezken, İbn Sînâ'cı sistemde ise bunlar arasında gerektirme olduğu gibi karşıtlığın da olduğu düşünülmüştür.¹⁵ Bu konuda farklı yaklaşımlar, içerik okumasına göre oluşmaktadır. Eğer salt formel bir okumaya bağlı kalınırsa söz konusu farklılıklar meydana gelmezdi. Benzer şekilde içeriksel okumaya tabi tutulmadan salt formel olarak modaliteler hakkında ne kadar bilgi sahibi olunabilir?

Nitekim mantığın içerikten arındırılmasıyla, önermelerin karşı-olum ilişkilerinde sıkıntının meydana geldiğine Öner de çelişmezlik ilkesini ele alırken dikkat çekmektedir. Klasik önermeler mantığının karşı-olum ilişkilerinde, karşıtlık ve çelişiklik bir birinden farklıdır. Çelişik önermelerin hükmü, "Bütün insanlar cesaretlidir" ve "Bazı insanlar cesaretliliği değildir" örneklerinde görüldüğü gibi birinin mutlak doğru, diğerinin ise yanlış olmasıdır. "Bütün insanlar öğretmendir" ve "Hiçbir insan öğretmen değildir" karşıt önermelerde ise görüldüğü gibi, çelişiklerde söz konusu olan, birinin doğru diğerinin yanlış olması hükmü söz konusu değildir. Her ikisi birlikte doğru olmasa da her ikisinin birlikte yanlış olması mümkündür. Nitekim mümkün modalitesinde olan son iki önerme de yanlıştır. Öner, çelişikliğin tamamen biçimsel olduğu ve önermelerin içerikleri dikkate alınmadığı takdirde, karşıt olmayı ifade eden önerme çiftinin çelişme ilişkisine sahip olacağını göstermeye çalışır. Buna göre karşı-olum ilişkisinde önermelerin karşıt ve çelişik olarak farklılaşmaları tamamen önermelerin içeriklerinin hesaba katılmasıyla mümkün olmaktadır. Eğer söz konusu karşıt önermeler, salt biçimsel olarak alınırca çelişme ortaya çıkar ve karşıt önermelerden bah-

15 Bu konu hakkında ayrıntılı bilgiler için bk. Muhammet Nasih Ece, *İbn Rüşd'ün Önermeler Mantığı ve Aristoteles Temelleri* (Konya: Çizgi Yayınevi, 2018), 208-210.

sedilemez.¹⁶ Öner, içerikten arınmayla karşıtlık ilişkisinin kalamayacağına dair olumsuz bir ifade kullanmaz. Ancak zihin dünyamızı ve olgusal gerçekliğimizin önemli bir parçası olarak karşıtlığı ortadan kaldırmanın mümkün olmadığı açıktır. İşte mantığın içerikten tamamen arındırılmaması, onun felsefeyle olan ilişkisinin devam etmesi anlamına gelmektedir.¹⁷

Öner'in mantık felsefesi bağlamında felsefe-mantık ilişkisine dair vardığı sonuçlar, şüphesiz onun mantık ve felsefeden ne anladığıyla yakından ilişkilidir. Bu nedenle onun mantık ile felsefeyi nasıl birbirinden ayırdığına bakmamız gerekir. O, mantık bilimini şu ifadelerle anlatır:

"Mantık alanı sınırlıdır. Hatta en dar bilgi koludur. Mantık biliminin verileri evrenselidir. Onun evrenselliği belli bir varlık alanını konu edinmesinden kaynaklanmaktadır. Onun objeleri fiziğin objeleri gibidir; var olan şeyler olarak keşfedilir. Mantıkçı bunları bulur ve ortaya çıkarır. Charles Serrus, 'Mantık, düşünme kanunlarının pozitif bilimidir' derken mantığın böyle bir karakterini belirtmek istiyordu. Mantığın objeleri en genel ifadesiyle kavramlar, hükümler ve hükümler arası ilişkilerdir. Mantığın objeleri fizikçiler gibi gerçek objeler değil, matematiğin objeleri türündendirler.¹⁸ Mantıkçı işlediği konu karşısında objektiftir. Fizikçinin kişiliği eserine ne derece tesir ederse, mantıkçınıninki de o kadardır".¹⁹

Öner, bilimlerle karşılaştırmak suretiyle felsefeyi ise şu ifadelerle dile getirir:

"Felsefeye gelince, alanının sınırını çizemeyiz. Diğer bilgi dallarının bittiği yerde o başlar. Felsefenin verileri evrensel değildir. Felsefe eserlerinden filozofun kişiliği kendini gösterir. Bu bakımdan felsefe sanata benzer. Bilimlerin

16 Necati Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 99-100.

17 Mantığın felsefeyle olan ilişkisine dair Heinz Heimsoeth'un düşüncelerini burada zikretmeye değer buluyoruz. Mantığın ontolojiden büsbütün soyutlanarak incelenip incelenemeyeceğini soran Heimsoeth, Kant'ın mantık alanında, "insan anlayış yeteneğinin kendi kendisiyle kaldığı" görüşüne karşı mantığın sadece düşünenin bir düşüncesi olmadığını ileri sürer. Ona göre mantık, bilginin objelerinden tamamen vazgeçemez ve kendi tarzında bir "ilk felsefe"dir. Kant'ın düşüncesine karşı, Christian Wolff'un "teorik ve statik felsefe için temel olabilecek giriş mantık sağlamaktadır" görüşünü benimseyen Heimsoeth, sonuç olarak ontoloji, bilgi teorisi ve mantığı birer felsefi bilim olarak kabul eder. Bunlar birbirinden bağımsız olmakla beraber bağlantılı olan disiplinlerdir. O, bu felsefe disiplinlerin her üçünün de birbirinden tümüyle soyutlanamazlığını mantığın ilkeleri üzerinde göstermeye çalışır. Bk. Heinz Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, trc. Takiyettin Mengüşoğlu (Ankara: Doğubay Yayınları, 2007), 40, 46-47. Ayrıca bk. Immanuel Kant, *Arı Usun Eleştirisi*, trc. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2010), 24.

18 Öner, ilk önce mantığın objelerini fiziğin objelerine, ardından matematiğin objelerine benzetmektedir. Fiziğe benzetmesi konusunun sınırlı ve bir tür keşif olması, matematiğe benzetmesi ise objelerin soyutluğu bakımından düşünülmelidir.

19 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 166.

verileri üzerinde zihinlerin anlaşması olur. Fakat felsefe ve sanatın verileri üzerinde böyle bir anlaşmayı sağlamak mümkün değildir. Bilimler, eğer deyim yerinde ise her aklın kavrayabileceği bir görüş açısından konusuna bakar. Felsefe ve sanatta ise bu görüş açısı kişiseldir; sanatçının ve filozofun kendine has bir açıdır. Bunlar konularına kendi kişiliklerinden bakarlar. Şöyle de diyebiliriz: bilimsel ifadeler, ifade ettikleri objeye bağlıdırlar; felsefe ve sanattaki ifadeler ise daha çok filozof ve sanatkâra bağlıdırlar”.²⁰

Yukarıda alıntılanan metinlere göre mantık, kendine has dar konusu, verileri evrensel ve objeleri keşfedilen olması bakımından fizik gibi; zihinsel olması bakımından da matematik gibi bir bilimdir. Bu nedenle mantıkçı, mantığın konuları karşısında objektif tavırlı olmalıdır. Felsefe ise konuları sınırsız, keşfedilen değil, türetilen tarzdadır. Bu nedenle felsefeci sisteminde etkisini gösterdiği için felsefe evrensel değildir.

Kendisiyle yapılan bir mülakatta da Öner, mantığın bilim, sanat ve metot olarak farklı şekillerde düşünüldüğü, ancak kendi tercihinin mantığın fizik gibi bir varlık bilimi olduğu şeklindedir. Ona göre mantık bir bilim dalı olduğuna göre, dinden, bilimden, sanattan her bilgi kolundan felsefeye kapı açıldığı gibi mantığa da kapı açılmaktadır.²¹ Böylelikle mantığın bir felsefesi olur ve mantık felsefesi, matematik felsefesi, fizik felsefesi ve tarih felsefesi gibi bilim felsefesi içinde yer alır. Burada mantık ve felsefeye ilişkin dikkat çekilmek istenen temel husus, mantığın belli ve dar konusuyla bir bilim olduğu, felsefenin ise geniş konu alanıyla bilgi dalların bittiği yerde başlamasıdır. Bu da mantık felsefesini var kılan temel sebeptir.

Bu mesele bağlamında, mantığın bir alet (sanat/metot/teknik) olup olmaması hususuna da değinmemiz yerinde olur. Bu konuda Öner’in yaklaşımını belirginleştirmek için öncelikle bu meselenin tarihsel arka planına bakmamız gerekir. Tarihsel süreç içerisinde mantığın felsefeyle ilişkisine dair başlıca üç yaklaşım var olmuştur: Bunlardan birincisi, bir alet olması münasebetiyle, mantığın felsefeye giriş olduğunu savunan yaklaşımdır ki, burada mantık felsefeye dâhil edilmez. Bu yaklaşım, Aristoteles’in takipçileri olan peripatetiklerce benimsenmiş ve haklı olarak Aristoteles de buna dâhil edilmiştir.²² İkincisi, mantığı fizik ve ahlak ile birlikte felsefenin üç

20 Öner, “Mantık Felsefesi Nedir?”, 166-167.

21 Recep Kılıç, “Prof. Dr. Necati Öner ile ‘Düşüncelerin Gelişim Seyri’ Üzerine Yapılan Mülakat”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (trhsiz): 9; Ayrıca bk. Öner, “Mantık Felsefesi Nedir?”, 168.

22 Günther Patzig, “Mantık Nedir?”, *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, trc. Doğan Özlem (İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990), 63. Kneale-Kneale, Platonik kökene sahip Peripatetik geleneğin mantığı hiçbir zaman felsefenin bir parçası olarak görmediklerini belirtirler. Bunun aksine onlar için mantık, bir yetenek olarak sanattır. Bk. William Kneale-Marta Kneale, *The Development of Logic* (London: Oxford at the Clarendon Press, 1962), 14-15.

temel disiplininin biri olarak kabul eden Stoacıların yaklaşımıdır.²³ Ayrıca bu tasnif Platon'a da atfedilmektedir.²⁴ Geriye mantığın hem felsefenin bir disiplini/parçası hem de yöntembilimi/aleti olduğu şeklindeki ilk iki görüşü içerecek, uzlaştırıcı tarzda bir üçüncü görüş kalmaktadır.²⁵ Buna göre mantık, kimi durumda bir alet olarak felsefeye giriş, kimi durumda da felsefenin bir disiplini'dir. Dolayısıyla sözü edilen kategorilerden sadece birine hasredilmesi doğru değildir.²⁶

Öner, kendi düşüncelerini dile getirmek bakımından yazdığı eserlerde, mantığın bir alet/sanat/teknik/metot olduğuna dair hiç bir ifade geçmemektedir. Bununla birlikte dolaylı olarak onun bir yöntem bilim olma durumunu da reddetmez. O, mantığın bu yönüne dikkat çekmek gibi bir yaklaşım içerisinde olmadığı gibi, böylesi bir vurgunun mantığı basitleştireceği düşüncesindedir. Bir çalışmasında, "mantık bir metodolojiden çok varlık bilimidir" ifadesini kullanan Öner, açıkça metodolojik boyutu olmakla birlikte mantığın müstakil bir bilim olduğunu belirtmektedir.²⁷ Buna göre mantık, metodolojik bir özellik taşımakla birlikte esas kendinden bir bilimdir. Bu sebepten onun zihninde mantığın bir teknik veya alet olma durumunu kayda değer olmayan bir ayrıntı olarak görmek yanlış olmaz.

23 Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, trc. Candan Şentuna (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 313; Jean Brun, *Stoa Felsefesi*, trc. Medar Atıcı (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 35-36; Patzig, "Mantık Nedir?", 63.

24 Abdülhamid I. Sabra, "İbn Sînâ'da Mantığın Konusu", trc. Yusuf Daşdemir, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015): 221. Ahmet Arslan'a göre Platon'un felsefeyi mantık, fizik ve ahlak şeklinde ayırdığına dair görüş, Akademi'deki öğretim için geçerli olabilir. Ancak kendisinin de belirttiği gibi Platon'un eserlerinde felsefenin böylesi bir bölünme şekli söz konusu değildir. Bk. Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi II*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008), 192.

25 Neo-Platonistler ile İbn Sînâ'nın bu yaklaşımı benimsediklerini söylemek mümkündür. İbn Sînâ, mantığın diğer bilimlerle paylaşmadığı, kendine has bir konusu olduğunu ileri sürer. Ancak ona göre bu konunun doğası nedeniyle mantığın amacının diğer alanlara yardımcı olmak olduğunu da savunur. Bu haliyle mantık bir yöntembilimdir. Ancak felsefe kavramı teorik alanların bütün şekillerine uygulandığı takdirde felsefenin bir parçası ve diğer parçaların da bir aleti konumundadır. Neticede İbn Sînâ'nın nazarında mantık bilimin hem felsefenin bir disiplini hem de diğer disiplinler için bir alet olarak düşünüldüğünü söyleyebiliriz. Ancak İbn Sînâ'ya göre mantığın felsefenin bir parçası mı, yoksa bir aleti mi olduğu sorusu, hem yanlış hem de gereksizdir. Yanlış olması, söz konusu mantığa düşünülen iki rol arasında bir çelişki var sayılması açısındandır. Oysa böyle bir çelişki yoktur. Gereksiz olması ise böylesi bir tartışmanın herhangi bir fayda sağlamadığı noktasındadır. Bk. İbn Sînâ, *Kitâbu's-Şifâ: Mantığa Giriş*, trc. Ömer Türker (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006), 8-9; *İşaretler ve Tembihler*, trc. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005), 1. Ayrıca bk. Durusoy, "İbn Sînâ'nın Klasik Mantığa Katkıları", *İslam Felsefesinin Sorunları*, ed. Mehmet Vural (Ankara: Elis Yayınları, 2003), 190; Sabra, "İbn Sînâ'da Mantığın Konusu", 227-228.

26 Söz konusu benzer tasnifler için bk. İbrahim Emiroğlu, "Mantığın Diğer Bilimlerle veya Alanlarla İlişkisi", *Mantık Yazıları* (Ankara: Elis Yayınları, 2016), 12.

27 Necati Öner, "Türkiye'de Mantık Çalışmaları", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 139.

Mantığın bir yöntem bilim oluşu onun edindiği konusundan geldiğini düşünecek olursak, öncelikli olan konusu itibarıyla mantığın değerlendirilmesi gerektiğidir. Çünkü mantığın konusu olmazsa konusuna bağlı olarak onun yöntem bilim niteliğinden bahsetmek de mümkün olmayacaktır. Eğer mantık bir yöntem bilim olarak zikredilmeye değer ise bu şüphesiz onun edindiği konusundan gelmektedir. Bu sebeple Öner'in mantığın bir bilim veya sanat/alet/teknik/yöntem bilim oluşuna dair düşünceleri, öncelik-sonralık bakımından değerlendirilmelidir. Zihinsel varlığın özel bir türünü konu edinmekle bilim olması önce, bundan ötürü bir yöntem bilim olması ise sonradan gelir.

Mantığın felsefenin bir disiplini olduğuna dair görüş ise Öner'den en uzak olan yaklaşımdır. Çünkü onun tutumu, mantığın tamamen felsefeden arındığı veya arınması gerektiği yönünde olmuştur. Mantığın hem felsefenin bir disiplini hem de bir aleti olduğu şeklinde ki yaklaşım ise ilk ikisine dair yapılan değerlendirmelerde belirginleşmektedir. Buna göre mantık ne felsefenin bir disiplini ne de ne salt aletidir. Mantık, felsefe ve bilimlerin onsuz yapamayacağı bir yöntem bilim olabilir, ancak yöntem bilim olmadan önce kendinden bir bilimdir.

Öner'in mantık bilimine dair ne alet ne de felsefenin bir parçası olduğuna dair görüşleri, söz konusu yaklaşımlardan tamamen farklı olduğu söylenebilir mi? Modern dönemlerde bilimlerin felsefeden ayrıldığı düşünüldüğünde ve onun mantığı müstakil bir bilim olarak felsefenin dışında değerlendirmesi bakımından, söz konusu üç görüşle de uzlaşmaz olduğu söylenebilir. Ancak klasik dönemlerde felsefenin bugünkü anlamda bilimleri içerdiği hesaba katıldığında, klasik felsefeye göre onun mantığı, felsefenin bir disiplini olarak gören yaklaşımdan çok da uzak düşünülemez. Öner, özellikle mantık bilimini objeleri bakımından matematiğe benzetse de bir bütün olarak daha çok fiziğe benzetmektedir.²⁸ Fiziğin son dönemlere kadar doğa felsefesinin bir parçası olduğu düşünüldüğünde, o zaman fizik gibi mantığın da felsefenin bir disiplini olarak görülmesi ihtimal dışı değildir. Modern zamanlarda ise Öner'in belirttiği gibi konu, kavram, problem ve yöntemiyle mantık, felsefeden ayrılmıştır. Bu hususiyetiyle onun mantığı bir bilim olarak değerlendirmesi kaçınılmazdır.

Mantık Felsefesinin Gerekliği

Mantık felsefesine dair Öner'in ele aldığı ikinci mesele ise mantık felsefesine duyulan ihtiyaçla ilgilidir. Mantık, düşünce kanunlarının pozitif bilimi olarak tamamen felsefeden ayrı düşünüldüğü için onun konularını konuşmak,

²⁸ Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 166.

felsefe tavrıyla değil, bilimin tavrıyla olmalıdır. Ancak bilimin dışsal bir perspektif edinmeden içyapısında çözemeyeceği sorunları söz konusudur. Çözülemeyen sorunların varlığı, o bilimi kendisinin dışında bir arayışa sevk eder ki, bu felsefeden başkası olamaz.

Mantık felsefesinin gerekliliğine dair Öner'in düşüncelerini, bilim felsefesinin gerekliliği için ileri sürdüğü görüşlerinde bulmaktayız. O, bu gerekliliği, insan zihninin bilim içerisinde kalarak, bilim dalının sunduklarıyla yetinmemesine bağlamaktadır. Ona göre insan zihni, ilgilendiği bilim dalını aşmak istiyor. Çünkü herhangi bir bilim, kendi içerisinde kalarak insan zihninin tüm ihtiyaçlarını karşılayamayabilir. Zihin, bilimlerin tespit ettiği olguların, kanunlarının, nedenlerin üzerinde durarak bilimin ortaya koyduğu verilerin ötesinde nelerin bulunduğunu öğrenmek istiyor. İşte bilim insanının kendi araştırmaları içinde kalarak bulamadığı, ancak dışına çıkmak suretiyle cevaplayabileceği soruların varlığı felsefeye kapı aralamaktadır.²⁹ Bilimlerde olduğu gibi mantıkta da mantıkçı, salt mantıkçı kalarak cevaplayamadığı soruların varlığı onu bir mantık felsefesi inşasına götürmektedir. Böylece mümkün olan mantık felsefesi, mantık biliminin yöntemleriyle değerlendirilemeyen temel ilke, kavram ve problemleri inceleyip uygun seçimler yapmasını sağlamaktadır.³⁰ Mantık felsefesinin mahiyetini belirleyip ona duyulan ihtiyacı çözümledikten sonra şimdi de Öner'in dikkate sunduğu mantık felsefesinin problemlerine geçebiliriz.

Mantık Felsefesinin Problemleri

Öner, mantık felsefesinin birçok probleminin olduğundan bahsederek bunlardan sadece dört tanesi hakkında görüş bildirmektedir. Bunlar, mantığın ilkeleri (1), kavramaların varlığı (2), önermelerin modalitesi (3) ve kıyasın değeriyle (4) ilgilidir.³¹

(1) Akıl ilkeleri de denem mantığın ilkeleri özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin imkânsızlığı ve yeter sebeptir. Bunların dışında başka ilkelere bahsedilebilse de bunlar temel ilkeler olarak düşünülmüştür. Öner'in belirttiği gibi insan zihni, aklını idare eden ilkeler üzerinde bile düşünmekten kendisini alıkoyamıyor. Ona göre insan zihni bu ilkeler üzerinde düşününce bir takım sorunlar ortaya çıkar: Mantık ilkeleri evrensel midir değil midir?³² İl-

29 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168.

30 Gürünberg, "Mantık Felsefesi", 376.

31 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168-169.

32 Öner'in doçentlik çalışması, mantık ilkelerinin kaynağına dairdir. Öner burada Fransız Sosyoloji Okulu'nun mantık ilkelerini toplumsal olguda temellendirmelerine karşı çıkararak bu ilkelerin insanın özünde, doğuştan var olduğunu temellendirmeye çalışır. Bk. Necati Öner, *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi* (İstanbul: Divan Kitap, 2011).

keler arasında herhangi birisine uyulmadan doğru düşünmek mümkün olur mu? İlkelerin gerçek dünyayla uygunlukları ne düzeydedir? Onun düşüncesinde bu sorular, mantık felsefesinin mantık ilkelerine dair temel problemlerini teşkil etmektedir. İlkelerin ne oldukları, nasıl anlaşılmalı gerektiği, ne ifade ettikleri gibi meseleler mantık biliminin işidir. Ancak söz konusu soruların araştırılması mantığın değil, mantık felsefesinin işidir.³³

(2) Bilindiği gibi klasik mantığın temel amacı ve temel konusu kıyası incelemek olmuştur. Kıyasın incelenmesi, önermeleri, önemeler de kavramların incelenmesini gerektir. Öner, kavramalar teorisinde mantıkçının görevini kavram çeşitlerini ve kavramalar arası bazı ilişkileri tespit etmekle sınırlar. Ancak kavramlara ilişkin insan zihni bu meselelerle yetinmiyor, bütün kavramları içine alan en genel kavramlar arayışına girer. Bu da bizi en genel yüklemeler olan kategorilere götürür. Öner'e göre kategorilerin neler olduğu, kategorilerin sayıları, kategorilerin ve kavramların nasıl oluştuğu, nereden kaynaklandıkları gibi temel problemler, mantık biliminin değil, bilgi felsefesiyle birlikte mantık felsefesinin problemlerdir.³⁴

(3) Öner, önermeler mantığında da felsefeye açılan problemlerin olduğunu belirtir. Aristoteles'ten beri mantıkçılar, modal önermelerin mutlak, zorunlu, mümkün, imkânsız gibi çeşitlerini tespit ederek bunların birbirini gerektirme ve karşı-olum durumlarını inceleme konusu yaparak bunlarla ilgili önermeleri saymışlardır. Ancak Öner'e göre söz konusu modalitelerin mahiyetleri, modalite türlerinden olan zorunluluk, mümkün, imkânsızlığın ne olduğu ve bunların niceliği gibi meseleler felsefeye yol açmaktadır. İşte önermeler teorisine dair bu problemlerin tartışılması mantık felsefesinin işidir.³⁵

(4) Öner'in işaret ettiği mantık felsefesinin problemlerinden, klasik mantık açısından en önemlisi de kıyaslara dairdir. Kıyasın yapısı, çeşitleri ve şekilleri üzerinde durmak mantıkçının görevidir. Kıyasın değeri nedir? Kıyas bize yeni bir bilgi verir mi? gibi sorunların cevabı ise mantık felsefesinin ilgi alanına girer. Öner, akıl yürütmelerden endüksiyon ve analogiye dair mantık felsefesinin problemlerine de dikkat çeker. Ona göre üzerinde en çok felsefî tartışmanın yaşandığı endüksiyon olmuştur. En yaygın tartışılan problemler de endüksiyonda genel bir hüküm çıkarma hakkının nereden kaynaklandığına dair olmuştur. Analogide de benzer tartışmalar yaşanmıştır. Analogi bağımsız bir akıl yürütme midir? Analogiyi endüksiyon veya dedük-

33 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168.

34 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 168-169.

35 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 169.

siyondan birine indirgemek mümkün müdür? Her üç akıl yürütmenin birbiriyle ilişkileri nelerdir? gibi sorular bu alana dair mantık felsefesine açılan sorulardır.³⁶

Öner, mantık felsefesine dair sadece bu problemlere değinse de kendisinin de belirttiği gibi mantık felsefesinin problemleri yukarıda sayılanlardan ibaret değildir. Öner'in ele aldıklarıyla birlikte mantık felsefesinin bazı problemlerini şu şekilde zikretmek mümkündür: 1. Mantık kavramı (kendisiyle ilgili sorunlar) 2. İlkeler öğretisi 3. Mantığın birliği 4. Mantıklar 5. Kavramlar teorisi 6. Önergelerin modalitesi 7. Geçerlilik 8. Mantık değişmezleri 9. Doğruluk değerleri ve varlık kavramı 10. Dedüksiyonun değeri 11. Endüksiyonun değeri ve geçerliliği 12. Analojinin değeri ve hükmü 13. Mantığın kaynağı 14. Doğruluk değerleri ve varlık.³⁷

Mantık felsefesine ilişkin çözümler ve yer yer değerlendirmelerden sonra çalışmamızın ikinci aşaması olan Öner'in mantık ilkelerine yönelik düşüncelerine geçebiliriz.

Mantığın İlkeleri

Tarihi boyunca "akıl ilkeleri", "zihin ilkeleri", "varlık ilkeleri", "düşünme yasaları", "bilginin normatif yasaları" vb. şekillerde ifadelendirilen³⁸ mantığın ana ilkeleri özdeşlik, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığı olarak benimsenmiştir. Leibniz, bunlara bir de yeter sebep ilkesini ilave etmiştir. Ancak o, eklemeye bulunurken bunların sayısını dört olarak değil, çelişmezlik ve yeter sebep şeklinde sadece iki ilke benimsemiştir.³⁹ Ondan sonra mantık ilkeleri genel olarak çelişmezlik ve yeter sebep olmak üzere iki şekilde kabul görülmüştür.⁴⁰

Öner, Leibniz'in ikili sınıflamasını isabetli bulmakla birlikte, incelemesini dördümlü sınıflamaya göre yapar. Ayrıca o, bazı mantıkçılar tarafından bir mantık ilkesi olarak kabul edilmeyen yeter sebep ilkesini, ilk üçünden yapı itibarıyla farklı değerlendirirse de bir mantık ilkesi kabul ederek inceleme konusu yapar.⁴¹

36 Öner, "Mantık Felsefesi Nedir?", 169.

37 Çüçen, *Mantık*, 236-241; Özlem, *Mantık*, 349-361; Teo Gürünberg, *Sembolik Mantık El Kitabı 3* (Anakara: Metu Press, 2000), 339-341; "Mantık Felsefesi", 377-383.

38 Köz, *Mantık Felsefesi*, 18.

39 G. W. Leibniz, *Monadoloji*, trc. Devrim Çetinkasap (İstanbul: Pirhan Yayınevi, 2011), 29. Necati Öner, *İnsan Hürriyeti* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987), 13.

40 Öner, *Bilginin Serüveni* (Anakara: Divan Kitap, 2015), 28; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 97; Edmond Goblot, *İlimler Sitemi*, trc. Fethi yücel (Ankara: Milli eğitim Basım Evi, 1965), 161.

41 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 97, 106.

Özdeşlik İlkesi

“A, A’dır” veya “Bir şey kendisidir” şeklinde ifade edilen özdeşlik ilkesi, ilk olarak Elealı Parmenides tarafından ileri sürülmüştür.⁴² Öner’in işaret ettiği şekilde ilk bakışta basit, hatta verimsiz gibi görünen bu ilke, doğru düşünmede zihnin uymak zorunda olduğu mantığın ilk temel ilkesidir. Diğer ilkelere varlığı veya onlara uyulabilmesi, ancak bu ilkeyle mümkün olmaktadır. Yani tüm akıl yürütmelerimizin temelinde yer alan bu ilkeye uymayan bir zihin, çelişmezlik ve üçüncü şıkkın imkânsızlığını da anlamsız kılar.⁴³

Mantıklı düşünürken bu ilkeye nasıl uyulur? Öner, bu soruyu herkesin anlayabileceği şekilde, insanların günlük hayatlarında sık sık yaşadıkları diyalog ve tartışmalar üzerinden cevaplamaya çalışır. Ona göre düşünsel bir faaliyette veya akıl yürütmede bir zihin tarafından başlangıçta bir kavrama hangi anlam verilmişse süreç boyunca o kavram, aynı anlamda sürdürülmelidir. Bu, fikirlerin sağlamlığı ve akıl yürütmelerin tutarlılığı açısından zorunludur. Doğru düşünmede tek bir zihnin iç işleyişinde bu ilkeye uyma zorunluluğu olduğu gibi, diyalog ve tartışmalarda da zihinlerin bu ilkeye uyma zorunluluğu vardır. Öner, diyaloglarda özdeşlik ilkesine uyulmasının gerekliliğini şu şekilde anlatır: “Diyaloğa katılanlar, kullandıkları terimlere aynı anlamı vermiş olmaları gerekir ve anlaşma bu şekilde sağlanabilir. Diyalogda taraflarca kullanılan kelimelere farklı anlamlar verilirse, bu fikir karışıklığına yol açar, sonuç olarak anlaşma gerçekleşmiş olmaz”. Ona göre iyi niyetlere rağmen toplumsal hayatta meydana gelen kavgaların başta gelen nedenlerinden birisi de özdeşlik ilkesine uyulmamasıdır.⁴⁴

Özdeşlik ilkesi salt zihinsel bir ilke midir? Yoksa zihinsel olmakla birlikte bir varlık ilkesi midir? Öner, bu ilkenin varlıkla ilişkisini ele almadan önce bunun tarihsel arka planına dikkat çekmektedir. Buna göre özdeşlik ilkesini ilk defa varlığa uygulayan Parmenides, bunu “var olan vardır, var olmayan da var değildir” şeklinde ifade etmiştir.⁴⁵ Leibniz, özdeşlik ilkesini “bir şey ne ise odur” ve onun takipçilerinden Christian Wolff da “her var olan şey ne ise yine kendisinin aynıdır” şeklinde ifade etmektedirler. Buna karşın bu ilkeyi kabul etmeyen filozoflar da olmuştur. Bilindiği gibi Heraklitotus’a göre evrende herhangi bir sabitlik yoktur. Her şey görünüştür ve bu görünüşler dünyası sürekli değişmektedir. Onun “bir nehirde bir kez yıkanır” sözü,

42 Walther Krantz, *Antik Felsefe*, trc. Suat Baydur (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1994), 81, 84, 87; Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, 52.

43 Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, 98.

44 Öner, *Bilginin Serüveni*, 28; “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, 98.

45 Walther Krantz, *Antik Felsefe*, 81.

her şeyin bir değişim içerisinde bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁶ Yeni Çağda Hegel'in diyalektik felsefesi de özdeşlik ilkesinin reddini gerektirmektedir. Onun "bugünkü bedenim dünkü bedenim değildir" sözü, diyalektik sürecin yaşanan gerçekliğini dile getirmektedir.⁴⁷

Görüldüğü üzere özdeşlik ilkesinin varlığa uygulanmasında, ilkenin gerçekliği ve gerçek dışılığı şeklinde iki temel yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bir yandan zihnimizin kabul etmekten başka bir çaresi olmadığı, "her şeyin kendisi olduğu" zihinsel gerçeklik, öte tarafta gözlem ve deney dünyamızda her an yaşadığımız değişimin olgusal gerçekliğiyle yüz yüzeyiz. Öner, bu problemi kavramsal ve olgusal gerçeklik şeklinde ikili ayrıma gitmek suretiyle çözmeye çalışır. Özdeşlik ilkesinin nasıl anlaşılması gerektiği ve geçerlilik sınırının belirlenmesinde onun şu sözleri dikkate değerdir:

"Tecrübe alanında, yani maddi dünyada değişimin bulunduğunu her an gözlemliyoruz. Bu husus, Heraklit ve Hegel'in sözlerini doğrulamaktadır. Burada şöyle bir durum ortaya çıkıyor. Bildiğimiz bir insanı ele alalım. Mesela Ahmet Bey çocukluğunda, gençliğinde, yaşlılığında bedeni hep değişik bir durum arz etmektedir. Mesela Kızıl Irmak, suyuyla kenarlarıyla her an değişmektedir, ama Ahmet Bey hep aynı Ahmet Beydir, Kızıl Irmak hep aynı Kızıl Irmaktır. Aynı olmak, değişmeyen demektir. O halde bunlarda değişmeyen nedir? Bana öyle geliyor ki değişmeyen onların kavramlarıdır. Daha açık bir ifadeyle onların kavramlarının seçikliğidir. Daima değişme karşısında kalan zihin, bir şey yapamaz, onu anlamak için adeta onu donduruyor, yani kavramını yapıyor. Bu bir anlamda, zihin, var olanı anlamak için onu rasyonalize ediyor demektir. O halde değişmeyen, aynı kalan var olanların kavramlarının seçiklikleridir".⁴⁸

Özdeşlik ilkesini olgusal dünyanın dışında, salt zihinsel olanda, açık örneklerle izah eden Öner'e göre sonuç olarak duyusal âlem, zaman ve mekân içinde var olduğu ve sürekli bir değişime bağlı olduğundan özdeşlik ilkesinin burada geçerli olduğu söylenemez. Zihin, dış dünyaya yönelerek onun nesnelere anlamak için kavramlaştırmaya çalışır. İşte özdeşlik ilkesi, değişmeye tabi olmayan zaman ve mekân dışı var olanlara, yani kavramlara uygulanabilen bir ilkedir.⁴⁹ Dolayısıyla özdeşlik ilkesinin doğru yorumlanması, kavramsal ve olgusal şeklinde ikili gerçekliğin kabul edilmesiyle mümkün olmaktadır.

46 Walther Krantz, *Antik Felsefe*, 58.

47 Öner, *Bilginin Serüveni*, 28; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 106-107.

48 Öner, *Bilginin Serüveni*, 29. Ayrıca bk. Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 107-108.

49 Öner, *Bilginin Serüveni*, 29; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 108.

Çelişmezlik İlkesi

Çelişmezlik ilkesi, kısaca “A, A-olmayan değildir” şeklinde ifade edilir. Ontolojik olarak bir şey, aynı zamanda ve aynı koşullarda hem kendisi hem de kendisinin dışında bir şey olamaz. Zihin bunlardan hangisini evetlerse diğerini değillemek zorundadır. Biri doğru olursa diğeri yanlış olmak zorundadır. İşte bu zihinsel yasa, çelişmezlik ilkesi olarak isimlendirilmiştir. Çelişmezlik ilkesinden bahsedebilmemiz için çelişkinin her iki tarafı için bazı şartların olması gerekir. Bunu Öner’in örnekleriyle izah edecek olursak, “Oda aydınlıktır” ve “Oda aydınlık değildir” önermeleri karşıt, ancak çelişik değildirler. Gündüz ve gece durumlarına bağlı olarak her iki önerme de doğru olarak değerlendirilebilir.⁵⁰ Çelişikliğin tanımını yapan ve şartlarından ilk bahseden Aristoteles, çelişmezlik ilkesini, “aynı niteliğin, aynı zamanda, aynı özneye, aynı bakımdan hem ait olması hem de ait olmaması mümkün değildir”⁵¹ şeklinde dile getirir. Dolayısıyla mantıksal ifadeyle, çelişik iki önermelerden biri olumlu, diğeri olumsuz olmak zorundadır.

Öner’in çelişmezlik ilkesine dair görüşlerini üç temel problem üzerinde ele almaya çalışacağız. Bunlar, karşı-olum ilişkilerinde çelişik ile karşıtlığın farklı oluşu, çelişmezlik ilkesinin kaynağı ve bu ilkenin varlığa uygulanmasıyla ilgilidir.

Klasik mantıkta karşıt (tezât) önermeler ile çelişik (tenâkuz) önermeler birbirinden ayrı düşünölmüştür. Örneğin, “Bütün insanlar cesaretlidir” ile “Hiçbir insan cesaretli değildir” önermeleri karşıt, ancak çelişik değildirler. “Bütün insanlar cesaretlidir” ile “Bazı insanlar cesaretlidir” önermeleri ise çelişiklerdir. İki önerme arasında çelişikliğin olabilmesi için hem nitelik hem de nicelik farklılığı olması gerekir. Karşıt önermelerin her ikisi birlikte yanlış olabilirken, çelişik önermelerden birinin doğru, diğerinin yanlış olması zorunludur. Burada söz konusu iki önerme türünün formel yapılarına dikkat çeken Öner’e göre, eğer önermelerin içerikleri dikkate alınmazsa her karşı-olumu ifade eden önerme çifti, çelişiklik ilişkisini gösterecektir. Dolayısıyla burada karşıtlık denen ilişkiden bahsedebilmek için yarguların içerik okumasına tabi tutulması gerekir.⁵²

Çelişmezlik ilkesine dair dikkate değer bir mesele de onun kaynağına dairedir. Öner, bu konuya ilişkin tutumunu, Fransız Sosyoloji Okulunun bu

50 Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, 98.

51 Aristoteles, *Metafizik*, trc. Ahmet Arsalan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996), 1005 b 19-20, 201-202. Ayrıca bu ilkenin mantıksal ifadesi için bk. Aristoteles, *Yorum Üzerine*, trc. Saffet Babür (Ankara: İmge Kitapevi, 2002), 17 a 34, 13; *İkinci Analitikler*, trc. Ali Houshiary (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011), 77 a 10-22, 24.

52 Öner, *Bilginin Serüveni*, 29-30; “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, 99-100.

probleme dair yaklaşımını tartışarak belirlemeye çalışır. Fransız Sosyoloji Okulunun önemli isimlerinden Lévy-Bruhl ilk eserlerinde etnologların ilkel toplumlar üzerinde yaptıkları gözlemlerin verilerine dayanarak, bizden farklı bir şekilde, çelişmezlik ilkesinin ilkel insanın zihninde tamamıyla etkin olmadığı sonucuna varmıştır. Bu sebepten o, böyle bir zihinsel durumu, alojik ve antilojik değil, prelojik olarak isimlendirmektedir. Lévy-Bruhl'un daha sonra bu fikirlerden vazgeçtiğine değinen Öner'e göre, çelişmezlik ilkesi sonradan kazanılmış, yani insan evriminin belli bir anında ortaya çıkmış bir ilke değil, insanla beraber var olan ve her insanda her zaman geçerli olan evrensel bir ilkedir.⁵³ Burada Öner, ilkel ve modern insanda akıl yürütmelerin farklılığını mantığın ilkelerinin farklı olmasında değil, zihniyetin farklılığında aranması gerektiğini ileri sürer. Ona göre zihniyet, mantığın içinde insanın yöneldiği alandır. İnsanlar, aynı mantığı kullandıkları halde farklı sonuçlara varmaları onların farklı zihniyetlere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.⁵⁴

Bu konuda dikkate değer belki de önemli mesele, çelişmezlik ilkesinin varlığa uygulanmasıyla ilgilidir. Burada iki temel yaklaşımdan bahsedebilir. İlki, klasik mantık tarafından ileri sürülen çelişmezlik ilkesinin varlıkla uyumlu olduğu düşüncesidir. Diğeri ise diyalektik mantığı savunanlar tarafından ileri sürülen çelişmezlik ilkesinin varlıkla uyumlu olmadığı düşüncesidir. Öner, kendi görüşlerinden önce karşı çıktığı diyalektik mantığın veya bu mantığa dayanan diyalektik materyalizmin görüşlerine değinir. O nedenle öncelikle diyalektikçi yaklaşımın görüşlerine kısaca değinmemiz yararlı olacaktır.

Çelişmezlik ilkesinin dış dünyada geçerli olmadığını düşünen en önemli filozofların başında Hegel gelmektedir. Ona göre varlık oluştur ve oluş kendi içinde çelişmeyi ihtiva eder. Bu nedenle daha önce ortaya konan mantığa göre âlem anlaşılabilir; âlemin anlaşılması diyalektik mantıkla mümkün olabilir. Hegel'in diyalektik metodunu alarak tamamen maddeye uygulayan Marx ve Engels de maddenin gelişimini tamamen diyalektik gelişmeye tabi tutmuşlardır. Buna göre gerçek, değişiyorsa, onun özünde hem kendisi hem de kendisinden başka bir şey olmasındandır.⁵⁵

Diyalektik materyalist yazarlardan G. Poitzer'ın Mao Çe-tung'tan aktardığı şu ifadeler diyalektik bakışı özetler niteliktedir: "Şeylerin gelişmesinin

53 Necati Öner, "Üç Temel Zihniyet", *Felsefe Yolunda Düşünceler* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 65; *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*, 53-55; *Bilginin Serüveni*, 30; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 100-101.

54 Öner, "Üç Temel Zihniyet", 65. Zihniyetin çalışma biçimleri ve türleri için aynı çalışmaya bakılmalıdır.

55 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 108.

ana nedeni dışta değil içte, yani şeylerin iç çelişmelerindedir. Şeylerin hareketleri ve gelişmeleri, içlerinde bu gibi çelişmelerin varlığı sebebiyle meydana gelir. Bir şey içindeki bu çelişme, gelişmenin ilk sebebi olup, bir şeyin öteki şeylerle ilişkileri ikinci derecen bir sebeptir”.⁵⁶ Sonuç olarak, diyalektik materyalizme göre eşyanın kendisi bizzat çelişme halindedir. Buna göre mantığın bir ilkesi olan çelişmezlik ilkesi eşyada geçerli değildir.⁵⁷

Klasik mantıkçılara göre ise çelişmenin şeylerin içerisinde bulunması imkânsızdır. Çelişkilerin birliği (içtimâ-i nâkîzayn) var olmadığı gibi var olması da mümkün değildir.⁵⁸ Öner, bu çerçevede diyalektik materyalizme yapılan bazı itirazlara değinerek, bunlardan H. Z. Ülke'nin görüşlerini değerli bulur. Ülken, *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* adlı eserinde çelişmezlik ilkesinin iptal edilmesine dönük çabaların Heralitos'a kadar uzandığına değinerek ondan bize gelen değişim fikrinin eleştiriye tabi tutulması gerektiğini söyler. Ona göre, değişimin olabilmesi için değişmeyen bir şeyin olması gerekir. Değişme, ancak değişmeyen bir dayanakla kaim olur. Bir dayanak olmazsa değişimin tespit edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle oluş, varlığın ancak bir tavrı olabilir. Ülken, değişim yasasından esas varlık veya kategori olarak ileri sürülen oluş fikrine dayalı geliştirilen Hegel mantığını da şu ifadelerle eleştirmektedir:

“Hegel'in bu garip oluş mantığı ne zihnimize ne de eşyaya tatbik edilebilir. Zihinde çelişkiler birleştirilemez. Bir şey ya vardır ya yoktur. Bir şey olmuyor demek, yoktur demenin aynısıdır. Farzı mahal, oluşun varlık üstünde bir kategori olduğu kabul edilse bile, yine mantığımızın prensipleri var olmaya devam eder. Çünkü oluş, kendi kendisinin aynı olacak; bir şey aynı zamanda hem oluş, hem olmayış (oluş-değil) halinde bulunmayacaktır. Şu halde mantığımızın bünyesini değiştirmeye imkân yoktur. Onun yerine konmak istenen bu acayip mantık, zahirde kâinatın gelişmesini, evrimini izah eder gibi görünmesine rağmen, hakikatte realiteye ve zihnimize aykırı garip bir kavram şemasından ibaret kalmaya mahkûmdur”.⁵⁹

Ülken'in görüşlerini olduğu gibi kabul eden Öner'e göre varlıkta çelişkinin olduğunu savunmak, diyalektik mantığın bir çıkamazıdır. Bu çıkmaz, çelişme ile farklılığın karıştırılmasından ileri gelir. Eğer varlıkta bir değişme kabul edilecekse bir halden bir hale geçişte aranmamalıdır. Farklı iki şeyin

56 Georges Politzer, *Felsefenin Temel İlkeleri*, trc, Muzaffer Erdost (İstanbul: Eriş Yayınları, 2003), 87.

57 Öner, *Bilginin Serüveni*, 30-31; “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, 108-109.

58 Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, 109.

59 Hilmi Ziya Ülken, *Tarihî Maddeciliğe Reddiye* (İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1981), 25. Aktarılan metinde kısmen sadeleştirmeye gidilmiştir. Ülken, Hamelin ve Croce gibi bazı yeni Hegelcilerin de çelişikliğin sentezini değil, farklılıkların sentezini kabul ettiklerini aktarır. Bk. Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve oluş* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014), 532.

bir arada bulunması çelişme anlamına gelmez. Sonuç olarak Öner, çelişmezlik ilkesinin hem zihinde hem de varlıkta geçerliliğini savunmaktadır. Aksi durumda hiçbir keşif, hiçbir icat, hatta hiçbir ispat mümkün olmayacaktır.⁶⁰

Üçüncü Şıkkın İmkânsızlığı İlkesi

Özdeşlik ve çelişmezlik ilkesini kabul eden bir zihin, üçüncü şıkkın imkânsızlığına varmak zorundadır. Bir şey kendisi ise kendisi olan bu şey, kendisinin dışında bir şey değildir. O halde bir şey ya kendisi ya da kendisinin dışında bir şeydir. Üçüncü bir şık olamaz. Bu üç ilkenin birbirine bağlılıklarından dolayı, bunların bir ad altından ifade edilmelerinde bir sakınca bulunmaz. Nitekim Leibniz'den sonra çelişmezlik ilkesi olarak anılmıştır.

“A ile A olmayan arasında üçüncü bir durum yoktur” şeklinde ifade edilen üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkesi, ilk olarak Aristoteles tarafından, “çelişik önermeler arasında bir aracının olması imkânsızdır” şeklinde dile getirilmiştir.⁶¹ Öner'in işaret ettiği gibi mantık ve matematikte sık kullanılan saçmaya indirgeme metodu da bu ilkeye dayanmaktadır.⁶²

Bu ilkenin varlığa uygulanmasında bazı güçlükler görülmektedir. Bu nedenle Öner, üçüncü şıkkın imkânsızlığı ilkesinin iki değerli mantık için geçerli olduğuna dikkat çekmektedir. Matematik ve fizikte iki değerli mantıkla izah edilmeyen durumlar vardır. Öner buna Ferma teoremi ile Pi'nin ondalık kesir halinde yazılışını örnek verir. Ferma teoremi ne doğrulanabilmiş ne de reddedilebilmiştir. Eğer $n > 2$ ise $x^n + y^n = z^n$. Eşitliği sağlayacak bir sayının olup olmadığı gösterilemez. Benzer şekilde Blanché, üçüncü şıkkın imkânsızlığını sıkıntıya sokan şu örneği vermektedir: Pi'nin ondalık kesir halinde yazılışında devam eden serinin herhangi bir yerinde 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 dizisine rastlanıp rastlanmayacağı sorusuna ne evet ne de hayır cevabı verilebilir. Evet veya hayır cevabının verilebilmesi için sayı dizisinin sonlu olması gerekir.⁶³

Üçüncü şıkkın imkânsızlığının evrenselliği sıkıntıya girmesinden sonra, ikili değer anlayışı yanında ikiden fazla değerli kurulan mantıklar ortaya çıkmıştır. Öner'e göre bu ilkeye yapılan itirazlar ve kurulan çok değerli mantıklar, bu ilkenin yanlışlığını değil, onun sınırlı olduğunu ortaya koymuştur. O, burada Cuvillier'e dayanarak bu ilkenin mantıksal çelişmenin bulunmadığı yerlerde uygulanmasının anlamsızlığına değinir. Bunlar, saçma

60 Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, 110.

61 Aristoteles, *Metafizik*, 1011 b 24, 228.

62 Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, 102.

63 Öner, *Bilginin Serüveni*, 31; “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri”, 103.

ve belirtilmemiş hallerde olur. Örneğin, “Sokrates iki dik açığa eşittir” saçmalığından dolayı bu önerme ne doğru ne de yanlıştır. Aynı şekilde Ferma teoremi belirtilmemiş bir haldir.⁶⁴ Burada değinilen saçmalık ve belirsizlik hallerinin aslında bir çeşit anlamsızlıktan dolayı üçüncü şıkkın imkânsızlığına uymadığı söylenebilir.

Üçüncü şıkkın imkânsızlık ilkesine dair Öner’in dikkat çektiği bir nokta daha vardır ki, o da bu ilke hakkında yürütülen akıl yürütmelerin yanlışlığına dairdir. Örneğin, “sıcak ile soğuk arasında üçüncü bir şık olarak ılık vardır” demek yanlış bir akıl yürütme olur. Çünkü bu ilke, karşıtlar arasında bir derecelendirmenin olmayacağını değil, çelişkiler arasında üçüncü bir şıkkın olmadığını söyler. Yani A ile A olmayan arasında üçüncü bir hal yoktur. Bu, “bir şey ya sıcak ya sıcak değildir” şeklinde dile getirilmelidir. “Sıcak değildir” gibi karşıt haller arasında “soğuk” ve “ılık” gibi derecelendirmelerin olasılığı bu ilkeye bir zarar vermez. Bu nedenle Öner’e göre bu ilkenin dış dünyada geçerli olmadığını söylemek, çelişmenin olduğunu söylemekle eş değerdir.⁶⁵

Yeter Sebep İlkesi

Yeter sebep ilkesini mantığın ilkeleri arasına katan kişinin Leibniz olduğuna daha önce değinilmiştir. Ona göre bir şeyin başka türlü değil de bu şekilde olmasının yeterli bir sebebi yoksa hiçbir olgunun mevcudiyetine ve hiçbir beyanın doğruluğuna hükmetmek mümkün değildir. Çoğu zaman yeter sebep, bilgimizin dahilinde olmazsa da bu böyledir.⁶⁶

Şimdiye kadar ele aldığımız üç ilke birbiriyle bağlantılı ilkelereydi. Şimdi ise ilk üçünden farklı olan yeter sebep ilkesini incelemeye çalışacağız. Yeter sebep ilkesi diğer üç ilkeden farklıdır. Öner bunu iki açıdan değerlendirir: Birincisi, ilk üç ilke birbirine bağlı ilkeler iken, yeter sebep ilkesinin diğerleriyle doğrudan bir bağlantısı yoktur. İkinci fark ise yargıların form ve içerikleriyle alakalıdır. İlk üç ilkeyi aynı kategoride ele alan Leibniz’in isimlendirmesiyle çelişmezlik ilkesi, iki önerme arasında birinin doğru, diğerinin yanlış olduğunu söyler, ancak hangisinin doğru olduğunu beyan etmez. Burada sadece iki önermenin ilişkisine dair bir bildirim söz konusudur. Bu bakımdan düşünüldüğünde çelişmezlik, formel bir ilkedir. Yeter sebep ilkesinden amaç ise önermelerden hangisinin doğru olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu nedenle yeter sebep ilkesi, önermelerin içerikleriyle de ilgilenir.⁶⁷

64 Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Vartıkla Olan İlişkileri”, 103-104.

65 Öner, “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Vartıkla Olan İlişkileri”, 110.

66 Leibniz, *Monadoloji*, 29.

67 Öner, *Bilginin Serüveni*, 32-33; “Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Vartıkla Olan İlişkileri”, 105-106.

Yeter sebep ilkesi, diğer üç ilke gibi aynı apaçıklığa sahip değildir. Bu nedenle mantığın mı, yoksa varlığın mı ilkesi olduğu meselesi tartışılmıştır. Öner, burada yeter sebep ilkesinin mantığın ilkesi olarak düşünen Heimsoeth'un görüşünü aktararak, dolaylı olarak kendi yaklaşımını da onun üzerinden belirginleştirmektedir. Heimsoeth'a göre doğruluk iddiasında bulunan her yargı, doğruluk iddiasını temellendirmiş olmak zorundadır. Böyle bir yargı, temelsiz hiçbir iddia ortaya atmamalıdır. Bu açıklama biçimi aynı zamanda bu ilkenin mantıksal ifadesi anlamına da gelmektedir.⁶⁸

Öner, yeter sebep ilkesinin varlığa uygulanmasını, "Her olgunun bir nedeni vardır. Meydana gelecek her şey, her değişme bir nedene bağlıdır" sözüyle dile getirmektedir.⁶⁹ Her olgunun bir nedene bağlı olduğu düşüncesinin sistemli bir şekilde Aristoteles tarafından⁷⁰ ortaya atıldığına değinen Öner'e göre, yeter sebep ilkesinin varlığa uygulanmasında, yapısı gereği iki türlü ilkeden söz etmeyi gerektirir. Bunlar, nedensellik ve amaçsallık ilkeleridir.⁷¹

Nedensellik ilkesine bağlı olarak, bilimsel anlamda determinizmin ortaya çıkışı bazı tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle Öner de bu ilkenin ne kadar mutlak olduğunu sorgulamaya çalışır. 19. Yüzyılda Laplace'nin ortaya koyduğu mutlak determinizm, Marc ve Poincaré gibi düşünürlerce yapılan metodik eleştirilerle çok da etkilenmemiştir. Esas determinizmin krizi, Heisenberg'in kesintisizlik ilkesiyle başlamıştır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar, mikro fizikte objenin tabiatına bağlı olarak olasılıklı bilgiyi ortaya çıkarmıştır. Öner, son zamanlarda mikro fizikteki gelişmelerden hareketle mutlak bir nedensellik ilkesine varılamayacağı sonucuna varır. Determinizmin geçirdiği krizin en geçerli olduğu madde alanında bile nedensellik krizi yaşanmaktadır.⁷²

İnsanın irade hayatında determinizmin hakim olup olmadığını da sorgulayan Öner'e göre, madde dünyasında bile tam bir determinizmin olduğu iddiası haklı şüpheleri üzerine çekerken, insan özgürlüğünün söz konusu olduğu ruhsal alemde tam bir determinizmin savunulması imkansız görülmektedir.⁷³

Nedensellik ilkesini tamamlayan, her şeyin bir amaca yönelmişliğini ifade eden amaçsallık ilkesi, Aristoteles tarafından ileri sürülmüş ve Rönesans'tan sonra da modern dönem düşünürler tarafından reddedilmiştir.

68 Heimsoeth, *Felsefenin Temel Disiplinleri*, 62.

69 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 110.

70 Bk. Aristoteles, *Fizik*, trc. Saffet Babür (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012), 61-63.

71 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 111.

72 Öner, *İnsan Hürriyeti*, 19-20; "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 111-113.

73 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 113.

Öner, Aristoteles'in dışsal, Kant'ın içsel ve Kant'ın içsel amaçsallığını alıp tümevarımın temellendirmesinde kullanan Lachelier'in görüşlerini zikrettikten sonra Ülken'nin bu konudaki görüşlerini tercihe şayan bulur. Ülken'e göre amaçsallık ilkesini a priori olarak kurmadıkça tabiatın bir gayesinden bahsetmek zordur. Öner, Ülken'nin düşüncesinden hareketle, "tabiatta amaçsal nedenlerin bulunduğu iddiasının tecrübe ile temellendirilemez" sözüyle dolaylı olarak amaçsallığın a priori temelleri olmalıdır sonucuna varır.⁷⁴ O, hem nedensellik hem de amaçsallık ilkelerine dönük itirazları zikredip önemli oranda haklı bulsa da bunları aklın ilkeleri olarak kabul etmekten vazgeçmemektedir.

Öner, mantığın her dört ilkesine de uyulmasını akılsal olarak zorunlu görmektedir. Ona göre bu ilkelerin varlığa uygulanmasında güçlükler bulunsa da, insanın varlığı bu ilkeler aracılığıyla kavramaktan başka bir seçeneği yoktur. Rasyonalize etmekle eşyanın bilgisi mümkündür, rasyonalize ise bilimsel alanda bilginin bu ilkelere uydurulmasından ibarettir. Bir yandan böyle düşünen Öner, öte yandan varlıkta irrasyonelliğin de olabileceğine ve dolayısıyla bilimsel bilginin dışında mantık ilkelerinin uygulanamayacağı alanların olabileceğini de kabul eder. Ona göre, insanın söz konusu irrasyonel alana erişmede takip edeceği yol, mantık ilkelerinin hâkim olduğu akıl değil, iman olmalıdır. İman ise aklın açıklamada yetersiz kaldığı alana erişmek için bir kuvvedir.⁷⁵ Buna göre Öner'in nazarında bilgi elde etmede iki kuvveden bahsedilebilir: Varlığın görünen alanında akıl kuvvesi ve aklın yetersiz kaldığı alanlar için iman kuvvesi.

Sonuç

Varlığı sistematik ve eleştirel tarzda çözümlemeye çalışan felsefenin tezleri, mantıksal yasalarla temellenmek zorundadır. Bu açıdan mantığın yasalarına bağlı işleyen felsefe, öte taraftan her bilgi dalına uzanan karakteristiğiyle bilimlerin içinde mantık bilimini de konuları arasına alır. Her bilgi türünün kendi içinde çözemediği problemlerin varlığı felsefeye kapı aralamaktadır. Aynı şekilde mantık biliminin de kendi içinde kalarak çözemediği sorunların varlığı, onu felsefeye yöneltmekte ve bu sebeple bir mantık felsefesi ortaya çıkmaktadır.

Öner, öncelikle mantık felsefesi bağlamında mantığın felsefeyle olan ilişkisini tespit etmeye çalışır. Aristoteles mantığının metafizikle iç içe oluşuna dikkat çeken Öner'e göre bu durum, Batı geleneğinde 19. Yüzyıla kadar

74 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 113.

75 Öner, "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri", 113.

devam ederken, İslam dünyasında daha erken zamanlarda ayrışma gerçekleşmiştir. Geldiğimiz nokta itibariyle hem Batıda hem de İslam dünyasında mantık, bir bilim olarak felsefeden ayrılmıştır. Öner, mantığın felsefeden ayrılmasını sembolik mantıkla yaşanan bir arınma olarak değerlendirir ve bu durumu memnuniyetle karşılamaktadır. Böylelikle ayrı bir bilim niteliğini kazanmış olan mantığın, diğer bilimlerde olduğu gibi bir felsefesi söz konusu olmaktadır.

Öner'in mantık felsefesi bağlamında ileri sürdüğü görüşler, onun mantık ve felsefeyi nasıl tanımladığıyla yakından ilişkilidir. Buna göre, dar bir alanı konu edinmek suretiyle mantık biliminin verileri evrenseldir. Objeleri, fiziğin objeleri gibi keşfedilebilen ve matematiğin objeleri gibi de zihinsel ve kesindir. Bu hususiyetten ötürü mantık, düşünme yasalarının pozitif bilimidir. Aynen fizikçi gibi mantıkçı da incelediği konular karşısında bu nedenle objektiftir. Öte tarafta diğer bilgi türlerinin bittiği yerde başlayan felsefe ise konuları geniş ve verileri evrensel değildir. Sanatta olduğu gibi ileri sürülen görüşlerde filozofun etkisi söz konusudur. Bir bilim olarak mantığa dair bu özellikler, diğer bilimlerde olduğu gibi onun bir felsefesini gerektirmektedir.

Mantığın felsefe veya bilimlerle olan ilişki sorunsalı, Aristoteles'ten sonra hep tartışılmıştır. Aristoteles ve peripatetiklerce mantık, felsefenin bir aleti; Stoacılar tarafından felsefenin temel üç disiplininin biri, Yeni Platoncu ve İbn Sînâ'ya göre ise hem felsefenin bir aleti hem de bir disiplini olarak kabul edilmiştir. Öner'in bu konuda görüşleri felsefenin tarihsel gelişimi ve bilimlerin felsefeden kopmasıyla ilişkili yorumlanabilir. O, mantığın metodolojik bir işlevinin olduğunu kabul etmekle birlikte, bu hususiyetin mantık için gerçek bir ifade biçimi olmadığını düşünür. Mantık, konu ve yöntemle tereddütsüz bağımsız bir bilimdir. Mantığa dair öncelikle vurgulanması ve üzerinde durulması gerek nokta da budur. Ancak konusu münasebetiyle mantığın bir yöntem bilim olması da inkâr edilmemektir. Ancak onun yöntem bilim oluşu, edindiği konusundan kaynaklanmaktadır.

Mantık felsefesine dair ele alınan bir mesele de mantık felsefesine duyulan ihtiyaçla alakalıdır. Öner, bütün bilim dallarının kendi içyapısında geçerli olan yasalarla, kendilerine dair oluşan problemleri çözemeyeceklerini düşünür. Çözülemeyen sorunların varlığı bilimleri felsefeye yöneltmekte, böylelikle felsefenin yöntemiyle sorunların üstesinden gelme imkânı oluşmaktadır. Benzer durum mantık için de geçerlidir. Mantıkçının mantık bilimi içinde kalarak çözemediği sorunların varlığı onu felsefeye yöneltmekte, böylelikle bu ihtiyaçtan dolayı bir mantık felsefesi oluşmaktadır.

Mantık felsefesinin birçok probleminden söz edilse de Öner, bunlardan sadece dört tanesine işaret etmektedir. Bunlar, mantığın ilkeleri, kavramların varlığı, önermelerin modaliteleri ve akıl yürütmelerin değer ve geçerliliğiyle ilgilidir. Mantık ilkelerinin evrenselliği, ilkelere bağlı akıl yürütme, ilkelerin gerçek dünyayla uygunlukları gibi konular, mantık felsefesinin mantık ilkelerine dair temel problemlerini teşkil eder. Kategorilerin neler olduğu, kategorilerin sayıları, kategorilerin ve kavramların nasıl oluştuğu, nereden kaynaklandıkları gibi konular da mantık felsefesinin kavramlar konusuna dair temel sorunlardır. Modalitenin mahiyeti, modalite türlerinden olan zorunluluk, mümkün, imkânsızlığın ne olduğu ve bunların çeşitlerin niceliği gibi meseleler de önermeler teorisine dair mantık felsefesinin problemleridir. Son olarak kıyasın değeri, kıyasın geçerliliği, tümevarımın güvenilirliği, analoginin dedüksiyon ve endüksiyona indirgenmesi gibi meseleler de akıl yürütmelere dair Öner'in işaret ettiği mantık felsefesinin temel problemlerini teşkil eder.

Bu çalışmanın ikinci aşamasında mantık felsefesinin temel problemlerinden mantık ilkelerine dair Öner'in görüşleri incelenmiştir. Öner, Leibniz'den sonra yaygınlık kazanan mantık ilkelerinin çelişmezlik ve yeter sebep şeklinde ikili tasnifi kabul etmekle birlikte incelemesini özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şıkkın imkânsızlığı ve yeter sebep şeklinde dörtlü sınıflamaya göre yapmaktadır.

İlkelerin ilki olan özdeşlik, bir şeyin kendisi olması demektir. Bu ilkenin zihinsel olarak kabul edilmesinde bir sıkıntı görmeyen Öner, esas problemi, bu ilkenin dış dünyaya uygulanmasında görmektedir. Bunu bir sorun olarak kabul eden ve bunu ikili gerçeklik anlayışını benimseyerek çözmeye çalışan Öner'e göre, bazı filozofların işaret ettiği gibi olgusal dünya, sürekli bir değişim içerisindedir. Dolayısıyla hiçbir şey aynı kalmamaktadır. Bunun yanında zihnin bilim yapabilmesi için eşyanın sabitliğine ihtiyaç duyar. Öner, özdeşlik ilkesinin olgusal dünyada değil, insan zihninin olgusal dünyayı anlayabilmesi için onu bir anlamda dondurmak anlamına gelen kavramsallaştırma yaparak geçeli kıldığını düşünür. Örneğin bir insanın bedeni olgusal olarak süreli bir değişim içerisindedir, ancak bu insan, kavramsal veya zihinsel olarak hep aynı insandır.

Mantığın ikinci ilkesi olan çelişmezlik ilkesi, bir şeyin hem kendisi hem de kendisinin dışında bir şey olmaması anlamına gelir. Öner'in çelişmezliğe dair düşünceleri üç temel problem üzerinden şekillenmektedir. Bunlardan birincisi, ilkenin formel yapısından dolayı meydana gelen problemidir. Klasik mantıkta karşı-olum ilişkisinde çelişkinin dışında, karşıtlık gibi başka

ilişkilerden de bahsedilebilir. Karşı-olum ilişkilerinin formel oluşuna dikkat çeken Öner'e göre eğer salt formel düşünülecekse karşıtlık, çelişki gibi sonuçlanacaktır. Dolayısıyla karşılık, içerik okumasına bağlı var olan bir ilişkidir. İkinci problem ise ilkenin kaynağına dairdir. Öner, Fransız Sosyoloji Okulu'nun ilkenin toplumdan kaynaklandığı fikrine karşı çıkarak, bu ilkenin doğuştan ve her insan grubunda aynı olduğunu düşünür. Söz konusu okulun farklı düşündüğü mantık ilkeleri değil, aynı mantık içerisinde şekillenen zihniyettir. Çelişmezlik ilkesine dair bir diğer temel meselede onun varlığa uygulamasıyla ilgilidir. Öner, bu ilkenin varlıkla olabilecek ilişkisine dair iki yaklaşımı değerlendirmeye tabi tutar. Bunlardan birincisi ve en eskisi olan klasik mantıkçılar tarafından ileri sürülen çelişmezlik ilkesinin varlıkla uyumlu olduğu düşüncesidir. İkincisi ise çelişmezlik ilkesini varlıktan olumsuzlayan, eşyayı çelişkili gören diyalektikçi yaklaşımdır. Öner, klasik mantıkça ileri sürülen çelişkilerin birliğinin var olmadığı düşüncesini benimser. Diyalektik mantığın tavrını ise bir çıkmaz olarak değerlendirir. Ona göre bu çıkmaz, çelişme ile farklılığın karıştırılmasından ileri gelmektedir. Varlıkta bir değişme kabul edilse de, bir halden bir hale geçişte çelişme aranmamalıdır. Farklı iki şeyin bir arada bulunması çelişme anlamına gelmez. Sonuç olarak, Öner, çelişmezlik ilkesinin hem zihinde hem de varlıkta geçerliliğini savunmaktadır. Aksi durumda hiçbir keşif, hiçbir icat, hatta hiçbir ispat mümkün olmayacaktır.

Mantığın üçüncü ilkesi olan üçüncü şikkın imkânsızlığı, "A ile A olmayan arasında üçüncü bir hal yoktur" şeklinde ifade edilir. Ferma Teoremi ve Pi'nin ondalık sayısı halinde yazılması gibi örneklerde olduğu gibi son zamanlarda bu ilkenin varlığa uygulanmasında bazı sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Öner, bu ilkenin uygulanmadığı bazı durumların varlığını kabul etmekle birlikte, çok değerli mantıkların ortaya çıkmasına sebep olan bu durumların üçüncü şikkın yanlışlığını değil, sınırlılığını gösterdiğini düşünür. Üçüncü şikkın imkânsızlığıyla ilgili yaygın yapılan bir hatanın onun yanlış anlaşılmasına sebep olmaktadır. Bir şey, ya sıcak ya da sıcak değildir. Bir şeyin sıcak olmaması seçenekleri arasında soğuk, ılık gibi derecelendirmelerin varlığı bu ilkeyi yadsımaz. Bu nedenle Öner'in nazarında bu ilkenin dış dünyada geçerli olmadığını söylemek, çelişmenin olduğunu söylemekle eş değerdir.

Özdeşlik ilkesi ilk olarak Parmenides, çelişmezlik ve üçüncü şikkın imkânsızlığı ilkesi de Aristoteles tarafından ortaya konmuştu. Bu üç ilke birbiriyle bağlantılı ve birbirini gerektiren ilkelerdir. Leibniz, bunlara yeter sebep ilkesini de eklemiştir. Buna göre bir şeyin öyle değil de böyle olmasının mutlak bir sebebi vardır. Yeter sebep ilkesini mantığın ilkelerinden sayan

Öner'e göre bunun varlığa uygulanması durumunda iki ilkedен söz etmeyi gerektirir. Bunlar nedensellik ve amaçsallık ilkeleridir.

Nedensellik ilkesinin varlığa uygulanması konusunda Öner, son zamanlarda mikro fizikteki gelişmeleri göz önünde bulundurarak mutlak bir nedensellik ilkesine varılamayacağı sonucuna varır. Madde alanında bile nedensellik krizi yaşanmaktayken insan iradesine dönük mutlak bir nedensellikten bahsetmek imkânsızdır. Amaçsallık ilkesi hakkında ise bu evrenin anlam kazanması için a priori temellerinin olması gerektiği şeklinde Öner'in naif bir kabullenışı söz konusudur.

Sonuç olarak Öner'in nazarında bütün akıl yürütmelerde mantığın her dört ilkesine de uyulması zorunludur. İlkelerin varlığa uygulanmasında güçlükler görülse de varlığın kavranması ve açıklanması yine de bu ilkelere esas alınmasıyla mümkün olabilir. Varlığın bilgisi onu rasyonalize etmekten geçer, rasyonalize ise bilimsel alanda bilginin bu ilkelere uydurulmasından başka bir şey değildir.

Öz

Necati Öner'in Mantık Felsefesi ve Mantık İlkelerine Yaklaşımı

Bu çalışma, Necati Öner'in mantık felsefesine ve mantık felsefesinin önemli problemlerinden biri olan mantık ilkelerine dair görüşlerini ihtiva etmektedir. Öner'in nazarında bilimlerin kendi içyapılarında kalarak çözemediği problemleri söz konusudur. Çözülemeden bu problemlerin varlığı felsefeye kapı aralamaktadır. Benzer durum, mantık bilimi için de geçerlidir. Düşüncenin işleyişini konu edinen mantık, bir bilim olması nedeniyle diğer bilimlerde olduğu gibi onun da felsefesinin olması gayet tabidir. Mantık biliminin kendi içinde çözemediği bazı problemlerin varlığı onu felsefeye yöneltmekte, böylelikle mantık felsefesi mümkün olmaktadır. Bu çerçevede Öner'in dikkat çektiği ve çözülemeye çalıştığı temel problemler, mantığın bir bilim olarak felsefeden farklılığı, mantığın ilkeleri, kavramlar, önermeler ve akıl yürütmelere ilişkin olmuştur. O, mantığı özel ve dar konusundan dolayı felsefeden ayrı düşünerek, matematik ve fizik gibi bir bilim dalı olarak temellendirir. Mantığın konusu, ona felsefe ve bilimler için bir yöntem bilim olma niteliği kazandırsa da bu ikinci dereceden bir öneme sahiptir. Mantık felsefesiyle birlikte onun önemli problemlerinden biri olan mantığın özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü şıkkın imkânsızlığı ve yeter sebep ilkeleri bu çalışmanın bir diğer inceleme konusu olmuştur. Bu çerçevede Öner'in temel çabası, bu ilkelerin salt zihinsel olmadığı, aynı zamanda olguya da uygulanabilirliğine dönük olmuştur. Olguya uygulamada bazı sıkıntuların görülmesi, ilkelere dair doğru çözümlerinin yapılamamasından kaynaklanmaktadır. Buna göre özdeşlik ilkesi, olgusal ve kavramsal olarak çifte gerçeklik temeline anlaşılmalıdır. Çelişmezlik, belirli şartlar altında düşünülmemelidir. Üçüncü şıkkın imkânsızlığı varlığı anlamada eksik, ama doğru yorumlanmalıdır. Aynı şekilde yeter sebep, sınırlılıkları hesaba katılarak kabul edilmelidir. Bütün eksiklik ve sınırlılıklarına rağmen, insanın bütün akıl yürütmeleri mantığın ilkelerine bağlı gerçekleşmekte ve bu ilkeler olmadan insanın bilim yapması mümkün olmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mantık, Necati Öner, Felsefe, Mantık Felsefesi, Mantık İlkeleri

Abstract

Necati Öner's Approach to Philosophy of Logic and Its Principles

This study contains Necati Öner's views on logic philosophy and logic principles which is one of the important problems of the philosophy of logic. According to Öner, there are problems of the sciences that cannot be solved by staying in their own internal structures. The existence of these problems that can not be solved opens the door to philosophy. A similar situation valid to logic science. The logic that discusses the functioning of thought, due to being a science, it is quite a necessity to have a philosophy as in other sciences. The existence of some problems that logic science cannot solve within itself leads to philosophy, so the philosophy of logic because possible. In this framework, the main problems that Öner draws attention to and tries to analyze are related to the differences logic of as a science, from philosophy which are in terms of the principles of logic, concepts, propositions and reasonings. He based logic as a branch of science such as mathematics and physics, by thinking logic apart from philosophy due to its special and narrow subject. Although the subject of logic is a methodology for philosophy and sciences, this has a secondary importance. In addition to logic philosophy, the identity, non-contradiction, the law of excluded middle and reason sufficient principles are another subjects of logic philosophy. In this context, Öner's basic endeavor was that these principles were not only mental, but also applicable to the phenomenon. The fact that some problems are encountered in the case is due to the lack of accurate analysis of the principles. Accordingly, the principle of identity should be understood in terms of factually and conceptually dual reality. The non-contradiction must be considered under certain conditions. The law of excluded middle must be incomplete in understanding the existence, but it must be interpreted correctly. Similarly, reason sufficient should be accepted by taking into account its limitations. Despite all its deficiencies and limitations, all reasoning of man is based on the principles of logic and it is not possible for people to do science without these principles.

Keywords: Logic, Necati Öner, Philosophy, Philosophy of Logic, Principles of Logic

Kaynakça

- Aristoteles. *Fizik*. Trc. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Aristoteles. *İkinci Analitikler*. Trc. Ali Houshiary. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Aristoteles. *Metafizik*. Trc. Ahmet Arsalan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- Aristoteles. *Yorum Üzerine*. Trc. Saffet Babür. Ankara: İmge Kitapevi, 2002.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi II*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Brun, Jean. *Stoa Felsefesi*. Trc. Medar Atıcı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Durusoy, Ali. "İbn Sînâ'nın Klasik Mantiğa Katkıları". *İslam Felsefesinin Sorunları*, Ed. Mehmet Vural. 181-194. Ankara: Elis Yayınları, 2003.
- Çüçen, A. Kadir. *Mantık*. Bursa: Asa Kitabevi, 1999.
- Ece, Muhammet Nasih. *İbn Rüşd'ün Önergeler Mantığı ve Aristoteles Temelleri*. Konya: Çizgi Yayınevi, 2018.
- Emiroğlu, İbrahim. "Mantiğin Diğer Bilimlerle veya Alanlarla İlişkisi". *Mantık Yazıları*. 9-19. Ankara: Elis Yayınları, 2016.
- Goblot, Edmond. *İlimler Sitemi*. Trc. Fethi yücel. Ankara: Milli eğitim Basım Evi, 1965.
- Gürünberg, Teo. "Mantık Felsefesi". *Felsefe ve Felsefî Mantık Yazıları*. 374-385. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Gürünberg, Teo. "Mantık ve Gerçeklik". *Felsefe ve Felsefî Mantık Yazıları*. 367-375. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Gürünberg, Teo. *Sembolik Mantık El Kitabı 3*. Anakara: Metu Press, 2000.
- Heimsoeth, Heinz. *Felsefenin Temel Disiplinleri*. Trc. Takiyettin Mengüşoğlu. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2007.
- İbn Sînâ. *İşaretler ve Tembihler*, Trc. Ali Durusoy-Muhittin Macit-Ekrem Demirli. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2005.
- İbn Sînâ. *Kitâbu's-Şifâ: Mantığa Giriş*. Trc. Ömer Türker. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2006.
- Kant, Immanuel. *Arı Usun Eleştirisi*. Trc. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2010.
- Kılıç, Recep. "Prof. Dr. Necati Öner ile 'Düşüncelerin Gelişim Seyri' Üzerine Yapılan Mülakat". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (trhsiz): 9-13.
- Kneale, William- Kneale, Marta. *The Development of Logic*. London: Oxford at the Clarendon Press, 1962.
- Köz, İsmail. *Mantık Felsefesi*. Ankara: Elis Yayınları, 2003.
- Krantz, Walther. *Antik Felsefe*. Trc. Suat Baydur. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1994.

- Laertios, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Trc. Candan Şentuna. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Leibniz, G. W. *Monadoloji*. Trc. Devrim Çetinkasap. İstanbul: Pirhan Yayınevi, 2011.
- Öner, Necati. *Bilginin Serüveni*. Ankara: Divan Kitap, 2015.
- Öner, Necati. *Fransız Sosyoloji Okuluna Göre Mantığın Menşei Problemi*. İstanbul: Divan Kitap, 2011.
- Öner, Necati. *İnsan Hürriyeti*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Öner, Necati. *Klasik Mantık*. Ankara: Vadi Yayınları, 2009.
- Öner, Necati. "Mantık Felsefesi Nedir?". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 166-170. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Öner, Necati. "Mantığın Ana İlkeleri ve Bu İlkelerin Varlıkla Olan İlişkileri". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 97-116. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Öner, Necati. "Mantıkçı Baba-Oğul Ahmet Cevdet, Ali Sedat?". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 145-166. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Öner, Necati. "Niçin Felsefe". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 9-17. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Öner, Necati. "Türkiye'de Mantık Çalışmaları". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 136-145. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Öner, Necati. "Türkiye'de Yeni Mantık Cereyanlarının İlk Habercisi: Ali Sedat". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/4 (1959): 60-69.
- Öner, Necati. "Üç Temel Zihniyet". *Felsefe Yolunda Düşünceler*. 65.69. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Özlem, Doğan. *Mantık*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2007.
- Patzig, Günther. "Mantık Nedir?". *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*. Trc. Doğan Özlem. 55-73. İstanbul: Ara Yayıncılık, 1990.
- Politzer, Georges. *Felsefenin Temel İlkeleri*. Trc. Muzaffer Erdost. İstanbul: Eriş Yayınları, 2003.
- Sabra, Abdülhamid I. "İbn Sînâ'da Mantığın Konusu". Trc. Yusuf Daşdemir. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015): 221-239.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Tarihî Maddeciliğe Reddiye*. İstanbul: İstanbul Kitabevi, 1981.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Varlık ve oluş*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2014.

Felsefe Dünyası Dergisine Gönderilecek Yazılarda Uyulacak Kurallar

Yazarın Adı Soyadı, “Makalenin Adı”, Çeviren: *Dergi Adı*, Cilt, Sayı, Basıldığı Yer ve Tarih, sayfa numarası.

Anders Wedberg, “Platon’un Aritmetik Felsefesi”, Çeviren: Hüseyin Gazi Topdemir, *Felsefe Dünyası*, 27, Ankara 1998, ss. 114-129.

b. Kitap:

Yazarın Adı Soyadı, *Kitabın Adı*, Basıldığı Yer ve Tarih, sayfa numarası.

Necati Öner, *Tanzimat’tan Sonra Türkiye’de ilim ve Mantık Anlayışı*, Ankara 1967, ss. 26-27.

Yazarın Adı Soyadı, “Makale Adı”, *Kitabın Adı*, Editörü: Basıldığı Yer ve Tarih, sayfa numarası.

Mehmet Aydın, “Türklerde Felsefe”, *Türk Düşünce Tarihi*, Editör: Hüseyin Gazi Topdemir, Ankara 2001, s. 14.

Yazarın Adı Soyadı, *Kitabın Adı*, Çeviren: Basıldığı Yer ve Tarih, sayfa numarası.

Derek Gjertsen, *Bilim ve Felsefe*, Çeviren: Feride Kurtulmuş, İstanbul 2000, s. 23.

c. Tekrar eden göndergeler (referans) için:

Ard arda gelen eserlerde, makale ve kitabın sadece yazarı, makale ya da kitap adı ve sayfa numarası yazılacak.

Necati Öner, *Tanzimat’tan Sonra Türkiye’de ilim ve Mantık Anlayışı*, s. 23.

Mehmet Aydın, “Türklerde Felsefe”, s. 22.

d. Ansiklopedi maddeleri:

Yazarı bilinen maddeler için:

Yazarın Adı Soyadı, “madde başlığı”, *Ansiklopedinin Adı*, Cilt, Basım yılı ve yeri, sayfa numarası.

Yazarın bilinmeyen ya da belirtilmemiş maddeler için:

“Madde başlığı”, *Ansiklopedinin Adı*, Cilt, Basım Yılı ve yeri, sayfa numarası.

(16) Makalenin sonuna Kaynakça eklenmelidir.

(17) Yazarın isteğine göre dipnotlarda APA Sistemi kullanılabilir.

- (1) *Felsefe Dünyası* Dergisi yılda iki kez yayımlanan yerel, süreli ve hakemli bir dergidir.
- (2) Makale gönderim ve kabul tarihleri YAZ sayısı için Ocak-Mayıs; KIŞ sayısı için Temmuz-Ekim aylarıdır.
- (3) Dergiye gelen yazılar, öncelikle Yazı Kurulu tarafından biçimsel olarak incelenecek, dergide yayımlanması uygun görüldüğü takdirde, içerik incelenmesi için hakeme gönderilecektir.
- (4) *Felsefe Dünyası* Dergisi Türkçe'nin yanı sıra başta İngilizce olmak üzere farklı dillerdeki yazılara açıktır.
- (5) Yazılar daha önce başka bir yayın organında yayımlanmamış olmalıdır.
- (6) Gönderilen yazı bir bildiriye ve bildiri kitapçığında yayımlanmamışsa, sunulduğu yer ve tarih bildirilmek koşuluyla değerlendirilmeye alınır.
- (7) Yazılarda makaleler için üst sınır metin, kaynakça, dipnot, şekiller ve tablolar dahil olmak üzere toplam 8 bin kelimedir.
- (8) Yazılar dizgi, düzeltme ve benzeri işleri kolaylaştırması, eksiksiz ve kuresuz çıkabilmesi için Microsoft Word editörü ile (97 veya daha ileri bir versiyonuyla) yazılmalıdır.
- (9) Gönderilen yazılar 2 (iki) nüsha çıktı ve 1 (bir) disket kaydıyla P.K. 21Yenişehir/Ankara adresine ya da aşağıdaki elektronik posta adreslerine gönderilmelidir:

cturer@ankara.edu.tr
meneskala8401@hotmail.com

- (10) Yazıların sonuna, 150 (yüz elli) kelimeyi geçmemek kaydıyla Türkçe ve yabancı dilde özet (abstract) eklenmelidir.
- (11) Yazıların ana temasını belirten ve internet ortamında taranmasını sağlayacak anahtar sözcükler (keywords) özeti altına yerleştirilmelidir.
- (12) Gönderilen yazılar yayımlanmasa da geri verilmez. Yazısı yayımlanan yazarlara dergiden 1 adet gönderilir.
- (13) *Felsefe Dünyası* Dergisinde yayımlanan yazıların telif hakkı dergiye aittir.
- (14) Yayımlanan yazıların ilmi, fikri ve edebi sorumluluğu yazarlarına aittir.
- (15) Dipnotlar aşağıdaki formata göre verilmelidir:

a. Makale:

Yazarın Adı Soyadı, "Makalenin Adı", *Dergi Adı*, Cilt, Sayı, Basıldığı Yer ve Tarih sayfa numarası.

Ahmet İnam, "Bir Ağıt Olarak İnsan", *Felsefe Dünyası*, 35, Ankara 2002, s. 8.